

กลไกและการจัดการความสัมพันธ์

(1) การจัดการความสัมพันธ์กับกลุ่มคนและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน

ในระหว่างการทำงานโครงการกลุ่มบ้านสายรุ้งมีระบบการเชื่อมประสานกับกลุ่มคนและองค์กรต่าง ๆ ดังนี้

- **โรงเรียนและชุมชน** ฐานทุนเดิมของกลุ่มบ้านสายรุ้งเคยทำงานด้านเด็กมาระยะหนึ่ง ที่เป็นที่รู้จัก คือ ชมรมเด็กรักนก และเป็นพื้นที่ให้อาสาสมัครซึ่งมีทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเข้ามาฝึกงาน ดังนั้นการเชื่อมประสานกับทางโรงเรียนในการเสริมความรู้ทั้งทางด้านทักษะเช่น การสอนภาษาอังกฤษ กิจกรรมค่ายเด็ก กิจกรรมธรรมชาติ หลักสูตรการเรียนรู้ทักษะชีวิต ฯลฯ สิ่งเหล่านี้จึงเป็นผลให้การเชื่อมประสานกับทางโรงเรียนเป็นไปอย่างต่อเนื่อง และสามารถผลักดันหลักสูตรการสร้างบ้านดินเข้าเป็นหลักสูตรท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้การทำงานร่วมกับโรงเรียนเป็นระยะ ๆ ส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์กับชุมชน โดยมีนักเรียนเป็นตัวเชื่อมประสาน เช่นเมื่อนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมกับทีมบ้านสายรุ้งก็จะนำความรู้ ประสบการณ์ที่ได้ไปเล่าให้กับผู้ปกครองฟัง เป็นต้น
- **การเชื่อมประสานกับ อบต.ท่ามะไฟหวาน** กลไกในการเชื่อมประสานกับ อบต.นั้น กลุ่มบ้านสายรุ้งนับว่าเป็นกลุ่มที่ทำงานในชุมชนมานาน และสร้างประโยชน์ให้กับชุมชนทั้งในเรื่องการพัฒนาการเรียนรู้ให้กับนักเรียนแล้ว ยังมีการสร้างอาคารดินให้เป็นที่ใช้ประโยชน์ เช่น อาคารฝึกอาชีพสำหรับนักเรียน ป้อมตำรวจ ทาง อบต.จึงเล็งเห็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นในชุมชน ดังนั้น เมื่อกลุ่มบ้านสายรุ้งมีโครงการจะสร้างบ้านดินให้กับคนจนในชุมชน ผู้บริหาร อบต.จึงให้การสนับสนุนในเรื่องงบประมาณในการซื้อวัสดุอุปกรณ์ บางส่วนเพื่อลดค่าใช้จ่ายให้กับชาวบ้านที่ต้องการสร้างบ้าน โดยมีเกณฑ์ในการเลือกชาวบ้านที่จะได้รับการสนับสนุน ได้แก่ (1) ครอบครัวใหม่ /คนที่เพิ่งแต่งงานแล้วอาศัยอยู่กับบ้านแม่ บ้านปู่/ย่า แล้วมีความประสงค์จะแยกครอบครัวออกมาอยู่ต่างหาก (2) คนที่มีบ้านแต่เหมือนไม่มี เช่น ปลูกระดือบอยู่ และอยู่กันแบบแออัดเพราะสมาชิกมีหลายคน (3) บ้านเก่ากำลังจะพังแล้วมีความประสงค์จะมีบ้านใหม่ และ (4) คนที่มีหนี้สินและกำลังถูกยึดบ้าน โดยนายก อบต. มีความคิดจะเข้ามาให้การส่งเสริมสนับสนุนด้านงบประมาณ เช่น การทำบุญบ้านดิน โดยมีความคิดว่าจะสร้างบ้านให้คนจนในชุมชน โดยชาวบ้านออกแรงและ อบต. จะสนับสนุนงบประมาณในการซื้อประตูหน้าต่าง/อุปกรณ์บางส่วน เพื่อให้ชาวบ้านลดค่าใช้จ่ายลง ซึ่งชาวบ้านอาจจะใช้เงินส่วนตัวเพียงออกเงิน 5,000-10,000 บาท ก็สามารถเป็นเจ้าของบ้านดินหลังใหม่ได้

- การเชื่อมประสานกับกลุ่มช่าง/ชาวบ้านที่สนใจ สิ่งที่เป็นแรงจูงใจให้กับชาวบ้านที่มีพื้นฐานด้านช่าง คือ ความต้องการสร้างรายได้ หาความรู้สิ่งแปลกใหม่ เพื่อให้แน่ใจว่าบ้านดินมีจริงและสร้างได้ด้วยตัวเอง นอกจากนี้ยังให้การส่งเสริมให้เป็นวิทยากรช่างบ้านดิน เพื่อสามารถสอนวิธีการสร้างบ้านดินให้กับคนที่สนใจทั่วไป

(2) การจัดความสัมพันธ์กับกลุ่มคนและองค์กรภายนอกชุมชน

- กลุ่มอาสาสมัคร ในการดำเนินงานของกลุ่มบ้านสายรุ้งมีกลุ่มอาสาสมัครเข้ามาทำงานเป็นระยะๆ เป็นกลุ่มที่มาทำงานเกี่ยวกับเด็ก กลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติและเกษตรธรรมชาติ และบ้านดิน โดยแจ้งความประสงค์ผ่านเว็บไซต์ <http://www.Budpage.com> หรือผ่านคำแนะนำของภาคีเครือข่ายอื่นๆ ที่ทำงานในแนวทางเดียวกัน การรู้จักจากการบอกต่อกัน จึงเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย เช่น อาสาสมัครจากลาว ออสเตรเลีย อเมริกา ฯลฯ ตลอดทั้งในช่วงการทำโครงการร่วมกับ สรส.มีนักศึกษาฝึกงานจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ลงมาศึกษาชุมชนด้วย
- เครือข่ายบ้านดิน กลุ่มเครือข่ายบ้านดินเป็นกลุ่มที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับการสร้างบ้านด้วยดิน ซึ่งมีอยู่ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ได้แก่ ชมรมคนบ้านดิน อาศรมวงศ์สนิท เครือข่ายอโศก ชุมชนหินผาฟ้า น้ำ เป็นต้น ลักษณะการเชื่อมประสานจะผ่านทางเว็บไซต์ และข่าวสารที่มีการประสานงานกันอยู่เป็นประจำ เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีทิศทางการทำงานในแนวเดียวกัน คือการอนุรักษ์ธรรมชาติและธรรมชาติ และความเชื่อถือในศาสนาพุทธ สำหรับการแลกเปลี่ยนความรู้เรื่องการสร้างบ้านดินนั้น มีอยู่เป็นระยะ เช่น กลุ่มบ้านสายรุ้งส่งช่างไปแลกเปลี่ยนวิธีทำประตูโค้ง บล็อกไม้ในรูปแบบต่างๆ ที่ชุมชนหินผาฟ้า น้ำ หรือ กลุ่มช่างจากบ้านสายรุ้งไปร่วมงานที่อยู่อาศัยโลกที่ท้องสนามหลวงเพื่อสาธิตการสร้างบ้านดิน โดย อาศรมวงศ์สนิท เป็นผู้ออกแบบบ้าน เป็นต้น ซึ่งในการออกไปเรียนรู้นอกสถานที่ทำให้กลุ่มช่างได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มคนที่สนใจบ้านดินที่มาจากที่ต่างๆ ทำให้เกิดการเรียนรู้เทคนิคใหม่ๆ เพิ่มขึ้น

(3) การจัดความสัมพันธ์กับโครงการ สรส.ภาคอีสาน

ในช่วงของการดำเนินโครงการ ซึ่งกลไกระดับภาคมีบทบาทในเรื่องของการช่วยพัฒนาโครงการให้เป็นเรื่องของการถอดบทเรียนเรื่องความรู้การสร้างบ้านดินเพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดของโครงการ สรส. นอกจากนี้โครงการ สรส.ภาคอีสานมีบทบาทในด้านการเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ชุมชน ที่เข้าไปหนุนเสริมให้กับโครงการบ้านดิน กลุ่มบ้านสายรุ้งตามลำดับเวลาแสดงในตามตารางต่อไปนี้

กิจกรรม	พัฒนาการกลไก/การจัดการความสัมพันธ์
วันที่ 4 พฤษภาคม 2547 ร่วมประชุมกับคณะกรรมการ โครงการ สรส. ภาคอีสาน	<ul style="list-style-type: none"> ● เพื่อรับฟังแนวคิดของโครงการ สรส.ภาคอีสาน ประกอบการตัดสินใจเข้าร่วมโครงการ ● ตัวแทนบ้านสายรุ้ง แลกเปลี่ยนแนวคิดและฐานงานเดิม
วันที่ 8 มิถุนายน 2547 นำเสนอโครงการต่อคณะกรรมการ โครงการ สรส.	<ul style="list-style-type: none"> ● คณะกรรมการให้ข้อเสนอแนะต่อโครงการ เพื่อนำกลับไปปรับปรุง ดังนี้ <ul style="list-style-type: none"> - จำนวนวัตถุประสงค์มากเกินไป - กระบวนการเรียนรู้การสร้างบ้านดินไม่ควรเจาะเฉพาะกลุ่มเด็ก ควรขยายสู่คนกลุ่มอื่นๆในชุมชนด้วย
วันที่ 30 สิงหาคม -1 กันยายน 2547 เวทีเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ ครั้งที่ 1	<ul style="list-style-type: none"> ● เพื่อเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ในเรื่อง “การเก็บและการรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ” ● เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักจัดการความรู้ในภาคีพันธมิตร ทั้ง 14 โครงการย่อยของ สรส.ภาคอีสาน ● ตัวแทนกลุ่มบ้านสายรุ้ง นำเสนอผลการดำเนินงาน วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลของโครงการ และรับฟังข้อคิดเห็นจากคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ
วันที่ 24 ตุลาคม 2547 เจ้าหน้าที่โครงการ สรส.ภาคอีสาน ลงตามงานในพื้นที่	<ul style="list-style-type: none"> ● เพื่อร่วมสังเกตการณ์ การจัดกิจกรรมในพื้นที่ ● ร่วมปรึกษาหารือ เกี่ยวกับเค้าโครงการร่างการเขียนรายงาน ● ให้ข้อแนะนำด้านการทำบัญชี
วันที่ 22-23 พฤศจิกายน 2547 เวทีเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ ครั้งที่ 2	<ul style="list-style-type: none"> ● เพื่อเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ ในเรื่อง “การวิเคราะห์สังเคราะห์ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน” ● ตัวแทนกลุ่มบ้านสายรุ้ง นำเสนอผลการดำเนินงาน วิธีการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลของโครงการ และรับฟังข้อคิดเห็นจากคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ● เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักจัดการความรู้ในภาคีพันธมิตร ทั้ง 14 โครงการย่อยของ สรส.ภาคอีสาน
วันที่ 2-3 กุมภาพันธ์ 2548 เวทีเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ ครั้งที่ 3	<ul style="list-style-type: none"> ● เพื่อเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ ในเรื่อง “การเขียนรายงาน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน” ● ตัวแทนกลุ่มบ้านสายรุ้ง นำเสนอผลการดำเนินงาน ประเด็นการเขียนรายงานกระบวนการเรียนรู้ของโครงการ และรับฟังข้อคิดเห็นจากคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ● เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักจัดการความรู้ในภาคีพันธมิตร ทั้ง 14 โครงการย่อยของ สรส.ภาคอีสาน

การเรียนรู้การสร้างบ้านดิน

จากการดำเนินงานโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขเพื่อการพึ่งตนเอง ของกลุ่มบ้านสายรุ้งนั้น เกิดการเรียนรู้ของกลุ่มคนต่างๆ ดังนี้

บุคคลผู้เรียนรู้ และสิ่งที่เรียนรู้ ประกอบด้วย

(1) นักพัฒนา/นักจัดการความรู้ (ทีมงานบ้านสายรุ้ง)

- นอกจากจะได้เรียนรู้ เทคนิคกระบวนการทำงานด้านการจัดการกระบวนการในการเรียนรู้การสร้างบ้านดินแล้ว ยังได้ร่วมเรียนรู้เทคนิคใหม่ ๆ ในการสร้างบ้านดินกับกลุ่มช่าง
- ได้คิดค้นเกี่ยวกับหลักสูตรการฝึกอบรมให้กับกลุ่มคนที่หลากหลาย ทำให้ต้องคิดหลักสูตรที่แตกต่างกันออกไปตามความเหมาะสมและสอดคล้องกับคนในแต่ละกลุ่ม
- ได้เรียนรู้การเชื่อมประสานกับกลุ่มองค์กร ที่หลากหลายมากขึ้น
- มองเห็นศักยภาพของช่างในชุมชน และยอมรับความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

(2) กลุ่มช่าง

- กลุ่มช่างจำนวนประมาณ 20 คน(ทั้งวัยกลางคนและคนหนุ่มสาว) มีโอกาสเรียนรู้การสร้างบ้านดิน และคิดค้นเทคนิคต่างๆ ปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยในวิถีชีวิตของชาวบ้าน
- ได้แลกเปลี่ยนความรู้ด้านช่างกับสมาชิกเครือข่ายมากขึ้น
- เกิดความภาคภูมิใจและมองเห็นศักยภาพของตัวเอง
- เกิดการสะสมประสบการณ์และมีความคิดว่าจะสร้างบ้านดินเพื่อครอบครัวของตนเอง

(3) นักเรียน/เยาวชน

- ได้เรียนรู้วิธีการสร้างบ้านดิน สนุกสนาน และมองเห็นว่าบ้านดินสร้างได้จริง และเป็นบ้านทางเลือกได้ในอนาคต
- ตระหนักและรู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ
- มีความคิดที่จะร่วมมือกันสร้างอาคารดินสาธารณะเพื่อส่วนร่วม

กระบวนการฝึกอบรมสร้างบ้านดินของกลุ่มบ้าน
สายรุ้ง ที่บ้านท่ามะไฟหวาน ตำบลท่ามะไฟ
หวาน อำเภอกำแพงศรี จังหวัดชัยภูมิ เริ่มตั้งแต่
การชมวิดิทัศน์เรื่องบ้านดิน การฟังบรรยายจาก
วิทยากรบ้านดิน การลงมือ (ทำ) ช่วยกันย่ำดิน
ทำก้อนอิฐ ตากอิฐ ก่อรากฐานขอบ้าน การ
ตกแต่ง จนเสร็จสมบูรณ์เป็นบ้านที่ใช้อยู่อาศัยได้
ที่มาของภาพ : วิดิทัศน์เรื่องบ้านดิน โดยกลุ่มบ้านสายรุ้ง

กระบวนการเรียนรู้การสร้างบ้านดิน มีลำดับขั้นตอนดังแสดงในตารางต่อไปนี้

กระบวนการเรียนรู้	วิธีการ	ผลกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น	สิ่งที่คาดหวัง
ช่วงที่ 1 การเรียนรู้โดยการเก็บข้อมูลช่างและชาวบ้านในพื้นที่	เข้าพื้นที่สำรวจเก็บข้อมูลกลุ่มเป้าหมาย คือ กลุ่มช่าง และกลุ่มชาวบ้าน	พบว่าปัญหาของกลุ่มตัวอย่างทั้งสองกลุ่มนั้นจะมีปัญหาลักษณะคือ ปัญหาเรื่องรายได้ โดยกลุ่มช่างนั้นปัญหารายได้ที่เข้ามาไม่สม่ำเสมอทำให้ครอบครัวมีรายได้ที่ไม่แน่นอน และกลุ่มชาวบ้านปัญหาเรื่องรายได้ก็เป็นปัญหาใหญ่แต่ปัญหาที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือเรื่อง “ที่อยู่อาศัย” จากการไปสัมภาษณ์ เก็บข้อมูลในพื้นที่ทำให้เกิดการพูดคุยกันระหว่างเจ้าหน้าที่โครงการกับกลุ่มเป้าหมาย ทำให้กลุ่มเป้าหมายคือกลุ่มชาวบ้านและกลุ่มช่างเกิดความสนใจอยากที่จะเข้าร่วมโครงการ	กลุ่มช่างฝีมือในพื้นที่ เมื่อได้เข้าผ่านกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินที่โครงการจัดแล้วกลุ่มช่างจะสามารถนำความรู้ที่ได้ไปประกอบอาชีพสร้างบ้านดินได้ในอนาคต กลุ่มชาวบ้านในพื้นที่ เมื่อได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้การสร้างบ้านดินที่โครงการจัดแล้วกลุ่มชาวบ้านจะสามารถนำความรู้ที่ได้ไปสร้างบ้านของตนเอง
ช่วงที่ 2 การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับนักเรียนชั้น ป.3 – ป.6 ในพื้นที่เป้าหมาย 9 โรงเรียน	การฝึกอบรมและลงมือปฏิบัติจริง	จากการอบรมทางโครงการได้พบบทเรียนสนุก ๆ สำหรับเด็ก ๆ หลายบทเรียน เช่น เล่นทานหมู 3 ตัว ทดลองวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ คำนวณต้นทุนเปรียบเทียบบ้านปูนกับ บ้านดิน (แบบสร้างเอง) ย่ำดิน ประกอบบทเพลง	สามารถเปลี่ยนกระบวนการทัศนในเรื่องบ้านดินให้กับเด็ก ๆ ทั้ง 9 โรงเรียนได้เป็นอย่างดี ซึ่งจากการเก็บข้อมูลเด็ก ๆ ที่ผ่านการอบรมเด็ก ๆ ส่วนใหญ่นั้นพบว่ามีการเปลี่ยนกระบวนการทัศนใน 4 ข้อ คือ 1. มีความรู้ในเรื่องขั้นตอนและวิธีการสร้างบ้านดิน 2. เกิดค่านิยมบ้านดิน 3. มีความเชื่อมั่นว่าทำได้ 4. มีความคิดที่อยากสร้างในอนาคต
ช่วงที่ 3 จัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มช่างในพื้นที่	จัดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเรียนรู้การสร้างบ้านดินให้กับช่างในพื้นที่จำนวน 30 คน	กระบวนการเรียนรู้ที่ฝึกทักษะนั้นจะใช้เวลาเรียนรู้และฝึกฝน 1 วันต่อช่าง 3 คน (ฝึกอย่างเข้มข้น) โดยทางโครงการได้แบ่งการเรียนรู้ออกเป็นช่วงเวลาดังนี้ 08.00-09.00น. พุดคุย ชมสไลด์บ้านดินจากทั่วโลกโดยหลังชมสไลด์จะมีการพุดคุย ถามข้อสงสัย 09.00-12.00น. เรียนรู้เรื่องการทำ	หลังจากอบรมช่างส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันว่า การสร้างบ้านดินง่ายกว่าการสร้างบ้านปูนเพียงแต่ต้องอาศัยการฝึกฝนให้เกิดความชำนาญมากกว่านี้

		<p>ก่อนอิฐดินโดยทางโครงการจะ ให้ช่างทั้ง 3 คนได้ทดลองฝึก การทำก้อนอิฐ</p> <p>12.00-13.00น. พักทานอาหารเที่ยง</p> <p>13.00-14.00น. เรียนรู้เรื่องการก่อ ผนังอิฐดิน</p> <p>14.00-15.00น. เรียนรู้เรื่องการฉาบ ผนังดิน</p> <p>15.00-16.0น. เรียนรู้เรื่องวัสดุเคลือบ ผนังดินกันน้ำและพุดคุยแลก เปลี่ยนข้อมูล</p> <p>16.00น. เดินทางกลับบ้าน</p>	
<p>ช่วงที่ 4</p> <p>จัดกระบวนการเรียนรู้ ให้กับกลุ่มชาวบ้าน และกลุ่มเยาวชน(เด็ก มัธยม)ในพื้นที่</p>	สำรวจความคิดเห็น	<p>กลุ่มเด็กและเยาวชน มีความชอบ และอยากได้บ้านดินแต่ยังไม่ สามารถสร้างเองได้ในขณะนี้เพราะมี ข้อจำกัดในเรื่องแรง ทำให้มีการ พุดคุยและมีอาจารย์ในโรงเรียนสนใจ นำองค์ความรู้เรื่องบ้านดินจัดทำเป็น หลักสูตรท้องถิ่นสอนให้กับเด็ก นักเรียนในโรงเรียน</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● ได้ปลูกฝังแนวคิดการ สร้างบ้านทางเลือกใน อนาคต
<p>ช่วงที่ 5</p> <p>การเรียนรู้โดยการ เก็บข้อมูลช่างและ ชาวบ้านในพื้นที่หลัง จากจัดกระบวนการ แล้ว</p>		<p>กลุ่มช่าง เกิดความมั่นใจ และเชื่อ มั่นว่าหลังจากเข้าร่วมกระบวนกร เรียนรู้แล้วจะสามารถไของค์ความรู้ เรื่องบ้านดินประกอบอาชีพได้ แต่ ปัญหาอยู่ที่การสร้างบ้านดินไม่สา มารถสร้างได้ในหน้าฝน (ขาดการ ต่อเนื่อง)ทำให้ในหน้าฝนกลุ่มช่างไม่ สามารถสร้างบ้านดินได้</p> <p>กลุ่มชาวบ้าน เกิดความนิยม และ สนใจบ้านดินแต่ขาดปัจจัยเกื้อหนุน ที่จะสร้างเช่น ไม่มีเวลา ขาดงบประมาณ (มีหนี้สินมากจนทำให้ไม่ สามารถหยุดงานปัจจุบันได้)ทำให้ไม่ สามารถสร้างบ้านดินได้ ปัญหาดัง กล่าวทางโครงการมีแนวทางใน อนาคตที่จะสร้างเวทีการช่วยเหลือ กันโดยนำวัฒนธรรมการลงแขกมา เชื่อมโยงกับการสร้างบ้านดินเรียก ว่า “บุญบ้านดิน” เป็นการลงแขก ช่วยเพื่อนบ้านสร้างบ้านดิน โดยมี การหมุนเวียนการสร้างไปตามกลุ่ม สมาชิก</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● กลุ่มช่างเกิดความมั่นใจ สามารถยกระดับความรู้ การสร้างบ้านดิน ที่เป็น มาตรฐานได้ ● ชาวบ้านหลายราย ต้องการสร้างบ้านดิน เพื่อการอยู่อาศัย

ผลการเรียนรู้

กลุ่มนักเรียน

กลุ่มนักเรียนประถมและมัธยมในพื้นที่ ตำบลท่ามะไฟหวาน ตำบลตาตรินทอง และ ตำบลเกาย่าดีซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 10 โรงเรียน มีผลการเรียนรู้ในระยะต่างๆดังนี้

- **ระยะก่อนการเรียนรู้** กลุ่มเด็กนักเรียนส่วนใหญ่มีความแปลกใจและไม่รู้จักบ้านดินเมื่อมีการเข้าไปพูดคุยเรื่องบ้านดินให้ฟังกลุ่มเด็กนักเรียนแต่ละโรงเรียนก็อยากที่จะเห็นของจริง อยากเรียนรู้ขั้นตอนวิธีการทำและอยากลองทำจริงดูว่าเป็นอย่างไร
- **ระยะหลังการเรียนรู้** หลังจากที่เด็กนักเรียนได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้วผลปรากฏว่า นักเรียนส่วนใหญ่มีความประทับใจและชอบบ้านดินอย่างมากโดยมีเด็กนักเรียนบางกลุ่ม ขอยืมไม้แบบไปทำก่อนดินดิบสะสม เช่นกลุ่ม นักเรียนชั้น ป.5 โรงเรียนบ้านหนองพิ้ววน และกลุ่มนักเรียน ชั้น ป.6 โรงเรียนบ้านกุดโง้งดงสวรรค์ ซึ่งจากการติดตามผลพบว่า งานการทำก้อนอิฐดินสะสมเป็นงานยากสำหรับเด็กนักเรียนเพราะงานขุดดินย่ำดินทำก้อนอิฐสะสมทุกวันเป็นงานหนัก กลุ่มเด็ก ๆพากันทำได้เพียง 20- 30 ก้อนก็เกิดความท้อและเลิกทำในที่สุด

จากปรากฏการณ์ดังกล่าว ทางโครงการจึงมีบทสรุปงานบ้านดินสำหรับเด็กนักเรียนว่า เป้าหมายสำหรับกลุ่มเด็กนักเรียนควรคาดหวังเพียงการปลูกฝังให้เด็ก ๆรักและชอบบ้านดินเพื่อที่ในอนาคตเมื่อมีโอกาสสร้างบ้าน เด็ก ๆกลุ่มนี้อาจเลือกสร้างบ้านดิน (จากการให้นักศึกษาฝึกงานจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เข้าไปสอบถามความคิดของเด็กนักเรียนที่เข้าร่วมกระบวนการ เรียนรู้ในพื้นที่พบว่า เด็กนักเรียนส่วนใหญ่ มีความคิดว่าโตขึ้นอยากสร้างบ้านดิน เพราะประทับใจบ้านดินที่ได้ไปเห็นมาและเชื่อมั่นว่าตนเองโตขึ้นจะสามารถสร้างได้ (อิสรา สุขคาร์ตณกุลและคณะ.2548)

กลุ่มช่างในพื้นที่

กลุ่มช่างในตำบลท่ามะไฟหวาน (บ้านท่ามะไฟหวาน บ้านใหม่ไทยเจริญ บ้านกุดโง้งดงสวรรค์ บ้านไทรทอง ฯลฯ) ส่วนใหญ่จะเป็นช่างปูนและช่างไม้ที่รับเหมาสร้างบ้านไม้และบ้านปูนในพื้นที่ จำนวน 30 คน

- **ระยะก่อนเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้** ทางโครงการได้เข้าไปพูดคุยกับกลุ่มช่างในพื้นที่ซึ่งในช่วงแรกพบว่าความคิดเห็นของกลุ่มช่างนั้นได้แบ่งเป็นสองกลุ่มคือ กลุ่มที่ 1 ไม่เชื่อว่าบ้านสามารถสร้างด้วยดินได้ และไม่สนใจที่จะร่วมโครงการ กลุ่มที่ 2 ไม่มั่นใจและอยากลองเรียนรู้ดูว่าบ้านจะสามารถสร้างได้ด้วยดินจริงไหม

ดังนั้นในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านมาทางโครงการได้จัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับ **ช่างกลุ่มที่ 2** โดยก่อนจัดกระบวนการเรียนรู้กลุ่มช่างกลุ่มที่สองมีคำถามมากมายเกี่ยวกับการสร้างบ้านด้วยดิน

- **เมื่อผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้ว** พบว่าช่างกลุ่มที่ 2 เริ่มมีความเชื่อมั่นว่าบ้านนั้นสามารถสร้างได้ด้วยดินโดยในระหว่างการเรียนรู้ทางกลุ่มช่างได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเทคนิคภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินหลายประการ ได้แก่

ช่างรุณ หาญมโน อายุ 52 ปี ช่างปูนบ้านใหม่ไทยเจริญ ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอ แก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ กล่าวว่า “ผมไม่มั่นใจเลยว่าบ้านจะสร้างด้วยดินได้ พอดีเพื่อนชวนให้ลองมาร่วมทำบ้านดินเลยลองมาดู ตอนแรกก็ไม่มั่นใจแต่พอทดลองสร้างบ้านดินตัวอย่างที่หน้าโรงเรียนมัธยมแล้วทำให้มั่นใจว่าบ้านก็สามารถสร้างด้วยดินได้”

ช่างสมาน จำนงสิน อายุ 53 ปี ช่างไม้บ้านใหม่ไทยเจริญ ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ กล่าวว่า “หลังจากที่ได้เห็นและได้ลองทำบ้านดินที่หน้าโรงเรียนแล้วผมมั่นใจว่าถ้าวางแผนดีๆบ้านดินสามารถสร้างได้เหมือนบ้านปูน และคิดว่าต่อไปบ้านดินจะเป็นสิ่งที่ชาวบ้านเลือกที่จะสร้าง”

ช่างสุดใจ แสงจันทร์ อายุ 37 ปี ช่างปูนและช่างไม้ บ้านท่ามะไฟพัฒนา ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ บอกว่า “หลังจากที่ผมได้ไปทำบ้านดินที่สุพรรณ ตอนที่ผมจะกลับ มีคนมาติดต่ออยากได้บ้านดินกันหลายคน ดังนั้นผมจึงคิดว่าบ้านดินสามารถยึดเป็นอาชีพได้ในอนาคต ถ้าแนวคิดเรื่องการสร้างบ้านดินเข้ามาเร็วกว่านี้ ผมจะเลือกสร้างบ้านดินแทนบ้านไม้ที่ผมสร้างด้วยเงินสองแสนบาท ซึ่งผมใช้เวลาเกือบอยู่ถึง 8 ปี แต่ก็ยังไม่เสร็จ ” ความมั่นใจในครั้งนั้นทำให้ช่างสุดใจ มีความมุ่งมั่นที่จะปรับปรุงยกระดับแก้ไขจุดอ่อนของบ้านดินในหลายๆ เรื่องเช่น หลังคา และการป้องกันความชื้นของน้ำฝนในหน้าฝน โดยอาศัยประสบการณ์ความรู้ด้านช่างที่มีอยู่มาทดลองใช้กับบ้านของเขาเองซึ่งต่อเติมชั้นล่างโดยใช้ดินแทนปูน และทดลองเรื่องที่เป็นจุดอ่อนของบ้านดินคือ ฝาผนังที่สามารถป้องกันน้ำได้ การลองผิดลองถูกของเขา กลายเป็นเรื่องเล่าขานในกลุ่มช่างว่า “เราลองผิดลองถูกไปเรื่อยๆ บ้านดินรุ่นเราจึงอาจจะเปลี่ยนสีเหมือนขี้กะปอม(กึ่งก่ำเปลี่ยนสี)” นั่นคือ เขาพยายามหาวัสดุต่างๆ มาทาผิวผนังด้านนอกของตัวบ้านเพื่อหาข้อสรุปว่าวัสดุอะไรที่จะสามารถแก้ไขปัญหาความชื้นของเขาได้ การสร้างบ้านดินจึงพัฒนาไปเรื่อยๆ เมื่อมีอะไรใหม่ๆ ที่คิดค้นขึ้นมาได้ก็จะเอามาแลกเปลี่ยนเล่าสู่กันฟังอยู่เป็นระยะๆ นอกจากนี้บ้านยังบอกบ่งบอกถึงความทันสมัย หน้าตา ฐานะของผู้อยู่อาศัยด้วย

คุณสุรัช ได้เล่าถึง **ช่างสุดใจ** ที่มีแรงจูงใจ ที่จะสร้างบ้านดินให้ดูสวยเพราะรู้สึกที่บ้านดิน เป็นหน้าเป็นตา ภูมิใจ และเขารู้สึกว่ามีคนมาเยี่ยมเขาบ่อยๆ และชาวบ้านเริ่มโจษจันถึงบ้านเขาว่าใครๆก็มาดู และเขารู้สึกภาคภูมิใจมากในความเป็นตัวบ้านเขา เขาจึงพยายามพัฒนาบ้านเขาให้มันสวย และดีขึ้น ซึ่งผมคิดว่าชาวบ้านเริ่มรู้สึกละและอยากมาเลียนแบบช่างสุดใจ แต่ ก็คง ต้องรอเวลาอีกสักพัก จนกว่าช่างสุดใจจะสร้างเสร็จ ผมคิดว่าจะมีคนเอาอย่างเขาอยู่เยอะ แต่ก็ต้องพัฒนาไปอีก อันนี้เราใช้เวลาแค่ปีเดียวแล้วได้ขนาดนี้ผมคิดว่าได้ดีมากแล้ว เพราะโดยรวมเสียงตอบรับมันดี แต่จะผลักอย่างไรให้มันไปได้ต่อ เพราะกลุ่มช่างจะพูดเหมือนกันหมดว่าจะสร้างบ้านดิน เช่น ช่างพลจะสร้างบ้านให้ลูก ช่างยิ่งก็กำลังหาที่สร้าง

ช่างแอ๊ด ศรีวาปี อายุ 47 ปี เป็นลูกมือช่างปูนในบ้านใหม่ไทยเจริญ ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ พูดถึงบ้านดินว่า “ผมคิดว่าบ้านดินมีข้อดีอยู่ยู่ที่หลังคาถ้าแก้ไขตรงนี้ได้ผมเชื่อว่าบ้านดินจะมีคนอยากได้มากกว่านี้” และการขยายการสร้างบ้านดินกับชาวบ้าน ต้องทำให้เห็นเป็นตัวอย่างก่อน ตอนนี้หลายคนยังขาดความมั่นใจ เพราะไม่เคยไปเห็นบ้านดินที่อื่นๆ ที่เขาสร้างอยู่อาศัยมาหลายสิบปี ผมคิดจะสร้างอยู่เองตอนนี้ทำอิฐไว้ได้ประมาณ 700 กว่าก้อนแล้ว จะได้เป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านได้มั่นใจ ”

ในขณะที่ **ช่างพล พรพิมาย** อายุ 55 ปี เป็นช่างปูนและช่างไม้ บ้านใหม่ไทยเจริญ ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ ก็ช่วยยืนยันเพิ่มเติมว่า “ในตอนแรกผมไม่ค่อยมั่นใจ แต่หลังการเข้าอบรมกับบ้านสายรุ้ง รู้สึกมั่นใจทันที จึงได้ชักชวนสมาชิกที่บ้าน ทั้งลูกชาย ลูกสาวและลูกเขย เข้ามาเรียนด้วยกัน จนสามารถสร้างรายได้ให้กับครอบครัว และกำลังจะขายบ้านหลังเก่าที่เป็นไม้ เพื่อสร้างบ้านดิน การเข้ามาเรียนการสร้างบ้านดินทำให้ผมมีความภาคภูมิใจ ได้ไปเป็นวิทยากรในที่ต่างๆ และเวลาเราไปสร้างที่ไหนคนก็สนใจเพราะว่าเป็นสิ่งแปลกใหม่”

ชาวบ้านในพื้นที่

ชาวบ้านที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมกระบวนการบ้านดินมี 50 คนทั้งหญิงและชาย อายุระหว่าง 20 – 50 ปี ส่วนใหญ่จะเป็นชาวตำบลท่ามะไฟหวาน

- ในระยะก่อนกระบวนการเรียนรู้ ทางโครงการได้เข้าไปพูดคุยกับกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่โดยการพูดคุยชักชวนให้ชาวบ้านมาร่วมกระบวนการเรียนรู้การสร้างบ้านด้วยดินซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีความสนใจและอยากรู้ อยากเห็นว่าบ้านที่สร้างด้วยดินนั้นเป็นอย่างไร และมีคำถามก่อนมาอบรมมากมาย เช่น ถ้าบ้านดินโดนน้ำแล้วจะไม่ละลายหรือ

- **เมื่อผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้ว** คำถามต่างๆที่กลุ่มชาวบ้านเก็บไว้เพื่อที่จะมาถามนั้นปรากฏว่ามีถามเพียงไม่กี่คำถาม เช่น บ้านดินจะอยู่ได้นานขนาดไหน นอกนั้นกระบวนการเรียนรู้สามารถตอบได้ด้วยตัวของมันเอง

หลังจากผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้วได้มีกลุ่มชาวบ้านบางกลุ่มได้ขอยืมไม้แบบปั้นดินของทางโครงการไป จากการติดตามผลพบว่ามียุ่หนึ่งรายที่บ้านท่ามะไฟหวานลงมือสร้างบ้านได้สำเร็จโดยคนในบ้านร่วมมือช่วยกันสร้าง และอีกรายได้ค่อยๆสะสมก้อนอิฐดินได้ครึ่งหนึ่งแล้ว และเมื่อครบจะลงมือสร้าง ส่วนรายอื่นๆจากการเก็บข้อมูลพบว่ามีปัญหาเรื่องไม่มีเวลาในการทำก้อนอิฐดินเพราะต้องไปรับจ้างหาเช้ากินค่ำ ประกอบกับไม่มีผู้นำในการทำจึงไม่มีแรงจูงใจในการสร้างบ้านดิน

ปัจจัยโน้มนำให้เกิดความนิยมบ้านดิน

ในการดำเนินงาน คณะทำงานโครงการพบว่าปัจจัยโน้มนำหลายประการที่เป็นแรงจูงใจให้กลุ่มเป้าหมายอยากสร้างบ้านด้วยดิน ได้แก่

- **ความสวยงาม** บ้านดินที่กลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่อยากได้นั้นต้องเป็นบ้านดินที่มีความสวยและหรู คือ มีสีสันทัดส่วนตามแบบสมัยนิยม โดยหลังผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้วกลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่พูดเป็นเสียงเดียวกันว่าชอบบ้านดินหลังที่ตกแต่งสวยงาม โดยชอบทั้งหลังเล็ก และหลังใหญ่ที่ตกแต่งสวยงาม
- **อยู่สบาย** บ้านดินที่กลุ่มเป้าหมายชอบนั้นนอกจากจะสวยหรูแล้วบ้านดินต้องมีความสะดวกและสบายเมื่ออยู่แล้วต้องรู้สึกปลอดภัย การถ่ายเทลมต้องดีและไม่อับลม
- **ประหยัด** นอกจากนี้บ้านดินที่กลุ่มเป้าหมายอยากได้นั้นต้องมีความประหยัด คือ ต้องมีค่าใช้จ่ายไม่แพง สามารถหาวัสดุในท้องถิ่นมาใช้ในการสร้างบ้านดินได้ (บ้านดินจะมีค่าใช้จ่ายน้อยมากถ้าใช้วัสดุในท้องถิ่น)
- **สร้างเองได้** นอกจากนี้บ้านดินที่ชาวบ้านอยากได้นั้นต้องสามารถสร้างได้เองอย่างง่าย ๆ โดยใช้แรงงานในบ้าน เช่น ใช้แรงงานภายในครอบครัวหรือแรงงานภายในชุมชน (การลงแขกช่วยกันสร้างบ้านดิน)

บทเรียนจากการจัดกระบวนการเรียนรู้

ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านมาทางโครงการประสบปัญหาหลายประการซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกันควรที่จะใช้วิธีการที่แตกต่างกัน เช่น กลุ่มเด็กนักเรียนต้องใช้วิธีการเรียนรู้แบบวิชาการกึ่งสนุกสนาน ส่วนกลุ่มช่างฝีมือต้องเน้นเทคนิคการทำบ้านดินมากกว่าด้านวิชาการ
2. ในการฝึกอบรมสร้างบ้านดินที่มีผู้เข้าร่วมเป็นกลุ่มใหญ่ เช่น กลุ่มละ 10-30 คน จำเป็นต้องมีผู้ดูแลอย่างใกล้ชิด เพราะอาจเกิดปัญหาในเรื่องเทคนิคการสร้างได้ เช่น เมื่อก่อผนังกำแพงสูงขึ้นอาจจะทำให้ผนังกำแพงเอียงและล้มลงได้
3. ในการจัดกระบวนการเรียนรู้แต่ละครั้งต้องเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้แสดงความคิดเห็น เพราะถ้าผู้เข้าร่วมได้แสดงความคิดเห็นมากเท่าไรก็จะทำให้ผู้เข้าร่วมมีความเข้ามามากขึ้นเท่านั้น
4. ในการจัดกระบวนการเรียนรู้นั้นองค์ความรู้ในบางอย่างอาจต้องมีการปรับให้เหมาะสมกับพื้นที่โดยควรเปิดรับฟังความคิดเห็นจากผู้ร่วมกระบวนการเรียนรู้ เช่น กลุ่มช่างที่มีประสบการณ์ในการสร้างบ้านมาก่อนซึ่งความคิดเห็นบางอย่างอาจปรับใช้ให้เหมาะสมต่อไปในอนาคตได้
5. ในการจัดกระบวนการเรียนรู้อาจมีข้อถกเถียงกันในรายละเอียดเรื่องเทคนิควิธีการ ดังนั้นอาจมีการเปิดเวทีให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เช่น เวทีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของกลุ่มช่าง

นอกจากนี้ทีมงานบ้านสายรุ้งยังได้สังเกตเห็นการเปลี่ยนแปลง หลังจากมีการสร้างบ้านดินตัวอย่างขึ้นที่หน้าโรงเรียนท่ามะไฟหวาน ดังนี้

1. เกิดการพูดคุยกันในกลุ่มช่าง ซึ่งก่อให้เกิดความมั่นใจในอาชีพการสร้างบ้านดิน
2. ชนชั้นกลางสนใจบ้านดิน เพราะสวย อยู่สบาย และราคาถูกกว่าบ้านปูนทำให้เกิดการติดต่อจ้างงานในพื้นที่ โดยโครงการฯทำหน้าที่ประสานงานระหว่างผู้จ้างกับกลุ่มช่าง
3. เกิดค่านิยมใหม่คือเมื่อมีการจ้างงาน(ชนชั้นกลาง)ทำให้กลุ่มชาวบ้านหันมาสนใจบ้านดินกันมากขึ้น
4. เกิดแนวความคิดในเรื่องการรวมกลุ่มช่วยกันสร้างบ้านดิน ขึ้นเพราะจากการคำนวณต้นทุนในการสร้างบ้านดินแล้วพบว่า 70 % เป็นค่าใช้จ่ายในเรื่องแรงงาน ดังนั้นถ้ามีการลงแรงช่วยกันก็จะสามารถมีบ้านดินราคาประหยัดได้
5. เกิดการเรียนรู้วิจัยและพัฒนาเทคนิคต่างๆเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เช่น วิธีการปั้นสีให้ฉนวน การผสมดินแบบแห้ง การจัดการถึงปูน การฉาบข้างใต้หลังคาดิน เป็นต้น

6. มีการบอกต่อและมีผู้สนใจมากขึ้น(มีผู้สนใจมาดูงานมากขึ้น)
7. ผลจากการทดลองสร้างบ้านดินตัวอย่างทำให้กลุ่มช่างได้เรียนรู้และประยุกต์ภูมิปัญญาเดิมเข้ากับภูมิปัญญาใหม่ เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องเทคนิคการสร้างบ้านดินมากมาย
8. เกิดกลุ่มช่างที่มีประสบการณ์การสร้างบ้านดิน ซึ่งจะเป็นกลไกสำคัญในการขยายผลการเรียนรู้เพื่อสร้างบ้านดินในอนาคต

การจัดการความรู้

วิธีเก็บ/รวบรวมข้อมูล

1. การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้แก่กลุ่มช่างก่อสร้างมืออาชีพ เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาสร้างบ้านดินให้กลุ่มช่างได้ทำการเรียนรู้ เพื่อประสานกับความรู้เดิม ก่อให้เป็นความรู้ใหม่ที่เหมาะสมสำหรับคนภาคอีสาน
2. จัดเสวนาเพื่อถอดบทเรียนทำเป็นสื่อการสอนซีดีรอม แจกจ่ายชาวบ้าน และเครือข่ายประชาชนทั่วอีสาน และทำการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ชาวบ้านที่มีความต้องการที่อยู่อาศัยในอนาคต จำนวน 200 คน จาก 15 หมู่บ้าน เพื่อจะให้เกิดความมั่นใจในการสร้างบ้านได้ด้วยตนเอง
3. อบรม เด็กนักเรียนจำนวน 9 โรงเรียน ในเขตสามอำเภอของจังหวัดชัยภูมิได้แก่อำเภอแก้งคร้อ เกษตรสมบูรณ์ และ ภูเขียว เพื่อให้เด็กและเยาวชนเกิดการเรียนรู้อย่างเป็นสุขด้วยการเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการสร้างบ้านดินในรูปแบบของการฟังบรรยาย และการเข้าร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อที่ทางโครงการจะได้ทำการสรุปแล้วถอดเป็นบทเรียนเรื่องความรู้การสร้างบ้านดินสำหรับเยาวชนและประชาชนที่สนใจ

กระบวนการวิธีการ

ก่อนทำ

- 1) สำรวจพื้นที่เพื่อค้นหากลุ่มเป้าหมาย
- 2) เก็บข้อมูลชาวบ้าน และ ช่าง เพื่อตรวจสอบความเปลี่ยนแปลงหลังจากที่กลุ่มเป้าหมายผ่านการเรียนรู้
- 3) จัดเตรียมหลักสูตรการสอนสำหรับเด็ก และ ผู้ใหญ่ โดยทำการปรับปรุงวิธีการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ดังนี้

- กลุ่มเป้าหมายเด็ก เกิดบทเรียนสนุก ๆ สำหรับเด็ก เช่น เล่านิทานหมู่ 3 ตัวทดลองวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์คำนวณต้นทุนเปรียบเทียบบ้านปูน กับ บ้านดิน (แบบสร้างเอง) ย่ำดินประกอบบทเพลง
- กลุ่มเป้าหมายผู้ใหญ่ จัดเรียนรู้บ้านดินจากการด้วยวิธีให้สัมผัสกับของจริง ฉายสไลด์บรรยาย การฝึกทำอิฐ ก่ออิฐด้วยตนเอง

ระหว่างทำ

- 1) สร้างแบบบ้านดินที่ทันสมัยให้เป็นตัวอย่าง
- 2) จัดอบรมแก่กลุ่มเป้าหมายให้เพื่อให้เกิดความมั่นใจ ดังนี้
 - กลุ่มเด็กและเยาวชน (ความร่วมมือกับโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่เป้าหมาย อนุญาตให้เด็ก มาเรียนรู้)
 - กลุ่มช่าง เกิดทักษะการสร้างบ้านดินเพิ่มขึ้นจากการลองผิดลองถูกและค่อยๆ เรียนรู้จากประสบการณ์ ทำให้เกิดความชำนาญมากขึ้น
 - กลุ่มชาวบ้าน มีชาวบ้านให้ความสนใจประมาณ 20 ราย

หลังทำ

- 1) เด็ก เกิดความชอบ อยากได้ อยากทำเอง โรงเรียนสนใจจัดทำหลักสูตรบ้านดิน แต่มีปัญหาคือ ทำเองไม่ไหว เนื่องจากขาดการสนับสนุนจากโครงการ
- 2) ช่าง เกิดความมั่นใจ เชื่อมมั่น นำมาเป็นอาชีพได้ ปัญหา คือเป็นงานที่ไม่ต่อเนื่อง ฤดูฝนต้องหยุด ชาวบ้าน ยังมีความรู้ไม่ชัดเจน โครงการต้องเข้าไปช่วยจัดการให้
- 3) ชาวบ้าน เกิดความนิยม ชอบบ้านดิน ปัญหา คือ ยังมีความไม่มั่นใจถึงขนาดเปลี่ยนแปลงค่านิยมเก่าโดยสิ้นเชิง ต้องทำมาหากินทำให้ไม่มีเวลาทำบ้านด้วยตนเอง

ตัวชี้วัดชุมชนเป็นสุข

ตัวชี้วัดความสุขชุมชน คือ การที่แต่ละครอบครัวสามารถพึ่งตนเองได้ในเรื่องที่อยู่อาศัย คือ ชาวบ้านสามารถสร้างที่อยู่อาศัยได้เอง โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงจนเกินไป ทั้งนี้เพื่อจะได้ลดปัญหาหนี้สิน หรือไม่ก็ต้องทิ้งครอบครัวออกไปทำงานไกล ๆ จะได้มีเวลาอยู่กับครอบครัวมากขึ้น โดยบ้านที่ตอบสนองความต้องการของชาวบ้านควรมีองค์ประกอบ ดังต่อไปนี้

1. บ้านที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตนั้นควรมีความมั่นคง แข็งแรงและสวยงาม สามารถกันแดดกันฝนได้นอกจากนั้นเมื่ออยู่อาศัยแล้วจะต้องเกิดความรู้สึกอบอุ่นปลอดภัยและเกิดความภาคภูมิใจในบ้านของตนเอง

2. อยู่สบาย บ้านที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตนั้นความสบายจากการอยู่อาศัยก็ถือได้ว่ามีความสำคัญไม่แพ้กันเพราะ บ้านที่มีความเย็นสบายจะทำให้ผู้อยู่เกิดความสบายกายและสบายใจ
3. ใช้วัสดุที่มีในท้องถิ่น สำหรับวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างควรใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นเพื่อเป็นการประหยัดรายจ่ายสำหรับการจัดซื้อวัสดุจากภายนอกควรมีให้น้อยที่สุดเพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย
4. ทุกคนสามารถมีบ้านได้ เป็นบ้านที่เน้นการพึ่งตนเองควรมีเทคนิควิธีการสร้างอย่างง่าย ๆ สามารถสร้างได้ทุกเพศทุกวัย ตั้งแต่เด็กจนถึงผู้ใหญ่ และเทคนิคการสร้างนี้ควรที่จะสามารถบอกต่อหรือสอนกันในชุมชนได้เพื่อให้เกิดการสืบทอด

อย่างไรก็ตามแม้ว่าทางกลุ่มคนทำงานบ้านสายรุ้งจะมีความเชื่อว่า บ้านดินจะเป็นบ้านทางเลือกสำหรับคนที่อยากมีบ้านในอนาคต โดยไม่ต้องดิ้นรนอพยพไปขายแรงงานเพื่อหาเงินไปสร้างบ้าน ทำให้ครอบครัวได้อยู่พร้อมหน้ากัน แต่ก็ยังต่อสู้กับกระแสการยังไม่พร้อมที่จะยอมรับนวัตกรรมใหม่ของการสร้างบ้านด้วยดิน ซึ่งอาจจะต้องใช้เวลาเป็นเครื่องพิสูจน์ถึงความมั่นคงถาวร แต่มีอยู่สิ่งหนึ่งที่เป็นกำลังใจให้กับคนทำงานคือ คนที่มั่นใจศรัทธาในบ้านดินกลับกลายเป็นผู้ที่ได้สัมผัส เรียนรู้จริง โดยเฉพาะกลุ่มช่างที่เป็นต้นกล้าชุดแรกที่พวกเขาได้เพาะเลี้ยงให้เติบโตและคาดหวังว่าจะขยายผลต่อไป เป็นกลุ่มที่เป็นสุขในชุมชนแห่งนี้

องค์ความรู้ การสร้างบ้านดิน

เทคนิควิธีการสร้างบ้านดินทั่วไป (ธนา อุทัยภักตรากร. 2547)

องค์ความรู้เรื่องเทคนิควิธีการการสร้างบ้านดิน จะกล่าวถึง 2 ส่วน คือ เทคนิควิธีการบ้านดินของเครือข่ายบ้านดินซึ่งเป็นความรู้นำเข้า กับ องค์ความรู้เทคนิคที่กลุ่มช่างบ้านสายรุ้งได้คิดค้น ปรับประยุกต์ขึ้น

(1) เทคนิคการสร้างบ้านด้วยดินที่ทดลองทำในประเทศไทย มีหลายแบบ ได้แก่

- บ้านดินแบบอิฐดินดิบ (adobe) เป็นการนำดินและแกลบอย่างละเท่า ๆ กันมาผสมให้เป็นเนื้อเดียวกันโดยใช้น้ำเป็นตัวเชื่อมหลังจากนั้นนำไปใส่ไม้แบบตากให้แห้งหลังจากก้อนดินแห้งก็นำก้อนดินที่ได้มาเรียงสลับพื้นปลายเป็นผนังกำแพงบ้าน
- บ้านดินแบบดินปั้น (cob) เป็นการนำดินผสมฟางหรือแกลบปั้นเป็นก้อน ๆ แบน ๆ วางทับกันไปเรื่อย ๆ ซึ่งผนังที่ได้จะเป็นผนังดินเหมือนกับบ้านดินแบบก้อนอิฐดินดิบ

- บ้านดินแบบดินปั้นกับโครงไม้ (wattle and daub) เป็นการประยุกต์การทำบ้านดินให้เข้ากับบ้านไม้โดยในการสร้างบ้านไม้นั้นต้องมีการตั้งเสาและใช้ไม้ไผ่สานเป็นผนังไว้ก่อนหลังจากนั้นก็ใช้ดินผสมฟางฉาบหุ้มไม้ไผ่อีกครั้ง
- บ้านดินแบบดินปั้นกับเศษไม้ หรือ ก้อนหิน (cordwood or stone) เป็นการประยุกต์ใช้เศษไม้หรือก้อนหินที่มีอยู่ในพื้นที่มาทำเป็นบ้านโดยใช้ดินเป็นตัวเชื่อม ประสานให้เศษไม้หรือก้อนหินยึดกันเป็นผนัง
- บ้านดินแบบดินอัดไม้แบบ (rammed earth) เป็นการทำบ้านดินโดยใช้ไม้แบบเป็นตัวยึดผนังดินซึ่งในการทำต้องมีการสร้างไม้แบบสำหรับหล่อผนังดินขึ้นมาก่อนหลังจากนั้นก็ใช้ดินผสมแกลบหรือฟางค่อๆ เทใส่ไม้แบบแล้วใช้ไม้อัดดินในแบบให้แน่นเมื่อดินแห้งก็แกะไม้แบบออกก็จะได้ผนังดินแบบดินอัดไม้แบบ
- บ้านดินแบบกระสอบปุ๋ย (earthen bag) เป็นการประยุกต์ใช้กระสอบมาใส่ดินที่ผสมกับฟางหรือแกลบแล้วนำไปเรียงให้เป็นบ้านดิน ซึ่งเทคนิคแบบนี้เหมาะสำหรับการสร้างบ้านแบบเร่งด่วนซึ่งสามารถสร้างได้ทั้งหน้าฝนและหน้าแล้ง
- บ้านดินแบบฟางอัดฉาบด้วยดิน (strawbale) บ้านดินแบบนี้เหมาะสำหรับพื้นที่ที่มีอากาศหนาวจัดหรือร้อนจัด เช่นแถบที่มีหิมะตก หรือแถบทะเลทราย โดยในการสร้างบ้านดินแบบนี้จะใช้ฟางเป็นผนังซึ่งฟางจะเป็นฉนวนกันความร้อนหรือความเย็นไม่ให้อากาศเข้ามาในบ้านได้แต่โครงสร้างของบ้านยังเป็นระบบเสารับแรงเหมือนเดิม

(2) เทคนิควิธีการก่อสร้างผนังและโครงสร้างผนัง มีหลายแบบ ได้แก่

- ผนังดินดิบผสมหญ้าคา (คล้ายกับการสร้างบ้านด้วยดินปั้นกับโครงไม้) เป็นผนังดินดิบผสมหญ้าคาตัดทาบหน้าบนผนังหญ้าคาที่กรุบนโครงเคร่าของผนัง ซึ่งติดตั้งอยู่ในกรอบของเสา คานล่าง และคานบนซึ่งรับน้ำหนักโครงหลังคา ทำให้เป็นผนังที่มีน้ำหนักเบา มีหญ้าที่กรุแน่นหนา ระหว่างโครงเคร่าเป็นฉนวนความร้อนชั้นดี และคาดทับหญ้าทั้งสองด้านด้วยดินดิบผสมหญ้า ซึ่งทำหน้าที่เหมือนคอนกรีตฉาบผิว กรรมวิธีทำวัสดุฉาบผิวไม่มีอะไรซับซ้อน เพียงแต่นำดินดิบและหญ้าคาที่มีคุณลักษณะเหนียว และแข็งแรง ดากแห้ง แล้วนำมาผสมกันเคล้ากับน้ำให้มีลักษณะเป็นโคลน หมักไว้ 1-3 คืนพอให้หญ้าและดินเข้ากันดีก็นำมาคาดทับไปบนผนังหญ้าคาที่กรุเสร็จไว้กับโครงเคร่า โครงเคร่าของผนังดินดิบผสมหญ้านี้มี 2 ประเภท คือ

- ก. โครงเคร่าแบบนอน เป็นโครงเคร่าผนังไม้ไผ่ตีประกบเสาตามแนวนอน ระยะห่างกันประมาณ 25-30 เซนติเมตร ตีระหว่างช่วงเสา แต่หากช่วงเสากว้างจะตั้งเสาเอ็นไม้ไผ่ระหว่างช่วงเสาเสริมให้แข็งแรงขึ้น
- ข. โครงเคร่าแบบตาตาราง แบบนี้สิ้นเปลืองไม้มากขึ้น แต่ผนังมีความคงทนแข็งแรง โดยการใช้โครงเคร่าไม้ไผ่ผ่าซีกตีตั้งขัดกับโครงเคร่านอนเป็นแบบตาตาราง และนำหญาคามากุยี่ติดกับโครงเคร่าอย่างแน่นหนา เพราะสามารถยึดได้ 2 ทาง ทั้งแนวตั้งและแนวนอน แล้วจึงนำดินดิบผสมหญ้าที่หมักได้ที่แล้วมาฉาบคาดผนังทั้งภายในและภายนอก
- ผนังก่อวัสดุก้อน (คล้ายกันการสร้างบ้านด้วยอิฐดินดิบแต่ก้อนอิฐขนาดเล็กกว่า) ผนังก่อวัสดุก้อนเล็กเริ่มมีการใช้ประปรายเท่าที่พบ ๓ - ๔ หลัง วัสดุก้อนในที่นี้มี ๓ ประเภท คือ ดินดิบอัดก้อน คอนกรีตบล็อก และอิฐ แต่ถึงแม้จะเป็นผนังก่อด้วยวัสดุก้อนเล็ก แต่ก็ยังใช้โครงสร้างหลักที่เป็นไม้เช่นเดิม ดังนั้นการประสานระหว่างวัสดุก่อและไม้ยังเป็นปัญหา และเกิดรอยต่อระหว่างวัสดุ ลักษณะผนังดินผสมหญ้านี้หากวิเคราะห์ตามคุณลักษณะของวัสดุก่อสร้างสำหรับเมืองร้อนจะเห็นได้ว่ามีคุณสมบัติของการกันความร้อนหนาวที่ดียิ่ง เพราะมีฉนวนกันกลางวัสดุฉาบซึ่งโปร่งสามารถให้ผนังระบายความร้อนและความชื้นได้เป็นอย่างดี ดังนั้นจึงเป็นเทคโนโลยีพื้นบ้านที่น่าสนใจยิ่ง ทั้งยังเป็นการใช้วัสดุก่อสร้างที่มาจากธรรมชาติ ข้อดีมีดังนี้
 - (1) เป็นการใช้วัสดุก่อสร้างที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและส่งเสริมให้วัสดุหมุนเวียนในสภาพแวดล้อมเดิมซึ่งเป็นปัจจัยในการพัฒนาสภาพแวดล้อมแบบยั่งยืน
 - (2) ผนังมีผลต่อสภาวะสบายภายในอาคาร ซึ่งทำให้การอยู่ภายในมีอุณหภูมิที่สบายต่อร่างกาย นอกจากบ้านจีนฮ่อ ที่ใช้ผนังดินดิบผสมหญ้าแล้ว ยังมีบ้านชาวลีซอ ที่อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ชาวไทยใหญ่ที่ดอยตุง จังหวัดเชียงราย

เทคนิควิธีการสร้างบ้านดินของกลุ่มบ้านสายรุ้ง

เป็นชุดความรู้ที่เกิดจากการนำเทคนิคบ้านดินที่เป็นความรู้เดิม ดังที่ได้กล่าวข้างต้น มาทำการทดลอง วิเคราะห์ และปรับปรุงยุคทำให้เกิดความเหมาะสม อันเป็นการเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่มช่างที่มีพื้นฐานความรู้ด้านช่าง กับคณะทำงานบ้านสายรุ้ง ทั้งนี้เพื่อหาข้อสรุปถึงความเป็นไปได้ร่วมกัน ผลจากการทดลองสร้างบ้านดินตัวอย่างทำให้กลุ่มช่างได้เรียนรู้และประยุกต์ภูมิปัญญาเดิมเข้ากับภูมิปัญญาใหม่ เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องเทคนิคการสร้างบ้านดินมากมาย ซึ่งเทคนิคต่างๆ ที่ได้คิดค้นขึ้นมีดังแสดงรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

เทคนิค/วิธีการ	ภูมิปัญญานำเข้า	ภูมิปัญญาประยุกต์	ความแตกต่าง
1. การผสมดินกับ <u> แกลบ</u>	ในการผสมแกลบกับดินนั้นต้องขุดดินให้ร่วนและใส่น้ำลงไป หลังจากนั้นก็ย่ำดินกับน้ำให้เข้ากันแล้วใส่แกลบลงไปหลังจากนั้นก็ย่ำโคลนกับแกลบให้เข้ากันอีกครั้ง	ในการผสมแกลบกับดินนั้นต้องขุดดินให้ร่วนแล้วใส่แกลบลงไปใช้จอบคลุกเคล้าให้เข้ากันหลังจากนั้นค่อยใส่น้ำลงไปแล้วใช้เท้าเหยียบ ดิน-น้ำ-แกลบให้เข้ากัน	การใส่น้ำกับดินก่อนกับการใส่น้ำกับดินทีหลัง ผล คือ สามารถเหยียบดินกับแกลบเข้ากันได้เร็วขึ้นกว่าเดิมและแกลบผสมกับดินได้ดีกว่าเดิม
2. การเคลือบผนัง <u> กันน้ำ(การทำสี ดิน)</u>	หลังจากทาสีดินเมื่อสีดินเริ่มหมาดให้ใช้แผ่นพลาสติกมาลูบกับผนังอีกครั้งเพื่อให้ผนังเรียบ	หลังจากทาสีดินเมื่อสีดินเริ่มหมาดให้ใช้ฟองน้ำชุบน้ำหมาดๆมาป้อนเพื่อให้ผนังดินเรียบ (เป็นการประยุกต์งานปูนมาใช้กับงานดิน)	ได้ผนังที่ดูเรียบ สวยงามและรวดเร็ว
3. การทำหลังคาดิน <u> กันน้ำ</u>	หลังคาดินหลังจากทำหลังคาดินแล้วให้ใช้วัสดุธรรมชาติมาเคลือบหลังคาอีกครั้งเพื่อกันน้ำ	หลังคาดิน หลังจากฉาบดินและทาสีดินแล้วมีการนำปูนบางๆมาฉาบบนหลังคาอีกครั้งหลังจากนั้นมีการนำสีน้ำมันมาทาเพื่อกันน้ำเป็นการประยุกต์ใช้วัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่นที่หาง่าย	<ul style="list-style-type: none"> ● เป็นเทคนิคที่กลุ่มช่างคิดขึ้นมาใหม่ ทำให้หลังคาป้องกันการรั่วซึมได้ ● แต่หลังจากทดลองไปแล้วปรากฏว่าปูนที่ฉาบไว้แตกเนื่องจากฉาบบางเกินไป จึงได้ ทดลองการฉาบปูนให้หนาขึ้นและปั้นจนเรียบจึงแก้ปัญหาได้
4. การจัดระบบการ <u> ตากก่อนดิน</u>	ในการตากก้อนดินนั้นไม่มีการจัดการส่วนใหญ่แล้วแต่ผู้ทำ (ข้อเสียคือการวางดินไม่เป็นระบบทำให้เสียพื้นที่ในการวางและก้อนดินเมื่อแห้งแล้วจะไม่เรียบตามต้องการ)	ในการตากดินมีการวางแผนการตากก่อนดินโดยนำถุงปุ๋ยมาปูกันไม่ให้ดินพื้นติดกับก้อนดินและมีการเรียงกันเป็นระบบผลคือทำให้ได้ทำก้อนดินที่ได้เรียบได้รูปทรงตามต้องการและเรียงได้มากขึ้น	ประหยัดพื้นที่และทำให้ก้อนอิฐแห้งเร็ว
5. การใส่ช่อง <u> หน้าต่างและ</u> <u> ประตู</u>	ในการใส่ช่องหน้าต่างและประตูปกติจะใช้ตะปูตีที่วงกบประตูหน้าต่างก่อนนำไปติดตั้ง	ในการทดลองมีการนำไม้ทำเป็นเดือยยาวๆแทนตะปูทำที่วงกบประตูหน้าต่างมีความแข็งแรง	ทำให้บ้านดินที่ทึบ สว่างขึ้น เพราะมีช่องแสง เข้ามาในบ้าน

เทคนิค/วิธีการ	ภูมิปัญญานำเข้า	ภูมิปัญญาประยุกต์	ความแตกต่าง
6. การจัดการถ้ำปูน	ในการตักดินใส่ถังไม่มี การจัดการในเรื่องดิน ติดกันถึงทำให้ต้องยก ถ้ำปูนที่มีน้ำหนักมาก ขึ้นโดยไม่จำเป็น	ในการตักดินใส่ถังได้ มีการประยุกต์งานปูนมา ใช้คือก่อนตักดินทุกครั้ง ต้องมีการนำถังไปแกว่ง กับน้ำเพื่อไม่ให้ดินติดถัง (เพราะน้ำจะเป็นตัวกัน ไม่ให้ดินติดถัง)	

การจัดการความรู้ในลักษณะหลักสูตรฝึกอบรม

การจัดการองค์ความรู้ในชุมชนนั้น พื้นที่ของของโครงการฯ(พื้นที่ภูแลนคา)ค่อนข้างแตกต่างจากองค์กรอื่น โดยในการจัดการความรู้ของชุมชนนั้นเป็นแบบ “องค์กรจัดการความรู้” (บ้านสายรุ้ง) กลไกการจัดการความรู้ขององค์กรที่สำคัญที่เข้าไปจัดการความรู้ชุมชนได้แก่ กลุ่มบ้านสายรุ้ง และโรงเรียนเรียนประถมและมัธยมในพื้นที่ ซึ่งกระบวนการจัดการความรู้นั้นจะเป็นแบบความร่วมมือกัน ระหว่างโรงเรียนและทางกลุ่มบ้านสายรุ้ง(โครงการฯ)

- กลไกการจัดการกระบวนการเรียนรู้ของเด็กเยาวชนในพื้นที่ นั้นทางโรงเรียนจะจัดส่งนักเรียนเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้โดยมีอาจารย์ในโรงเรียนเป็นผู้นำเด็กนักเรียนมาจัดกระบวนการเรียนรู้ที่บ้านสายรุ้ง
- กลไกการเรียนรู้ของช่าง นั้นจะเป็นแบบการพูดคุยและชักชวนช่างในพื้นที่ให้เข้ามาร่วมกระบวนการเรียนรู้โดยตั้งเป้าหมายว่าเมื่อผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้วช่างจะนำความรู้ที่ได้ไปประกอบอาชีพ
- กลไกการเรียนรู้ของกลุ่มชาวบ้าน นั้นจะเป็นรูปแบบการลงพื้นที่เข้าไปพูดคุยกับชาวบ้านในกลุ่มที่ยากจนและยังไม่มีกำลังความสามารถ / ศักยภาพในการสร้างโดยในการเข้าไปพูดคุยจัดกระบวนการเรียนรู้แบบกลุ่ม
- องค์ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการสร้างบ้านดิน โดยคณะทำงานของโครงการและกลุ่มช่างได้มีการลองผิดลองถูก ประเมินข้อเด่นข้อด้อยของบ้านดิน การประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพของเมืองไทย เนื่องจากเป็นองค์ความรู้ที่นำเข้ามาจากภายนอก
- การจัดกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการสร้างบ้านดินให้กับเด็กและเยาวชน โดยในกลุ่มนี้จะเน้นไปในเรื่องของปลูกฝังแนวคิด ค่านิยม เพราะเด็ก เยาวชนยังไม่มีศักยภาพในการสร้างบ้านเองได้ แต่ได้มุ่งให้เกิดเป็นหลักสูตรของท้องถิ่น

การขยายผลการเรียนรู้

ขยายผลในกลุ่มเป้าหมายที่เป็นช่างก่อสร้าง

หลังจากจัดสร้างบ้านดินตัวอย่างที่หน้าโรงเรียนมัธยมท่ามะไฟหวานแล้วได้มีกลุ่มคนชั้นกลางเข้ามาดูและพูดคุยจนทำให้เกิดความต้องการอยากได้บ้านดินหลังจากนั้นจึงมีการพูดคุยกับกลุ่มช่าง เกิดการจ้างงานเกิดขึ้นในพื้นที่ ทำให้เกิดช่างรุ่นใหม่ๆ และเกิดการสอนกันเอง

จากการจัดฝึกอบรมการสร้างบ้านดินที่ผ่านมามีชาวบ้านหลายคนสนใจ ส่วนใหญ่เป็นคนหนุ่มรุ่นใหม่(25-30 ปี) และคนที่อยากเป็นช่างบ้านดินมีเงื่อนไขว่าต้องผ่านการฝึกอบรมก่อน บางครั้ง การขยายตัวเป็นไปในรูปแบบของการไปช่วยงานในฐานะกรรมกรก่อนและค่อยๆ เรียนรู้ไป บางคนเข้ามาเรียนรู้จากการที่ช่างขาดคนงาน(ลูกมือ)แล้วเรียกให้ไปช่วย ทำให้ได้เรียนรู้ไปโดยปริยาย จากความรู้สึกไม่ค่อยเชื่อมั่นว่าจะเอาดินมาสร้างบ้านได้ หลังจากได้เรียนรู้การทำงานกับกลุ่มช่าง ทำให้เกิดความเชื่อมั่นจนอยากมีบ้านดินเป็นของตัวเอง

อย่างกรณีของ **ช่างรุ่น หาญมโน** เป็นช่างอีกคนหนึ่งที่มีจุดเริ่มต้นเช่นนี้ ซึ่งได้เล่าความรู้สึกให้ฟังว่า

“ตอนแรกผมไปนั่งหัวเราะว่าเพื่อนพากันเล่นขายของหรือเปล่าหรือว่าจะสร้างบ้าน เพราะเห็นเล่นซีโคลนมอมแมมกันไปหมด พอเขาเริ่มก่ออิฐแบบใช้มือไม่มีเครื่องมืออะไรเลย ผมยังคิดว่า มันสิบหักลงมาก็คอตายเสียแน่ๆ แต่พอไปช่วยหลายวันเข้าก็เริ่มเห็นกับตาตัวเองว่า ดินสามารถสร้างบ้านได้ และตอนนี้ผมคิดว่า จะสร้างไว้ให้ลูกสักหลัง ลูกสาวผมสนใจมากตอนนี้ไปทำงานกรุงเทพฯ แต่ช่วงที่กลับมาเยี่ยมผมได้มาลองหัดย่ำดินทำก้อนอิฐที่บ้านสายรุ้งครั้งหนึ่งแล้ว ผมคิดว่าพร้อมเมื่อไรผมจะสร้างทันที”

อย่างไรก็ตามการขยายความคิดเรื่องการสร้างบ้านด้วยดินที่ยังมีอุปสรรคอยู่บ้าง คือ คนในชุมชนส่วนใหญ่ยังต้องดิ้นรนหาอยู่หากินเลี้ยงปากท้องด้วยการออกไปรับจ้างรายวัน ทำให้ไม่มีเวลาคิดเรื่องการลงแรงสร้างบ้าน นอกจากนี้แม้ว่าหลายคนจะสนใจมาเรียนรู้การเป็นช่างบ้านดินแต่ก็มีเงื่อนไขว่าอยากมีงานรับเหมาทำตลอดไม่เว้นช่วงเพื่อมีรายได้สม่ำเสมอ

การขยายผลระหว่างภาคีเครือข่าย

ระหว่างการทำงานได้มีการพูดคุยกันระหว่างเครือข่ายจนได้มีการจัดศึกษาดูงานในพื้นที่ของโครงการฯ ขึ้น โดยทางโครงการเกษตรยั่งยืน จังหวัดนครพนมได้จัดศึกษาดูงาน และปฏิบัติการในพื้นที่ของกลุ่มบ้านสายรุ้ง จนปัจจุบันชาวบ้าน จากโครงการเกษตรยั่งยืนกลับไปเริ่มทำก้อนอิฐดินผสมเอาไว้เพื่อสร้างบ้านในอนาคต

การขยายผลแบบอาศัยกลไกข้างวิทยากร

ระหว่างการทำงานได้มีการติดต่อจากผู้สนใจอยากได้บ้านดินแต่มีเงินทุนไม่มาก ดังนั้นทางโครงการจึงได้จัดส่งช่างที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ และได้ฝึกเทคนิควิธีการสร้างบ้านดินอย่างชำนาญไปสอนให้กับช่างในพื้นที่นั้นๆ โดยใช้เงื่อนไขคือทางโครงการจะส่งช่างวิทยากร 1 คนไปสอนและร่วมสร้างบ้านดินกับช่างในพื้นที่อีก 4 คนโดยใช้เวลาเรียนรู้และสร้างบ้านดินร่วมกันจนบ้านดินเสร็จแล้วช่างวิทยากรก็จะกลับ ช่างในพื้นที่ก็จะเข้าใจเทคนิคกระบวนการสร้างบ้านดินจนสามารถรับเหมาสร้างบ้านดินได้ในอนาคต

การขยายผลแบบกลไกวิทยากรสอนกลุ่มเยาวชน

ในช่วงการทำงานได้มีกลุ่มเยาวชนติดต่อขอให้ทางโครงการไปสอนกลุ่มเยาวชนสร้างบ้านดิน เช่น จังหวัดขอนแก่น (กลุ่มเยาวชนที่ภูเวียง , กลุ่มเยาวชนที่มัญจาคีรี , กลุ่มเยาวชนหนองสองห้อง) โดยทางโครงการจัดระยะเวลาในการเรียนรู้การสร้างบ้านดินไว้ 5 วันด้วยกัน โดย ใน 2 วันแรกจะเป็นการพูดคุยเปิดภาพบ้านดินทั่วโลก, บ้านดินในเมืองไทยและสอนการทำก้อนอิฐดิน หลังจากนั้น อีก 7 วัน รอก่อนดินแห้งจะไปสอนเทคนิคการก่อสร้างอีก 3 วัน รวมแล้วใช้เวลาทั้งหมด 5 วัน

การขยายกลุ่มคนและองค์กรภายนอก

ก่อนการดำเนินโครงการกับ สรส. ทางกลุ่มบ้านสายรุ้งมีการประสานกับภาคีเครือข่าย ตลอดจนทั้งกลุ่มผู้สนใจผ่านเว็บไซต์ เครือข่ายบ้านดิน และสำนักข่าวชาวพุทธ อยู่ก่อนแล้ว

การขยายผ่านสื่อ/สิ่งพิมพ์

กลุ่มบ้านสายรุ้ง ได้เก็บเกี่ยวองค์ความรู้การสร้างบ้านดินเพื่อการพึ่งตนเอง เพื่อนำไปจัดพิมพ์เป็นหนังสือ “คู่มือการสร้างบ้านดิน” และผลิตรายชื่อเพื่อเผยแพร่กับกลุ่มองค์กร และผู้สนใจทั่วไป โดยได้งบประมาณสนับสนุนจาก โครงการ สรส.ภาคอีสาน

อาคารดินที่อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น เป็นอาคารเอนกประสงค์ของชุมชนที่ก่อสร้างได้ในราคาถูก

อนาคตของบ้านดิน “บ้านทางเลือก” ของผู้เรียนรู้

ในความพยายามของกลุ่มบ้านสายรุ้งที่สร้างแนวคิด ความรู้ ความเข้าใจเรื่องการสร้างบ้านดินให้กับชาวบ้านจนมีผู้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายสร้างบ้านดินเพิ่มมากขึ้น แต่ในการเคลื่อนตัวของกระบวนการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง และการเรียนรู้ผ่านสื่อและกิจกรรมก็ยังคงมีปัญหาบางประการที่จะต้องร่วมกันคิดค้นหาทางแก้ไขกันต่อไปอีกอย่างน้อย ๒ ประการ ได้แก่

ประการแรก ความไม่ลงตัวของความรู้เรื่องบ้านดินเอง องค์ความรู้ยังไม่นิ่ง ยังไม่มีแบบแผนที่สำเร็จรูป ยังต้องอาศัยการค้นคว้า ทดลองต่อไป

ประการที่สอง เรื่องค่านิยม และการยอมรับบ้านดินของชาวบ้าน เนื่องจากวัฒนธรรมการอยู่อาศัยที่ผ่านมาของชาวบ้านในภาคอีสานนิยมอยู่อาศัยในบ้านไม้และบ้านปูน และยังคงมองว่าบ้านดินเป็นบ้านที่อาจจะไม่มั่นคงถาวร ยังชาวบ้านจำนวนหนึ่งโดยเฉพาะในกลุ่มที่ไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้กับโครงการฯ ไม่มีความเชื่อมั่นหรือศรัทธาในบ้านดิน

แต่ในขณะเดียวกัน กลุ่มช่างบ้านดินกลับเชื่อมั่นอย่างเต็มเปี่ยมว่าบ้านดินสามารถใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้อย่างมั่นคงถาวร ดูเหมือนว่ากลุ่มเป้าหมายของการจัดการเรียนรู้กลุ่มช่างสร้างบ้านดินนี้เป็นกลุ่มผู้เรียนรู้ที่บรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการฯ มากที่สุด เพราะนอกจากจะเกิดความรู้ ความเข้าใจและศรัทธาเชื่อมั่นในบ้านดินในแง่ของการอนุรักษ์ทรัพยากรและการเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านที่อยู่อาศัยแล้ว ยังเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อบ้านดินใน

ฐานะที่เป็นบ้านทางเลือกของชุมชน และกลุ่มช่างสร้างบ้านดินได้รับเชิญไปเป็นวิทยากร กระบวนการเผยแพร่ความรู้การสร้างบ้านดินให้กลุ่มอื่นๆ ในหลายโอกาส นอกจากนี้ยังสามารถ ใช้ความรู้และความชำนาญออกไปทำมาหากินรับจ้างสร้างบ้านดินในที่ต่างๆ จนเริ่มยึดเป็นอาชีพ ได้บ้างแล้ว จึงกล่าวได้ว่าโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขเพื่อการ พึ่งตนเอง อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิได้ก่อให้เกิดสุขสภาวะในหมู่ช่างบ้านดิน และ กำลังขยายผลของการเรียนรู้ให้แทรกซึมเข้าไปสู่ประชากรกลุ่มอื่นๆ ที่เริ่มหันมามอง “บ้านดิน” ในฐานะ “บ้านทางเลือก” กันมากขึ้น.

การย่ำดิน และปั้น
ก้อนอิฐดิน เป็น
ขั้นตอนสำคัญที่คน
สร้างบ้านดินต้องลง
มือทำด้วยตนเองจึงจะ
สามารถรู้จักและ
เข้าใจ “ดิน” และเป็น
การร่วมมือ(และเท่า)
ร่วมใจของคนหลาย
วัยหลายสถานภาพ
ทั้งพ่อ ลูกและเพื่อน
ฝูง มิตรสหาย

สรุปกรณีศึกษาโครงการการเรียนรู้และการจัดการความรู้การสร้าง บ้านดินอย่างเป็นสุขเพื่อการพึ่งตนเอง

โครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขเพื่อการพึ่งตนเอง ดำเนินการโดยนักพัฒนากลุ่มบ้านสายรุ้ง เป็นความพยายามในการนำภูมิปัญญาเรื่องบ้านทางเลือก (บ้านดิน) เข้าไปเผยแพร่ในชุมชนที่กำลังเผชิญปัญหาด้านที่อยู่อาศัย คือ ชุมชนในตำบลบ้านท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ โดยการจัดกิจกรรมการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการสร้างบ้านดินให้แก่กลุ่มเป้าหมาย 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มช่างก่อสร้างบ้าน และกลุ่มเยาวชนที่เป็นนักเรียน ซึ่งในการจัดการเรียนรู้ได้มีการแนะนำความรู้เรื่องบ้านดินในภูมิภาคต่างของโลก ความสำคัญและคุณค่าของบ้านดินในฐานะเป็นบ้านทางเลือกที่เจ้าของสามารถสร้างได้ด้วยตัวเอง และกระบวนการสร้างบ้านดินสามารถก่อให้เกิดความสุขแก่ผู้สร้างด้วยการเข้าใจธรรมชาติของดิน เกิดความภาคภูมิใจในความสามารถของตนเองที่สร้างบ้านได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเอง และเกิดกระบวนการกลุ่มที่นำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ผลการเรียนรู้ที่เกิดแก่กลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ ได้แก่

- **กลุ่มนักเรียน** กลุ่มนักเรียนประถมและมัธยมในพื้นที่ ตำบลท่ามะไฟหวาน ตำบลตาตรินทอง และตำบลเก๋าย่าดี นักเรียนส่วนใหญ่มีความประทับใจและชอบบ้านดินอย่างมากโดยมีเด็กนักเรียนบางกลุ่ม ขอยืมไม้แบบไปทำก่อนดินดิบสะสม แต่ก็ทำได้ระยะสั้นๆ เพราะงานการทำก่อนอิฐดินสะสมเป็นงานยากและค่อนข้างหนักหนาสำหรับเด็กนักเรียน กลุ่มเด็กๆ ทำได้เพียง 20- 30 ก้อนก็เกิดความท้อและเลิกทำในที่สุด จากปรากฏการณ์ดังนั้นทางโครงการจึงมีบทสรุปงานบ้านดินสำหรับเด็กนักเรียนว่า เป้าหมายที่ควรตั้งเป้าสำหรับกลุ่มเด็กนักเรียนควรจะต้องแค่ปลูกฝังให้เด็ก ๆ รักและชอบบ้านดินเพื่อที่ในอนาคตเมื่อมีโอกาสสร้างบ้าน เด็ก ๆ กลุ่มนี้อาจเลือกสร้างบ้านดิน
- **กลุ่มช่างในพื้นที่ตำบลท่ามะไฟหวาน** ส่วนใหญ่เป็นช่างปูนและช่างไม้ที่รับเหมาสร้างบ้านไม้และบ้านปูนในพื้นที่อยู่แล้ว ก่อนการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้กลุ่มช่างไม้เชื่อมั่นในบ้านดิน แต่ก็อยากทดลองเรียนรู้ และเมื่อผ่านหลักสูตรการเรียนรู้แล้วก็เริ่มเชื่อมั่นว่าสามารถสร้างบ้านด้วยดินได้ ช่างบางคนเกิดแรงจูงใจที่จะสร้างบ้านดินให้ดูสวยงามมากขึ้นเพราะรู้สึกที่บ้านดิน เป็นหน้าเป็นตา ภูมิใจ และเขารู้สึกว่ามีคนมาเยี่ยมเขาบ่อยๆ และชาวบ้านเริ่มโจษจันถึงบ้านเขาว่าใครๆ ก็มาดูและขอศึกษา
- **ชาวบ้านในพื้นที่** เมื่อได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้และมีส่วนร่วมในการสร้างบ้านดินสาธิตแล้วก็เริ่มมีความรู้ความเข้าใจและเชื่อมั่นในคุณภาพและคุณค่าของบ้านดิน

มากขึ้น บางกลุ่มได้เริ่มทำก่อนดินสะสมเอาไว้สร้างบ้านของตนเอง กระบวนการเรียนรู้บ้านดินในโครงการนี้จึงเป็นการจุดประกายและสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองในด้านที่อยู่อาศัยของชาวบ้านได้ในระดับที่น่าพอใจ

ในการดำเนินงาน คณะทำงานโครงการพบว่า มีปัจจัยที่เป็นแรงจูงใจหลายประการที่ทำให้กลุ่มเป้าหมายปรารถนาจะสร้างบ้านของตนเองด้วยดิน ได้แก่ ความสวยงาม อยู่สบาย ปลอดภัย การถ่ายเทอากาศดี ประหยัด และสร้างได้ด้วยตัวเอง

ในระหว่างการจัดกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ มีข้อค้นพบเชิงอุปสรรคบางอย่างที่ต้องปรับปรุงแก้ไข ได้แก่

- การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกัน ควรใช้วิธีการที่แตกต่างกัน เช่น กลุ่มเด็กนักเรียนต้องใช้วิธีการเรียนรู้แบบวิชาการกึ่งสนุกสนาน ส่วนกลุ่มช่างฝีมือต้องเน้นเทคนิคปฏิบัติการสร้างบ้านดินมากกว่าด้านวิชาการ
- การสร้างบ้านดินเป็นกลุ่มใหญ่ จะต้องมีการดูแลอย่างใกล้ชิด เพราะอาจเกิดปัญหาในเรื่องเทคนิคการสร้างได้
- ต้องเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้แสดงความคิดเห็น เพราะถ้าผู้เข้าร่วมได้แสดงความคิดเห็นมากเท่าไรก็จะทำให้ผู้เข้าร่วมมีความเข้าใจมากขึ้นเท่านั้น
- ความรู้ในบางอย่างอาจต้องมีการปรับให้เหมาะสมกับพื้นที่โดยควรเปิดรับฟังความคิดเห็นจากผู้ร่วมกระบวนการเรียนรู้ เช่น กลุ่มช่างที่มีประสบการณ์ในการสร้างบ้านมาก่อนซึ่งความคิดเห็นบางอย่างอาจปรับใช้ให้เหมาะสมต่อไปในอนาคตได้
- เมื่อมีข้อถกเถียงกันในรายละเอียดเรื่องเทคนิควิธีการก่อสร้าง ต้องเปิดเวทีให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อหาวิธีการที่เหมาะสมและทางเลือกให้มากขึ้น

นอกจากนี้ที่ทีมงานบ้านสายรุ้งยังได้สังเกตเห็นการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มเป้าหมายหลังจากมีการสร้างบ้านดินตัวอย่างขึ้นที่หน้าโรงเรียนท่ามะไฟหวาน ดังนี้

- เกิดการพูดคุยกันในกลุ่มช่าง ซึ่งก่อให้เกิดความมั่นใจในอาชีพการสร้างบ้านดิน
- กลุ่มคนชั้นกลางสนใจบ้านดิน เพราะสวย อยู่สบาย และราคาถูกกว่าบ้านปูนทำให้เกิดการจ้างงานก่อสร้างบ้านดินในพื้นที่มากขึ้น
- เกิดค่านิยมใหม่ คือ เมื่อมีการจ้างงานสร้างบ้านดินทำให้ชาวบ้านหันมาสนใจบ้านดินกันมากขึ้น

- เกิดแนวความคิดในเรื่องการรวมกลุ่มช่วยกันสร้างบ้านดิน เพราะต้นทุนในการสร้างบ้านดินเป็นค่าแรงงานราวร้อยละ 70 การลงแรงช่วยกันก็จะสามารถมีบ้านดินราคาประหยัดได้
- เกิดการเรียนรู้วิจัยและพัฒนาเทคนิคต่างๆ เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เช่น วิธีการปั้นสีให้มวล การผสมดินแบบแห้ง การจัดการถึงปูน การฉาบข้างใต้หลังคาดิน เป็นต้น
- มีการบอกต่อและมีผู้สนใจมากขึ้น มีผู้สนใจมาดูงานมากขึ้น
- การทดลองสร้างบ้านดินตัวอย่างทำให้กลุ่มช่างได้เรียนรู้และประยุกต์ภูมิปัญญาเดิมเข้ากับภูมิปัญญาใหม่ เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องเทคนิคการสร้างบ้านดินอย่างเข้มข้น และมีการสร้างสรรค์เทคนิควิธีการก่อสร้างและตกแต่งบ้านหลายประการ
- เกิดกลุ่มช่างที่มีประสบการณ์การสร้างบ้านดิน ซึ่งจะเป็นกลไกสำคัญในการขยายผลการสร้างบ้านดินให้แพร่หลายออกไปในอนาคต

คณะงานกลุ่มบ้านสายรุ้งคาดหวังว่ากระบวนการบ้านดินจะเป็นกลไกหนึ่งที่สามารถสร้างสุขภาวะให้แก่ชุมชนได้จากการที่แต่ละครอบครัวสามารถพึ่งตนเองได้ในเรื่องที่อยู่อาศัย ชาวบ้านสามารถสร้างที่อยู่อาศัยได้ในราคาถูก ลดปัญหาหนี้สิน ไม่ต้องทิ้งครอบครัวออกไปทำงานไกลๆ เพื่อหาเงินมาสร้างบ้าน ได้มีเวลาอยู่กับครอบครัวมากขึ้น และบ้านดินที่พึงปรารถนาควรจะมี ความมั่นคง แข็งแรงและสวยงามสามารถกันแดดกันฝนได้นอกจากนั้นเมื่ออยู่อาศัยแล้วจะต้องเกิดความรู้สึกอบอุ่นปลอดภัยและเกิดความภาคภูมิใจในบ้านของตนเอง บ้านที่มีความเย็นสบายจะทำให้ผู้อยู่เกิดความสุขกายและสบายใจ ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น และเป็นบ้านที่เน้นการพึ่งตนเองใช้เทคนิควิธีการสร้างอย่างง่าย ๆ สามารถสร้างได้ทุกเพศทุกวัย ตั้งแต่เด็กจนถึงผู้ใหญ่ และเทคนิคการสร้างนี้ควรที่จะสามารถบอกต่อหรือสอนกันในชุมชนได้เพื่อให้เกิดการขยายผลแพร่หลายออกไป

ในความพยายามของกลุ่มบ้านสายรุ้งที่สร้างแนวคิด ความรู้ ความเข้าใจเรื่องการสร้างบ้านดินให้กับชาวบ้านจนมีผู้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายสร้างบ้านดินเพิ่มมากขึ้น แต่ในการขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง และการเรียนรู้ผ่านสื่อและกิจกรรมต่างๆ ก็ยังคงมีปัญหาคือจะต้องร่วมกันคิดค้นหาทางแก้ไขกันในเรื่องความไม่ลงตัวของความรู้เรื่องบ้านดินที่องค์ความรู้ยังไม่นิ่ง และเรื่องค่านิยม การยอมรับบ้านดินของชาวบ้านที่ยังมองว่าบ้านดินไม่มั่นคงถาวร กับยังมียังชาวบ้านจำนวนหนึ่งโดยเฉพาะในกลุ่มที่ไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้กับโครงการฯ ไม่มีความเชื่อมั่นหรือศรัทธาในบ้านดินเลย

แต่ในท่ามกลางข้อกังวلدังกล่าว **กลุ่มช่างบ้านดิน** ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในโครงการกลับเกิดความเชื่อมั่นอย่างเต็มเปี่ยมว่าบ้านดินสามารถใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้อย่างมั่นคงถาวร กลุ่มช่างบ้านดินจึงเป็นกลุ่มผู้เรียนรู้ที่บรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการมากที่สุด เพราะ

นอกจากจะเกิดความรู้ ความเข้าใจและศรัทธาเชื่อมั่นในบ้านดินในแง่ของการอนุรักษ์ทรัพยากร และการเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านที่อยู่อาศัยแล้ว ยังเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อบ้านดินในฐานะที่เป็นบ้านทางเลือกของชุมชน และที่สำคัญกลุ่มช่างสร้างบ้านดินได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรกระบวนการเผยแพร่ความรู้การสร้างบ้านดินให้กลุ่มอื่นๆ ในหลายโอกาส นอกจากนี้ยังสามารถใช้ความรู้และความชำนาญออกไปทำมาหากินรับจ้างสร้างบ้านดินในที่ต่างๆ จนเริ่มยึดเป็นอาชีพได้บ้างแล้ว จึงกล่าวได้ว่าโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขเพื่อการพึ่งตนเอง อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิได้ก่อให้เกิดสุขสภาวะในหมู่ช่างบ้านดิน และกำลังขยายผลของการเรียนรู้ให้แทรกซึมเข้าไปสู่ประชากรกลุ่มอื่นๆ ที่เริ่มหันมามอง “บ้านดิน” ในฐานะ “บ้านทางเลือก” กันมากขึ้น.

บ้านดินหลังใหม่ในชุมชนท่ามะไฟหวาน ก่อสร้างโดยกลุ่มผู้เข้ารับการอบรมสร้างบ้านดินอย่างมีความสุข
เพื่อการพึ่งพาตนเอง

5

กระบวนการบ้านดิน เรียนรู้ความหมายและคุณค่า ของการอยู่อย่างธรรมชาติบนพื้นดิน

โครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขเพื่อการพึ่งตนเอง
อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ

ภูมิปัญญาบ้านดิน

บ้านดินเริ่มต้นจากที่ไหน หรือใครเป็นคนสร้าง? เป็นคำถามที่ตอบได้ยาก เพราะไม่มีหลักฐานที่ระบุไว้ชัดเจนนัก แต่หลักฐานที่มีมากที่สุดคือ ตัวสิ่งก่อสร้างที่ทำจากดินซึ่งคนสมัยก่อนสร้างไว้เป็นที่อยู่อาศัย หรือศาสนสถาน และด้วยความคงทนของมันจึงยังเหลือร่องรอยและหลักฐานให้เห็นจนถึงปัจจุบันอยู่มากมายทั่วโลก พื้นที่ที่น่าจะเป็นต้นกำเนิดของบ้านดินหรือแอ่งวัฒนธรรมบ้านดินนั้นมีอยู่ในหลายภูมิภาคทั้งในย่านตะวันออกกลาง ทวีปแอฟริกา ในทวีปอเมริกาเหนือ อเมริกาใต้ และในเอเชีย

บ้านดินในย่านตะวันออกกลาง กินอาณาเขตที่กว้างขวางมาก ด้านตะวันออกจะรวมมาถึงอินเดีย บังกลาเทศ เนปาล และจีน ส่วนด้านตะวันตกกินเนื้อที่ไปถึงตุรกี และยุโรปอีกหลายประเทศ แอ่งนี้เคยมีความเจริญรุ่งเรืองมายาวนานหลายพันปี จนบางแห่งรุ่งเรืองถึงขีดสุดแล้วก็ล่มสลายไปตามกฎเกณฑ์ธรรมชาติ เช่น อาณาจักรเมโสโปเตเมีย หรือที่เรียกกันว่าแหล่งวัฒนธรรมแถบลุ่มแม่น้ำไทกริส-ยูเฟรติส ซึ่งปัจจุบันเหลือเศษซากทิ้งไว้ให้มนุษย์รุ่นหลังคาดคะเนกันเอาตามภูมิของแต่ละคน

ทุกวันนี้หมู่บ้าน ต่างๆ ในเขตแอ่งตะวันออกกลางก็ยังคงสืบทอดวัฒนธรรมบ้านดินต่อมาไม่ขาดสาย แม้แต่ในเมืองที่ถือว่าเจริญแล้วก็ยังมีคนสร้างบ้านด้วยดินอยู่อาศัยเหมือนเดิม อาจจะเป็นแหล่งที่คนอยู่ในบ้านดินมากที่สุดในโลกก็ได้

บ้านดินในแอฟริกา ในเขตนี้วัฒนธรรมบ้านดินแพร่หลายทั่วทั้งทวีปตั้งแต่อียิปต์ไปจนถึงแอฟริกาใต้ เคยเป็นดินแดนที่ผู้คนใช้ดินสร้างเป็นที่อยู่อาศัยมายาวนานหลายพันปี จนกระทั่งทุกวันนี้ก็ยังไม่มียุคไหนเปลี่ยนแปลงมากมายนัก เพราะเหตุที่แอฟริกาเป็นดินแดนที่ทุรกันดาร ไม่มีทรัพยากรมากมายเหมือนที่อื่น นักล่าอาณานิคมจึงไม่ค่อยสนใจนัก นักธุรกิจก็ไม่อยากเข้ามาลงทุน เลยทำให้ทวีปนี้ยังคงวัฒนธรรมดั้งเดิมของตัวเองไว้ได้มากมาย ปัจจุบันหมู่บ้านส่วนมากก็ยังเป็นบ้านดินทั้งหมด หรือแม้แต่เมืองหลายเมืองก็ยังเป็นดินทั้งหมด แต่แอฟริกาไม่มีร่องรอยของสิ่งก่อสร้างที่เก่าแก่มากนัก อาจจะเป็นเพราะแอฟริกาไม่เคยเจริญรุ่งเรืองมากเหมือนที่อื่น ๆ ก็เลยไม่ค่อยสร้างถาวรวัตถุทิ้งไว้มากนัก จนกระทั่งศาสนาอิสลามเผยแพร่ออกไปจึงเริ่มมีการสร้างมัสยิดกันมากขึ้น ซึ่งปัจจุบันนี้มีมัสยิดดินที่สวยงามมากมายในแอฟริกา ส่วนมากจะมีอายุระหว่าง 200 – 700 ปี โดยเฉพาะมัสยิด Djenne ที่ประเทศมาลี ซึ่งก่อสร้างในศตวรรษที่ 13 ถือว่าเป็นอนุสาวรีย์ดินที่ใหญ่ที่สุดในโลก

บ้านดินในภูมิภาคอเมริกา เคยมีร่องรอยของวัฒนธรรมบ้านดินในทวีปอเมริกาเหนือ โดยเริ่มจากทิศใต้ฝั่งตะวันตกแถว ๆ นิวเม็กซิโก อริโซนา ลงไปจนถึงเม็กซิโก และทวีปอเมริกาใต้ หลักฐานที่มีชื่อเสียงที่สุดคือ ซากสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ของอินเดียนแดงเผ่าอนาซาซี ที่เรียกกันว่าตีวา ตีวาเป็นสิ่งก่อสร้างที่เป็นรูปทรงกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 3-4 เมตร สร้างโดยขุดลงไปใต้ดินลึกประมาณ 2-3 เมตร ใช้อิฐดินดิบก่อเป็นกำแพงกลมขึ้นมาตามผนังบ่อ แล้วก่อเลยพื้นดินขึ้นไปอีกประมาณครึ่งเมตร จากนั้นก็ใช้ไม้เนื้อแข็งทั้งท่อนวางพาดเป็นหลังคาแล้วคลุมด้วยดินแต่เหลือช่องเล็ก ๆ ไว้เป็นทางขึ้นลง เขาใช้ตีวาเป็นที่ประชุมและประกอบพิธีกรรม ในอาณาจักรของอนาซาซี จะมีซากของตีวาปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไป ซากของชุมชนที่น่าสนใจอีกแห่งคือ เมสอาเวอร์เต ซึ่งเป็นชุมชนสมัยโบราณที่สร้างหมู่บ้านอยู่ใต้หน้าผาขนาดใหญ่ และทั้งหมู่บ้านสร้างด้วยอิฐดินดิบ ก่อเป็นห้องติด ๆ กันและซ้อนกันขึ้นไป 2 – 3 ชั้น เหมือนตึกแถว เพราะมีหน้าผาเป็นหลังคากันแดดและฝนได้เป็นอย่างดี ทำให้หมู่บ้านแห่งนี้มีอายุยาวนานมากกว่า 700 ปี และชนเผ่านี้ได้สูญหายไปทิ้งให้หมู่บ้านแห่งนี้ร้างต่อมาอีกหลายร้อยปี ปัจจุบันเจ้าหน้าที่ของรัฐได้ปฏิสังขรณ์สถานที่แห่งนี้ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว และเป็นแหล่งที่มีนักท่องเที่ยวไปเยี่ยมชมเยียนปีและหลายแสนคน (โจน จันได. <http://www.baandin.com>)

นอกจากนี้ใน **ทวีปเอเชีย** นั้น สันนิษฐานว่าน่าจะมีบ้านดินที่เป็นที่อยู่อาศัยอยู่หลายแห่ง แต่ที่อยู่อาศัยที่สร้างด้วยดินที่มีชื่อเสียง คือ สถาปัตยกรรมที่เรียกว่า **ตึกดิน** อันเป็นที่อยู่ของชาวจีนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่ง คือ ชาวเค่อเจีย หรือที่คนไทยเรียกกันว่า ชาวจีนแคะ ซึ่งอพยพหนีภัยสงครามมาจากทางเหนือลงใต้มาจนถึงดินแดนที่ราบสูงกลางหุบเขาอันอุดมสมบูรณ์แถบตะวันตกเฉียงใต้ของอาณาจักรพม่า จึงพากันนำหลักฐานตั้งรกรากและสร้างที่อยู่อาศัยขึ้น

ตึกดิน หรือ ภูโหลว หมายถึง ลักษณะอาคารที่อยู่อาศัยชนิดหนึ่ง โดยเฉพาะในแถบ มณฑลฝูเจี้ยน เจียงซี และกวางตุ้งของจีน เป็นสถาปัตยกรรมเก่าแก่ที่ตั้งอยู่ท่ามกลางหุบเขา ซึ่ง ดูแปลกตาและดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มาก เมื่อมองจากที่ไกลๆ จะดูเหมือนกับดอกเห็ดที่ขึ้นอยู่ กลางหุบเขา กลมกลืนไปกับธรรมชาติรอบข้าง วัสดุที่ใช้ในการสร้างตึกล้วนเป็นวัสดุที่ได้จาก ธรรมชาติทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นหิน ดิน หวาย ไม้ ยกเว้นประตูและกุญแจเท่านั้นที่ทำด้วยเหล็ก

ปัจจุบัน ตึกดินที่พบว่าเก่าแก่ที่สุดที่ยังคงหลงเหลืออยู่ ได้แก่ ตึกฝูซินโหลว ในอำเภอ หย่งต้ง มณฑลฝูเจี้ยน สร้างขึ้นตั้งแต่ปี ค.ศ. 769 ในสมัยราชวงศ์ถัง คือประมาณ 1,200 กว่า ปีก่อน และยังพบตึกที่สร้างในสมัยราชวงศ์ซ่ง ราชวงศ์หยวน และราชวงศ์หมิงอีกไม่น้อย แต่ที่ พบมากที่สุดเห็นจะเป็นตึกที่สร้างในช่วงตั้งแต่ยุคพระเจ้าคังซี สมัยราชวงศ์ชิงลงมา ตามข้อมูลที่ บันทึกไว้ ในอำเภอหย่งต้ง มณฑลฝูเจี้ยน มีตึกดินอยู่เกือบ 20,000 หลัง ในท้องที่อำเภอหนาน จิง เมืองจางโจว มณฑลฝูเจี้ยนมีประมาณ 15,000 กว่าหลัง และที่อำเภอผิงเหอ อำเภอเจ้า อัน อำเภอจางฝู อำเภอหัวอัน เมืองจางโจว มณฑลฝูเจี้ยนก็มีตึกดินอีกแห่งละร้อยกว่าหลัง

รูปทรงของตึกดินนั้นมีหลายแบบ เช่น ทรงกลม ทรงสี่เหลี่ยม ทรงแปดเหลี่ยม เป็น ต้น แต่ที่พบมากที่สุดเห็นจะเป็นทรงกลม ถ้ามองจากด้านนอกจะดูเหมือนเสายักษ์ที่มีหลังคา คลุมตั้งอยู่บนพื้นดิน แต่เมื่อเดินเข้าไปด้านใน จะเห็นตึกแถวแนบสืบทัดตั้งเรียงรายหันหน้าเข้า หากันตามรูปทรงของตึก เช่น ถ้าตึกเป็นรูปทรงกลม ตึกแถวก็จะตั้งเรียงกันเป็นรูปวงกลม เป็น ต้น ตึกแถวโดยทั่วไปจะมี 3-4 ชั้น (อยู่กันตึกละ 1 ครอบครัว) โดยชั้นล่างจะใช้เป็น ห้องครัว ห้องอาหาร และห้องรับแขก ชั้น 2 ใช้เป็นที่เก็บเสบียงอาหารและอุปกรณ์ทำ หนา ชั้น 3 และ 4 จะใช้เป็นห้องนอน ทางขึ้นตึกจะใช้บันไดรวม ซึ่งอาจจะมี 2 ด้านหรือ 4 ด้าน แล้วแต่ขนาดของตึกดิน ใจกลางตึกดินนั้นเป็นลานกว้างไม่มีหลังคาปกคลุม ถือเป็นลาน อเนกประสงค์ของตึก เป็นทั้งทางเข้าออก ที่พักผ่อนหย่อนใจ และที่ทำกิจกรรมต่างๆ ของคนใน ตึก รอบลานจะเป็นทางเดินยาวรอบตึก ที่กลางลานหรือด้านใดด้านหนึ่งของลานจะมีบ่อน้ำ 1- 2 บ่อ ซึ่งแม้บ้านทั้งหลายมักจะใช้เป็นที่พักบะพุดคุยกันในขณะที่ทำงานบ้านไปด้วย

โดยส่วนใหญ่ตึกดินจะมีประตูเข้าออกเพียงประตูเดียว แต่ถ้าเป็นตึกที่มีขนาดใหญ่มากก็ อาจจะมี 2 หรือ 3 ประตูก็ได้ ประตูนี้ทำด้วยไม้ขนาดใหญ่ (แต่บางตึกก็อาจจะหุ้มเหล็กทับไว้ ด้วย) 2 บานปิดเข้าหากัน เหนือประตูขึ้นไปจะมีช่อตึกติดอยู่ และทางด้านซ้ายขวาของประตูจะ ติดโคลงคู่ไว้ด้วย ถ้ามองตรงจากประตูใหญ่เข้าไปถึงด้านในสุดอีกด้านหนึ่งของตึกจะพบศาล บรรพบุรุษ ซึ่งเป็นที่สำหรับจัดพิธีกรรมต่างๆ และตั้งป้ายบูชาบรรพบุรุษของคนในตึก

ในมณฑลฝูเจี้ยน ตึกดินที่มีชื่อเสียงและนักท่องเที่ยวนิยมไปชมกัน ได้แก่ ตึกเจิงฉีว โหลว และตึกเจินเจิงโหลว ที่อำเภอหย่งต้ง ตึกเอ้ออีโหลว ที่อำเภอหัวอัน ตึกเหอกู่ โหลว และหมู่ตึกเถียวหลัวเจิง ที่อำเภอหนานจิง เมืองจางโจว

สหประชาชาติขึ้นชมตึกดินนี้ว่าเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมกลางหุบเขาที่ไม่เหมือนที่ใดในโลก และในขณะนี้รัฐบาลจีนกำลังเสนอให้ตึกดินยานี้เป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม (<http://www.tuchine.com>.)

จะเห็นว่าบ้านดินไม่ใช่ของใหม่ แต่หากเป็นสถาปัตยกรรมสิ่งก่อสร้างโดยใช้วัสดุธรรมชาติที่เก่าแก่ที่สุดที่ยังทิ้งร่องรอยให้เราได้เห็นจนทุกวันนี้ และบางที่ก็ยังมีคนอยู่อาศัยติดต่อกันมาหลายชั่วอายุคน นับเวลาเกือบพันปี จนถึงปัจจุบัน

บ้านดินในประเทศไทย

ในประเทศไทยเมื่อกล่าวถึงการนำเอาดินมาทำสิ่งก่อสร้าง เรามักจะนึกไปถึง เต้าเผา ถ่าน หรือเต้าเผาอิฐ การทำยังข้าวของชาวบ้านในชนบท แต่ความจริงแล้ว บ้านดินไม่ใช่เรื่องใหม่ของสังคมไทย มีคนหลายกลุ่มที่เคยอาศัยอยู่ และปัจจุบันยังคงอาศัยอยู่บ้านดิน แม้ว่าเวลาจะผ่านไปนับหลายสิบปี บ้านดินยังคงอยู่และมีให้เห็นอยู่ทั่วไป เช่น

บ้านดินในภาคเหนือ

จากหนังสือ “หมู่บ้าน บ้านและเทคโนโลยีการก่อสร้างของหมู่บ้านจีนฮ่อ จังหวัดแม่ฮ่องสอน” ของ ศาสตราจารย์อรศิริ ปาณินท์ พบว่า มีการก่อสร้างบ้านด้วยดินดิบ ในหมู่บ้านของจีนฮ่อหรือชาวจีนยูนนานในหมู่บ้านสองแห่ง คือ หมู่บ้านสันติสุข ตำบลเวียงใต้ อำเภอป่าเย็บ และหมู่บ้านรักไทย ที่บ้านแม่อ้อ อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งมีเขตต่อเนื่องกัน ลักษณะภูมิอากาศร้อนจัดในฤดูร้อน และหนาวจัดในฤดูหนาว อุณหภูมิสูงสุดในเดือนเมษายนถึง 42 องศา และในเดือนมกราคมจะลดต่ำลงถึง 2 องศา แต่โดยทั่วไปแล้วอุณหภูมิเฉลี่ยจะอยู่ประมาณ 20.2-25.4 องศา การสร้างบ้านดินอยู่อาศัยจึงสอดคล้องกับสภาพอากาศ เพราะบ้านดินจะเย็นสบายในเวลากลางวัน และอบอุ่นในเวลากลางคืน (<http://www.baandin.com>)

ตึกดินในภาคกลาง

ในกรุงเทพมหานคร เคยมีอาคารดินหรือตึกดินอยู่หลายแห่ง เช่น ในบริเวณโรงเรียนสตรีวิทยาซึ่งในสมัยก่อนตึกดินเป็นอาคารเรียนหลังแรกของโรงเรียน หรือตึกดินที่กรมศิลปากร ปัจจุบันยังใช้ชื่อ ซอยตึกดิน ถนนดินสอ เป็นต้น แต่เนื่องจากภาคกลางเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ มีฝนตกชุก ความชื้นสูง อาคารเหล่านี้จึงอายุไม่ยืนนานและไม่เป็นที่นิยมสร้างในระยะต่อมา

บ้านดินในภาคอีสาน

สันนิษฐานกันว่า ในราวปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ ต่อดันรัชกาลที่ ๕ ชาวจีนที่เข้ามาตั้งรกรากในไทย ได้นำเอาวัฒนธรรมการสร้างบ้านด้วยดินจากเมืองจีนมาสร้างเป็น อาคารพักอาศัยตามความเคยชินและอาจเป็นเพราะอีสานค่อนข้างแล้งจึงทำให้บ้านดินของชาวจีนในภาคอีสานยังคงทนอยู่ถึงปัจจุบัน ที่อยู่อาศัยดังกล่าว เรียกว่า "ตึกดิน" เพราะมีลักษณะเป็นอาคารพาณิชย์หรือห้องแถวที่ชาวจีนใช้เป็นทั้งที่อยู่อาศัย และค้าขาย ตึกดินที่พบในภาคอีสานส่วนใหญ่เป็นห้องแถวชั้นเดียวจึงมักตั้งอยู่ในเขตย่านตลาด ศูนย์กลางการค้า อย่างเช่น ตึกดินที่ตลาดสี่กั๊กหน้าวัดโพธิ์ศรี ที่ จังหวัดมหาสารคาม

ภาพตึกดินหน้าวัดโพธิ์ศรี ที่ จังหวัดมหาสารคาม ลักษณะเป็นเรือนหรือห้องแถวชั้นเดียว ตั้งแต่ ๔ – ๑๐ ห้องในแต่ละล็อก โดยแต่ละล็อกนั้นจะเว้นช่องว่างระหว่างล็อกประมาณ ๑.๕ เมตร เรียกว่า "ตรอก" หรือ "กรอก" ใช้เป็นเส้นทางสัญจรเข้าออก ส่วนตัวตึกก่อด้วยอิฐดินดิบ ซึ่งอาจจะผสมกับแกลบ ฟางข้าว น้ำอ้อย และยางบงใช้คนเหยียบย่ำให้ดินกับส่วนผสมเข้ากัน นำมาปั้นเป็นก้อนตากจนแห้ง จากนั้นจึงนำไปก่อเป็นผนังโดยสอดด้วยดินโคลนเหนียว แล้วใช้ปูนขาวผสมน้ำอ้อยและยางบงฉาบทับบนผนังอิฐดินดิบอีกชั้นเพื่อให้เกิดความคงทน ภายในตัวตึกตามแนวอกไก่ที่เป็นส่วนตัวตึกจะต่อ "เล้าเต็ง" หรือชั้นลอย สูงประมาณ ๒ เมตร ใช้สำหรับเก็บสัมภาระหรือสินค้าที่เหลืจจัดแสดงเพื่อขาย ขนาดของเล้าเต็งขึ้นอยู่กับความจำเป็นในการใช้ มีตั้งแต่ ๑ ช่วงเสาจนถึง ๒-๓ ช่วงเสา นอกจากนี้ยังนิยมวางสินค้าไว้บน "ตั่งเก" หรือชั้นวางของ, ส่วนด้านหน้าของตัวตึกมีประตูที่เรียกว่า "หน้าถ้ง" ลักษณะเป็นแผ่นไม้กระดานเรียงต่อกันหลายแผ่นตามความกว้างของหน้าตึก ภายหลังนิยมทำบานหน้าถ้งติดบานพับเรียงต่อกันเรียกว่า "ฝาเพี้ยม" โดยเปิดตรงกลางแล้วค่อยพับบานประตูออกเก็บไว้ทั้งสองด้านเสาดิก ซึ่งส่วนใหญ่ด้านหน้าตัวตึกนิยมเปิดโล่งตลอดแนวเพื่อสะดวกในการเข้าออกและขายสินค้า ส่วนประตูด้านหลังนิยมเจาะบานเดียว สำหรับหน้าถ้งอาจจะเจาะเป็นช่องและมีซี่ลูกกรงไม้ ประมาณ ๒-๓ ช่องในแต่ละล็อก ในช่วงระยะแรกของการตั้งเมืองก่อนพ.ศ. ๒๔๕๗นั้น ตามสองข้างทางของถนนเจริญราชเดช ตั้งแต่สุดถนนนครสวรรค์ซึ่งเป็นทางสี่แยก หรือในอดีตเรียกว่า "สี่แยกขุนทัพแสง" ซึ่งเป็นย่านการค้าสำคัญเรียกว่า "ตลาดสี่กั๊ก" ได้ปรากฏอาคารพาณิชย์หรือที่เรียกว่า "ตึกดิน" ตั้งอยู่หลายสิบห้องหรือคูหา, ตึกดินของคนจีนได้สร้างเรียงกันลงมาถึงหน้าวัดโพธิ์ศรี โดยด้านฝั่งตะวันตกของถนนเจริญราชเดช เริ่มตั้งแต่หัวมุมถนนด้านถนนนครสวรรค์ลงไปจะเป็นตึกดินของ "นายบุญรอด ศรีวิโรจน์" ถัดลงไปจะเป็นของ "นายทองดี หิตาภิระ" และถัดลงไปอีกจะเป็นของ "นายบุญเกิด บริหาร" ซึ่งมีลักษณะเป็นตึก ๒ ชั้น แต่ถัดลงไปจากตึกนายบุญเกิดแล้วจะเป็นที่ว่างรกร้าง ป่าละเมาะขึ้นกระจัดกระจายจนถึงหน้าวัดโพธิ์ศรี (<http://www.msu.ac.th>)

นอกจากนี้ตึกดินหรือบ้านดินในลักษณะรูปแบบคล้ายกันนี้ยังพบที่ อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย ซึ่งเป็นชุมชนชาวจีนที่เข้ามาค้าขายริมฝั่งแม่น้ำโขง และจากหลักฐานสิ่งก่อสร้าง ตึกดิน ที่ยังหลงเหลืออยู่สันนิษฐานว่าการเข้ามาติดต่อค้าขายของชาวจีนในอดีตก่อให้เกิดการนำเอาวัฒนธรรมการสร้างตึกดินไปก่อสร้างในที่ต่างๆในภาคอีสาน เช่น ที่ จังหวัดอุบลราชธานี นครราชสีมา ศรีสะเกษ ยโสธร และร้อยเอ็ด เป็นต้น

การฟื้นฟูภูมิปัญญาก่อนดินในประเทศไทย

ปรัชญาในก่อนดินและบ้านดิน

บ้านดินในยุคปัจจุบันที่เริ่มมีกระบวนการเรียนรู้กันอย่างกว้างขวางในหลายส่วนของโลก นั้น เริ่มมาจากการที่มีนักคิด และนักก่อสร้างที่มองเห็นถึงผลเสียของระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมซึ่งเน้นทางด้านมูลค่าของวัตถุมากกว่าทางด้านจิตใจ จึงพยายามที่จะค้นหาภูมิปัญญาโบราณที่จะสามารถนำมาใช้เพื่อให้เกิดความเอื้อเพื่อต่อระบบนิเวศโดยรวม

โจน จันได พื้นเพเป็นชาวจังหวัดยโสธร ให้ความสนใจการสร้างบ้านดิน โดยผ่านการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงจนกลายเป็นวิทยากรฝึกอบรมการสร้างบ้านดิน และเป็นที่รู้จักในชื่อ “โจ บ้านดิน” เป็นอีกคนหนึ่งแสวงหาความหมายของชีวิต และศึกษาการสร้างบ้านด้วยดิน จนเป็นที่รู้จัก เขามักพูดถึงปรัชญาเบื้องหลังการสร้างบ้านดินว่า “การสร้างบ้านดินเพื่อการอยู่อาศัย เป็นเรื่องของ การกลับไปดำรงอยู่อย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติ ในวิถีชีวิตแห่งความเรียบง่าย เป็นอิสระและการแสวงหาความงามและสัจจะแห่งชีวิตได้อย่างชัดเจน เป็นวิถีชีวิตที่พยายามสลัดทิ้งซึ่งพันธนาการที่สังคมบริโภคนิยมรื้อรัดผู้คนให้จมปลักอยู่กับการต่อสู้ดิ้นรน เพื่อเติมเต็มความอยากที่ไม่มีที่สิ้นสุด รุ่งหนีจากความสับสนและความวิตกกังวลด้วยการใช้ชีวิตให้ยุ่งและซับซ้อนจำเจ ไปสู่สัมผัสของธรรมชาติแวดล้อมที่เอื้อเพื่อพลังชีวิตและภูมิปัญญาอันมีค่า ผ่านกิจกรรมที่ต้องใช้แรงกายอย่างรู้เท่าทันและการเคลื่อนไหวที่เกื้อกูลแก่สมดุลของชีวิต และเรียนรู้เติบโตด้วยท่าทีที่เคารพศรัทธาในความยิ่งใหญ่และบุญคุณของธรรมชาติและชีวิตทั้งปวง มีแม่ทั้ง ๓ คือแม่ธรณี แม่คงคา และแม่โพสพ เป็นรากฐานแห่งความสมดุลของระบบนิเวศและชีวิต”

ส่วนในแง่ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น โจนเห็นว่าศาสตร์แขนงต่างๆที่สำคัญ กำลังอยู่ในช่วงของการปรับเปลี่ยนเนื้อหาไปสู่ความยั่งยืน เช่น เศรษฐศาสตร์ จะเปลี่ยนจากการเน้นไปที่กำไร ไปเป็นการแบ่งปัน รัฐศาสตร์เปลี่ยนจากการควบคุมด้วยอำนาจ เป็นการรับใช้ เป็นต้น ซึ่งจะเป็นไปตามทัศนะเชิงนิเวศที่เห็นว่าการร่วมมือร่วมมือ และการเอื้อเพื่อเกื้อกูลนั้นเป็นหนทางแห่งความยั่งยืน ดังที่ปรากฏในระบบธรรมชาติ ถึงแม้ว่าจะมีปรากฏการณ์ของการแข่งขัน แต่ก็หาได้เป็นหัวใจหลักในการอยู่รอดของชีวิต

นอกจากนี้จากกระบวนการจัดฝึกอบรม และการศึกษาการสร้างบ้านดินที่ผ่านมา ทำให้เกิดแง่มุมที่หลากหลายเกี่ยวกับเรื่องบ้านดิน ทั้งในแง่ของการพึ่งตนเอง การรักษาสภาพแวดล้อม การรักษาวัฒนธรรมที่ดั่งามของการร่วมแรงร่วมใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน(ลงแขก) เรื่องสุขภาพ เรื่องภูมิปัญญาดั้งเดิม ฯลฯ ซึ่งการได้ทำงาน และทดลองร่วมกันนั้นทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น โดยผ่านทางประสบการณ์ของแต่ละคนที่ไม่เหมือนกันทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ที่ดี เกิดเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ขนาดย่อม ๆ ความสนิสนมที่เกิดขึ้นในการ

ฝึกรบที่บ้านดินนั้น เหมือนเป็นเรื่องแปลกของสังคมเมืองที่มีแต่การแก่งแย่งแข่งขันเอาเลยที่เดียว เพราะสำหรับคนที่ทำงานในเมืองแล้ว โดยส่วนใหญ่ก็คงไม่ได้ชื่นชอบในบรรยากาศของความเป็นเมืองมากมายนัก ถ้ามีเวลาก็มักจะหาโอกาสที่จะได้พักผ่อนโดยการหันเข้าหาธรรมชาติเสมอ เหมือนตั้งการกลับไปหาสิ่งที่ขาดหายเพื่อทำให้เกิดความสมดุล จึงเห็นได้ว่าเมื่อเรื่องของบ้านดินได้รับการเผยแพร่ตามสื่อต่าง ๆ ทำให้หลาย ๆ คนอยากได้และโยนหาที่จะกลับไปอยู่กับความเป็นธรรมชาติ และบางส่วนก็อยากได้ด้วยความคิดที่มีราคาถูก แต่ด้วยราคาที่ถูกลงนั้น หมายถึงการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นอย่างคุ้มค่า และการร่วมแรงร่วมใจของคนซึ่งไม่ได้คาดหวังเงินตราค่าแรงแต่ประการใด ซึ่งถ้าจำเป็นจะต้องจ่ายค่าแรง รวมทั้งค่าวัสดุทั้งหมดที่จะต้องซื้อหาแล้ว บ้านดินเองก็คงจะไม่ถูกไปกว่าบ้านทั่วไปมากมายนัก จริงๆแล้วการทำบ้านดินไม่ได้เป็นแค่การอยู่ในบ้านที่ทำจากดินเท่านั้น แต่เป็นความภูมิใจของคนๆ หนึ่งที่สามารถที่จะสร้างบ้านด้วยตัวเอง เป็นการปลดโซ่ตรวนของการทำงานหนักเป็นระยะเวลา 20-30 ปี เพื่อที่จะหาเงินซื้อบ้านต่างหาก เหมือนเป็นดังการเรียนรู้ถึงศักยภาพของเราในการที่จะพึ่งตนเอง (ธนา อุทัยภัตรากร. 2547)

บ้านดินกับความหมายที่มากกว่าคำว่า “บ้าน”

บ้านดิน นอกเหนือจากที่เป็นวัตถุที่สามารถแตะต้อง สัมผัส และใช้สอยได้แล้ว สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งของบ้านดิน ก็คือ ความภาคภูมิใจ ภูมิใจที่เห็นบ้านเป็นหลังๆ ที่เกิดจากน้ำพักน้ำแรงของตน และพวกพ้อง ภูมิใจในความคิด ในจินตนาการของตนเอง ภูมิใจที่จินตนาการ หรือความฝันนั้นๆ กลายมาเป็นสิ่งที่มีอยู่ และสัมผัสได้จริง ภูมิใจในบ้านที่เกิดมาจากวัสดุต่างๆ และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ภาวะนี้ก็ก่อให้เกิดกำลังใจ และความเชื่อมั่นที่มีต่อบ้านดินมากขึ้น บางคนถึงแม้จะพบปัญหาระหว่างการก่อสร้างบ้าง แต่ก็พยายามเรียนรู้ และพยายามทำความเข้าใจ ประยุกต์ ปรับปรุง จนสามารถทำได้สำเร็จในที่สุด โดยไม่ได้ย่อท้อจนล้มเลิกไปกลางคัน ถึงขนาดบางคนยังพยายามคิดค้นมากขึ้นไปอีก เพื่อพัฒนาการสร้างบ้านดิน ซึ่งก็ว่ากันไปตามเร็วแรงพลัง และความเชื่อของแต่ละคน บ้านดินจึงเป็นมากกว่าคำว่าบ้าน เพราะอย่างน้อยก็เป็นสัญลักษณ์อันหนึ่งของการหวนกลับไปอยู่ร่วมกับธรรมชาติโดยไม่เบียดเบียน

ปัจจุบันบ้านดินเป็นทางเลือกหนึ่งในการสร้างบ้าน แต่ไม่ใช่ทางออกสำหรับปัญหาเนื่องจากยังคงมีข้อจำกัดอีกหลาย ๆ ด้านที่ต้องได้รับการพัฒนาต่อไป แต่ถึงแม้ว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในเมืองจะไม่มีโอกาสในการสร้างบ้านดินมากนัก แต่ถึงกระนั้นแนวความคิดในการทำบ้านดินเองก็เป็นสิ่งที่น่าสนใจ ที่จะได้เรียนรู้และนำไปประยุกต์ใช้กับบริบทของเมือง ที่มีข้อจำกัดแตกต่างกับบริบทของชนบทที่มีธรรมชาติเกื้อหนุนอยู่อย่างสมบูรณ์ เราจะปรับแนวความคิดหรือวิถีชีวิตอย่างไร ในการที่จะพยายามพึ่งตนเองให้ได้มากที่สุด อย่างน้อยการให้ความสำคัญกับมูลค่าและราคาลดลง ก็สามารถที่จะช่วยทำให้การใช้ชีวิตของเราง่ายขึ้น และอย่างที่ว่าไว้ว่าบ้านดินเป็นเพียงทางเลือกหนึ่ง ซึ่งแสดงว่ายังต้องมีทางเลือกอื่นอีกมากมายที่สามารถทำได้

เช่น การใช้วัสดุที่รีไซเคิล (recycle) ต่าง ๆ ซึ่งเปิดทางให้เราทุกคนได้คิดและเลือกวิธีการที่เหมาะสมกับบริบทของตน มีคนหนึ่งเข้าร่วมฝึกอบรมได้บอกว่า ที่แรกตั้งใจจะสร้างบ้านดินอยู่ แต่พอฝึกอบรมจบแล้ว กลับรู้สึกว่าจะกลับไปซ่อมแซมบ้านที่มีอยู่ให้ดีขึ้น นั่นน่าจะเป็นคำตอบที่ดีที่สุดในการที่จะใช้สิ่งที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดในเบื้องต้น เมื่อของเก่าเริ่มเสื่อมไปแล้วจึงพิจารณาเลือกของที่จะใช้ต่อไป อย่างน้อยก็จะสามารถทำให้เราค่อย ๆ ก้าวเข้าไปสู่โลกของการพึ่งตนเองได้ในที่สุด

แต่กระนั้นก็ยังมีความเห็นต่าง และมองบ้านดินว่า มันไม่ได้สวยและคงไม่ทนแดดทนฝนเหมือนบ้านสมัยใหม่ ยิ่งสังคมชนบทด้วยแล้ว การมีบ้านดินเป็นที่ยึดอาศัย มันไม่ได้ช่วยเชิดชูสถานภาพให้โดดเด่นขึ้นในชุมชนเลย และบางที่ยังมีคนบอกว่า มันไม่ได้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมบ้านเราเอาเสียเลย ทั้งการก่อสร้างก็ยังต้องใช้แรงงานมากมาย เป็นงานหนัก ยุ่งยาก ต่างจากบ้านสมัยใหม่ที่มีเครื่องจักรอำนวยความสะดวกมากมาย และดูการสร้างบ้านดินเป็นเรื่องความล้าหลังไป อย่างไรก็ตามบ้านดินบางแห่งก็ไม่ได้ทำได้ง่าย และราคาถูกตามตั้งใจ แม้ว่าในการก่อสร้างนั้นเกิดขึ้นจากการทำกิจกรรม ลงแรงงานร่วมกันก็ตามที่ ส่วนหนึ่งยังต้องอาศัยแรงงานช่างอาชีพเข้ามาเสริมช่วย การก่อสร้างแม้จะรักษาสภาพให้คงความง่ายเอาไว้บ้าง แต่ก็ต้องผ่านขบวนการยุ่งยากอยู่หลายอย่าง ทั้งนี้ยังมีบ้านดินหลายแห่งที่ต้องจ่ายแพง เช่น ศาลาดิน ที่วัดป่ามหาวัน อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งมีการลงทุนด้วยเงินค่อนข้างมาก ทั้งนี้เนื่องจากไม่ได้ทำก่อนอิฐดินที่วัด จึงต้องมีการขนย้ายมาจากที่ไกล ๆ ถนนหนทางที่ลำบากทำให้อิฐแตกเสียหายไปบ้าง และต้องใช้แรงงานมหาศาลในการขนขึ้นขนส่งรถบรรทุก และรวมถึงอุปกรณ์ที่ใช้ก็ต้องซื้อหาจากที่อื่นอีกด้วย ทั้งแกลบ ฟาง เหล็กที่ใช้ทำโครงหลังคา ดังนั้นบางกรณี การทำบ้านดินก็ไม่ได้มีราคาถูกเสมอไป แต่ขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมหลายอย่าง ทั้งสถานที่ วัสดุที่เลือกใช้ แรงงาน และวิธีการสร้างบ้านดินที่สามารถพลิกแพลง ปรับเปลี่ยนวิธีการและสร้างสรรค์รูปแบบได้อย่างอิสระนั่นเอง (<http://www.chumchonhai.or.th>)

อาศรมวงศ์สนิทกับภูมิปัญญาบ้านดิน

ปี พ.ศ. 2545 อาศรมวงศ์สนิท ได้จัดอบรมเรื่องการสร้างบ้านดินขึ้น เมื่อวันที่ 11-20 มกราคม 2545 โดยมีวิทยากรจากต่างประเทศ ด้วยแนวความคิดการสร้างบ้านด้วยวัสดุธรรมชาติ ที่ไม่ผ่านการปรุงแต่ง หรือแปรรูปมากนักทางขบวนการของเทคโนโลยี รวมไปถึงแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติ ไม่ต้องใช้ไม้ ไม่ต้องใช้ปูนซีเมนต์ที่ขุดเจาะมาจากภูเขา รวมถึงการดึงศักยภาพของตนเองที่ซ่อนเร้นอยู่ภายในออกมาด้วยความคิดว่า ใคร ๆ ก็สามารถสร้างบ้านได้ ในครั้งนั้น โจน จันได ได้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนและเสนอวิธีการสร้างบ้านดินแบบบอโตบี คือการปั้นก้อนอิฐก่อนการก่อสร้าง ทำให้ได้รับความสนใจจากสื่อมวลชน ปรากฏการณ์ การสร้างบ้านดินสถาปัตยกรรมแห่งธรรมชาติ ประกอบกับในช่วงนั้นกระแสเรื่อง

สุขภาพกำลังได้รับความสนใจ หนังสือพิมพ์และนิตยสารหลายฉบับได้บันทึกเรื่องราวของการสร้างบ้านดิน และรายการโทรทัศน์ “นี่แหละชีวิต” ของแม่ชีศันสนีย์ เสถียรสุต ได้เชิญโจน จันได ไปพูดเรื่องบ้านดิน จึงได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก ในเวลาต่อมาด้วยสาระสำคัญนี้เอง การฝึกอบรมการสร้างบ้านด้วยดินจึงได้เกิดขึ้นเรื่อย ๆ มา ตามภูมิภาคต่าง ๆ ด้วยการสร้างบ้านดินเป็นการเรียนรู้ พร้อมทั้งบ้านดินที่ได้นั้นก็จะได้ใช้เป็นสาธารณะประโยชน์ เช่น ห้องสมุด หอประชุม ศาลา กุฏิ เป็นต้น โดยกิจกรรมมุ่งเป้าไปสู่ประชาชนระดับรากหญ้าเป็นด้านหลัก ด้วยเป้าหมายที่จะให้ทั้งผู้เข้าร่วมอบรมและชาวบ้านได้เรียนรู้ถึงเทคนิค วิธีการ ซึ่งต่อมามีบ้านดินได้มีบทบาทในการแก้ไขปัญหาให้กับประชาชนผู้ประสบปัญหาจากการสร้างเขื่อน บ้านดินจึงกลายเป็นบ้านทางเลือกให้กับเขาเหล่านั้น ดังกรณี ต่อไปนี้

เมื่อ เดือนพฤศจิกายน 2545 ได้มีการจัดมหกรรม “ผ้าป่าผ้าเท้าสู่ชุมชนม่นยืน” ที่ชุมชนม่นยืน¹ บ้านเทพพนา อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นการรวมกำลังกันสร้างหมู่บ้านดินแห่งแรกของเมืองไทยจำนวน 25 หลัง ชุมชนใหม่แห่งนี้ เป็นที่รวมตัวกันของผู้คนผู้ประสบภัยจากการพัฒนาของรัฐ คือการสร้างเขื่อนลำนคันจู

หมู่บ้านดินแห่งที่สอง อยู่ที่บ้านโคกอีโด้ย จังหวัดสระแก้ว สร้างขึ้นเมื่อวันที่ 10 มกราคม - 14 กุมภาพันธ์ 2547 โดยผู้คนที่ประสบปัญหาจากการพัฒนาของรัฐเช่นเดียวกัน

¹ ชุมชนม่นยืน บ้านเทพพนา ตำบลบ้านไร่ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นพื้นที่หนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการก่อสร้างเขื่อนลำนคันจู ราษฎรจึงได้รวมกันจัดตั้งสหกรณ์การเกษตรปฏิรูปที่ดิน ชุมชนม่นยืน จำกัด ขึ้น และได้รับเงินกู้จากเงินกองทุนการปฏิรูปที่ดินของสำนักงานการปฏิรูปที่ดิน เพื่อเกษตรกรรมในการจัดหาที่ดินตั้งชุมชน สหกรณ์ จำนวน 1,000 ไร่ ที่บ้านเทพพนา ตำบลบ้านไร่ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา และได้กำหนดแนวทางของชุมชนมุ่งไปสู่ชุมชนแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นการแสวงหาทางออกเพื่อความเป็นไทจากโครงสร้างทุนนิยมและบริโภคนิยม ในรูปแบบโครงการพระราชดำริ คือ การเกษตรแบบพอเพียง ทำการผลิตเพื่อกินเพื่ออยู่ ให้พร้อมสมบูรณ์ในปัจจัย 4 ส่วนที่เหลือจึงจำหน่ายและแจกจ่ายไปยังชุมชนต่าง ๆ โดยอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านและเทคโนโลยี ที่เหมาะสมกับคนในท้องถิ่น ไม่ทำลายธรรมชาติและสภาพแวดล้อม “บ้าน” เป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ ที่ชุมชนม่นยืนต้องการ โดยให้มีความกลมกลืนเกื้อกูลกับสภาพแวดล้อม และเป็นบ้านแบบพื้นถิ่น ใช้วัสดุธรรมชาติ ลงทุนน้อย “บ้านดิน” เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมอีกทางเลือกหนึ่งที่ ชุมชนม่นยืนใช้เพื่อแสวงหาแนวทางในการพึ่งตนเอง บ้านดินแห่งแรกในเมืองไทย” ได้ระดมความร่วมมือในเชิงลงแขกทำบ้าน เพื่อฟื้นฟูประเพณีและฝึกทักษะการทำบ้านดินด้วยตนเอง การที่ชุมชนสหกรณ์ม่นยืนเลือกการทำบ้านดิน เนื่องจากเหตุผลเพื่อเป็นการรักษาสภาพแวดล้อมที่ตั้งของชุมชนติดกับอุทยานแห่งชาติป่าหินงาม ซึ่งปกติจะมีอากาศหนาวเย็น การสร้างบ้านเรือนที่ถาวร และป้องกันความหนาวเย็นได้ต้องไม่ใช่ไม้ ซึ่งปัจจุบันหายากและราคาแพง หากไปตัดในป่าจะเป็นการทำลายทรัพยากรอันมีค่าเพื่อรักษาป่าไม่ให้ถูกทำลาย ชุมชนจึงเลือกบ้านดิน“บ้านดิน”ราคาถูก เนื่องจากการสร้างบ้านดินใช้ดินเป็นวัสดุหลักในการก่อสร้าง ซึ่งหาได้ง่ายและมีอยู่ทั่วไป ต้นทุนของบ้านจึงมีราคาถูกและคงทนถาวร แต่แรงงานเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการสร้างบ้านดิน สำหรับการจัดมหกรรมสร้างหมู่บ้านดินแห่งแรกในเมืองไทย มีกิจกรรมประกอบด้วยการก่อสร้างบ้านดินจำนวน 25 หลัง เพื่อใช้เป็นหอประชุมกลางบ้านความจุ 50 คน และเป็นสำนักงานสหกรณ์เป็นบ้านพักอาศัย 21 หลัง ห้องอบสมุนไพร 2 หลัง ยังข้าวของชุมชน 1 หลังจัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น จัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทุกวันเสาร์ตลอดเดือนพฤศจิกายน โดยผู้ทรงคุณวุฒิ จากสาขาต่าง ๆ จัดเวทีวัฒนธรรม งานรื่นเริงสำหรับผู้เข้าร่วมมหกรรมได้แสดงความสามารถของตนเองและชุมชนใกล้เคียง ทุกวันศุกร์ตลอดเดือนพฤศจิกายน จัดภาวนาและเรียนรู้ธรรมชาติในวันพระจำนวน 4 ครั้ง โดยภิกษุและภิกษุณีผู้ทรงศีลจารวัตร เสวนารูปแบบที่อยู่อาศัยพื้นบ้านในถิ่นต่าง ๆ โดยชุมชนที่มาร่วมมหกรรมการจัดมหกรรมสร้างหมู่บ้านดินครั้งนี้ จะมีผู้มาร่วมงานจำนวนมาก ซึ่งมีทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ อาทิ ประเทศสหรัฐอเมริกา แคนาดา จากยุโรป และประเทศในแถบเอเชีย

การฝึกอบรมการสร้างบ้านดินในสถานที่ต่างๆ นี้เอง ได้ก่อให้เกิดทีมงานคนทำบ้านดิน ขึ้นมาจำนวนหนึ่ง ซึ่งกลายเป็นกลไกสำคัญของการขยายความคิดและ การเรียนรู้เรื่องการสร้าง บ้านดินหลายคนกลายมาเป็นวิทยากรผู้ฝึกอบรมเรื่องบ้านดินในเวลาต่อมา หลายคนเป็น อาสาสมัครโครงการบ้านดินด้วยหัวใจและจุดมุ่งหมายเดียวกัน เช่น โจน จันได ไพริน พงษ์สุระ บุญเหลือ เบญจศีล จตุรงค์ บุญจอม (เอก สล่าเอื้องจัน) ตลอดจนทั้งกลุ่มบ้านสายรุ้งซึ่งมีคุณอิศรา สุคงคารัตนกุล และคุณสุรัช สารระคำ ซึ่งพยายามพัฒนารูปแบบการสร้างบ้านดินในแบบโม เดิร์น ให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน เป็นต้น

ปัจจัยหนุนกระแสนิยมบ้านดิน

ความเชื่อมั่นในบ้านดิน

ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินแผ่ขยายออกไปอย่างรวดเร็ว ด้วยความรู้สึกถึงความแปลก ใหม่ของผู้คนมากมายในชุมชนต่างๆ และแน่นอนว่าชุมชนที่มีการสร้างบ้านดินเอง ก็ยังมีข้อ ถกเถียงในความเห็นที่แตกออกเป็นสองฝ่ายหลัก ฝ่ายหนึ่งไม่เชื่อว่ามันมีความแข็งแรงทนทาน เหมือนบ้านสมัยใหม่ อีกฝ่ายที่เกิดความเชื่อมั่นอย่างแรง ก็คิดว่า ดินเป็นวัสดุธรรมชาติ ที่ไม่มี อายุขัยเหมือนปูน ดังนั้นจึงไม่ต้องสงสัยในความแข็งแรง ยกตัวอย่าง อย่างจอมปลวกเป็นต้น แค่ปลวกตัวเล็กๆ ยังสามารถสร้างได้ และคงทนยืนนาน ในภาวะเช่นนี้ ก่อให้เกิดความชะงักงัน ในบ้านดินบางหลัง ในบางพื้นที่ หากว่าชุมชนใดที่ชาวบ้านเห็นพ้องต้องกันถึงการสร้างบ้านดิน แม้จะมีคนที่เชื่อครึ่ง ไม่เชื่อครึ่งก็ตาม ในชุมชนนั้นก็ยังสามารถสร้างบ้านขึ้นมาจนสำเร็จประโยชน์ ทั้งตัวบ้าน และอุดมคติแห่งการสร้างบ้านดินนั้น เช่น ชุมชนชาวบ้านพื้นฟูเศรษฐกิจชุมชนที่ อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ในชุมชนหินผาฟ้า น้ำ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งยังมิ มีการใช้ประโยชน์ และอยู่อาศัยในบ้านดินมาอย่างต่อเนื่อง

แต่ในบางชุมชน หากว่าบ้านดิน เกิดขึ้นเพียงเพราะความต้องการของผู้ที่ไม่ก็คนแล้ว บ้านก็อาจจะสำเร็จอย่างยากลำบาก หรือไม่เรียบร้อย ถึงแม้จะได้บ้านเป็นหลังเป็นรูปธรรม แต่ก็ ไม่อาจสำเร็จประโยชน์ตามที่ควรจะเป็น ทั้งในด้านอุดมคติ และการใช้ประโยชน์จากบ้านดิน ใน เวลาอันรวดเร็ว ก็จะกลายเป็นบ้านดินร้าง ผุพังร่อน เป็นเพียงวัตถุอย่างหนึ่งที่ตั้งอยู่โดยไม่ได้รับ การดูแล และเหลียวแล เช่น อาคารห้องสมุดที่ วัดสว่างสุทธาราม บ้านหนองกุง อำเภอมือ จังหวัดขอนแก่น หรืออาคารห้องสมุดที่ วัดนาเรืองธรรมาราม อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์ แต่ นั้นก็คงจะไม่ไ้เรื่องเลวร้ายแต่อย่างใด เป็นแต่เพียงปัจจัยแวดล้อมที่ก่อให้เกิดภาวะเช่นนี้ เช่น เป็นภาวะความเข้าใจ หรือความมั่นใจที่มีต่อดิน และต่อบ้านดินนั่นเอง หรืออาจจะเนื่องด้วยใน ชุมชนมีอาคารสถานที่มากพอเพียงพอต่อความต้องการและความจำเป็นแล้วโดยยังไม่มี ความ ต้องการอาคารหลังใหม่ก็เป็นได้ ซึ่งนั่นก็วกกันไปตามเหตุและความต้องการของชุมชนเป็น สำคัญ ขณะเดียวกัน บ้านดินที่เป็นบ้านส่วนตัว จึงเป็นผลที่เห็นได้ชัดเจนกว่า ทั้งการก่อสร้างที่

เป็นไปด้วยความตั้งใจตั้งใจ ทำด้วยความเชื่อมั่น บ้านก็สำเร็จลุล่วง และมีการเข้าอยู่อาศัยได้จริง หลายคนทำแบบง่าย ๆ และประหยัด สร้างความงามแบบที่มีอยู่ หลายคนลงทุนด้วยเม็ดเงินมากมาย เพื่อเสริมเติมบางส่วนตามความชอบของตน แล้วแต่ว่าใครจะมีศักยภาพหรือรสนิยมแบบใด แต่ที่สุดท้ายก็กลายเป็นบ้านดิน ที่สัมผัสและต้องได้ อยู่อาศัยใช้ประโยชน์ได้ เช่น กฎูที่สร้างขึ้นด้วยศรัทธาชาวบ้าน ที่ วัดป่าแปดอัมมเจริญธรรม อำเภอน้ำเย็น จังหวัดอุบลราชธานี ภิษุสามเณรในวัดพำนักในกฎูดิน ซึ่งมีอยู่ถึงสี่หลังในปัจจุบัน หรือบ้านดินบางแห่งที่สร้างขึ้นจากแรงบันดาลใจอื่นๆ ที่ไม่ได้มาจากการเผยแพร่ หรือกิจกรรมการฝึกอบรมของโครงการบ้านดิน แต่อาจได้รูปแบบมาจากต่างประเทศ เช่น รีสอร์ทบ้านดิน ที่บ้านดิน-เมืองหิน รีสอร์ทที่ทางขึ้นเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งมีอยู่สิบเอ็ดหลังตอนนี้ หรือแรงบันดาลใจจากเตาเผาเครื่องปั้นดินเผา ก็กลายมาเป็นรูปแบบบ้านแบบโฮมสเตย์ ที่ ไร่บุญบันดาล อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งก็มีอยู่ถึงเจ็ดหลัง แล้วยังมีโครงการที่จะทำอาคาร สำหรับเป็นที่จัดกิจกรรมศิลปะสำหรับเด็กๆ ในชุมชนอีกด้วย (<http://www.chumchonhai.or.th>)

เครือข่ายบ้านดิน

แม้ว่าจะมีทั้งกลุ่มผู้ที่ยังไม่มั่นใจในบ้านดินกับกลุ่มที่เห็นคุณค่าของบ้านดินก็ตาม แต่สิ่งที่ปรากฏคือ ในระยะต่อมาได้เกิดเครือข่ายของกลุ่มนักฝึกอบรมบ้านดินขยายตัวออกไปมากขึ้น ทั้งที่เริ่มจากความสนใจส่วนตัว การรู้จักกันเมื่อเข้ารับการฝึกอบรม มีฐานคิดการทำงานที่คล้ายกันคือ เน้นในเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติ ซึ่งมีอยู่ทุกหนทุกแห่งในโลก

สำรวจ ผักผล จากชุมชนใจไก่ (ชุมชนบ้านดิน) ถึงอำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน ได้กล่าวถึงกระบวนการบ้านดินว่า “ตลอดระยะเวลาที่เราเรียนรู้การสร้างบ้านดิน มีผู้เข้าร่วมอบรมที่มีความแตกต่างหลากหลายด้านสถานภาพ อาชีพ และเชื้อชาติ หมู่บ้านของเรามีโอกาสต้อนรับ นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ เพื่อนชาวแคนาดา สเปน อาร์เจนตินา สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลีย อังกฤษ ฮอลแลนด์ และมีทั้งเพื่อนที่เป็นเกษตรกร สถาปนิก แพทย์ นักข่าว นักเขียน ศิลปิน เราจึงขอขอบคุณบ้านดินที่เปิดโอกาสให้เราได้พบเพื่อนที่หลากหลาย”

ปัจจุบันมีกลุ่มองค์กรเครือข่ายที่ให้การส่งเสริมการสร้างบ้านดิน มีอยู่หลากหลายองค์กร เช่น โครงการบ้านดิน ของมูลนิธิเสถียรโกเศศ-นาคะประทีป โครงการฝึกอบรมการสร้างบ้านดิน ของอาศรมวงศ์สนิท กลุ่มสล่าเอื้องจัน บ้านป่าสักหลวง ตำบลจันจว้าใต้ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย และกลุ่มบ้านสายรุ้ง บ้านท่ามะไฟหวาน ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ เป็นต้น

ทุกวันนี้เครือข่ายเหล่านี้ ยังคงเดินหน้า มีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับเทคนิควิธีการสร้างบ้านดิน สำหรับกลุ่มผู้สนใจ อาสาสมัคร อยู่เป็นระยะ โดยการเชื่อมประสานกันทั้งทางตรงและทางเว็บไซต์ขององค์กรที่สังกัด ทั้งนี้ด้วยมุ่งที่จะขยายแนวคิดและวิธีการสร้างบ้านดินให้เป็นบ้านทางเลือก สำหรับคนที่อยากมีบ้าน แล้วไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นที่แพร่หลายต่อไป.

กระบวนการบ้านดินที่บ้านท่ามะไฟหวาน

บริบทชุมชน

บ้านท่ามะไฟหวาน ตั้งอยู่บนภูแลนคาหรือ ภูโค้ง ในท้องที่ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ ปัจจุบันเป็นป่าเสื่อมโทรม แห้งแล้ง ซึ่งพื้นที่บริเวณนี้เมื่อประมาณ 30 กว่าปีก่อนเคยมีสภาพสมบูรณ์ มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่มากมาย จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน บอกว่าตอนนั้นชาวบ้านได้แค่หากินอยู่ริมป่า นอกจากนายพรานแล้วไม่มีใครกล้าเข้าไปในป่าลึก เพราะป่าเป็นป่าดิบชื้นต้นไม้ขึ้นหนาแน่นแทบจะไม่มีแสงแดดส่องลงมาถึงพื้น

ต่อมาประมาณ ปี พ.ศ. 2508-2516 เป็นยุคของการสัมปทานป่าในพื้นที่บนภูแลนคา รัฐบาลได้เปิดสัมปทานป่าไม้ให้แก่บริษัทเอกชน จึงได้มีการตัดต้นไม้ใหญ่ที่มีมูลค่าในเชิงพาณิชย์ไปจนเกือบหมด เหลือแต่ต้นไม้เล็ก ๆ โดยได้ว่าจ้างชาวบ้าน ใน อำเภอภูเขียว อำเภอแก่งคร้อ และ อำเภอเกษตรสมบูรณ์ไปเป็นคณงานในกระบวนการตัดไม้ ทำให้ภูแลนคาเหลือแต่ต้นไม้ใหญ่และร่องรอยเส้นทางซีกเส้นทางรถลากไม้

หลังการยกเลิกสัมปทานป่าไม้ในปี พ.ศ. 2516 ชาวบ้านที่เคยรับจ้างตัดไม้ให้บริษัทเอกชนเห็นว่าบริษัทนำไม้ออกไปหมดแล้วจึงได้เข้าจับจองพื้นที่และปลูกพืชผักอาหาร ช่วงแรกนั้นชาวบ้านอยู่กันกระจัดกระจายตามพื้นที่เพาะปลูก การจับจองพื้นที่ยังไม่ทำกันอย่างจริงจัง เพราะชาวบ้านอยู่แบบไปๆมาๆ (ปัญชร แก้วส่องและคณะ.2535) จนกระทั่งมีชาวบ้านจากถิ่นต่างๆ เช่น ชัยภูมิ ขอนแก่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ ฯลฯ ได้ย้ายถิ่นฐานขึ้นมาจับจองทำการหักร้างทางพง เพื่อเปิดพื้นที่ทำกินเพราะไม้ใหญ่ถูกตัดออกไปหมดแล้วชาวบ้านจึงเข้าไปแผ้วถางเพื่อจับจองทำไร่ไถ่ง่ายขึ้น ประกอบกับช่วงประมาณ ปี พ.ศ.2523 มีการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจประเภท มันสำปะหลัง ปอ เพื่อสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านรองลงมาจากข้าว ทำให้พื้นที่บนภูแลนคาถูกบุกเบิกเปลี่ยนสภาพเป็นไร่มัน ไร่ปอจนหมดสภาพป่าไปโดยปริยาย นอกจากนี้ชาวบ้านบางรายก็เข้ามาจับจองที่ดินเอาไว้ขายต่อให้กับคนอื่นช่วงนั้นราคายังไม่แพงมากนักเพราะยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ บางคนอพยพเข้ามาเพื่อหาของป่าล่าสัตว์ ชาวบ้านบางครอบครัวที่มีอาชีพหาของป่าต้องอพยพเข้าไปอยู่ในดงลึกเข้าไปในป่าเพราะพื้นที่ป่าส่วนใหญ่

ถูกตัดไม้ใหญ่ไปจนหมด นับตั้งแต่นั้นมาพื้นที่บนเทือกเขาภูแลนคาก็ค่อย ๆ กลายเป็นพื้นที่ทำการเกษตรและมีหมู่บ้านเกิดขึ้นมากมายในขณะที่พื้นที่ป่าถูกบุกรุกจนค่อย ๆ หมดไป

ในช่วงเวลาที่ชาวบ้านได้เข้ามาบุกเบิกใหม่ ๆ หมู่บ้านต่าง ๆ ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ การเดินทางไม่สะดวก อาชีพของชาวบ้านส่วนใหญ่ในสมัยนั้นปลูกพืชไร่ เช่น ไร่ลูกเดี๋ย ไร่ข้าวโพด ไร่เผือก ไร่มัน และเอาพืชผลที่ได้กับของป่าไปแลกข้าวอีกหมู่บ้านหนึ่งซึ่งต้องหาคอนกันอย่างลำบากเพราะการคมนาคมขนส่งในสมัยนั้นยังไม่มีรถหรือแม้แต่คนเดินได้เท่านั้น ทางที่สัญจรสำหรับไปแลกเปลี่ยนข้าวของระหว่างหมู่บ้านและไปทำธุระที่อำเภอปัจจุบันก็ยังเหลือให้เห็นอยู่ทางทิศตะวันออกของหมู่บ้านติดกับหน้าผาที่ชาวบ้านใช้เป็นทางผ่านเพื่อหาหน่อไม้ในปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. 2522 รัฐบาลมีนโยบายให้องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้(ออป.) จังหวัดชัยภูมิ หน่วยที่ 19 เข้าไปทำการปลูกป่ายูคาลิปตัส เพื่อทดแทนป่าที่ถูกตัดไปจากการสัมปทานป่า โดยประกาศเขตอนุรักษ์เพื่อปลูกต้นยูคา ประมาณ 3,000 ไร่ทั่วทั้งภูแลนคา ในช่วงนั้นเจ้าหน้าที่ ออป.ได้เข้าไปชักชวนชาวบ้าน โดยเฉพาะผู้นำชาวบ้านเพื่อให้เป็นแกนนำในการปลูกป่าและดูแลรักษา โดยให้ค่าตอบแทนเดือนละ 5,000 บาท และสัญญาว่าจะพัฒนาพื้นที่นี้ให้มีน้ำไหลไฟสว่าง นอกจากนี้ยังได้ย้ายชาวบ้านที่อยู่ในดงลึกเข้าไปในป่าซึ่งเป็นเขตประกาศปลูกป่าทดแทนจำนวนประมาณ 16-17 ครอบครัว ออกมาอยู่ใกล้ๆ บริเวณบ้านใหม่ไทเจริญ (เป็นหมู่บ้านที่คนต่างถิ่นอพยพมาอยู่รวมกันเพื่อจับจองพื้นที่ทำกิน) โดยทาง ออป.คิดว่าเพื่อให้ชาวบ้านที่ถูกอพยพออกมาจากเขตอนุรักษ์มีรายได้ จึงให้เป็นลูกจ้างเพื่อเป็นแรงงานในการปลูกป่า และจัดสรรที่อยู่อาศัยให้เป็นบล็อกๆ ละ 1 ไร่ต่อ 1 ครอบครัว ซึ่งชาวบ้าน เรียกว่า “ครอบครัวสมาชิก หรือ คุ่มสมาชิก” มีอยู่ทั้งหมด จำนวน 20 ครอบครัว ซึ่งที่ดินที่จัดสรรให้ นั้น ไม่สามารถขายได้ ชาวบ้านบางคนที่มีที่ดินเป็นของตัวเองก็ปลูกป่ายูคาในพื้นที่ทำกินของตัวเองเพราะคิดว่าเป็นสมาชิกแล้วจะได้รับผลประโยชน์ แต่หารู้ไม่ว่าไม้อูคาที่ปลูกนั้นจะเป็นสิ่งที่เขาไม่มีสิทธิ์แม้แต่จะตัดเพื่อใช้ประโยชน์เล็กๆน้อยๆ ชาวบ้านถึงได้ตระหนักว่าการปลูกป่าครั้งนี้ไม่ใช่ว่าการปลูกป่าเพื่อทดแทนแต่เป็นการปลูกป่าเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของคนบางกลุ่มต่างหาก

อย่างไรก็ตามในระยะต่อมาการขยายพื้นที่ปลูกป่าของ ออป.ได้ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นในชุมชน อันมีสาเหตุมาจากปัญหาหลายประการ (สุดใจ แสงจันทร์. สัมภาษณ์. 11 ต. ค. 2548) ได้แก่

ประการแรก การปลูกป่ายูคาของ ออป.นั้นเป็นการละเมิดสิทธิ์ของชาวบ้านเพราะไม่สนใจพื้นที่การเกษตรของชาวบ้านที่เข้าไปจับจองและปลูกพืชเพื่อยังชีพ ชาวบ้านเล่าว่า “เขาไถที่สวนของเราไปเลยพืชผลที่ปลูกไว้เสียหายหมด แล้วเขาก็ปลูกยูคาชดเชยไป โดยให้เหตุผลว่าพวกเราไม่มีสิทธิ์ในที่ดินนั้น ทำให้เราเดือดร้อนมาก” จากปัญหาดังกล่าวชาวบ้านหลายรายจึงตอบโต้โดยการถอนต้นยูคาทิ้ง ทำให้ปัญหาระหว่างชาวบ้านกับลูกจ้างของออป.(ชาวบ้านอีก

กลุ่มหนึ่ง) รุนแรงซึ่งถึงขนาดยิงปืนไล่กัน จนที่สุดชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนต้องรวมตัวกัน เพื่อชุมนุมประท้วงที่หน้ารัฐสภา

ประการที่สอง การปลูกป่ายูคา สร้างผลเสียในเรื่องของระบบนิเวศ นายสมาน เล่าว่า “ตอนแรกเราไม่ทราบหรือกว่าจะมีผลเสียเช่นไร เป็นชาวบ้านมันบ่มีหัว(สมอง) ตอนนั้นก็ไม่ได้คิดอะไรคิดว่าจะมีรายได้ บ่คิดว่าจะถูกหลอก ตอนแรกเขามีใบปลิวเข้ามาโฆษณาชวนเชื่อว่าต่อไปน้ำไหลไฟสว่าง แต่ต่อมาเมื่อยูคาเริ่มปกคลุมเป็นผืนป่า เราถึงได้ตระหนักถึงผลที่เกิดขึ้น นั่นคือ เข้าไปในป่ายูคา อากาศจะร้อน นกหนู สัตว์ป่าหายหมด ใบที่ร่วงลงไปก็ไม่อย่อยสลาย” ระยะต่อมาป่ายูคา ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศอย่างที่บ้านไม่เคยประสบมาก่อน เช่น น้ำในลำธาร หนองน้ำ ไม่เคยแห้งเลยตลอดทั้งปี แต่กลับแห้งขอดลง ไม่มีน้ำใช้ในช่วงหน้าแล้ง ชาวบ้านนั้นแม้ว่าจะตระหนักในเรื่องนี้ แต่ก็ไม่สามารถทำอะไรได้เพราะไม่มีสิทธิ์ที่จะตัดต้นยูคา เคยมีชาวบ้านลักลอบตัดมาใช้ประโยชน์เนื่องจากไม้ค่อนข้างหายากและมีราคาแพง แต่ก็ถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้จับได้และถูกปรับ ชาวบ้านจึงไม่กล้าตัดอีก หรือไม่ก็ลักลอบเข้าไปตัดในที่ลึกเข้าไป แต่ก็ไม่คุ้มกับการชักลากออกมา (สมาน จำนงสินและแอ๊ด ศรีวาปี.สัมภาษณ์.11 ต.ค. 2548)

ผืนป่าที่อุดมสมบูรณ์ บนภูแลนคาที่ยังคงดำรงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน คือผืนป่าของวัดป่าสุคะโต มีพื้นที่ประมาณ 300 ไร่ ซึ่งในช่วงที่ป่าถูกรบกวนอย่างหนัก ในช่วง ปี 2525 เป็นต้นมาได้มี หลวงพ่อบุญธรรมและหลวงพ่อดำเขียนซึ่งเป็นพระสงฆ์ที่ได้รับความศรัทธาเลื่อมใสจากชาวบ้านและประชาชนทั่วไป เนื่องจากเป็นพระสายปฏิบัติและเป็นพระนักอนุรักษ์ ได้ให้ชาวบ้านทำหลักเขตวัดเพื่อจะได้อนุรักษ์ผืนป่ารอบวัดเอาไว้ นอกจากนี้พระสงฆ์ทั้งสองรูป ยังมีบทบาทในการสนับสนุนให้มีการอนุรักษ์ป่าภูหลง ซึ่งเป็นป่าที่มีเขตต่อเนื่องกันกับภูแลนคา โดยให้ชาวบ้านปักเขตวัด(ปัจจุบัน คือวัดป่ามหาวัน บ้านตาตรินทอง อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ) เอาไว้เพื่อให้อพยพจากการถูกบุกรุก และชาวบ้านเริ่มเล็งเห็นว่าต่อไปป่าและสัตว์ป่าจะหมดไปถ้าไม่มีพื้นที่อนุรักษ์ไว้ทั้งนี้เพราะ สัตว์ป่าที่ไม่อาจอยู่ได้ในป่ายูคาที่ทางราชการมาปลูกไว้ (บุญชู แก้วส่องและคณะ. 2535)

สิบห้าปีต่อมาป่าไม้ที่ยังเหลืออยู่ได้ลดลงไปอย่างรวดเร็ว ประกอบกับชาวบ้านได้มีการบอกต่อๆกันทำให้มีการอพยพย้ายเข้ามามากขึ้น และมีการลักลอบตัดไม้ทำลายป่ามากขึ้นเช่นกัน จนในที่สุดทรัพยากรเริ่มไม่เพียงพอต่อประชากรในพื้นที่ และปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ คือ เมื่อราชการได้นำไฟฟ้าเข้ามาถึงชุมชน พร้อมกับถนนลาดยางทำให้ชาวบ้านมีความสะดวกสบายมากขึ้น พร้อมๆกับนั้นความเปลี่ยนแปลงในทางเสียก็เริ่มปรากฏให้เห็นเป็นลำดับ เริ่มต้นจากชุมชนแตกสลาย เพราะจากเดิมที่ตอนค่ำๆ ชาวบ้านจะมารวมตัวคุยกัน หรือมีการทำกิจกรรมร่วมกันที่วัดอันเป็นศูนย์รวมของชุมชน กลายเป็นวิถีชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ บ้านใครบ้านมัน

เมื่อแนวคิดแบบบริโภคนิยมได้เข้ามาครอบงำสังคมอีสาน เริ่มตั้งแต่ระบบการศึกษาที่ได้มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาให้แก่เด็กและเยาวชนแทนพ่อแม่และชุมชน และสื่อมวลชนได้เข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนอีสาน ทำให้การเรียนรู้ของชุมชนได้ขาดหายไป คนอีสานรุ่นหลังจึงไม่ได้รับการสืบทอดความรู้ที่เป็นประโยชน์จากชุมชน มีแต่ความรู้จากโรงเรียนที่ไม่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันแต่อย่างใด ภูมิปัญญาชาวอีสานในยุคปัจจุบันขาดความรู้ในการจัดการท้องถิ่นของตนเอง เช่น ไม่มีความรู้เรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ไม่มีความรู้ในการสืบทอดจิตวิญญาณที่ดีงาม ไม่มีความรู้เรื่องการผลิตปัจจัยสี่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค

ในขณะที่สภาพดินบนหลังเขาเสื่อมคุณภาพลงเพราะไม่มีการบำรุงรักษาดิน ทำให้การเกษตรในระยะหลัง ๆ จำเป็นต้องลงทุนสูงมากขึ้น เพื่อซื้อปุ๋ยเคมี ฮอร์โมน ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้าและกำจัดวัชพืช ฯลฯ และเมื่อชาวบ้านลงทุนโดยรู้ไม่เท่าทันระบบตลาด บางครั้งต้องประสบกับภาวะขาดทุน ผลก็คือชาวบ้านมีหนี้สินเพิ่มขึ้นจากเดิม ทำให้ต้องทำงานหาเงินมาใช้หนี้ ไม่มีเวลาสนใจครอบครัว จึงเกิดภาวะครอบครัวแตกสลาย คือ เมื่อมีความเครียดมาก เข้าก็หันมามัวเมาบាយมุข ต้มสุรา เล่นการพนัน ฟังพายุยาเสพติด ฯลฯ

นอกจากนี้ คนรุ่นหลัง ๆ เมื่อเรียนจบแล้วไม่มีงานทำ ก็ต้องออกไปทำงานในเมืองหลวง ทำให้ทอดทิ้งภูมิลำเนาของตนเองไปเกือบหมด ชุมชนขาดบุคคลากรที่มีคุณภาพที่จะช่วยพัฒนาชุมชน

ปัญหาประการสำคัญที่สุดของประชาชนบนเทือกเขาภูแล่นคาได้แก่ เรื่องที่อยู่อาศัย เนื่องจากจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นในขณะที่ทรัพยากร ธรรมชาติหมดไป ทำให้การสร้างบ้านเป็นสิ่งที่ชาวบ้านไม่สามารถพึ่งตนเองได้อีกต่อไป จากแต่เดิมที่เคยมีทรัพยากรธรรมชาติมากมาย ชาวบ้านสามารถนำต้นไม้มาสร้างบ้านด้วยตนเองได้กลับกลายเป็นว่าในปัจจุบันทุกสิ่งทุกอย่างกลายเป็นสิ่งที่ชาวบ้านต้องจัดหาจัดซื้อทั้งสิ้น ทำให้การสร้างบ้านกลายเป็นเรื่องใหญ่สำหรับชาวบ้าน ซึ่งจะต้องมีเงินถึง 2-4 แสนบาทจึงจะสามารถสร้างบ้านที่มั่นคงเป็นของตนเองได้ บางคนจึงถึงกับต้องออกไปขายแรงงานต่างประเทศ ต้องอพยพครอบครัวทิ้งลูกหลานไปทำงานในเมือง หรือแม้กระทั่งลูกหลานลงทุนไปขายบริการ ขายแรงงานเพื่อหาเงินมาสร้างบ้าน และบางคนแม้จะสร้างบ้านได้ตัวเองแต่ก็ต้องปล่อยให้บ้านร้างเพราะตัวเองต้องไปหางานทำที่กรุงเทพฯ ทำให้เกิดปัญหาครอบครัวแตกสลาย ความเสื่อมเสียศีลธรรม และปัญหาเด็ก ๆ ถูกทอดทิ้ง ฯลฯ

ฐานคิดและที่มาของโครงการ

ทุนเดิมของโครงการ

“กลุ่มบ้านสายรุ้ง” ตั้งอยู่ที่บ้านท่ามะไฟหวาน ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ มีเนื้อที่ประมาณ 9 ไร่ เดิมเป็นพื้นที่ปลูกมันสำปะหลังของชาวบ้านที่ คุณนิศรา ได้ซื้อไว้และปลูกเป็นสวนป่าในระยะต่อมา กลุ่มบ้านสายรุ้งมีฐานทุนเดิมอันเป็นผลจากการเข้าไปทำงานด้านอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและงานด้านการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้กับเด็ก จนกระทั่งได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้การสร้างบ้านดินตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา ด้วยเห็นว่าบ้านดินน่าจะเป็นหนทางหนึ่งในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และลดปัญหาต่างๆในชุมชนลงได้บ้าง

กลุ่มบ้านสายรุ้ง มีคณะทำงานหลัก คือ คุณนิศรา สุขคงคารัตนกุล และ คุณสุรัช สารระคำ ซึ่งเป็นนักกิจกรรมเข้ามาอยู่ที่บ้านท่ามะไฟหวาน โดย คุณนิศรา สุขคงคารัตนกุล นั้นเข้ามาทำงานในชุมชนนี้ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2536 ช่วงที่ป่าไม้ถูกทำลายถึงขีดสุดและกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติจากภายนอกเริ่มเข้ามายังพื้นที่ภูแลนคาเพื่อร่วมกันกับชาวบ้านรณรงค์และฟื้นฟูทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ตอนนั้นคุณนิศรายังบวชเป็นพระประจำอยู่ที่วัดไทรทอง บ้านท่ามะไฟหวาน กิจกรรมที่ทำตอนนั้นคือ งานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ซึ่งพยายามสร้างฐานคิดในแนวอนุรักษ์ ให้กับกลุ่มเด็กในชุมชน โดยตั้งชมรมเด็กรักษ์ธรรมชาติขึ้นมาเพื่อปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์ธรรมชาติซึ่งกิจกรรมได้รับความสนใจเป็นอย่างมากทำให้มีงานอื่นๆ ด้านการอนุรักษ์เพิ่มเข้ามา ดังนั้นเพื่อให้การทำงานสะดวกขึ้น คุณนิศราจึงได้สีกจากการเป็นสมณเพศ และมุ่งทำงานด้านการจัดค่ายเด็ก การออกแบบกิจกรรมให้กับโรงเรียนตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ปัจจุบันกิจกรรมหลักที่ทำคือ การจัดทำเว็บไซต์ Budpage.com (สำนักข่าวพุทธ) และอบรมความรู้ให้แก่ชาวบ้าน ทดลองกิจกรรมเรียนรู้ต่างๆ สำหรับเด็ก และจัดโรงเรียนที่บ้าน (home school) สอนลูกชาย 2 คนก่อนที่จะหันมาเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้การสร้างบ้านดินให้กับชาวบ้านที่สนใจเพิ่มเข้ามาเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งจากหลายๆ กิจกรรมที่บ้านสายรุ้งดำเนินการอยู่

คุณสุรัช สารระคำ เริ่มเข้ามาทำงานที่บ้านท่ามะไฟหวาน เมื่อปี พ.ศ.2540 โดยเป็นอาสาสมัครช่วยงานที่บ้านวิถีไท หรือบ้านสวนเด็กที่เป็นเครือข่ายการทำงานด้านเด็กกับบ้านสายรุ้งมาก่อน มีพื้นที่อยู่ไม่ไกลกันมากนักโดยคนทำงานมีความคิดเรื่องการฝังตัวอยู่ในชุมชนและทำงานสร้างประโยชน์ให้กับสังคม เมื่อเข้ามาร่วมงานกับกลุ่มบ้านสายรุ้งที่บ้านท่ามะไฟหวาน คุณสุรัชรับผิดชอบดูแลด้านการจัดกิจกรรมให้เด็กในชุมชน ระยะต่อมาการอยู่ในพื้นที่ทำให้รู้สึกชอบและคิดว่าการอยู่ในชุมชนชนบทก็น่าจะทำประโยชน์ให้กับสังคมได้ ดังนั้นในปี พ.ศ.

2545 จึงได้แยกตัวจากบ้านวิถีไท ออกไปซื้อที่ดินเพื่อทำเกษตรกรรมชาติ และเลี้ยงปลา ต่อมาได้ย้ายครอบครัวจากโคราชเข้ามาอยู่ที่บ้านท่ามะไฟหวาน และเนื่องจากช่วงเรียนหนังสือมีประสบการณ์ด้านงานสันตนาการ จึงได้อาสาเข้าไปช่วยงานคุณอิสราในชมรมเด็กรักนก ซึ่งเน้นการทำค่ายเด็กซึ่งเป็นงานที่ตัวเองสนใจจึงได้เข้ามาช่วยในการออกแบบกิจกรรมที่จะใช้กับเด็ก เช่น อบรมเด็ก กิจกรรมธรรมชาติ รณรงค์การลดใช้สารเคมี กิจกรรมแรลลี่ปลูกป่าร่วมกับโรงเรียน เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้ออกแบบกิจกรรมให้กับโครงการรุ่งอรุณ ซึ่งเน้นการปลูกฝังให้เด็กรักธรรมชาติ

จะเห็นว่ากลุ่มบ้านสายรุ้งซึ่งเป็นกลุ่มคนเล็กๆที่ทำงานในพื้นที่เป็นกลุ่มที่มีฐานทุนเดิมของแนวคิดอุดมการณ์ในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ พยายามโน้มน้าวให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของการพลิกฟื้นการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ ดังนั้นการเข้ามาของกระแสการสร้างบ้านดินจึงสอดคล้องกับฐานคิดเดิมของคนทำงานกลุ่มนี้ เมื่อมาผนวกกับปัญหาที่ชาวบ้านกำลังเผชิญอยู่ไม่ว่าจะเป็นเรื่องภาวะหนี้สิน การอพยพแรงงาน การพึ่งพิงตลาดในทุกๆ เรื่อง ทำให้ทางกลุ่มบ้านสายรุ้งคิดว่า บ้านดินน่าจะเป็นทางเลือกใหม่ให้กับชาวบ้านที่อยากมีบ้านได้ในอนาคต

คุณอิสราให้ข้อมูลเกี่ยวกับจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้การสร้างบ้านดินของกลุ่มบ้านสายรุ้ง และการจัดการเรียนรู้การสร้างบ้านดินที่บ้านท่ามะไฟหวานว่า

“ผมกับ โจน จันได เป็นเพื่อนกัน สมัยที่ผมมาทำกิจกรรมกับเด็กที่ท่ามะไฟหวาน โจนเข้ามาช่วยเป็นครูที่นี้อยู่พักหนึ่ง และครั้งที่ 2 เมื่อ ปี พ.ศ. 2545 ที่เขาเข้ามาเป็นช่วงที่เริ่มมีชื่อเสียง และได้้นำแนวคิดเรื่องบ้านดินเข้ามา ผมก็สนใจจึงได้ส่งเด็กไปร่วมฝึกอบรม 2 คน ที่ขอนแก่น จากนั้นก็ลองมาหัดทำกัน ซึ่งช่วงแรกก็จะเป็นแบบอโดบีเก่า ที่เน้นความเป็นธรรมชาติ ที่เราเรียกว่าแบบดิบๆไม่เน้นความสวยงาม เพราะกลุ่มที่สนใจบ้านดิน แรกๆนั้นจะเป็นอาศรมวงศ์สนิท เครือข่ายอโดก ที่เน้นความเป็นธรรมชาติ ช่วงนั้นชาวบ้านจึงไม่ค่อยให้ความสนใจ เขาบอกว่าเหมือนอยู่ในถ้ำ ไม่สวยงามจึงดูไม่น่าประทับใจ จึงมาเริ่มคิดกันว่า จะทำอย่างไรบ้านดินถึงจะดูสวยงาม ประหยัด อยู่สบายและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม สามารถแก้ปัญหาการอยากมีบ้านของชาวบ้านได้ เพราะส่วนหนึ่งที่เล็งเห็นในชุมชนคือ ศักยภาพในการลงทุนเพื่อการสร้างบ้านของชาวบ้านหลายครอบครัวในชุมชนเขตนี้น้อยมาก เนื่องจากทรัพยากรย่อยหรือเต็มที แต่ที่ยังเป็นปัญหาก็คือ การยอมรับบ้านดินของชาวบ้าน”
(อิสรา. สัมภาษณ์ 27 ส.ค.2548)

คุณสุรัช ได้กล่าวเพิ่มเติม ว่า

“พอดีช่วงนั้น โครงการ สรส.เข้ามาให้การสนับสนุนงบประมาณ เราจึงคิดว่าจะทำการวิจัย ทดลองความรู้เรื่องการสร้างบ้านดินซึ่งความรู้ยังไม่เพียงพอ และบางคนที่สร้างไปแล้วยังเป็นปัญหาอยู่ เราจึงร่วมกันคิดว่าทำอย่างไรจึงจะรวบรวมองค์ความรู้

การสร้างบ้านดิน แบบอบโดบี ขึ้นมาได้ เพื่อที่จะสามารถตอบสนองความต้องการของ
คนในแต่ละกลุ่มที่มีจริตไม่เหมือนกัน และเพื่อให้ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินได้
แพร่ขยายออกไปในวงกว้าง” (สุรัช. สัมภาษณ์. 27 ส.ค. 2548)

อย่างไรก็ตามแม้ว่าคุณอิศรา สุคงคารัตนกุล และคุณสุรัช สารคำจะเป็นคนนอก
ชุมชนที่เข้ามาอยู่ชุมชนได้ไม่นาน แต่ก็ได้เห็นปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและปัญหาทางเศรษฐกิจ
สังคมโดยทั่วไปของชาวบ้าน ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่ความเป็นอยู่ของคนอีสานครั้งอดีตเคย
ดำรงชีวิตด้วยการพึ่งตนเอง สร้างสรรค์ปัจจัยสี่จากทรัพยากรธรรมชาติ อาศัยเรียนรู้จากภูมิ
ปัญญาปู่ย่าตายาย โดยวิธีการจัดกระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติ ยกตัวอย่าง เช่น พ่อแม่
ดำเนินชีวิตประจำวันเป็นแบบอย่างแก่ลูกๆ หรือ วิถีชีวิตในชุมชนที่ดำเนินชีวิตเป็นแบบอย่าง
ให้เด็กและเยาวชนได้ประพฤติปฏิบัติตาม หรือ เรียนรู้ผ่านทางขนบธรรมเนียมประเพณี ที่สืบทอด
ทอดความรู้ต่อ ๆ กันมา อาทิเช่น มีความรู้เรื่อง ผักพื้นบ้าน สมุนไพร จักสาน สร้างบ้านเรือน
ทอผ้า เลี้ยงสัตว์ ล่าสัตว์ จับปลา ฯลฯ เป็นต้น ชาวอีสานในอดีตจึงมีวิถีชีวิตที่มีการเรียนรู้
อย่างมีความสุข และสามารถนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ในการดำเนินชีวิต สามารถพึ่งตนเองให้อยู่
รอดได้สืบต่อไป ด้วยกระบวนการเรียนรู้ผ่านวิถีชีวิตชุมชนดังกล่าวมาข้างต้น

ในการดำเนินโครงการ การจัดกระบวนการเรียนรู้การสร้างบ้านดินเพื่อการพึ่งตนเองนั้น
คณะทำงานกลุ่มบ้านสายรุ้ง มีฐานทุนเดิมที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุน ดังนี้

ปัจจัยภายใน

(1) ชาวบ้านส่วนใหญ่มีการตั้งถิ่นฐานทำมาหากินมานาน มีที่ดินเป็นของตนเอง และดิน
ในแถบนั้นเป็นดินเหนียวปนทรายที่มีคุณสมบัติสร้างบ้านดินได้ ดังนั้นถ้าชาวบ้านจะคิดสร้าง
บ้านดิน จึงไม่จำเป็นต้องขนดินมาจากที่อื่นทำให้ประหยัดค่าใช้จ่าย (ในพื้นที่บางแห่งดินไม่
เหมาะที่จะสร้างบ้านดินทำให้ต้องขนมาจากที่อื่น ซึ่งทำให้เสียค่าใช้จ่ายมาก

(2) ในพื้นที่เป้าหมายมีช่างที่มีภูมิปัญญาดำรงงานก่อสร้างทั้งงานไม้และงานปูนเป็น
พื้นฐาน ทำให้การเรียนรู้การสร้างบ้านดิน มีการปรับปรุง ผสมผสานความรู้ด้านช่างเข้าด้วยกัน
และกลุ่มช่างเอง ได้มีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานก่อสร้างกันอยู่เป็นประจำ จาก
การพูดคุยและทดลองปฏิบัติ

(3) คณะทำงานบ้านสายรุ้ง คือ คุณอิศรา สุคงคารัตนกุล และคุณสุรัช สารคำ เป็น
กลุ่มคนทำงานที่ทำงานพัฒนาและฝังตัวอยู่ในชุมชนมานาน(ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536) จึงทำให้มี
ความสัมพันธ์กับชุมชนทั้งในแนวราบ และแนวตั้ง ทำให้เข้าใจปัญหาของชุมชน เป็นกันเองกับ
ชาวบ้าน กลุ่มช่าง เด็กนักเรียน ครู-อาจารย์ อบต, เป็นต้น โดยเฉพาะกับกลุ่มช่างที่เข้า
มาร่วมเรียนรู้เพื่อปรับประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาด้านช่างนั้น จะมีความเป็นกันเอง ให้กำลังใจในการ
ทำงาน ให้คำแนะนำ และรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ทั้งนี้เพราะช่างบางคนเคยบวชเป็น

พระจำพรรษาอยู่วัดเดียวกัน บางคนผ่านการต่อสู้เรื่องการปลูกป่ายูคา และการถูกเอารัดเอาเปรียบเรื่องที่ทำกิน เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีฐานทุนเดิมของงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (ซึ่งปัจจุบันยังคงมีเครือข่ายที่ประสานงานกันทางเว็บไซต์ คือ <http://www.thaiflora.org>) การทำกิจกรรมเพื่อพัฒนาเด็ก เช่น การก่อตั้ง ชมรมเด็กรักนก กิจกรรมธรรมชาติ กิจกรรมค่ายเด็ก การสอนภาษาอังกฤษให้เด็กนักเรียนโดยอาสาสมัครต่างชาติ เป็นต้น กิจกรรมเกี่ยวกับเด็กดังกล่าวทำให้บ้านสายรุ้งมีความสัมพันธ์อันดีกับโรงเรียน และชุมชน

(4) บ้านสายรุ้งมีพื้นที่ประมาณ 9 ไร่ มีบ้านพักชั่วคราวจำนวน 4 หลังซึ่งเพียงพอต่อการจัดกิจกรรมการสร้างบ้านดิน ซึ่งเป็นฐานการเรียนรู้ตามขั้นตอนการสร้างบ้านดิน และมีที่พักให้กับอาสาสมัครที่เข้ามาฝึกงาน และเรียนรู้งานกิจกรรมเพื่อสังคมอื่นๆ ร่วมกับบ้านสายรุ้ง

(5) มีเครือข่ายทำงานเกี่ยวกับเด็ก คือ บ้านสวนเด็ก หรือบ้านวิถีไท ซึ่งเป็นกลุ่มที่เคยร่วมทำงานด้านเด็ก โดยบ้านวิถีไทจะเน้นการทำงานกับเด็กที่มีปัญหาความรุนแรงในครอบครัว ซึ่งกลุ่มบ้านสายรุ้งได้ร่วมกับบ้านวิถีไทสร้างบ้านดินจำนวน 2 หลัง เพื่อเป็นสถานที่สอนเด็กและที่พักของเด็กในความรับผิดชอบ

(6) กลุ่มคนทำงานมีความรู้เรื่องการทำเว็บไซต์ สามารถลงข้อความประชาสัมพันธ์การฝึกอบรมการสร้างบ้านดินทางอินเทอร์เน็ต ทำให้มีผู้สนใจสมัครเข้าร่วมฝึกอบรมที่มีความหลากหลาย ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนและการประสานเครือข่ายในกลุ่มคนหลายระดับ

ปัจจัยภายนอก

(1) กลุ่มบ้านสายรุ้งมีเครือข่ายผู้มีความรู้การสร้างบ้านดินสามารถนำกระบวนการเรียนรู้ที่ได้ไปแลกเปลี่ยนกับสมาชิกอื่นๆ มีความร่วมมือ ช่วยเหลือ ในเครือข่ายบ้านดิน เช่น อาศรมวงศ์สนิท กลุ่มอนุรักษ์เขาชะเมา กลุ่มชมรมคนบ้านดิน ฯลฯ เพื่อพัฒนารูปแบบ เทคนิคต่างๆ กระบวนการทำงาน ในการสร้างบ้านดิน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความรู้ และสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านว่าบ้านดินสร้างแล้วสวยงามอยู่ได้จริง

(2) มีแหล่งทุนสนับสนุนงบประมาณ เช่น สรส. และ สสส. เมื่อมีแหล่งทุนสนับสนุนทำให้มีกิจกรรมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง อย่างน้อยปีละ 3 ครั้ง ซึ่งจะมีการฝึกอบรมการสร้างบ้านดินให้กับคนที่สนใจทุกเพศ ทุกวัย และหลากหลายสาขาอาชีพ

(3) มีผู้สนใจอยากสร้างบ้านดิน ทั้งในและต่างประเทศ ติดต่อกับเข้ามายังบ้านสายรุ้ง ทำให้กลุ่มช่างมีรายได้เสริมและมีงานก่อสร้างเข้ามาเรื่อยๆ ทำให้ได้ฝึกฝนฝีมือให้พัฒนาขึ้นเรื่อยๆ เพราะถือว่าบ้านที่ได้ก่อสร้างในแต่ละหลังนั้นเป็นแบบฝึกหัดที่ดีให้กับช่างที่จะสะสมประสบการณ์และเกิดการเรียนรู้ที่ไม่หยุดนิ่ง

แนวคิดของโครงการ

จากพื้นฐานการทำงานเดิมของกลุ่มคนทำงาน“บ้านสายรุ้ง” เน้นเรื่องของการรักษาสิ่งแวดล้อม ประกอบกับบริบทของชุมชนพื้นที่เป้าหมายของโครงการเป็นพื้นที่ที่เคยถูกตัดไม้ในระบบสัมปทานป่าที่ปัจจุบันเป็นป่าเสื่อมสภาพแทบไม่เหลือพื้นที่ป่าให้เห็น ดังนั้นเหตุผลของการนำบ้านดินเข้ามาเผยแพร่ให้คนอีสานในยุคปัจจุบันได้เรียนรู้ ก็เพื่อที่จะได้ทำการปรับประยุกต์ให้เป็นภูมิปัญญาของตนเอง เพราะ “ดิน” เป็นทรัพยากรธรรมชาติชนิดเดียวที่ยังหาได้ง่าย ประกอบกับดินในภาคอีสานมีลักษณะปนทรายเล็กน้อยเหมาะสมในการสร้างบ้านดิน นอกจากนี้บ้านดินยังสร้างได้ง่าย สวยงามตามธรรมชาติ แข็งแรง คงทนถาวร และทรัพยากรธรรมชาติไม่ถูกเบียดเบียนมากมายเหมือนกับบ้านคอนกรีตหรือบ้านไม้ ประการสำคัญบ้านดินให้ความร่มเย็นมากกว่า ชาวบ้านสามารถสร้างบ้านได้เอง ค่าใช้จ่ายไม่สูง โดยกระบวนการสอนสร้างบ้านดินจะเริ่มที่เด็กนักเรียนก่อนเพราะบ้านสายรุ้งทำงานด้านการเรียนรู้ของเด็กอยู่แล้ว และคาดหวังว่าเด็กจะเป็นแรงจูงใจให้กับผู้ปกครองหันมาสนใจ

แต่จากการประเมินความคิดของชาวบ้านที่มีต่อบ้านดิน ปรากฏว่าชาวบ้านยังไม่ให้ความสนใจมากนัก ประเด็นที่ชาวบ้านยังไม่ให้การยอมรับ คือ เรื่องความสวยงาม ความคงทนถาวร เพราะการลงทุนสร้างบ้านสักหลังเป็นเรื่องใหญ่สำหรับชาวบ้าน และบ้านก็เป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงหน้าตา ฐานะของผู้อยู่อาศัย ชาวบ้านยังมองว่าบ้านดินไม่สวย ทั้งนี้เพราะการสร้างบ้านดินในเครือข่ายคนบ้านดินเองมีฐานคิดเรื่องการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และให้คุณค่าบ้านดินเพราะเกิดจากการสร้างสรรค์ของเจ้าของบ้านเป็นสัญลักษณ์ของการพึ่งตนเอง ซึ่งฐานคิดดังกล่าวยังแตกต่างจากฐานคิดของชาวบ้าน ทางกลุ่มบ้านสายรุ้ง จึงตั้งโจทย์ว่า “จะทำให้ชาวบ้านยอมรับบ้านดินได้อย่างไร ?”

ปรัชญาของโครงการ

นอกจากการนำภูมิปัญญาเรื่องการสร้างบ้านดินอันเป็นภูมิปัญญาจากข้างนอกที่มีผู้นำเข้ามาปรับประยุกต์ใช้ในชุมชน (situated knowledge) ทั้งทางด้านเทคนิคและแนวคิดการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมแล้วยังมีการปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับวิถีของชาวบ้าน ดังนั้นภูมิปัญญาการสร้างบ้านด้วยดินจึงน่าจะเป็นทางเลือกใหม่ให้กับชาวชุมชนในอนาคต

ทั้งนี้เพราะภูมิปัญญาเป็นสิ่งประดิษฐ์ ชุมชนสามารถประดิษฐ์ภูมิปัญญาในเรื่องต่างๆ ขึ้นมาใช้ โดยอาจจะเป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในชุมชนและหรือนำเข้ามา จากภายนอก แล้วนำมาประยุกต์ใช้ประโยชน์ให้สอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชน ที่จะนำภูมิปัญญานั้นมาใช้ในชีวิตประจำวัน

กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมโครงการ

กลุ่มเป้าหมายที่ทางโครงการได้ตั้งเป้าไว้นั้นมีด้วยกัน 3 กลุ่มด้วยกันได้แก่ เด็กนักเรียน ช่างก่อสร้างในพื้นที่ และชาวบ้านในพื้นที่

กลุ่มนักเรียน

ประกอบด้วยนักเรียนจากโรงเรียนในพื้นที่ตำบลท่ามะไฟหวาน ตำบลตาตรินทอง และตำบลเก่ายาดี่ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 10 โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนบ้านท่ามะไฟหวาน โรงเรียนมัธยมท่ามะไฟหวาน โรงเรียนทุ่งคำหลวง โรงเรียนยางคำวิทยา โรงเรียนหนองพีพวน โรงเรียนด่านเจริญท่ากอกวิทยาสรรค์ โรงเรียนท่าทางเกวียน โรงเรียนกุดโง้งดงสวรรค์ โรงเรียนบ้านตาตรินทอง และโรงเรียนบ้านลาดผักหนาม

โดยแยกนักเรียนออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ระดับประถมศึกษา และระดับมัธยมศึกษา ทั้งนี้ทีมงานกลุ่มบ้านสายรุ้งให้เหตุผลว่า เด็กในแต่ละวัยต้องใช้กิจกรรมการเรียนรู้ที่ต่างกัน และความคาดหวังของโครงการสำหรับเด็กระดับประถมนั้นเพียงแค่ต้องการปลูกฝังแนวคิดเรื่องบ้านดินให้เท่านั้น เนื่องจากเด็กยังอยู่ในฐานะที่ยังไม่สามารถสร้างบ้านเองได้

กลุ่มช่างในพื้นที่

พื้นที่เป้าหมายคือ ตำบลท่ามะไฟหวาน ได้แก่ บ้านท่ามะไฟหวาน บ้านใหม่ไทยเจริญ บ้านกุดโง้งดงสวรรค์ บ้านไทรทอง ฯลฯ ช่างส่วนใหญ่มีความรู้และประสบการณ์งานก่อสร้างเป็นช่างปูนและช่างไม้ จำนวน 20 คน ประกอบด้วยช่างรุ่นเก่าที่มีประสบการณ์ด้านงานก่อสร้างมานานถึง 20 ปี ซึ่งตะเวนรับงานก่อสร้างทั้งในเขต จังหวัดชัยภูมิ จนถึงกรุงเทพฯ และช่างรุ่นใหม่ที่เป็นลูกหลานเพิ่งเรียนรู้งานช่างไม่ถึง 10 ปี

แรงจูงใจที่ทำให้กลุ่มช่างเข้ามาร่วมเรียนรู้การสร้างบ้านดินก็เพราะเห็นว่าบ้านดินเป็นสิ่งแปลกใหม่ จึงอยากทดลองเรียนรู้ บางคนอยากพิสูจน์ให้ประจักษ์ว่าบ้านดินจะเป็นบ้านเพื่ออยู่อาศัยถาวรได้จริงหรือไม่ และส่วนใหญ่มีเหตุผลเรื่องต้องการเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว เพราะปัจจุบันบ้านดินเป็นที่สนใจของคนในสังคมมากขึ้น จึงมีคนนอกชุมชนมาว่าจ้างให้สร้างบ้านดินและก่อสร้างรีสอร์ทที่บ้านดินเพิ่มมากขึ้น

ชาวบ้านในพื้นที่

กลุ่มชาวบ้านที่สนใจการสร้างบ้านดินมีจำนวน 50 คน มีทั้งผู้หญิงและผู้ชาย อายุระหว่าง 20-50 ปี ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านในตำบลท่ามะไฟหวาน ได้แก่ บ้านท่ามะไฟหวาน

บ้านวังแซ่ บ้านใหม่ไทยเจริญ บ้านกุดโง้งดงสวรรค์ บ้านตาตรินทอง เป็นต้น โดยกลุ่มชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมส่วนใหญ่มีความคาดหวังว่าหลังจากผ่านกระบวนการเรียนรู้การสร้างบ้านดินแล้วจะกลับไปสร้างบ้านของตนเอง แต่บางคนก็มาเรียนรู้ตามการชักชวนของเพื่อนบ้าน ความเชื่อมั่นในบ้านดินยังมีไม่มากนัก

วิธีการ เทคนิค และเครื่องมือในกระบวนการเรียนรู้

คณะทำงานได้กำหนดเป้าหมายไว้ 2 ระยะ คือ เป็นเป้าหมายระยะสั้น และระยะยาว ในระยะสั้นเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องเทคนิคของการสร้างบ้านดินให้กับกลุ่มช่างและชาวบ้านที่สนใจ โดยการจัดฝึกอบรมวิธีการสร้างบ้านดินในทุกขั้นตอนตั้งแต่วิธีการวิเคราะห์ดิน การย่ำดินเพื่อทำก้อนดินดิบ ไปจนถึงการก่อดินสร้างบ้าน

คุณสุรัช สารคำ อธิบายวิธีการเรียนรู้การสร้างบ้านดินว่า

“ความรู้ของการสร้างบ้านดินนั้นยังไม่นิ่ง ไม่ว่าที่ไหนในเครือข่ายบ้านดินเองก็ยังคงศึกษากันอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้ได้บ้านดินที่สอดคล้องเหมาะสมและไม่มีปัญหาในเรื่องต่างๆ เพราะที่ผ่านมากลุ่มคนสร้างบ้านดินเองก็มักจะมีปัญหาเข้ามาเรื่อยๆ และต่างก็ช่วยกันคิดค้นเทคนิควิธีการแก้ปัญหา เหล่านั้น เช่น หลังคารั่วซึม ผนังไม่กันน้ำ ปลวกขึ้น เป็นต้น การสร้างบ้านดินของเราจึงเป็นการปฏิบัติไปเรียนรู้ไป เป็นลักษณะลองผิดลองถูกไปด้วย เราจึงสะสมประสบการณ์มาเรื่อยๆ ความรู้ที่ได้ในการสร้างบ้านดินตั้งแต่เริ่มเรียนรู้มา ณ วันนี้จึงคิดว่ามีมากพอสมควรอย่างน้อยที่เราได้คือ ความรู้ในเชิงเทคนิคสำหรับคนที่ต้องการเรียนรู้การสร้างบ้านดินแบบการพึ่งตัวเอง ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ของช่างบ้านดิน และส่วนหนึ่งเราได้จัดทำเอกสารเล่มเล็ก วิดีโอเกี่ยวกับการสร้างบ้านดินเพื่อเผยแพร่ไปยังภาคีเครือข่ายและผู้สนใจทั่วไป ”

ในขณะที่เป้าหมายระยะยาวของโครงการ กลุ่มบ้านสายรุ้งมีความมุ่งมั่นถึงผลที่จะเกิดขึ้นคือ สร้างคานิยมการสร้างบ้านดินเพื่อการอยู่อาศัยในหมู่บ้านในพื้นที่เป้าหมายและพื้นที่อื่นๆ และส่งเสริมให้บ้านดินบ้านดินเป็นบ้านทางเลือกในอนาคตสำหรับคนรุ่นใหม่ ซึ่งจะส่งผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่อไป

เทคนิคกระบวนการเรียนรู้การสร้างบ้านดินของกลุ่มบ้านสายรุ้ง

ในที่นี้แบ่งวิธีการ เทคนิค และเครื่องมือของกลุ่มเป้าหมาย ใน 4 ระดับ ได้แก่ (1) กลุ่มช่างและชาวบ้านที่สนใจ (2) บุคคลภายนอก เช่น ผู้สนใจเข้าฝึกอบรมผ่านสื่ออิเล็กทรอนิกส์หรือเว็บไซต์ (3) นักเรียน/เยาวชน (4) นักพัฒนา/นักจัดการความรู้ โดยมีวิธีการและเครื่องมือในการเรียนรู้ได้ดังนี้

การจัด กระบวนการ เรียนรู้	เทคนิค/เครื่องมือ/วิธีการ			
	กลุ่มช่าง/ ชาวบ้าน	บุคคลภายนอก	นักเรียน/เยาวชน	นักพัฒนา/ นักจัดการความรู้
การทำความเข้าใจแนวคิด/ วัตถุประสงค์	<ul style="list-style-type: none"> - บรรยายพูดคุย - ฉายวีซีดีเกี่ยวกับบ้านดินในโลก บ้านดินในแบบต่างๆ - บอร์ดความรู้เกี่ยวกับบ้านดิน 	<ul style="list-style-type: none"> - บรรยายพูดคุย - ฉายวีซีดีเกี่ยวกับบ้านดินในโลก บ้านดินในแบบต่างๆ - บอร์ดความรู้เกี่ยวกับบ้านดิน 	<ul style="list-style-type: none"> - บรรยายพูดคุย - ฉายวีซีดีเกี่ยวกับบ้านดินในโลก บ้านดินในแบบต่างๆ - บอร์ดความรู้เกี่ยวกับบ้านดิน 	<p>เกิดการพัฒนาและเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ในเรื่องการรวบรวมข้อมูลการจัดระบบข้อมูลเพื่อนำเสนอ และจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมายซึ่งมีความหลากหลาย</p>
เทคนิคและวิธีการ	<ul style="list-style-type: none"> - ลองทำ - เปรียบเทียบกับงานปูน/ไม้ - พูดคุยแลกเปลี่ยน - ทดลองเทคนิคใหม่ๆ - สังเกต/ดูผล - ปรับประยุกต์ 	<ul style="list-style-type: none"> - ทำจริง /สัมผัสจริง - ลงมือปฏิบัติตามขั้นตอนของฐานการเรียนรู้ - ทัวร์เพื่อดูบ้านดินตามที่ต่างๆ ในจังหวัดชัยภูมิ เช่น ชุมชนม่น้อย ชุมชนหินผาฟ้า น้ำ เป็นต้น 	<ul style="list-style-type: none"> - เล่านิทานเรื่องลูกหมู 3 ตัว - ทดลองความแข็งแรงของอิฐดิน - เปรียบเทียบความร้อน-เย็นของอิฐปูนกับอิฐดิน - คำนวณราคาการสร้างบ้านดิน - วาดภาพบ้านดินตามจินตนาการ - ทำจริง /สัมผัสจริง - ลงมือปฏิบัติตามขั้นตอนฐานการเรียนรู้ - สัมผัสของจริง 	<ul style="list-style-type: none"> - วางแผนการเรียนรู้ - ทำหลักสูตรสำหรับบุคคลในแต่ละวัยและต่างประสบการณ์ - เรียนรู้การทำสื่อ / นิทรรศการเพื่อนำเสนอ
เครื่องมือ	<ul style="list-style-type: none"> - สื่อวีซีดี - ฐานการเรียนรู้ได้แก่ 1. ฐานวิเคราะห์ดิน 2. ฐานทำก้อนอิฐส่วนผสมของดินที่จะปั้นก้อน 3. ฐานการก่ออิฐ 4. ฐานการฉาบผนัง 5. ฐานทำหลังคา - แบบโมเดลบ้านดินของจริงให้ทดลองทำ 	<ul style="list-style-type: none"> - สื่อวีซีดี - ฐานการเรียนรู้ได้แก่ 1. ฐานวิเคราะห์ดิน 2. ฐานทำก้อนอิฐส่วนผสมของดินที่จะปั้นก้อน 3. ฐานการก่ออิฐ 4. ฐานการฉาบผนัง 5. ฐานทำหลังคา - แบบโมเดลบ้านดินของจริงให้ทดลองทำ 	<ul style="list-style-type: none"> - สื่อวีซีดี - ฐานการเรียนรู้ได้แก่ 1. ฐานวิเคราะห์ดิน 2. ฐานทำก้อนอิฐส่วนผสมของดินที่จะปั้นก้อน 3. ฐานการก่ออิฐ 4. ฐานการฉาบผนัง 5. ฐานทำหลังคา - แบบโมเดลบ้านดินของจริงให้ทดลองทำ 	<ul style="list-style-type: none"> - สื่อวีซีดี - ฐานการเรียนรู้ได้แก่ 1. ฐานวิเคราะห์ดิน 2. ฐานทำก้อนอิฐส่วนผสมของดินที่จะปั้นก้อน 3. ฐานการก่ออิฐ 4. ฐานการฉาบผนัง 5. ฐานทำหลังคา - แบบโมเดลบ้านดินของจริงให้ทดลองทำ

การจัด กระบวนการ เรียนรู้	เทคนิค/เครื่องมือ/วิธีการ			
	กลุ่มช่าง/ ชาวบ้าน	บุคคลภายนอก	นักเรียน/เยาวชน	นักพัฒนา/ นักจัดการความรู้
นวัตกรรมของ วิธีการในการ จัดกระบวนการ เรียนรู้	<ul style="list-style-type: none"> - เกิดการปรับประยุต์ความรู้ด้านช่าง /รูป แบบวิธีการในเรื่องเทคนิคการก่อสร้าง - ช่างเกิดความรู้สึภาคภูมิใจในผลงาน และเกิดความคิดค้นสิ่งใหม่ๆอยู่ตลอดเวลา - ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนมากขึ้น - เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างช่างกับนักพัฒนามากขึ้น 	<ul style="list-style-type: none"> - เห็นคุณค่าของบ้านที่สามารถสร้างได้ด้วย 2 มือ และ 2 เท้า - เกิดความคิดเรื่องการเผยแพร่การสร้างบ้านด้วยดิน 	<ul style="list-style-type: none"> - ได้รับการปลูกฝังเรื่องแนวคิดการสร้างบ้านที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม - บ้านดินคือบ้านทางเลือกในอนาคต - สนุกสนาน ได้ความรู้ 	<ul style="list-style-type: none"> - มีการปรับความคิดเรื่องกระบวนการที่เหมาะสมตามสถานการณ์และกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลาย - ได้เรียนรู้เทคนิคใหม่ๆ จากกลุ่มช่าง - มีความคิดเรื่องการพัฒนาช่างสู่การเป็นวิทยากรกระบวนการ

กลไกและภาคี

ประเภทและลักษณะของภาคี

จากที่ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นแล้วว่า ผู้ที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการสร้างบ้านดินนั้นมีอยู่ 2 ส่วน คือ

1. กลุ่ม/องค์กรภายนอก

จากที่ได้กล่าวมาแล้วว่ากลุ่มบ้านสายรุ้ง ซึ่งเป็นผู้นำกระบวนการสร้างบ้านดินเข้ามาในพื้นที่ ตำบลท่ามะไฟหวาน และพื้นที่ใกล้เคียงนั้น เป็นกลุ่มคนนอกที่เข้ามาทำงานในชุมชน ซึ่งมีเครือข่ายการทำงานกับกลุ่มองค์กรภายนอก ที่มีการเชื่อมประสาน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอยู่เป็นระยะอย่างต่อเนื่อง ดังนี้

- เสริมสิขาลัย
- อาศรมวงศ์สินิท(<http://www.baandin.org>)

- เครือข่ายคนบ้านดิน(<http://www.baandin.com>)
- สำนักข่าวชาวพุทธ (<http://www.budpage.com>)
- เครือข่ายอโศก
- ชุมชนมันยืน
- ชุมชนเทพสถิต
- ชุมชนบ้านศรีฐาน อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร
- ฯลฯ

2. กลุ่ม/เครือข่าย/หน่วยงานต่าง ๆ ในชุมชน

ในการทำงานที่ผ่านมาทางโครงการได้เข้าไปเชื่อมประสานกับกลุ่มคนและกลุ่มองค์กรในชุมชน 3 กลุ่ม ด้วยกันคือ

(1) เชื่อมประสานกับทางโรงเรียนโดยร่วมมือกับทางโรงเรียนในตำบลท่ามะไฟหวาน จัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเด็กนักเรียน ทั้งหมด 10 โรงเรียน

(2) เชื่อมประสานกับกลุ่มชาวบ้านและกลุ่มช่างในพื้นที่โดยทางโครงการฯได้เข้าไปพูดคุยกับกลุ่มชาวบ้านและกลุ่มช่างในพื้นที่โดยตรงซึ่งกลุ่มชาวบ้านนั้นทางโครงการจะเน้นกลุ่มชาวบ้านที่มีความยากจนและอยากมีที่อยู่อาศัยราคาถูก เช่น ชาวบ้านที่บ้านวังแซ่ ที่ทางโครงการมองว่าชาวบ้านยังยากจนและขาดศักยภาพในการสร้างบ้านที่มั่นคงเป็นของตัวเอง เพราะรายได้น้อย เป็นต้น

(3) เชื่อมประสานกับองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) โดยได้วางแผนความร่วมมือกับ อบต.ชุดใหม่ของตำบลท่ามะไฟหวาน ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่ แต่ปัญหาที่ประสบคือการประกาศผลรับรองนายกอบต.คนใหม่ล่าช้ากว่ากำหนด ถึง 8 เดือนทำให้แผนงานที่วางไว้ไม่สามารถดำเนินงานตามแผนที่วางไว้ได้ดังนั้นในระยะที่ 2 จะมีความร่วมมือกันใหม่ในเรื่องการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มชาวบ้านโดยมี อบต.ท่ามะไฟหวาน ชุดใหม่ให้ความร่วมมืออย่างดี นายสมคิด ดั่งชมภู นายก อบต.คนใหม่ได้กล่าวถึง โครงการบ้านดิน ว่า โครงการบ้านดินนั้นเป็นสิ่งที่ดีและจะให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่

กลุ่มองค์กรเครือข่ายบ้านดินในพื้นที่ ได้แก่ กลุ่มช่างสร้างบ้านดิน (20 คน) บ้านวิถีไท หรือบ้านสวนเด็ก โรงเรียนในหมู่บ้านบนภูแล่นคา จำนวน 9 โรง องค์การบริหารส่วนตำบล วัดป่าสุคะโต/วัดไทรทอง ชุมชนหินผาพิ่าน้ำ อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ

กลไกและบทบาทหน้าที่องค์กรภายนอกชุมชน

ในช่วงของการร่วมงานกับโครงการ สรส.ภาคอีสาน คณะทำงานกลุ่มบ้านสายรุ้ง มีกลไกการทำงานเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้การสร้างบ้านดินอยู่ 2 ลักษณะ คือ การเชื่อมประสานกับกลุ่มผู้ร่วมงานเดิม และการสร้างกระบวนการเรียนรู้กับกลุ่มช่าง

การเชื่อมประสานกับกลุ่มผู้ร่วมงานเดิม คือ กลุ่มเครือข่ายบ้านดิน โดยกลุ่มบ้านสายรุ้งจะมีการหมุนเวียนแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการสร้างบ้านดินในเครือข่าย ซึ่งจัดอยู่เป็นระยะๆ ซึ่งส่วนมากจะเป็นความรู้ในเชิงเทคนิค การแก้ไขปัญหาที่พบว่าเป็นข้อด้อยของการสร้างบ้านด้วยดิน และแต่ละคนมีการทดลอง และปรับประยุกต์ใหม่อย่างไร

ในขณะที่การสร้างกระบวนการเรียนรู้กับกลุ่มช่าง จากความรู้ที่ได้จะมีการนำมาพูดคุยกับช่างเป็นการตั้งข้อคำถามและถกประเด็นกันก่อน จากนั้นจึงลงมือทดลองทำ เพื่อให้เห็นผลในเชิงประจักษ์ จากนั้นมีการสอนให้กับช่างรุ่นใหม่ที่จะเข้ามาเรียนรู้

จะเห็นว่ากลุ่มคนทำงานทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการเชื่อมประสาน และการเข้าร่วมในเวทีเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ของชุมชน ที่ทางกลไกระดับภาคจัดขึ้นทุกครั้ง เพื่อนำความรู้เทคนิคที่ได้ไปใช้ในพื้นที่

สิ่งนี้เห็นได้ชัดเจนว่ามีการเปลี่ยนแปลงกลุ่มเป้าหมายจากการจัดการเรียนรู้ในระยะแรกๆของการนำเสนอโครงการของกลุ่มบ้านสายรุ้ง ที่เน้นไปที่การสอนการสร้างบ้านดินให้กับกลุ่มเด็ก-เยาวชน อันเป็นกลุ่มเป้าหมายเดิมของการทำงาน แต่เมื่อได้รับการเสนอแนะจากคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิว่า ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เฉพาะในกลุ่มเด็กนั้นอาจจะไม่พอเพราะการสร้างบ้านนั้นเป็นเรื่องใหญ่สำหรับชาวบ้านและลำพังเฉพาะเด็กก็คงไม่มีทรัพยากรที่จะสร้างบ้านได้ ทำอย่างไรโครงการสร้างบ้านดินถึงจะสามารถเชื่อมโยงไปถึง การแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ในอนาคต

การเข้าร่วมโครงการกับ สรส. จึงทำให้กลุ่มคนทำงานสามารถสะสมความรู้ได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น จากนั้นกลุ่มบ้านสายรุ้งได้เป็นแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับการสร้างบ้านดินในระดับพื้นที่ โดยเป็นสถานที่ฝึกอบรมให้กับผู้ที่สนใจทั้งภายนอกชุมชน เช่น ผู้ที่สนใจและได้รับข่าวสารการฝึกอบรมผ่านเว็บไซต์จากที่ต่างๆ เครือข่ายชาวพุทธ ภาควิชาเครือข่ายของโครงการ สรส. เช่น กลุ่มฟื้นฟูต้นทุนชีวิต จังหวัดนครพนม มูลนิธิองค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนาภาคอีสาน จังหวัดขอนแก่น มูลนิธิพัฒนาอีสาน จังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น และภายในชุมชน เช่น การฝึกอบรมเด็กนักเรียนระดับประถมและมัธยม โดยเน้นในเรื่องของการปลูกฝังแนวคิดเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ และกลุ่มช่างรุ่นใหม่ โดยทางกลุ่มบ้านสายรุ้ง ซึ่งมีประสบการณ์ด้านการออกแบบกิจกรรมต่างๆ ได้จัดทำหลักสูตรที่เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายในแต่ละกลุ่ม ที่มีความแตกต่างกันทั้งวัยและประสบการณ์

กลไกและการจัดการความสัมพันธ์

(1) การจัดการความสัมพันธ์กับกลุ่มคนและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน

ในระหว่างการทำงานโครงการกลุ่มบ้านสายรุ้งมีระบบการเชื่อมประสานกับกลุ่มคนและองค์กรต่าง ๆ ดังนี้

- **โรงเรียนและชุมชน** ฐานทุนเดิมของกลุ่มบ้านสายรุ้งเคยทำงานด้านเด็กมาระยะหนึ่ง ที่เป็นที่รู้จัก คือ ชมรมเด็กรักนก และเป็นพื้นที่ให้อาสาสมัครซึ่งมีทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเข้ามาฝึกงาน ดังนั้นการเชื่อมประสานกับทางโรงเรียนในการเสริมความรู้ทั้งทางด้านทักษะเช่น การสอนภาษาอังกฤษ กิจกรรมค่ายเด็ก กิจกรรมธรรมชาติ หลักสูตรการเรียนรู้ทักษะชีวิต ฯลฯ สิ่งเหล่านี้จึงเป็นผลให้การเชื่อมประสานกับทางโรงเรียนเป็นไปอย่างต่อเนื่อง และสามารถผลักดันหลักสูตรการสร้างบ้านดินเข้าเป็นหลักสูตรท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้การทำงานร่วมกับโรงเรียนเป็นระยะ ๆ ส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์กับชุมชน โดยมีนักเรียนเป็นตัวเชื่อมประสาน เช่นเมื่อนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมกับทีมบ้านสายรุ้งก็จะนำความรู้ ประสบการณ์ที่ได้ไปเล่าให้กับผู้ปกครองฟัง เป็นต้น
- **การเชื่อมประสานกับ อบต.ท่ามะไฟหวาน** กลไกในการเชื่อมประสานกับ อบต.นั้น กลุ่มบ้านสายรุ้งนับว่าเป็นกลุ่มที่ทำงานในชุมชนมานาน และสร้างประโยชน์ให้กับชุมชนทั้งในเรื่องการพัฒนาการเรียนรู้ให้กับนักเรียนแล้ว ยังมีการสร้างอาคารดินให้เป็นที่ใช้ประโยชน์ เช่น อาคารฝึกอาชีพสำหรับนักเรียน ป้อมตำรวจ ทาง อบต.จึงเล็งเห็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นในชุมชน ดังนั้น เมื่อกลุ่มบ้านสายรุ้งมีโครงการจะสร้างบ้านดินให้กับคนจนในชุมชน ผู้บริหาร อบต.จึงให้การสนับสนุนในเรื่องงบประมาณในการซื้อวัสดุอุปกรณ์ บางส่วนเพื่อลดค่าใช้จ่ายให้กับชาวบ้านที่ต้องการสร้างบ้าน โดยมีเกณฑ์ในการเลือกชาวบ้านที่จะได้รับการสนับสนุน ได้แก่ (1) ครอบครัวใหม่ /คนที่เพิ่งแต่งงานแล้วอาศัยอยู่กับบ้านแม่ บ้านปู่/ย่า แล้วมีความประสงค์จะแยกครอบครัวออกมาอยู่ต่างหาก (2) คนที่มีบ้านแต่เหมือนไม่มี เช่น ปลูกระดือบอยู่ และอยู่กันแบบแออัดเพราะสมาชิกมีหลายคน (3) บ้านเก่ากำลังจะพังแล้วมีความประสงค์จะมีบ้านใหม่ และ (4) คนที่มีหนี้สินและกำลังถูกยึดบ้าน โดยนายก อบต. มีความคิดจะเข้ามาให้การส่งเสริมสนับสนุนด้านงบประมาณ เช่น การทำบุญบ้านดิน โดยมีความคิดว่าจะสร้างบ้านให้คนจนในชุมชน โดยชาวบ้านออกแรงและ อบต. จะสนับสนุนงบประมาณในการซื้อประตูหน้าต่าง/อุปกรณ์บางส่วน เพื่อให้ชาวบ้านลดค่าใช้จ่ายลง ซึ่งชาวบ้านอาจจะใช้เงินส่วนตัวเพียงออกเงิน 5,000-10,000 บาท ก็สามารถเป็นเจ้าของบ้านดินหลังใหม่ได้

- การเชื่อมประสานกับกลุ่มช่าง/ชาวบ้านที่สนใจ สิ่งที่เป็นแรงจูงใจให้กับชาวบ้านที่มีพื้นฐานด้านช่าง คือ ความต้องการสร้างรายได้ หาความรู้สิ่งแปลกใหม่ เพื่อให้แน่ใจว่าบ้านดินมีจริงและสร้างได้ด้วยตัวเอง นอกจากนี้ยังให้การส่งเสริมให้เป็นวิทยากรช่างบ้านดิน เพื่อสามารถสอนวิธีการสร้างบ้านดินให้กับคนที่สนใจทั่วไป

(2) การจัดความสัมพันธ์กับกลุ่มคนและองค์กรภายนอกชุมชน

- กลุ่มอาสาสมัคร ในการดำเนินงานของกลุ่มบ้านสายรุ้งมีกลุ่มอาสาสมัครเข้ามาทำงานเป็นระยะๆ เป็นกลุ่มที่มาทำงานเกี่ยวกับเด็ก กลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติและเกษตรธรรมชาติ และบ้านดิน โดยแจ้งความประสงค์ผ่านเว็บไซต์ <http://www.Budpage.com> หรือผ่านคำแนะนำของภาคีเครือข่ายอื่นๆ ที่ทำงานในแนวทางเดียวกัน การรู้จักจากการบอกต่อกัน จึงเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย เช่น อาสาสมัครจากลาว ออสเตรเลีย อเมริกา ฯลฯ ตลอดทั้งในช่วงการทำโครงการร่วมกับ สรส.มีนักศึกษาฝึกงานจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ลงมาศึกษาชุมชนด้วย
- เครือข่ายบ้านดิน กลุ่มเครือข่ายบ้านดินเป็นกลุ่มที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับการสร้างบ้านด้วยดิน ซึ่งมีอยู่ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ได้แก่ ชมรมคนบ้านดิน อาศรมวงศ์สนธิ เครือข่ายอโศก ชุมชนหินผาฟ้า น้ำ เป็นต้น ลักษณะการเชื่อมประสานจะผ่านทางเว็บไซต์ และข่าวสารที่มีการประสานงานกันอยู่เป็นประจำ เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีทิศทางการทำงานในแนวเดียวกัน คือการอนุรักษ์ธรรมชาติและมีความเชื่อถือในศาสนาพุทธ สำหรับการแลกเปลี่ยนความรู้เรื่องการสร้างบ้านดินนั้น มีอยู่เป็นระยะ เช่น กลุ่มบ้านสายรุ้งส่งช่างไปแลกเปลี่ยนวิธีทำประตูโค้ง บล็อกไม้ในรูปแบบต่างๆ ที่ชุมชนหินผาฟ้า น้ำ หรือ กลุ่มช่างจากบ้านสายรุ้งไปร่วมงานที่อยู่อาศัยโลกที่ท้องสนามหลวงเพื่อสาธิตการสร้างบ้านดิน โดย อาศรมวงศ์สนธิ เป็นผู้ออกแบบบ้าน เป็นต้น ซึ่งในการออกไปเรียนรู้นอกสถานที่ทำให้กลุ่มช่างได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มคนที่สนใจบ้านดินที่มาจากที่ต่างๆ ทำให้เกิดการเรียนรู้เทคนิคใหม่ๆ เพิ่มขึ้น

(3) การจัดความสัมพันธ์กับโครงการ สรส.ภาคอีสาน

ในช่วงของการดำเนินโครงการ ซึ่งกลไกระดับภาคมีบทบาทในเรื่องของการช่วยพัฒนาโครงการให้เป็นเรื่องของการถอดบทเรียนเรื่องความรู้การสร้างบ้านดินเพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดของโครงการ สรส. นอกจากนี้โครงการ สรส.ภาคอีสานมีบทบาทในด้านการเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ชุมชน ที่เข้าไปหนุนเสริมให้กับโครงการบ้านดิน กลุ่มบ้านสายรุ้งตามลำดับเวลาแสดงในตามตารางต่อไปนี้

กิจกรรม	พัฒนาการกลไก/การจัดการความสัมพันธ์
วันที่ 4 พฤษภาคม 2547 ร่วมประชุมกับคณะกรรมการ โครงการ สรส. ภาคอีสาน	<ul style="list-style-type: none"> ● เพื่อรับฟังแนวคิดของโครงการ สรส.ภาคอีสาน ประกอบการตัดสินใจเข้าร่วมโครงการ ● ตัวแทนบ้านสายรุ้ง แลกเปลี่ยนแนวคิดและฐานงานเดิม
วันที่ 8 มิถุนายน 2547 นำเสนอโครงการต่อคณะกรรมการ โครงการ สรส.	<ul style="list-style-type: none"> ● คณะกรรมการให้ข้อเสนอแนะต่อโครงการ เพื่อนำกลับไปปรับปรุง ดังนี้ <ul style="list-style-type: none"> - จำนวนวัตถุประสงค์มากเกินไป - กระบวนการเรียนรู้การสร้างบ้านดินไม่ควรเจาะเฉพาะกลุ่มเด็ก ควรขยายสู่คนกลุ่มอื่นๆในชุมชนด้วย
วันที่ 30 สิงหาคม -1 กันยายน 2547 เวทีเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ ครั้งที่ 1	<ul style="list-style-type: none"> ● เพื่อเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ในเรื่อง “การเก็บและการรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ” ● เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักจัดการความรู้ในภาคีพันธมิตร ทั้ง 14 โครงการย่อยของ สรส.ภาคอีสาน ● ตัวแทนกลุ่มบ้านสายรุ้ง นำเสนอผลการดำเนินงาน วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลของโครงการ และรับฟังข้อคิดเห็นจากคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ
วันที่ 24 ตุลาคม 2547 เจ้าหน้าที่โครงการ สรส.ภาคอีสาน ลงตามงานในพื้นที่	<ul style="list-style-type: none"> ● เพื่อร่วมสังเกตการณ์ การจัดกิจกรรมในพื้นที่ ● ร่วมปรึกษาหารือ เกี่ยวกับเค้าโครงการร่างการเขียนรายงาน ● ให้ข้อแนะนำด้านการทำบัญชี
วันที่ 22-23 พฤศจิกายน 2547 เวทีเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ ครั้งที่ 2	<ul style="list-style-type: none"> ● เพื่อเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ ในเรื่อง “การวิเคราะห์สังเคราะห์ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน” ● ตัวแทนกลุ่มบ้านสายรุ้ง นำเสนอผลการดำเนินงาน วิธีการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลของโครงการ และรับฟังข้อคิดเห็นจากคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ● เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักจัดการความรู้ในภาคีพันธมิตร ทั้ง 14 โครงการย่อยของ สรส.ภาคอีสาน
วันที่ 2-3 กุมภาพันธ์ 2548 เวทีเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ ครั้งที่ 3	<ul style="list-style-type: none"> ● เพื่อเสริมศักยภาพนักจัดการความรู้ ในเรื่อง “การเขียนรายงาน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน” ● ตัวแทนกลุ่มบ้านสายรุ้ง นำเสนอผลการดำเนินงาน ประเด็นการเขียนรายงานกระบวนการเรียนรู้ของโครงการ และรับฟังข้อคิดเห็นจากคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ● เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักจัดการความรู้ในภาคีพันธมิตร ทั้ง 14 โครงการย่อยของ สรส.ภาคอีสาน

การเรียนรู้การสร้างบ้านดิน

จากการดำเนินงานโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขเพื่อการพึ่งตนเอง ของกลุ่มบ้านสายรุ้งนั้น เกิดการเรียนรู้ของกลุ่มคนต่างๆ ดังนี้

บุคคลผู้เรียนรู้ และสิ่งที่เรียนรู้ ประกอบด้วย

(1) นักพัฒนา/นักจัดการความรู้ (ทีมงานบ้านสายรุ้ง)

- นอกจากจะได้เรียนรู้ เทคนิคกระบวนการทำงานด้านการจัดการกระบวนการในการเรียนรู้การสร้างบ้านดินแล้ว ยังได้ร่วมเรียนรู้เทคนิคใหม่ ๆ ในการสร้างบ้านดินกับกลุ่มช่าง
- ได้คิดค้นเกี่ยวกับหลักสูตรการฝึกอบรมให้กับกลุ่มคนที่หลากหลาย ทำให้ต้องคิดหลักสูตรที่แตกต่างกันออกไปตามความเหมาะสมและสอดคล้องกับคนในแต่ละกลุ่ม
- ได้เรียนรู้การเชื่อมประสานกับกลุ่มองค์กร ที่หลากหลายมากขึ้น
- มองเห็นศักยภาพของช่างในชุมชน และยอมรับความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

(2) กลุ่มช่าง

- กลุ่มช่างจำนวนประมาณ 20 คน(ทั้งวัยกลางคนและคนหนุ่มสาว) มีโอกาสเรียนรู้การสร้างบ้านดิน และคิดค้นเทคนิคต่างๆ ปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยในวิถีชีวิตของชาวบ้าน
- ได้แลกเปลี่ยนความรู้ด้านช่างกับสมาชิกเครือข่ายมากขึ้น
- เกิดความภาคภูมิใจและมองเห็นศักยภาพของตัวเอง
- เกิดการสะสมประสบการณ์และมีความคิดว่าจะสร้างบ้านดินเพื่อครอบครัวของตนเอง

(3) นักเรียน/เยาวชน

- ได้เรียนรู้วิธีการสร้างบ้านดิน สนุกสนาน และมองเห็นว่าบ้านดินสร้างได้จริง และเป็นบ้านทางเลือกได้ในอนาคต
- ตระหนักและรู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ
- มีความคิดที่จะร่วมมือกันสร้างอาคารดินสาธารณะเพื่อส่วนร่วม

กระบวนการฝึกอบรมสร้างบ้านดินของกลุ่มบ้าน
สายรุ้ง ที่บ้านท่ามะไฟหวาน ตำบลท่ามะไฟ
หวาน อำเภอกำแพงศรี จังหวัดชัยภูมิ เริ่มตั้งแต่
การชมวิดิทัศน์เรื่องบ้านดิน การฟังบรรยายจาก
วิทยากรบ้านดิน การลงมือ (ทำ) ช่วยกันย่ำดิน
ทำก้อนอิฐ ตากอิฐ ก่อรากฐานขอบ้าน การ
ตกแต่ง จนเสร็จสมบูรณ์เป็นบ้านที่ใช้อยู่อาศัยได้

ที่มาของภาพ : วิดิทัศน์เรื่องบ้านดิน โดยกลุ่มบ้านสายรุ้ง

กระบวนการเรียนรู้การสร้างบ้านดิน มีลำดับขั้นตอนดังแสดงในตารางต่อไปนี้

กระบวนการเรียนรู้	วิธีการ	ผลกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น	สิ่งที่คาดหวัง
ช่วงที่ 1 การเรียนรู้โดยการเก็บข้อมูลช่างและชาวบ้านในพื้นที่	เข้าพื้นที่สำรวจเก็บข้อมูลกลุ่มเป้าหมาย คือ กลุ่มช่าง และกลุ่มชาวบ้าน	พบว่าปัญหาของกลุ่มตัวอย่างทั้งสองกลุ่มนั้นจะมีปัญหาลักษณะคือ ปัญหาเรื่องรายได้ โดยกลุ่มช่างนั้นปัญหารายได้ที่เข้ามาไม่สม่ำเสมอทำให้ครอบครัวมีรายได้ที่ไม่แน่นอน และกลุ่มชาวบ้านปัญหาเรื่องรายได้ก็เป็นปัญหาใหญ่แต่ปัญหาที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือเรื่อง “ที่อยู่อาศัย” จากการไปสัมภาษณ์ เก็บข้อมูลในพื้นที่ทำให้เกิดการพูดคุยกันระหว่างเจ้าหน้าที่โครงการกับกลุ่มเป้าหมาย ทำให้กลุ่มเป้าหมายคือกลุ่มชาวบ้านและกลุ่มช่างเกิดความสนใจอยากที่จะเข้าร่วมโครงการ	กลุ่มช่างฝีมือในพื้นที่ เมื่อได้เข้าผ่านกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินที่โครงการจัดแล้วกลุ่มช่างจะสามารถนำความรู้ที่ได้ไปประกอบอาชีพสร้างบ้านดินได้ในอนาคต กลุ่มชาวบ้านในพื้นที่ เมื่อได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้การสร้างบ้านดินที่โครงการจัดแล้วกลุ่มชาวบ้านจะสามารถนำความรู้ที่ได้ไปสร้างบ้านของตนเอง
ช่วงที่ 2 การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับนักเรียนชั้น ป.3 – ป.6 ในพื้นที่เป้าหมาย 9 โรงเรียน	การฝึกอบรมและลงมือปฏิบัติจริง	จากการอบรมทางโครงการได้พบบทเรียนสนุก ๆ สำหรับเด็ก ๆ หลายบทเรียน เช่น เล่นทานหมู 3 ตัว ทดลองวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ คำนวณต้นทุนเปรียบเทียบบ้านปูนกับ บ้านดิน (แบบสร้างเอง) ย่ำดิน ประกอบบทเพลง	สามารถเปลี่ยนกระบวนการทัศนในเรื่องบ้านดินให้กับเด็ก ๆ ทั้ง 9 โรงเรียนได้เป็นอย่างดี ซึ่งจากการเก็บข้อมูลเด็ก ๆ ที่ผ่านการอบรมเด็ก ๆ ส่วนใหญ่นั้นพบว่ามีการเปลี่ยนกระบวนการทัศนใน 4 ข้อ คือ 1. มีความรู้ในเรื่องขั้นตอนและวิธีการสร้างบ้านดิน 2. เกิดค่านิยมบ้านดิน 3. มีความเชื่อมั่นว่าทำได้ 4. มีความคิดที่อยากสร้างในอนาคต
ช่วงที่ 3 จัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มช่างในพื้นที่	จัดฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเรียนรู้การสร้างบ้านดินให้กับช่างในพื้นที่จำนวน 30 คน	กระบวนการเรียนรู้ที่ฝึกทักษะนั้นจะใช้เวลาเรียนรู้และฝึกฝน 1 วันต่อช่าง 3 คน (ฝึกอย่างเข้มข้น) โดยทางโครงการได้แบ่งการเรียนรู้ออกเป็นช่วงเวลาดังนี้ 08.00-09.00น. พุดคุย ชมสไลด์บ้านดินจากทั่วโลกโดยหลังชมสไลด์จะมีการพุดคุย ถามข้อสงสัย 09.00-12.00น. เรียนรู้เรื่องการทำ	หลังจากอบรมช่างส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันว่า การสร้างบ้านดินง่ายกว่าการสร้างบ้านปูนเพียงแต่ต้องอาศัยการฝึกฝนให้เกิดความชำนาญมากกว่านี้

		<p>ก่อนอิฐดินโดยทางโครงการจะ ให้ช่างทั้ง 3 คนได้ทดลองฝึก การทำก้อนอิฐ</p> <p>12.00-13.00น. พักทานอาหารเที่ยง</p> <p>13.00-14.00น. เรียนรู้เรื่องการก่อ ผนังอิฐดิน</p> <p>14.00-15.00น. เรียนรู้เรื่องการฉาบ ผนังดิน</p> <p>15.00-16.0น. เรียนรู้เรื่องวัสดุเคลือบ ผนังดินกันน้ำและพุดคุยแลก เปลี่ยนข้อมูล</p> <p>16.00น. เดินทางกลับบ้าน</p>	
<p>ช่วงที่ 4</p> <p>จัดกระบวนการเรียนรู้ ให้กับกลุ่มชาวบ้าน และกลุ่มเยาวชน(เด็ก มัธยม)ในพื้นที่</p>	สำรวจความคิดเห็น	<p>กลุ่มเด็กและเยาวชน มีความชอบ และอยากได้บ้านดินแต่ยังไม่ สามารถสร้างเองได้ในขณะนี้เพราะมี ข้อจำกัดในเรื่องแรง ทำให้มีการ พุดคุยและมีอาจารย์ในโรงเรียนสนใจ นำองค์ความรู้เรื่องบ้านดินจัดทำเป็น หลักสูตรท้องถิ่นสอนให้กับเด็ก นักเรียนในโรงเรียน</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● ได้ปลูกฝังแนวคิดการ สร้างบ้านทางเลือกใน อนาคต
<p>ช่วงที่ 5</p> <p>การเรียนรู้โดยการ เก็บข้อมูลช่างและ ชาวบ้านในพื้นที่หลัง จากจัดกระบวนการ แล้ว</p>		<p>กลุ่มช่าง เกิดความมั่นใจ และเชื่อ มั่นว่าหลังจากเข้าร่วมกระบวนกร เรียนรู้แล้วจะสามารถไของค์ความรู้ เรื่องบ้านดินประกอบอาชีพได้ แต่ ปัญหาอยู่ที่การสร้างบ้านดินไม่สา มารถสร้างได้ในหน้าฝน (ขาดการ ต่อเนื่อง)ทำให้ในหน้าฝนกลุ่มช่างไม่ สามารถสร้างบ้านดินได้</p> <p>กลุ่มชาวบ้าน เกิดความนิยม และ สนใจบ้านดินแต่ขาดปัจจัยเกื้อหนุน ที่จะสร้างเช่น ไม่มีเวลา ขาดงบประมาณ (มีหนี้สินมากจนทำให้ไม่ สามารถหยุดงานปัจจุบันได้)ทำให้ไม่ สามารถสร้างบ้านดินได้ ปัญหาดัง กล่าวทางโครงการมีแนวทางใน อนาคตที่จะสร้างเวทีการช่วยเหลือ กันโดยนำวัฒนธรรมการลงแขกมา เชื่อมโยงกับการสร้างบ้านดินเรียก ว่า “บุญบ้านดิน” เป็นการลงแขก ช่วยเพื่อนบ้านสร้างบ้านดิน โดยมี การหมุนเวียนการสร้างไปตามกลุ่ม สมาชิก</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● กลุ่มช่างเกิดความมั่นใจ สามารถยกระดับความรู้ การสร้างบ้านดิน ที่เป็น มาตรฐานได้ ● ชาวบ้านหลายราย ต้องการสร้างบ้านดิน เพื่อการอยู่อาศัย

ผลการเรียนรู้

กลุ่มนักเรียน

กลุ่มนักเรียนประถมและมัธยมในพื้นที่ ตำบลท่ามะไฟหวาน ตำบลตาตรินทอง และ ตำบลเกาย่าดีซึ่งมีอยู่ด้วยกัน 10 โรงเรียน มีผลการเรียนรู้ในระยะต่างๆดังนี้

- **ระยะก่อนการเรียนรู้** กลุ่มเด็กนักเรียนส่วนใหญ่มีความแปลกใจและไม่รู้จักบ้านดินเมื่อมีการเข้าไปพูดคุยเรื่องบ้านดินให้ฟังกลุ่มเด็กนักเรียนแต่ละโรงเรียนก็อยากที่จะเห็นของจริง อยากเรียนรู้ขั้นตอนวิธีการทำและอยากลองทำจริงดูว่าเป็นอย่างไร
- **ระยะหลังการเรียนรู้** หลังจากที่เด็กนักเรียนได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้วผลปรากฏว่า นักเรียนส่วนใหญ่มีความประทับใจและชอบบ้านดินอย่างมากโดยมีเด็กนักเรียนบางกลุ่ม ขอยืมไม้แบบไปทำก่อนดินดิบสะสม เช่นกลุ่ม นักเรียนชั้น ป.5 โรงเรียนบ้านหนองพิ้ววน และกลุ่มนักเรียน ชั้น ป.6 โรงเรียนบ้านกุดโง้งดงสวรรค์ ซึ่งจากการติดตามผลพบว่า งานการทำก้อนอิฐดินสะสมเป็นงานยากสำหรับเด็กนักเรียนเพราะงานขุดดินย่ำดินทำก้อนอิฐสะสมทุกวันเป็นงานหนัก กลุ่มเด็ก ๆพากันทำได้เพียง 20- 30 ก้อนก็เกิดความท้อและเลิกทำในที่สุด

จากปรากฏการณ์ดังกล่าว ทางโครงการจึงมีบทสรุปงานบ้านดินสำหรับเด็กนักเรียนว่า เป้าหมายสำหรับกลุ่มเด็กนักเรียนควรคาดหวังเพียงการปลูกฝังให้เด็ก ๆรักและชอบบ้านดินเพื่อที่ในอนาคตเมื่อมีโอกาสสร้างบ้าน เด็ก ๆกลุ่มนี้อาจเลือกสร้างบ้านดิน (จากการให้นักศึกษาฝึกงานจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เข้าไปสอบถามความคิดของเด็กนักเรียนที่เข้าร่วมกระบวนการ เรียนรู้ในพื้นที่พบว่า เด็กนักเรียนส่วนใหญ่ มีความคิดว่าโตขึ้นอยากสร้างบ้านดิน เพราะประทับใจบ้านดินที่ได้ไปเห็นมาและเชื่อมั่นว่าตนเองโตขึ้นจะสามารถสร้างได้ (อิสรา สุขคารัตนกุลและคณะ.2548)

กลุ่มช่างในพื้นที่

กลุ่มช่างในตำบลท่ามะไฟหวาน (บ้านท่ามะไฟหวาน บ้านใหม่ไทยเจริญ บ้านกุดโง้งดงสวรรค์ บ้านไทรทอง ฯลฯ) ส่วนใหญ่จะเป็นช่างปูนและช่างไม้ที่รับเหมาสร้างบ้านไม้และบ้านปูนในพื้นที่ จำนวน 30 คน

- **ระยะก่อนเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้** ทางโครงการได้เข้าไปพูดคุยกับกลุ่มช่างในพื้นที่ซึ่งในช่วงแรกพบว่าความคิดเห็นของกลุ่มช่างนั้นได้แบ่งเป็นสองกลุ่มคือ กลุ่มที่ 1 ไม่เชื่อว่าบ้านสามารถสร้างด้วยดินได้ และไม่สนใจที่จะร่วมโครงการ กลุ่มที่ 2 ไม่มั่นใจและอยากลองเรียนรู้ดูว่าบ้านจะสามารถสร้างได้ด้วยดินจริงไหม

ดังนั้นในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านมาทางโครงการได้จัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับ **ช่างกลุ่มที่ 2** โดยก่อนจัดกระบวนการเรียนรู้กลุ่มช่างกลุ่มที่สองมีคำถามมากมายเกี่ยวกับการสร้างบ้านด้วยดิน

- **เมื่อผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้ว** พบว่าช่างกลุ่มที่ 2 เริ่มมีความเชื่อมั่นว่าบ้านนั้นสามารถสร้างได้ด้วยดินโดยในระหว่างการเรียนรู้ทางกลุ่มช่างได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเทคนิคภูมิปัญญาการสร้างบ้านดินหลายประการ ได้แก่

ช่างรุณ หาญมโน อายุ 52 ปี ช่างปูนบ้านใหม่ไทยเจริญ ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอ แก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ กล่าวว่า “ผมไม่มั่นใจเลยว่าบ้านจะสร้างด้วยดินได้ พอดีเพื่อนชวนให้ลองมาร่วมทำบ้านดินเลยลองมาดู ตอนแรกก็ไม่มั่นใจแต่พอทดลองสร้างบ้านดินตัวอย่างที่หน้าโรงเรียนมัธยมแล้วทำให้มั่นใจว่าบ้านก็สามารถสร้างด้วยดินได้”

ช่างสมาน จำนงสิน อายุ 53 ปี ช่างไม้บ้านใหม่ไทยเจริญ ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ กล่าวว่า “หลังจากที่ได้เห็นและได้ลองทำบ้านดินที่หน้าโรงเรียนแล้วผมมั่นใจว่าถ้าวางแผนดีๆบ้านดินสามารถสร้างได้เหมือนบ้านปูนและคิดว่าต่อไปบ้านดินจะเป็นสิ่งที่ชาวบ้านเลือกที่จะสร้าง”

ช่างสุดใจ แสงจันทร์ อายุ 37 ปี ช่างปูนและช่างไม้ บ้านท่ามะไฟพัฒนา ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ บอกว่า “หลังจากที่ผมได้ไปทำบ้านดินที่สุพรรณ ตอนที่ผมจะกลับ มีคนมาติดต่ออยากได้บ้านดินกันหลายคน ดังนั้นผมจึงคิดว่าบ้านดินสามารถยึดเป็นอาชีพได้ในอนาคต ถ้าแนวคิดเรื่องการสร้างบ้านดินเข้ามาเร็วกว่านี้ ผมจะเลือกสร้างบ้านดินแทนบ้านไม้ที่ผมสร้างด้วยเงินสองแสนบาท ซึ่งผมใช้เวลาเกือบอยู่ถึง 8 ปี แต่ก็ยังไม่เสร็จ ” ความมั่นใจในครั้งนั้นทำให้ช่างสุดใจ มีความมุ่งมั่นที่จะปรับปรุงยกระดับแก้ไขจุดอ่อนของบ้านดินในหลายๆ เรื่องเช่น หลังคา และการป้องกันความชื้นของน้ำฝนในหน้าฝน โดยอาศัยประสบการณ์ความรู้ด้านช่างที่มีอยู่มาทดลองใช้กับบ้านของเขาเองซึ่งต่อเติมชั้นล่างโดยใช้ดินแทนปูน และทดลองเรื่องที่เป็นจุดอ่อนของบ้านดินคือ ฝาผนังที่สามารถป้องกันน้ำได้ การลองผิดลองถูกของเขากลายเป็นเรื่องเล่าขานในกลุ่มช่างว่า “เราลองผิดลองถูกไปเรื่อยๆ บ้านดินรุ่นเราจึงอาจจะเปลี่ยนสีเหมือนขี้กะปอม(กึ่งก่ำเปลี่ยนสี)” นั่นคือ เขาพยายามหาวัสดุต่างๆ มาทาผิวผนังด้านนอกของตัวบ้านเพื่อหาข้อสรุปว่าวัสดุอะไรที่จะสามารถแก้ไขปัญหาความชื้นของเขาได้ การสร้างบ้านดินจึงพัฒนาไปเรื่อยๆ เมื่อมีอะไรใหม่ๆ ที่คิดค้นขึ้นมาได้ก็จะเอามาแลกเปลี่ยนเล่าสู่กันฟังอยู่เป็นระยะๆ นอกจากนี้บ้านยังบอกบ่งบอกถึงความทันสมัย หน้าตา ฐานะของผู้อยู่อาศัยด้วย

คุณสุรัช ได้เล่าถึง **ช่างสุดใจ** ที่มีแรงจูงใจ ที่จะสร้างบ้านดินให้ดูสวยเพราะรู้สึกที่บ้านดิน เป็นหน้าเป็นตา ภูมิใจ และเขารู้สึกว่ามีคนมาเยี่ยมเขาบ่อยๆ และชาวบ้านเริ่มโจษจันถึงบ้านเขาว่าใครๆก็มาดู และเขารู้สึกภาคภูมิใจมากในความเป็นตัวบ้านเขา เขาจึงพยายามพัฒนาบ้านเขาให้มันสวย และดีขึ้น ซึ่งผมคิดว่าชาวบ้านเริ่มรู้สึกละและอยากมาเลียนแบบช่างสุดใจ แต่ ก็คง ต้องรอเวลาอีกสักพัก จนกว่าช่างสุดใจจะสร้างเสร็จ ผมคิดว่าจะมีคนเอาอย่างเขาอยู่เยอะ แต่ก็ต้องพัฒนาไปอีก อันนี้เราใช้เวลาแค่ปีเดียวแล้วได้ขนาดนี้ผมคิดว่าได้ดีมากแล้ว เพราะโดยรวมเสียงตอบรับมันดี แต่จะผลักอย่างไรให้มันไปได้ต่อ เพราะกลุ่มช่างจะพูดเหมือนกันหมดว่าจะสร้างบ้านดิน เช่น ช่างพลจะสร้างบ้านให้ลูก ช่างยิ่งก็กำลังหาที่สร้าง

ช่างแอ๊ด ศรีวาปี อายุ 47 ปี เป็นลูกมือช่างปูนในบ้านใหม่ไทยเจริญ ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ พูดถึงบ้านดินว่า “ผมคิดว่าบ้านดินมีข้อดีอยู่ยู่ที่หลังคาถ้าแก้ไขตรงนี้ได้ผมเชื่อว่าบ้านดินจะมีคนอยากได้มากกว่านี้” และการขยายการสร้างบ้านดินกับชาวบ้าน ต้องทำให้เห็นเป็นตัวอย่างก่อน ตอนนี้หลายคนยังขาดความมั่นใจ เพราะไม่เคยไปเห็นบ้านดินที่อื่นๆ ที่เขาสร้างอยู่อาศัยมาหลายสิบปี ผมคิดจะสร้างอยู่เองตอนนี้ทำอิฐไว้ได้ประมาณ 700 กว่าก้อนแล้ว จะได้เป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านได้มั่นใจ ”

ในขณะที่ **ช่างพล พรพิมาย** อายุ 55 ปี เป็นช่างปูนและช่างไม้ บ้านใหม่ไทยเจริญ ตำบลท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ ก็ช่วยยืนยันเพิ่มเติมว่า “ในตอนแรกผมไม่ค่อยมั่นใจ แต่หลังการเข้าอบรมกับบ้านสายรุ้ง รู้สึกมั่นใจทันที จึงได้ชักชวนสมาชิกที่บ้าน ทั้งลูกชาย ลูกสาวและลูกเขย เข้ามาเรียนด้วยกัน จนสามารถสร้างรายได้ให้กับครอบครัว และกำลังจะขายบ้านหลังเก่าที่เป็นไม้ เพื่อสร้างบ้านดิน การเข้ามาเรียนการสร้างบ้านดินทำให้ผมมีความภาคภูมิใจ ได้ไปเป็นวิทยากรในที่ต่างๆ และเวลาเราไปสร้างที่ไหนคนก็สนใจเพราะว่าเป็นสิ่งแปลกใหม่”

ชาวบ้านในพื้นที่

ชาวบ้านที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมกระบวนการบ้านดินมี 50 คนทั้งหญิงและชาย อายุระหว่าง 20 – 50 ปี ส่วนใหญ่จะเป็นชาวตำบลท่ามะไฟหวาน

- ในระยะก่อนกระบวนการเรียนรู้ ทางโครงการได้เข้าไปพูดคุยกับกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่โดยการพูดคุยชักชวนให้ชาวบ้านมาร่วมกระบวนการเรียนรู้การสร้างบ้านด้วยดินซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีความสนใจและอยากรู้ อยากเห็นว่าบ้านที่สร้างด้วยดินนั้นเป็นอย่างไร และมีคำถามก่อนมาอบรมมากมาย เช่น ถ้าบ้านดินโดนน้ำแล้วจะไม่ละลายหรือ

- **เมื่อผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้ว** คำถามต่างๆที่กลุ่มชาวบ้านเก็บไว้เพื่อที่จะมาถามนั้นปรากฏว่ามีถามเพียงไม่กี่คำถาม เช่น บ้านดินจะอยู่ได้นานขนาดไหน นอกนั้นกระบวนการเรียนรู้สามารถตอบได้ด้วยตัวของมันเอง

หลังจากผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้วได้มีกลุ่มชาวบ้านบางกลุ่มได้ขอยืมไม้แบบปั้นดินของทางโครงการไป จากการติดตามผลพบว่ามียุ่หนึ่งรายที่บ้านท่ามะไฟหวานลงมือสร้างบ้านได้สำเร็จโดยคนในบ้านร่วมมือช่วยกันสร้าง และอีกรายได้ค่อยๆสะสมก้อนอิฐดินได้ครึ่งหนึ่งแล้ว และเมื่อครบจะลงมือสร้าง ส่วนรายอื่นๆจากการเก็บข้อมูลพบว่ามีปัญหาเรื่องไม่มีเวลาในการทำก้อนอิฐดินเพราะต้องไปรับจ้างหาเช้ากินค่ำ ประกอบกับไม่มีผู้นำในการทำจึงไม่มีแรงจูงใจในการสร้างบ้านดิน

ปัจจัยโน้มนำให้เกิดความนิยมบ้านดิน

ในการดำเนินงาน คณะทำงานโครงการพบว่าปัจจัยโน้มนำหลายประการที่เป็นแรงจูงใจให้กลุ่มเป้าหมายอยากสร้างบ้านด้วยดิน ได้แก่

- **ความสวยงาม** บ้านดินที่กลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่อยากได้นั้นต้องเป็นบ้านดินที่มีความสวยและหรู คือ มีสีสันทัดส่วนตามแบบสมัยนิยม โดยหลังผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้วกลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่พูดเป็นเสียงเดียวกันว่าชอบบ้านดินหลังที่ตกแต่งสวยงาม โดยชอบทั้งหลังเล็ก และหลังใหญ่ที่ตกแต่งสวยงาม
- **อยู่สบาย** บ้านดินที่กลุ่มเป้าหมายชอบนั้นนอกจากจะสวยหรูแล้วบ้านดินต้องมีความสะดวกและสบายเมื่ออยู่แล้วต้องรู้สึกปลอดภัย การถ่ายเทลมต้องดีและไม่อับลม
- **ประหยัด** นอกจากนี้บ้านดินที่กลุ่มเป้าหมายอยากได้นั้นต้องมีความประหยัด คือ ต้องมีค่าใช้จ่ายไม่แพง สามารถหาวัสดุในท้องถิ่นมาใช้ในการสร้างบ้านดินได้ (บ้านดินจะมีค่าใช้จ่ายน้อยมากถ้าใช้วัสดุในท้องถิ่น)
- **สร้างเองได้** นอกจากนี้บ้านดินที่ชาวบ้านอยากได้นั้นต้องสามารถสร้างได้เองอย่างง่าย ๆ โดยใช้แรงงานในบ้าน เช่น ใช้แรงงานภายในครอบครัวหรือแรงงานภายในชุมชน (การลงแขกช่วยกันสร้างบ้านดิน)

บทเรียนจากการจัดกระบวนการเรียนรู้

ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านมาทางโครงการประสบปัญหาหลายประการซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกันควรที่จะใช้วิธีการที่แตกต่างกัน เช่น กลุ่มเด็กนักเรียนต้องใช้วิธีการเรียนรู้แบบวิชาการกึ่งสนุกสนาน ส่วนกลุ่มช่างฝีมือต้องเน้นเทคนิคการทำบ้านดินมากกว่าด้านวิชาการ
2. ในการฝึกอบรมสร้างบ้านดินที่มีผู้เข้าร่วมเป็นกลุ่มใหญ่ เช่น กลุ่มละ 10–30 คน จำเป็นต้องมีผู้ดูแลอย่างใกล้ชิด เพราะอาจเกิดปัญหาในเรื่องเทคนิคการสร้างได้ เช่น เมื่อก่อผนังกำแพงสูงขึ้นอาจจะทำให้ผนังกำแพงเอียงและล้มลงได้
3. ในการจัดกระบวนการเรียนรู้แต่ละครั้งต้องเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้แสดงความคิดเห็น เพราะถ้าผู้เข้าร่วมได้แสดงความคิดเห็นมากเท่าไรก็จะทำให้ผู้เข้าร่วมมีความเข้ามามากขึ้นเท่านั้น
4. ในการจัดกระบวนการเรียนรู้นั้นองค์ความรู้ในบางอย่างอาจต้องมีการปรับให้เหมาะสมกับพื้นที่โดยควรเปิดรับฟังความคิดเห็นจากผู้ร่วมกระบวนการเรียนรู้ เช่น กลุ่มช่างที่มีประสบการณ์ในการสร้างบ้านมาก่อนซึ่งความคิดเห็นบางอย่างอาจปรับใช้ให้เหมาะสมต่อไปในอนาคตได้
5. ในการจัดกระบวนการเรียนรู้อาจมีข้อถกเถียงกันในรายละเอียดเรื่องเทคนิควิธีการ ดังนั้นอาจมีการเปิดเวทีให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เช่น เวทีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของกลุ่มช่าง

นอกจากนี้ทีมงานบ้านสายรุ้งยังได้สังเกตเห็นการเปลี่ยนแปลง หลังจากมีการสร้างบ้านดินตัวอย่างขึ้นที่หน้าโรงเรียนท่ามะไฟหวาน ดังนี้

1. เกิดการพูดคุยกันในกลุ่มช่าง ซึ่งก่อให้เกิดความมั่นใจในอาชีพการสร้างบ้านดิน
2. ชนชั้นกลางสนใจบ้านดิน เพราะสวย อยู่สบาย และราคาถูกกว่าบ้านปูนทำให้เกิดการติดต่อจ้างงานในพื้นที่ โดยโครงการฯทำหน้าที่ประสานงานระหว่างผู้จ้างกับกลุ่มช่าง
3. เกิดค่านิยมใหม่คือเมื่อมีการจ้างงาน(ชนชั้นกลาง)ทำให้กลุ่มชาวบ้านหันมาสนใจบ้านดินกันมากขึ้น
4. เกิดแนวความคิดในเรื่องการรวมกลุ่มช่วยกันสร้างบ้านดิน ขึ้นเพราะจากการคำนวณต้นทุนในการสร้างบ้านดินแล้วพบว่า 70 % เป็นค่าใช้จ่ายในเรื่องแรงงาน ดังนั้นถ้ามีการลงแรงช่วยกันก็จะสามารถมีบ้านดินราคาประหยัดได้
5. เกิดการเรียนรู้วิจัยและพัฒนาเทคนิคต่างๆเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เช่น วิธีการปั้นสีให้ฉนวน การผสมดินแบบแห้ง การจัดการถึงปูน การฉาบข้างใต้หลังคาดิน เป็นต้น

6. มีการบอกต่อและมีผู้สนใจมากขึ้น(มีผู้สนใจมาดูงานมากขึ้น)
7. ผลจากการทดลองสร้างบ้านดินตัวอย่างทำให้กลุ่มช่างได้เรียนรู้และประยุกต์ภูมิปัญญาเดิมเข้ากับภูมิปัญญาใหม่ เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องเทคนิคการสร้างบ้านดินมากมาย
8. เกิดกลุ่มช่างที่มีประสบการณ์การสร้างบ้านดิน ซึ่งจะเป็นกลไกสำคัญในการขยายผลการเรียนรู้เพื่อสร้างบ้านดินในอนาคต

การจัดการความรู้

วิธีเก็บ/รวบรวมข้อมูล

1. การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้แก่กลุ่มช่างก่อสร้างมืออาชีพ เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาสร้างบ้านดินให้กลุ่มช่างได้ทำการเรียนรู้ เพื่อประสานกับความรู้เดิม ก่อให้เป็นความรู้ใหม่ที่เหมาะสมสำหรับคนภาคอีสาน
2. จัดเสวนาเพื่อถอดบทเรียนทำเป็นสื่อการสอนซีดีรอม แจกจ่ายชาวบ้าน และเครือข่ายประชาชนทั่วอีสาน และทำการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ชาวบ้านที่มีความต้องการที่อยู่อาศัยในอนาคต จำนวน 200 คน จาก 15 หมู่บ้าน เพื่อจะให้เกิดความมั่นใจในการสร้างบ้านได้ด้วยตนเอง
3. อบรม เด็กนักเรียนจำนวน 9 โรงเรียน ในเขตสามอำเภอของจังหวัดชัยภูมิได้แก่ อำเภอแก้งคร้อ เกษตรสมบูรณ์ และ ภูเขียว เพื่อให้เด็กและเยาวชนเกิดการเรียนรู้อย่างเป็นสุข ด้วยการเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการสร้างบ้านดินในรูปแบบของการฟังบรรยาย และการเข้าร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อที่ทางโครงการจะได้ทำการสรุปแล้วถอดเป็นบทเรียนเรื่องความรู้การสร้างบ้านดินสำหรับเยาวชนและประชาชนที่สนใจ

กระบวนการวิธีการ

ก่อนทำ

- 1) สำรวจพื้นที่เพื่อค้นหากลุ่มเป้าหมาย
- 2) เก็บข้อมูลชาวบ้าน และ ช่าง เพื่อตรวจสอบความเปลี่ยนแปลงหลังจากที่กลุ่มเป้าหมายผ่านการเรียนรู้
- 3) จัดเตรียมหลักสูตรการสอนสำหรับเด็ก และ ผู้ใหญ่ โดยทำการปรับปรุงวิธีการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ดังนี้

- กลุ่มเป้าหมายเด็ก เกิดบทเรียนสนุก ๆ สำหรับเด็ก เช่น เล่านิทานหมู่ 3 ตัวทดลองวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์คำนวณต้นทุนเปรียบเทียบบ้านปูน กับ บ้านดิน (แบบสร้างเอง) ย่ำดินประกอบบทเพลง
- กลุ่มเป้าหมายผู้ใหญ่ จัดเรียนรู้บ้านดินจากการด้วยวิธีให้สัมผัสกับของจริง ฉายสไลด์บรรยาย การฝึกทำอิฐ ก่ออิฐด้วยตนเอง

ระหว่างทำ

- 1) สร้างแบบบ้านดินที่ทันสมัยให้เป็นตัวอย่าง
- 2) จัดอบรมแก่กลุ่มเป้าหมายให้เพื่อให้เกิดความมั่นใจ ดังนี้
 - กลุ่มเด็กและเยาวชน (ความร่วมมือกับโรงเรียนประถมศึกษาในพื้นที่เป้าหมาย อนุญาตให้เด็ก มาเรียนรู้)
 - กลุ่มช่าง เกิดทักษะการสร้างบ้านดินเพิ่มขึ้นจากการลองผิดลองถูกและค่อยๆ เรียนรู้จากประสบการณ์ ทำให้เกิดความชำนาญมากขึ้น
 - กลุ่มชาวบ้าน มีชาวบ้านให้ความสนใจประมาณ 20 ราย

หลังทำ

- 1) เด็ก เกิดความชอบ อยากได้ อยากทำเอง โรงเรียนสนใจจัดทำหลักสูตรบ้านดิน แต่มีปัญหา คือ ทำเองไม่ไหว เนื่องจากขาดการสนับสนุนจากโครงการ
- 2) ช่าง เกิดความมั่นใจ เชื่อมมั่น นำมาเป็นอาชีพได้ ปัญหา คือ เป็นงานที่ไม่ต่อเนื่อง ฤดูฝนต้องหยุด ชาวบ้าน ยังมีความรู้ไม่ชัดเจน โครงการต้องเข้าไปช่วยจัดการให้
- 3) ชาวบ้าน เกิดความนิยม ชอบบ้านดิน ปัญหา คือ ยังมีความไม่มั่นใจถึงขนาดเปลี่ยนแปลงค่านิยมเก่าโดยสิ้นเชิง ต้องทำมาหากินทำให้ไม่มีเวลาทำบ้านด้วยตนเอง

ตัวชี้วัดชุมชนเป็นสุข

ตัวชี้วัดความสุขชุมชน คือ การที่แต่ละครอบครัวสามารถพึ่งตนเองได้ในเรื่องที่อยู่อาศัย คือ ชาวบ้านสามารถสร้างที่อยู่อาศัยได้เอง โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงจนเกินไป ทั้งนี้เพื่อจะได้ลดปัญหาหนี้สิน หรือไม่ก็ต้องทิ้งครอบครัวออกไปทำงานไกล ๆ จะได้มีเวลาอยู่กับครอบครัวมากขึ้น โดยบ้านที่ตอบสนองความต้องการของชาวบ้านควรมีองค์ประกอบ ดังต่อไปนี้

1. บ้านที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตนั้นควรมีความมั่นคง แข็งแรงและสวยงาม สามารถกันแดดกันฝนได้นอกจากนั้นเมื่ออยู่อาศัยแล้วจะต้องเกิดความรู้สึกอบอุ่นปลอดภัยและเกิดความภาคภูมิใจในบ้านของตนเอง

2. อยู่สบาย บ้านที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตนั้นความสบายจากการอยู่อาศัยก็ถือได้ว่ามีความสำคัญไม่แพ้กันเพราะ บ้านที่มีความเย็นสบายจะทำให้ผู้อยู่เกิดความสบายกายและสบายใจ
3. ใช้วัสดุที่มีในท้องถิ่น สำหรับวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างควรใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นเพื่อเป็นการประหยัดรายจ่ายสำหรับการจัดซื้อวัสดุจากภายนอกควรมีให้น้อยที่สุดเพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย
4. ทุกคนสามารถมีบ้านได้ เป็นบ้านที่เน้นการพึ่งตนเองควรมีเทคนิควิธีการสร้างอย่างง่าย ๆ สามารถสร้างได้ทุกเพศทุกวัย ตั้งแต่เด็กจนถึงผู้ใหญ่ และเทคนิคการสร้างนี้ควรที่จะสามารถบอกต่อหรือสอนกันในชุมชนได้เพื่อให้เกิดการสืบทอด

อย่างไรก็ตามแม้ว่าทางกลุ่มคนทำงานบ้านสายรุ้งจะมีความเชื่อว่า บ้านดินจะเป็นบ้านทางเลือกสำหรับคนที่อยากมีบ้านในอนาคต โดยไม่ต้องดิ้นรนอพยพไปขายแรงงานเพื่อหาเงินไปสร้างบ้าน ทำให้ครอบครัวได้อยู่พร้อมหน้ากัน แต่ก็ยังต่อสู้กับกระแสการยังไม่พร้อมที่จะยอมรับนวัตกรรมใหม่ของการสร้างบ้านด้วยดิน ซึ่งอาจจะต้องใช้เวลาเป็นเครื่องพิสูจน์ถึงความมั่นคงถาวร แต่มีอยู่สิ่งหนึ่งที่เป็นกำลังใจให้กับคนทำงานคือ คนที่มั่นใจศรัทธาในบ้านดินกลับกลายเป็นผู้ที่ได้สัมผัส เรียนรู้จริง โดยเฉพาะกลุ่มช่างที่เป็นต้นกล้าชุดแรกที่พวกเขาได้เพาะเลี้ยงให้เติบโตและคาดหวังว่าจะขยายผลต่อไป เป็นกลุ่มที่เป็นสุขในชุมชนแห่งนี้

องค์ความรู้ การสร้างบ้านดิน

เทคนิควิธีการสร้างบ้านดินทั่วไป (ธนา อุทัยภักตรากร. 2547)

องค์ความรู้เรื่องเทคนิควิธีการการสร้างบ้านดิน จะกล่าวถึง 2 ส่วน คือ เทคนิควิธีการบ้านดินของเครือข่ายบ้านดินซึ่งเป็นความรู้นำเข้า กับ องค์ความรู้เทคนิคที่กลุ่มช่างบ้านสายรุ้งได้คิดค้น ปรับประยุกต์ขึ้น

(1) เทคนิคการสร้างบ้านด้วยดินที่ทดลองทำในประเทศไทย มีหลายแบบ ได้แก่

- บ้านดินแบบอิฐดินดิบ (adobe) เป็นการนำดินและแกลบอย่างละเท่า ๆ กันมาผสมให้เป็นเนื้อเดียวกันโดยใช้น้ำเป็นตัวเชื่อมหลังจากนั้นนำไปใส่ไม้แบบตากให้แห้งหลังจากก้อนดินแห้งก็นำก้อนดินที่ได้มาเรียงสลับพื้นปลาเป็นผนังกำแพงบ้าน
- บ้านดินแบบดินปั้น (cob) เป็นการนำดินผสมฟางหรือแกลบปั้นเป็นก้อน ๆ แบน ๆ วางทับกันไปเรื่อย ๆ ซึ่งผนังที่ได้จะเป็นผนังดินเหมือนกับบ้านดินแบบก้อนอิฐดินดิบ

- บ้านดินแบบดินปั้นกับโครงไม้ (wattle and daub) เป็นการประยุกต์การทำบ้านดินให้เข้ากับบ้านไม้โดยในการสร้างบ้านไม้นั้นต้องมีการตั้งเสาและใช้ไม้ไผ่สานเป็นผนังไว้ก่อนหลังจากนั้นก็ใช้ดินผสมฟางฉาบหุ้มไม้ไผ่อีกครั้ง
- บ้านดินแบบดินปั้นกับเศษไม้ หรือ ก้อนหิน (cordwood or stone) เป็นการประยุกต์ใช้เศษไม้หรือก้อนหินที่มีอยู่ในพื้นที่มาทำเป็นบ้านโดยใช้ดินเป็นตัวเชื่อม ประสานให้เศษไม้หรือก้อนหินยึดกันเป็นผนัง
- บ้านดินแบบดินอัดไม้แบบ (rammed earth) เป็นการทำบ้านดินโดยใช้ไม้แบบเป็นตัวยึดผนังดินซึ่งในการทำต้องมีการสร้างไม้แบบสำหรับหล่อผนังดินขึ้นมาก่อนหลังจากนั้นก็ใช้ดินผสมแกลบหรือฟางค่อๆ เทใส่ไม้แบบแล้วใช้ไม้อัดดินในแบบให้แน่นเมื่อดินแห้งก็แกะไม้แบบออกก็จะได้ผนังดินแบบดินอัดไม้แบบ
- บ้านดินแบบกระสอบปุ๋ย (earthen bag) เป็นการประยุกต์ใช้กระสอบมาใส่ดินที่ผสมกับฟางหรือแกลบแล้วนำไปเรียงให้เป็นบ้านดิน ซึ่งเทคนิคแบบนี้เหมาะสำหรับการสร้างบ้านแบบเร่งด่วนซึ่งสามารถสร้างได้ทั้งหน้าฝนและหน้าแล้ง
- บ้านดินแบบฟางอัดฉาบด้วยดิน (strawbale) บ้านดินแบบนี้เหมาะสำหรับพื้นที่ที่มีอากาศหนาวจัดหรือร้อนจัด เช่นแถบที่มีหิมะตก หรือแถบทะเลทราย โดยในการสร้างบ้านดินแบบนี้จะใช้ฟางเป็นผนังซึ่งฟางจะเป็นฉนวนกันความร้อนหรือความเย็นไม่ให้อากาศเข้ามาในบ้านได้แต่โครงสร้างของบ้านยังเป็นระบบเสารับแรงเหมือนเดิม

(2) เทคนิควิธีการก่อสร้างผนังและโครงสร้างผนัง มีหลายแบบ ได้แก่

- ผนังดินดิบผสมหญ้าคา (คล้ายกับการสร้างบ้านด้วยดินปั้นกับโครงไม้) เป็นผนังดินดิบผสมหญ้าคาตัดทาบหน้าบนผนังหญ้าคาที่กรุบนโครงเคร่าของผนัง ซึ่งติดตั้งอยู่ในกรอบของเสา คานล่าง และคานบนซึ่งรับน้ำหนักโครงหลังคา ทำให้เป็นผนังที่มีน้ำหนักเบา มีหญ้าที่กรุแน่นหนา ระหว่างโครงเคร่าเป็นฉนวนความร้อนชั้นดี และคาดทับหญ้าทั้งสองด้านด้วยดินดิบผสมหญ้า ซึ่งทำหน้าที่เหมือนคอนกรีตฉาบผิว กรรมวิธีทำวัสดุฉาบผิวไม่มีอะไรซับซ้อน เพียงแต่นำดินดิบและหญ้าคาที่มีคุณลักษณะเหนียว และแข็งแรง ดากแห้ง แล้วนำมาผสมกันเคล้ากับน้ำให้มีลักษณะเป็นโคลน หมักไว้ 1-3 คืนพอให้หญ้าและดินเข้ากันดีก็นำมาคาดทับไปบนผนังหญ้าคาที่กรุเสร็จไว้กับโครงเคร่า โครงเคร่าของผนังดินดิบผสมหญ้านี้มี 2 ประเภท คือ

เทคนิค/วิธีการ	ภูมิปัญญานำเข้า	ภูมิปัญญาประยุกต์	ความแตกต่าง
1. การผสมดินกับ <u> แกลบ</u>	ในการผสมแกลบกับดินนั้นต้องขุดดินให้ร่วนและใส่น้ำลงไป หลังจากนั้นก็ย่ำดินกับน้ำให้เข้ากันแล้วใส่แกลบลงไปหลังจากนั้นก็ย่ำโคลนกับแกลบให้เข้ากันอีกครั้ง	ในการผสมแกลบกับดินนั้นต้องขุดดินให้ร่วนแล้วใส่แกลบลงไปใช้จอบคลุกเคล้าให้เข้ากันหลังจากนั้นค่อยใส่น้ำลงไปแล้วใช้เท้าเหยียบ ดิน-น้ำ-แกลบให้เข้ากัน	การใส่น้ำกับดินก่อนกับการใส่น้ำกับดินทีหลัง ผล คือ สามารถเหยียบดินกับแกลบเข้ากันได้เร็วขึ้นกว่าเดิมและแกลบผสมกับดินได้ดีกว่าเดิม
2. การเคลือบผนัง <u> กันน้ำ(การทำสี ดิน)</u>	หลังจากทาสีดินเมื่อสีดินเริ่มหมาดให้ใช้แผ่นพลาสติกมาลูบกับผนังอีกครั้งเพื่อให้ผนังเรียบ	หลังจากทาสีดินเมื่อสีดินเริ่มหมาดให้ใช้ฟองน้ำชุบน้ำหมาดๆมาป้อนเพื่อให้ผนังดินเรียบ (เป็นการประยุกต์งานปูนมาใช้กับงานดิน)	ได้ผนังที่ดูเรียบ สวยงามและรวดเร็ว
3. การทำหลังคาดิน <u> กันน้ำ</u>	หลังคาดินหลังจากทำหลังคาดินแล้วให้ใช้วัสดุธรรมชาติมาเคลือบหลังคาอีกครั้งเพื่อกันน้ำ	หลังคาดิน หลังจากฉาบดินและทาสีดินแล้วมีการนำปูนบางๆมาฉาบบนหลังคาอีกครั้งหลังจากนั้นมีการนำสีน้ำมันมาทาเพื่อกันน้ำเป็นการประยุกต์ใช้วัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่นที่หาง่าย	<ul style="list-style-type: none"> ● เป็นเทคนิคที่กลุ่มช่างคิดขึ้นมาใหม่ ทำให้หลังคาป้องกันการรั่วซึมได้ ● แต่หลังจากทดลองไปแล้วปรากฏว่าปูนที่ฉาบไว้แตกเนื่องจากฉาบบางเกินไป จึงได้ ทดลองการฉาบปูนให้หนาขึ้นและปั้นจนเรียบจึงแก้ปัญหาได้
4. การจัดระบบการ <u> ตากก่อนดิน</u>	ในการตากก้อนดินนั้นไม่มีการจัดการส่วนใหญ่แล้วแต่ผู้ทำ (ข้อเสียคือการวางดินไม่เป็นระบบทำให้เสียพื้นที่ในการวางและก้อนดินเมื่อแห้งแล้วจะไม่เรียงตามต้องการ)	ในการตากดินมีการวางแผนการตากก่อนดินโดยนำถุงปุ๋ยมาปูกันไม่ให้ดินพื้นติดกับก้อนดินและมีการเรียงกันเป็นระบบผลคือทำให้ได้ทำก้อนดินที่ได้เรียบได้รูปทรงตามต้องการและเรียงได้มากขึ้น	ประหยัดพื้นที่และทำให้ก้อนอิฐแห้งเร็ว
5. การใส่ช่อง <u> หน้าต่างและ</u> <u> ประตู</u>	ในการใส่ช่องหน้าต่างและประตูปกติจะใช้ตะปูตีที่วงกบประตูหน้าต่างก่อนนำไปติดตั้ง	ในการทดลองมีการนำไม้ทำเป็นเดือยยาวๆแทนตะปูทำที่วงกบประตูหน้าต่างมีความแข็งแรง	ทำให้บ้านดินที่ทึบ สว่างขึ้น เพราะมีช่องแสง เข้ามาในบ้าน

เทคนิค/วิธีการ	ภูมิปัญญานำเข้า	ภูมิปัญญาประยุกต์	ความแตกต่าง
6. การจัดการถ้ำปูน	ในการตักดินใส่ถังไม่มี การจัดการในเรื่องดิน ติดกันถึงทำให้ต้องยก ถ้ำปูนที่มีน้ำหนักมาก ขึ้นโดยไม่จำเป็น	ในการตักดินใส่ถังได้ มีการประยุกต์งานปูนมา ใช้คือก่อนตักดินทุกครั้ง ต้องมีการนำถังไปแกว่ง กับน้ำเพื่อไม่ให้ดินติดถัง (เพราะน้ำจะเป็นตัวกัน ไม่ให้ดินติดถัง)	

การจัดการความรู้ในลักษณะหลักสูตรฝึกอบรม

การจัดการองค์ความรู้ในชุมชนนั้น พื้นที่ของของโครงการฯ(พื้นที่ภูแลนคา)ค่อนข้างแตกต่างจากองค์กรอื่น โดยในการจัดการความรู้ของชุมชนนั้นเป็นแบบ “องค์กรจัดการความรู้” (บ้านสายรุ้ง) กลไกการจัดการความรู้ขององค์กรที่สำคัญที่เข้าไปจัดการความรู้ชุมชนได้แก่ กลุ่มบ้านสายรุ้ง และโรงเรียนเรียนประถมและมัธยมในพื้นที่ ซึ่งกระบวนการจัดการความรู้นั้นจะเป็นแบบความร่วมมือกัน ระหว่างโรงเรียนและทางกลุ่มบ้านสายรุ้ง(โครงการฯ)

- กลไกการจัดการกระบวนการเรียนรู้ของเด็กเยาวชนในพื้นที่ นั้นทางโรงเรียนจะจัดส่งนักเรียนเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้โดยมีอาจารย์ในโรงเรียนเป็นผู้นำเด็กนักเรียนมาจัดกระบวนการเรียนรู้ที่บ้านสายรุ้ง
- กลไกการเรียนรู้ของช่าง นั้นจะเป็นแบบการพูดคุยและชักชวนช่างในพื้นที่ให้เข้ามาร่วมกระบวนการเรียนรู้โดยตั้งเป้าหมายว่าเมื่อผ่านกระบวนการเรียนรู้แล้วช่างจะนำความรู้ที่ได้ไปประกอบอาชีพ
- กลไกการเรียนรู้ของกลุ่มชาวบ้าน นั้นจะเป็นรูปแบบการลงพื้นที่เข้าไปพูดคุยกับชาวบ้านในกลุ่มที่ยากจนและยังไม่มีกำลังความสามารถ / ศักยภาพในการสร้างโดยในการเข้าไปพูดคุยจัดกระบวนการเรียนรู้แบบกลุ่ม
- องค์ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการสร้างบ้านดิน โดยคณะทำงานของโครงการและกลุ่มช่างได้มีการลองผิดลองถูก ประเมินข้อเด่นข้อด้อยของบ้านดิน การประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพของเมืองไทย เนื่องจากเป็นองค์ความรู้ที่นำเข้ามาจากภายนอก
- การจัดกิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการสร้างบ้านดินให้กับเด็กและเยาวชน โดยในกลุ่มนี้จะเน้นไปในเรื่องของปลูกฝังแนวคิด ค่านิยม เพราะเด็ก เยาวชนยังไม่มีศักยภาพในการสร้างบ้านเองได้ แต่ได้มุ่งให้เกิดเป็นหลักสูตรของท้องถิ่น

การขยายผลการเรียนรู้

ขยายผลในกลุ่มเป้าหมายที่เป็นช่างก่อสร้าง

หลังจากจัดสร้างบ้านดินตัวอย่างที่หน้าโรงเรียนมัธยมท่ามะไฟหวานแล้วได้มีกลุ่มคนชั้นกลางเข้ามาดูและพูดคุยจนทำให้เกิดความต้องการอยากได้บ้านดินหลังจากนั้นจึงมีการพูดคุยกับกลุ่มช่าง เกิดการจ้างงานเกิดขึ้นในพื้นที่ ทำให้เกิดช่างรุ่นใหม่ๆ และเกิดการสอนกันเอง

จากการจัดฝึกอบรมการสร้างบ้านดินที่ผ่านมามีชาวบ้านหลายคนสนใจ ส่วนใหญ่เป็นคนหนุ่มรุ่นใหม่(25-30 ปี) และคนที่อยากเป็นช่างบ้านดินมีเงื่อนไขว่าต้องผ่านการฝึกอบรมก่อน บางครั้ง การขยายตัวเป็นไปในรูปแบบของการไปช่วยงานในฐานะกรรมกรก่อนและค่อยๆ เรียนรู้ไป บางคนเข้ามาเรียนรู้จากการที่ช่างขาดคนงาน(ลูกมือ)แล้วเรียกให้ไปช่วย ทำให้ได้เรียนรู้ไปโดยปริยาย จากความรู้สึกไม่ค่อยเชื่อมั่นว่าจะเอาดินมาสร้างบ้านได้ หลังจากได้เรียนรู้การทำงานกับกลุ่มช่าง ทำให้เกิดความเชื่อมั่นจนอยากมีบ้านดินเป็นของตัวเอง

อย่างกรณีของ **ช่างรุ่น หาญมโน** เป็นช่างอีกคนหนึ่งที่มีจุดเริ่มต้นเช่นนี้ ซึ่งได้เล่าความรู้สึกให้ฟังว่า

“ตอนแรกผมไปนั่งหัวเราะว่าเพื่อนพากันเล่นขายของหรือเปล่าหรือว่าจะสร้างบ้าน เพราะเห็นเล่นซีโคลนมอมแมมกันไปหมด พอเขาเริ่มก่ออิฐแบบใช้มือไม่มีเครื่องมืออะไรเลย ผมยังคิดว่า มันสิบหักลงมาก็คอตายเสียแน่ๆ แต่พอไปช่วยหลายวันเข้าก็เริ่มเห็นกับตาตัวเองว่า ดินสามารถสร้างบ้านได้ และตอนนี้ผมคิดว่า จะสร้างไว้ให้ลูกสักหลัง ลูกสาวผมสนใจมากตอนนี้ไปทำงานกรุงเทพฯ แต่ช่วงที่กลับมาเยี่ยมผมได้มาลองหัดย่ำดินทำก้อนอิฐที่บ้านสายรุ้งครั้งหนึ่งแล้ว ผมคิดว่าพร้อมเมื่อไรผมจะสร้างทันที”

อย่างไรก็ตามการขยายความคิดเรื่องการสร้างบ้านด้วยดินที่ยังมีอุปสรรคอยู่บ้าง คือ คนในชุมชนส่วนใหญ่ยังต้องดิ้นรนหาอยู่หากินเลี้ยงปากท้องด้วยการออกไปรับจ้างรายวัน ทำให้ไม่มีเวลาคิดเรื่องการลงแรงสร้างบ้าน นอกจากนี้แม้ว่าหลายคนจะสนใจมาเรียนรู้การเป็นช่างบ้านดินแต่ก็มีเงื่อนไขว่าอยากมีงานรับเหมาทำตลอดไม่เว้นช่วงเพื่อมีรายได้สม่ำเสมอ

การขยายผลระหว่างภาคีเครือข่าย

ระหว่างการทำงานได้มีการพูดคุยกันระหว่างเครือข่ายจนได้มีการจัดศึกษาดูงานในพื้นที่ของโครงการฯ ขึ้น โดยทางโครงการเกษตรยั่งยืน จังหวัดนครพนมได้จัดศึกษาดูงาน และปฏิบัติการในพื้นที่ของกลุ่มบ้านสายรุ้ง จนปัจจุบันชาวบ้าน จากโครงการเกษตรยั่งยืนกลับไปเริ่มทำก้อนอิฐดินผสมเอาไว้เพื่อสร้างบ้านในอนาคต

การขยายผลแบบอาศัยกลไกข้างวิทยากร

ระหว่างการทำงานได้มีการติดต่อจากผู้สนใจอยากได้บ้านดินแต่มีเงินทุนไม่มาก ดังนั้นทางโครงการจึงได้จัดส่งช่างที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้และได้ฝึกเทคนิควิธีการสร้างบ้านดินอย่างชำนาญไปสอนให้กับช่างในพื้นที่นั้นๆ โดยใช้เงื่อนไขคือทางโครงการจะส่งช่างวิทยากร 1 คนไปสอนและร่วมสร้างบ้านดินกับช่างในพื้นที่อีก 4 คนโดยใช้เวลาเรียนรู้และสร้างบ้านดินร่วมกันจนบ้านดินเสร็จแล้วช่างวิทยากรก็จะกลับ ช่างในพื้นที่ก็จะเข้าใจเทคนิคกระบวนการสร้างบ้านดินจนสามารถรับเหมาสร้างบ้านดินได้ในอนาคต

การขยายผลแบบกลไกวิทยากรสอนกลุ่มเยาวชน

ในช่วงการทำงานได้มีกลุ่มเยาวชนติดต่อขอให้ทางโครงการไปสอนกลุ่มเยาวชนสร้างบ้านดิน เช่น จังหวัดขอนแก่น (กลุ่มเยาวชนที่ภูเวียง , กลุ่มเยาวชนที่มัญจาคีรี , กลุ่มเยาวชนหนองสองห้อง) โดยทางโครงการจัดระยะเวลาในการเรียนรู้การสร้างบ้านดินไว้ 5 วันด้วยกัน โดย ใน 2 วันแรกจะเป็นการพูดคุยเปิดภาพบ้านดินทั่วโลก, บ้านดินในเมืองไทยและสอนการทำก้อนอิฐดิน หลังจากนั้น อีก 7 วัน รอก่อนดินแห้งจะไปสอนเทคนิคการก่อสร้างอีก 3 วัน รวมแล้วใช้เวลาทั้งหมด 5 วัน

การขยายกลุ่มคนและองค์กรภายนอก

ก่อนการดำเนินโครงการกับ สรส. ทางกลุ่มบ้านสายรุ้งมีการประสานกับภาคีเครือข่าย ตลอดจนกลุ่มผู้สนใจผ่านเว็บไซต์ เครือข่ายบ้านดิน และสำนักข่าวชาวพุทธ อยู่ก่อนแล้ว

การขยายผ่านสื่อ/สิ่งพิมพ์

กลุ่มบ้านสายรุ้ง ได้เก็บเกี่ยวองค์ความรู้การสร้างบ้านดินเพื่อการพึ่งตนเอง เพื่อนำไปจัดพิมพ์เป็นหนังสือ “คู่มือการสร้างบ้านดิน” และผลิตรายชื่อเพื่อเผยแพร่กับกลุ่มองค์กร และผู้สนใจทั่วไป โดยได้งบประมาณสนับสนุนจาก โครงการ สรส.ภาคอีสาน

อาคารดินที่อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น เป็นอาคารเอนกประสงค์ของชุมชนที่ก่อสร้างได้ในราคาถูก

อนาคตของบ้านดิน “บ้านทางเลือก” ของผู้เรียนรู้

ในความพยายามของกลุ่มบ้านสายรุ้งที่สร้างแนวคิด ความรู้ ความเข้าใจเรื่องการสร้างบ้านดินให้กับชาวบ้านจนมีผู้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายสร้างบ้านดินเพิ่มมากขึ้น แต่ในการเคลื่อนตัวของกระบวนการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง และการเรียนรู้ผ่านสื่อและกิจกรรมก็ยังคงมีปัญหบางประการที่จะต้องร่วมกันคิดค้นหาทางแก้ไขกันต่อไปอีกอย่างน้อย ๒ ประการ ได้แก่

ประการแรก ความไม่ลงตัวของความรู้เรื่องบ้านดินเอง องค์ความรู้ยังไม่นิ่ง ยังไม่มีแบบแผนที่สำเร็จรูป ยังต้องอาศัยการค้นคว้า ทดลองต่อไป

ประการที่สอง เรื่องค่านิยม และการยอมรับบ้านดินของชาวบ้าน เนื่องจากวัฒนธรรมการอยู่อาศัยที่ผ่านมาของชาวบ้านในภาคอีสานนิยมอยู่อาศัยในบ้านไม้และบ้านปูน และยังมองว่าบ้านดินเป็นบ้านที่อาจจะไม่มั่นคงถาวร ยังชาวบ้านจำนวนหนึ่งโดยเฉพาะในกลุ่มที่ไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้กับโครงการฯ ไม่มีความเชื่อมั่นหรือศรัทธาในบ้านดิน

แต่ในขณะเดียวกัน กลุ่มช่างบ้านดินกลับเชื่อมั่นอย่างเต็มเปี่ยมว่าบ้านดินสามารถใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้อย่างมั่นคงถาวร ดูเหมือนว่ากลุ่มเป้าหมายของการจัดการเรียนรู้กลุ่มช่างสร้างบ้านดินนี้เป็นกลุ่มผู้เรียนรู้ที่บรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการฯ มากที่สุด เพราะนอกจากจะเกิดความรู้ ความเข้าใจและศรัทธาเชื่อมั่นในบ้านดินในแง่ของการอนุรักษ์ทรัพยากรและการเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านที่อยู่อาศัยแล้ว ยังเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อบ้านดินใน

ฐานะที่เป็นบ้านทางเลือกของชุมชน และกลุ่มช่างสร้างบ้านดินได้รับเชิญไปเป็นวิทยากร กระบวนการเผยแพร่ความรู้การสร้างบ้านดินให้กลุ่มอื่นๆ ในหลายโอกาส นอกจากนี้ยังสามารถ ใช้ความรู้และความชำนาญออกไปทำมาหากินรับจ้างสร้างบ้านดินในที่ต่างๆ จนเริ่มยึดเป็นอาชีพ ได้บ้างแล้ว จึงกล่าวได้ว่าโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขเพื่อการ พึ่งตนเอง อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิได้ก่อให้เกิดสุขสภาวะในหมู่ช่างบ้านดิน และ กำลังขยายผลของการเรียนรู้ให้แทรกซึมเข้าไปสู่ประชากรกลุ่มอื่นๆ ที่เริ่มหันมามอง “บ้านดิน” ในฐานะ “บ้านทางเลือก” กันมากขึ้น.

การย่ำดิน และปั้น
ก้อนอิฐดิน เป็น
ขั้นตอนสำคัญที่คน
สร้างบ้านดินต้องลง
มือทำด้วยตนเองจึงจะ
สามารถรู้จักและ
เข้าใจ “ดิน” และเป็น
การร่วมมือ(และเท่า)
ร่วมใจของคนหลาย
วัยหลายสถานภาพ
ทั้งพ่อ ลูกและเพื่อน
ฝูง มิตรสหาย

สรุปกรณีศึกษาโครงการการเรียนรู้และการจัดการความรู้การสร้าง บ้านดินอย่างเป็นสุขเพื่อการพึ่งตนเอง

โครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขเพื่อการพึ่งตนเอง ดำเนินการโดยนักพัฒนากลุ่มบ้านสายรุ้ง เป็นความพยายามในการนำภูมิปัญญาเรื่องบ้านทางเลือก (บ้านดิน) เข้าไปเผยแพร่ในชุมชนที่กำลังเผชิญปัญหาด้านที่อยู่อาศัย คือ ชุมชนในตำบลบ้านท่ามะไฟหวาน อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ โดยการจัดกิจกรรมการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการสร้างบ้านดินให้แก่กลุ่มเป้าหมาย 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มช่างก่อสร้างบ้าน และกลุ่มเยาวชนที่เป็นนักเรียน ซึ่งในการจัดการเรียนรู้ได้มีการแนะนำความรู้เรื่องบ้านดินในภูมิภาคต่างของโลก ความสำคัญและคุณค่าของบ้านดินในฐานะเป็นบ้านทางเลือกที่เจ้าของสามารถสร้างได้ด้วยตัวเอง และกระบวนการสร้างบ้านดินสามารถก่อให้เกิดความสุขแก่ผู้สร้างด้วยการเข้าใจธรรมชาติของดิน เกิดความภาคภูมิใจในความสามารถของตนเองที่สร้างบ้านได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเอง และเกิดกระบวนการกลุ่มที่นำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ผลการเรียนรู้ที่เกิดแก่กลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ ได้แก่

- **กลุ่มนักเรียน** กลุ่มนักเรียนประถมและมัธยมในพื้นที่ ตำบลท่ามะไฟหวาน ตำบลตาตรินทอง และตำบลเก๋าย่าดี นักเรียนส่วนใหญ่มีความประทับใจและชอบบ้านดินอย่างมากโดยมีเด็กนักเรียนบางกลุ่ม ขอยืมไม้แบบไปทำก่อนดินดิบสะสม แต่ก็ทำได้ระยะสั้นๆ เพราะงานการทำก่อนอิฐดินสะสมเป็นงานยากและค่อนข้างหนักหนาสำหรับเด็กนักเรียน กลุ่มเด็กๆ ทำได้เพียง 20- 30 ก้อนก็เกิดความท้อและเลิกทำในที่สุด จากปรากฏการณ์ดังนั้นทางโครงการจึงมีบทสรุปงานบ้านดินสำหรับเด็กนักเรียนว่า เป้าหมายที่ควรตั้งเป้าสำหรับกลุ่มเด็กนักเรียนควรจะต้องแค่ปลูกฝังให้เด็ก ๆ รักและชอบบ้านดินเพื่อที่ในอนาคตเมื่อมีโอกาสสร้างบ้าน เด็ก ๆ กลุ่มนี้อาจเลือกสร้างบ้านดิน
- **กลุ่มช่างในพื้นที่ตำบลท่ามะไฟหวาน** ส่วนใหญ่เป็นช่างปูนและช่างไม้ที่รับเหมาสร้างบ้านไม้และบ้านปูนในพื้นที่อยู่แล้ว ก่อนการเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้กลุ่มช่างไม้เชื่อมั่นในบ้านดิน แต่ก็อยากทดลองเรียนรู้ และเมื่อผ่านหลักสูตรการเรียนรู้แล้วก็เริ่มเชื่อมั่นว่าสามารถสร้างบ้านด้วยดินได้ ช่างบางคนเกิดแรงจูงใจที่จะสร้างบ้านดินให้ดูสวยงามมากขึ้นเพราะรู้สึกที่บ้านดิน เป็นหน้าเป็นตา ภูมิใจ และเขารู้สึกว่ามีคนมาเยี่ยมเขาบ่อยๆ และชาวบ้านเริ่มโจษจันถึงบ้านเขาว่าใครๆ ก็มาดูและขอศึกษา
- **ชาวบ้านในพื้นที่** เมื่อได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้และมีส่วนร่วมในการสร้างบ้านดินสาธิตแล้วก็เริ่มมีความรู้ความเข้าใจและเชื่อมั่นในคุณภาพและคุณค่าของบ้านดิน

มากขึ้น บางกลุ่มได้เริ่มทำก่อนดินสะสมเอาไว้สร้างบ้านของตนเอง กระบวนการเรียนรู้บ้านดินในโครงการนี้จึงเป็นการจุดประกายและสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองในด้านที่อยู่อาศัยของชาวบ้านได้ในระดับที่น่าพอใจ

ในการดำเนินงาน คณะทำงานโครงการพบว่า มีปัจจัยที่เป็นแรงจูงใจหลายประการที่ทำให้กลุ่มเป้าหมายปรารถนาจะสร้างบ้านของตนเองด้วยดิน ได้แก่ ความสวยงาม อยู่สบาย ปลอดภัย การถ่ายเทอากาศดี ประหยัด และสร้างได้ด้วยตัวเอง

ในระหว่างการจัดกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ มีข้อค้นพบเชิงอุปสรรคบางอย่างที่ต้องปรับปรุงแก้ไข ได้แก่

- การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกัน ควรใช้วิธีการที่แตกต่างกัน เช่น กลุ่มเด็กนักเรียนต้องใช้วิธีการเรียนรู้แบบวิชาการที่สนุกสนาน ส่วนกลุ่มช่างฝีมือต้องเน้นเทคนิคปฏิบัติการสร้างบ้านดินมากกว่าด้านวิชาการ
- การสร้างบ้านดินเป็นกลุ่มใหญ่ จะต้องมีการดูแลอย่างใกล้ชิด เพราะอาจเกิดปัญหาในเรื่องเทคนิคการสร้างได้
- ต้องเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้แสดงความคิดเห็น เพราะถ้าผู้เข้าร่วมได้แสดงความคิดเห็นมากเท่าไรก็จะทำให้ผู้เข้าร่วมมีความเข้าใจมากขึ้นเท่านั้น
- ความรู้ในบางอย่างอาจต้องมีการปรับให้เหมาะสมกับพื้นที่โดยควรเปิดรับฟังความคิดเห็นจากผู้ร่วมกระบวนการเรียนรู้ เช่น กลุ่มช่างที่มีประสบการณ์ในการสร้างบ้านมาก่อนซึ่งความคิดเห็นบางอย่างอาจปรับใช้ให้เหมาะสมต่อไปในอนาคตได้
- เมื่อมีข้อถกเถียงกันในรายละเอียดเรื่องเทคนิควิธีการก่อสร้าง ต้องเปิดเวทีให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อหาวิธีการที่เหมาะสมและทางเลือกให้มากขึ้น

นอกจากนี้ที่ทีมงานบ้านสายรุ้งยังได้สังเกตเห็นการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มเป้าหมายหลังจากมีการสร้างบ้านดินตัวอย่างขึ้นที่หน้าโรงเรียนท่ามะไฟหวาน ดังนี้

- เกิดการพูดคุยกันในกลุ่มช่าง ซึ่งก่อให้เกิดความมั่นใจในอาชีพการสร้างบ้านดิน
- กลุ่มคนชั้นกลางสนใจบ้านดิน เพราะสวย อยู่สบาย และราคาถูกกว่าบ้านปูนทำให้เกิดการจ้างงานก่อสร้างบ้านดินในพื้นที่มากขึ้น
- เกิดค่านิยมใหม่ คือ เมื่อมีการจ้างงานสร้างบ้านดินทำให้ชาวบ้านหันมาสนใจบ้านดินกันมากขึ้น

- เกิดแนวความคิดในเรื่องการรวมกลุ่มช่วยกันสร้างบ้านดิน เพราะต้นทุนในการสร้างบ้านดินเป็นค่าแรงงานราวร้อยละ 70 การลงแรงช่วยกันก็จะสามารถมีบ้านดินราคาประหยัดได้
- เกิดการเรียนรู้วิจัยและพัฒนาเทคนิคต่างๆ เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เช่น วิธีการปั้นสีให้ฉนวน การผสมดินแบบแห้ง การจัดการถึงปูน การฉาบข้างใต้หลังคาดิน เป็นต้น
- มีการบอกต่อและมีผู้สนใจมากขึ้น มีผู้สนใจมาดูงานมากขึ้น
- การทดลองสร้างบ้านดินตัวอย่างทำให้กลุ่มช่างได้เรียนรู้และประยุกต์ภูมิปัญญาเดิมเข้ากับภูมิปัญญาใหม่ เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องเทคนิคการสร้างบ้านดินอย่างเข้มข้น และมีการสร้างสรรค์เทคนิควิธีการก่อสร้างและตกแต่งบ้านหลายประการ
- เกิดกลุ่มช่างที่มีประสบการณ์การสร้างบ้านดิน ซึ่งจะเป็นกลไกสำคัญในการขยายผลการสร้างบ้านดินให้แพร่หลายออกไปในอนาคต

คณะงานกลุ่มบ้านสายรุ้งคาดหวังว่ากระบวนการบ้านดินจะเป็นกลไกหนึ่งที่สามารถสร้างสุขภาวะให้แก่ชุมชนได้จากการที่แต่ละครอบครัวสามารถพึ่งตนเองได้ในเรื่องที่อยู่อาศัย ชาวบ้านสามารถสร้างที่อยู่อาศัยได้ในราคาถูก ลดปัญหาหนี้สิน ไม่ต้องทิ้งครอบครัวออกไปทำงานไกลๆ เพื่อหาเงินมาสร้างบ้าน ได้มีเวลาอยู่กับครอบครัวมากขึ้น และบ้านดินที่พึงปรารถนาควรจะมี ความมั่นคง แข็งแรงและสวยงามสามารถกันแดดกันฝนได้นอกจากนั้นเมื่ออยู่อาศัยแล้วจะต้องเกิดความรู้สึกอบอุ่นปลอดภัยและเกิดความภาคภูมิใจในบ้านของตนเอง บ้านที่มีความเย็นสบายจะทำให้ผู้อยู่เกิดความสุขกายและสบายใจ ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น และเป็นบ้านที่เน้นการพึ่งตนเองใช้เทคนิควิธีการสร้างอย่างง่าย ๆ สามารถสร้างได้ทุกเพศทุกวัย ตั้งแต่เด็กจนถึงผู้ใหญ่ และเทคนิคการสร้างนี้ควรที่จะสามารถบอกต่อหรือสอนกันในชุมชนได้เพื่อให้เกิดการขยายผลแพร่หลายออกไป

ในความพยายามของกลุ่มบ้านสายรุ้งที่สร้างแนวคิด ความรู้ ความเข้าใจเรื่องการสร้างบ้านดินให้กับชาวบ้านจนมีผู้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายสร้างบ้านดินเพิ่มมากขึ้น แต่ในการขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง และการเรียนรู้ผ่านสื่อและกิจกรรมต่างๆ ก็ยังคงมีปัญหาคือจะต้องร่วมกันคิดค้นหาทางแก้ไขกันในเรื่องความไม่ลงตัวของความรู้เรื่องบ้านดินที่องค์ความรู้ยังไม่นิ่ง และเรื่องค่านิยม การยอมรับบ้านดินของชาวบ้านที่ยังมองว่าบ้านดินไม่มั่นคงถาวร กับยังมียังชาวบ้านจำนวนหนึ่งโดยเฉพาะในกลุ่มที่ไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้กับโครงการฯ ไม่มีความเชื่อมั่นหรือศรัทธาในบ้านดินเลย

แต่ในท่ามกลางข้อกังวلدังกล่าว **กลุ่มช่างบ้านดิน** ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในโครงการกลับเกิดความเชื่อมั่นอย่างเต็มเปี่ยมว่าบ้านดินสามารถใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้อย่างมั่นคงถาวร กลุ่มช่างบ้านดินจึงเป็นกลุ่มผู้เรียนรู้ที่บรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการมากที่สุด เพราะ

นอกจากจะเกิดความรู้ ความเข้าใจและศรัทธาเชื่อมั่นในบ้านดินในแง่ของการอนุรักษ์ทรัพยากร และการเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านที่อยู่อาศัยแล้ว ยังเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อบ้านดินในฐานะที่เป็นบ้านทางเลือกของชุมชน และที่สำคัญกลุ่มช่างสร้างบ้านดินได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรกระบวนการเผยแพร่ความรู้การสร้างบ้านดินให้กลุ่มอื่นๆ ในหลายโอกาส นอกจากนี้ยังสามารถใช้ความรู้และความชำนาญออกไปทำมาหากินรับจ้างสร้างบ้านดินในที่ต่างๆ จนเริ่มยึดเป็นอาชีพได้บ้างแล้ว จึงกล่าวได้ว่าโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขเพื่อการพึ่งตนเอง อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิได้ก่อให้เกิดสุขสภาวะในหมู่ช่างบ้านดิน และกำลังขยายผลของการเรียนรู้ให้แทรกซึมเข้าไปสู่ประชากรกลุ่มอื่นๆ ที่เริ่มหันมามอง “บ้านดิน” ในฐานะ “บ้านทางเลือก” กันมากขึ้น.

⑥

การจัดการเรียนรู้ของ เครือข่ายภูมิปัญญาชุมชนคนพิมาย ไหม หมี่ เปล และปู้ย ท่ามกลางความแปรผันของกระแสโลก

เมืองปราสาทหิน ถิ่นไททรงาม เรื่องนามประเพณี
หมี่พิมาย เครื่องหว่ายล้ำค่า

พิมาย ในทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในฐานะเป็นชุมชนเมืองโบราณ ที่มีชื่อปรากฏในศิลาจารึกขอมตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 ว่า ภิมปุระ และปรากฏชื่อเมือง “พิมาย” หรือ “วิมายะปุระ” ในศิลาจารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พุทธศตวรรษที่ 18) ในปัจจุบันยังมีหลักฐานที่แสดงถึงความรุ่งเรืองของเมืองพิมายเหลืออยู่ คือ ปราสาทหินพิมาย ศาสนสถานสำคัญในพุทธศาสนาแบบมหายานที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ในระยะปลายพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17 หรือราว 1,000 กว่าปีมาแล้ว

ในพื้นที่อำเภอพิมายและใกล้เคียงยังมีแหล่งโบราณคดีที่เป็นชุมชนโบราณสมัยก่อนประวัติศาสตร์อายุหลายพันปีอยู่มากมาย แหล่งสำคัญและมีชื่อเสียงมากได้แก่ แหล่งโบราณคดีบ้านธารปราสาท (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอโนนสูง ไม่ไกลจากปราสาทหินพิมาย) ที่มีการขุดพบหลุมฝังศพของชุมชนสมัยโลหะตอนปลายอายุราว 3,000 ปี พร้อมทั้งเครื่องปั้นดินเผา เครื่องมือเครื่องใช้เป็นจำนวนมาก ซึ่งชี้ให้เห็นว่าบริเวณที่ตั้งอำเภอพิมายมีความอุดมสมบูรณ์และมีความสำคัญในด้านการตั้งถิ่นฐานและการพัฒนาวัฒนธรรมของชุมชนต่างๆมาหลายพันปี

ในมิติทางด้านการท่องเที่ยว ปัจจุบัน “พิมาย” เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศไทย มีทรัพยากรทางการท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงหลายอย่าง เช่น อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพิมาย สวนพฤกษชาติไทรงาม เทศกาลเที่ยวพิมาย-แข่งเรือประเพณีลำน้าจกราช-ลำน้ามูล เป็นต้น

ท้องถิ่นพิมาย ยังมีอะไรที่สำคัญอีกมากมาย โดยเฉพาะ คนพิมาย และ ภูมิปัญญา ในการทำอยู่ทำกินของคนพิมาย

แม้ว่าคนพิมายจะพยายามค้นหาสิ่งดีงามที่มีอยู่ในพื้นที่ถิ่นของตน ทั้งของดีที่เป็นโบราณสถาน ลักษณะพิเศษทางธรรมชาติ วัฒนธรรมประเพณีเฉพาะถิ่น ภูมิปัญญาด้านอาหาร งานศิลปหัตถกรรมที่โดดเด่น และคัดเลือกเอาส่วนที่คิดว่าดีที่สุดยอดเยี่ยมที่สุดมาเรียงร้อยเป็นคำขวัญของอำเภอประกาศความเป็น “ท้องถิ่นพิมาย” ให้สังคมได้รับรู้ ซึ่งในโลกของการแข่งขันทางการตลาด ใครๆก็พยายามแสดงตัวตนให้คนอื่นรับรู้เพื่อให้เขายอมรับ และก็วาดหวังเป็นสูตรสำเร็จว่าคนที่รับรู้และยอมรับจะยังประโยชน์ด้านเศรษฐกิจผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวและการจับจ่ายใช้สอยซื้อสินค้าท้องถิ่นมากขึ้นๆ

กล่าวตามจริง ของดี 5 อย่างที่ปรากฏในคำขวัญดังกล่าวก็เป็นของดีที่ไม่อาจปฏิเสธได้ และก็เป็นของดีที่ช่วยให้พิมายเป็นที่รู้จักของคนถิ่นอื่น ช่วยดึงดูดผู้คนที่สนใจให้เข้าไปเยี่ยมชมเยือนมากขึ้น และเศรษฐกิจของพิมายดีขึ้นเพราะการท่องเที่ยวจริงๆ แต่ก็ดีไม่ทั่วถึงและไม่ค่อยคงทนเป็นเพียงชั่วครั้งชั่วคราว เพราะการคัดเลือกเอาเพียง 5 สิ่งขึ้นมาเชิดชูก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมต่อของดีอีกหลายอย่างที่ถูกลดทิ้งตัดออกไม่ได้รับการประเมินค่าอย่างเท่าเทียม อาจเป็นเพราะผู้คัดเลือก (ส่วนใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่บริหารภาครัฐและกรรมการที่ภาครัฐแต่งตั้ง) เห็นว่ายังดีไม่มาก ดีไม่พอ ดีไม่พร้อม หรือดีแต่ไม่เด่นก็ไม่ทราบได้ ภูมิปัญญาและของดีทั้งหลายอย่างทั้งรูปธรรมและนามธรรมที่ไม่ได้รับการคัดเลือกจึงถูกปล่อยให้ค่อยๆหมดความหมายและหมดคุณค่าไปอย่างน่าเสียดายทั้งๆที่ได้เคยทำหน้าที่เกื้อหนุนให้ชุมชนต่างๆได้อยู่ดีมีสุขตามอัตภาพ เป็นส่วนประกอบสำคัญที่เสริมสร้างความเป็น “พิมาย” ให้ดำรงอยู่สืบมาได้ และช่วยให้ชุมชนต่างๆพึ่งตัวเองได้หลายๆด้านมาเป็นเวลานาน หรือแม้แต่ภูมิปัญญาดีๆที่

ได้รับการคัดเลือกเข้าไปเป็นคำขวัญก็ไม่ได้มีการดูแลรักษาความเป็นของแท้ดั้งเดิมให้มั่นคงแข็งแรงอย่างแท้จริง กลับปล่อยให้มีการปลอมปน เอาของใหม่ของไม่จริงแท้เข้าไปแอบอ้างสวมรอยขายให้กับนักท่องเที่ยวและผู้ที่ไม่รู้จักกันอย่างไม่รู้สึกละอายใจ

การเลือกปฏิบัติเช่นนี้พบเห็นได้ทั่วไปในแบบแผนการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาประเทศที่ยังถูกครอบงำและสั่งการจากผู้มีอำนาจในสังคมที่ยึดมั่นในแนวทางการพัฒนาที่มุ่งไปสู่ความทันสมัยอย่างไม่หยุดยั้งโดยอาศัยการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือสำคัญ จะว่าไปแล้วพินัยกรรมไม่ได้เป็นท้องถิ่นแห่งเดียวที่ถูกชักนำเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงและถูกกระทำเช่นนี้ หากยังมีท้องถิ่นในประเทศไทยอีกหลายพื้นที่ที่เป็นเพื่อนร่วมชะตากรรมเช่นเดียวกับ“พินัย”

ผลลัพธ์ของการดำเนินการในแนวทางดังกล่าวก็เห็นๆกันอยู่ว่า มีความเจริญเติบโตทางวัตถุ สิ่งก่อสร้าง ถนนหนทาง เทคโนโลยีและเศรษฐกิจเกิดขึ้นรวดเร็วมาก แต่ในขณะเดียวกันชุมชนท้องถิ่นต่างๆที่เคยเข้มแข็ง มีทุนทางสังคมสูง พึ่งตนเองได้หลายมิติด้วยการใช้ภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับสภาพทางธรรมชาติแวดล้อม กลับตกอยู่ในสภาพอ่อนแอ ขาดความมั่นคง ความสามารถในการพึ่งตนเองถดถอยลงจนถูกครอบงำและถูกเอารัดเอาเปรียบจากกลุ่มคนภายนอก หมดความสามารถที่จะพึ่งตนเองในทุกๆระดับและทุกๆมิติ

แนวคิดและความมุ่งหมายของโครงการ

เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นพินัย เป็นองค์กรพัฒนาที่เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนในอำเภอพินัย จังหวัดนครราชสีมา ทั้งผู้ที่เป็นคนทำงานอิสระ ข้าราชการ คนทำงานเอกชน และชาวบ้านที่ปรารถนาจะเห็นพินัยเป็นชุมชนน่าอยู่เข้ามารวมตัวกันและจัดกิจกรรมต่างๆร่วมกันตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539

กิจกรรมหลักของเครือข่ายฯ คือ การพัฒนาและสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านการฝึกอบรม การจัดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนความเห็นเกี่ยวกับสถานการณ์และปรากฏการณ์ต่างๆในพื้นที่ การจัดการศึกษาดูงาน การเสริมสร้างกระบวนการทำงานและพัฒนาศักยภาพผู้นำและสมาชิกเครือข่าย โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้องค์กรในเครือข่ายสามารถทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหาต่างๆโดยอาศัยภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน

ในฐานะที่เป็นองค์กรพัฒนาที่อยู่ในระนาบเดียวกับชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นพินัยได้พิจารณาเห็นว่าในชุมชนต่างๆยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นประโยชน์อยู่อีกมากมาย ทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สืบทอดมาจากรุ่นบรรพบุรุษ และภูมิปัญญาใหม่ที่ได้รับเอามาจากภายนอกชุมชน แต่ภูมิปัญญาส่วนใหญ่ไม่ได้รับการยกย่องเชิดชูและส่งเสริมให้มีการเรียนรู้เผยแพร่เพื่อใช้ให้เกิดประโยชน์แก่การพัฒนาชุมชนและท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าระยะเวลาที่ผ่านมาองค์กรพัฒนาภาครัฐ และสถาบันการศึกษาต่างๆจะไม่ได้ทอดทิ้งภูมิปัญญา

และชุมชนเจ้าของภูมิปัญญา คือ ยังมีการศึกษาค้นคว้าวิจัยสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไปเผยแพร่ และจัดสรรงบประมาณสนับสนุนให้คนในชุมชนฟื้นฟูภูมิปัญญาต่าง ๆ มาใช้ในการประกอบอาชีพ เช่น ทอผ้า จักสาน ทำหมี่ แปรรูปอาหาร ทำขนมพื้นบ้าน ฯลฯ โดยให้รวมตัวกันตั้งเป็นกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ขึ้นมากมาย แต่การนี้ก็ปรากฏว่ากลุ่มอาชีพภูมิปัญญาส่วนใหญ่ที่จัดตั้งขึ้นมาไม่สามารถดำเนินกิจการในรูปของกลุ่มตามแบบแผนที่ภาครัฐแนะนำหรือกำหนดมาได้อย่างต่อเนื่อง ในทันทีที่นักพัฒนาผู้ริเริ่มกิจกรรมหรือโครงการถูกย้ายไปดำรงตำแหน่งที่อื่นหรือเงินสนับสนุนหมด กลุ่มที่เคยดูกระตือรือร้นและเข้มแข็งก็สลายตัวไปโดยปริยาย อาจจะไม่ถึงกับล้มเลิกกลุ่ม แต่ไม่มีกิจกรรมอาชีพที่ทำร่วมกันตามแบบแผนที่นักพัฒนากำหนดอีกต่อไป ต่างคนก็ต่างกลับไปประกอบกิจการงานอาชีพในลักษณะบ้านใครบ้านมันตามความสะดวกและความคุ้นเคยเหมือนเมื่อก่อนตั้งกลุ่มเป็นทางการ และในบางพื้นที่ก็มีสภาวะที่แย่ลงไปกว่าเดิม คือ สมาชิกกลุ่มไม่ถูกกัน ไม่ไว้วางใจกันขัดแย้งกันในเรื่องการแบ่งผลประโยชน์ที่เป็นเม็ดเงิน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เคยเป็นไปในระบบพี่น้องในเครือญาติ ถ้อยทีถ้อยอาศัย แบ่งปันจนเจือกัน ไม่คิดเป็นมูลค่าหรือราคามากนัก ก็ถูกแบบแผนและกฎกติกาของระบบองค์กรกลุ่มแบบใหม่เข้ามาทำให้เปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านที่ไม่ค่อยคุ้นชินกับการจัดการความสัมพันธ์ตามตำแหน่งหน้าที่ในองค์กรกลุ่มที่ต้องมีประธาน รองประธาน เลขานุการ ทรัพย์สิน หรือตำแหน่งอื่น ๆ ที่มาจากการเลือกตั้งด้วยคะแนนเสียงส่วนมากและผูกพันกับเรื่องของอำนาจบริหาร (competent authority) ที่ไม่สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมชุมชน ก่อให้เกิดความไม่คุ้นเคย ไม่มั่นใจในการตัดสินใจ เกิดความหวาดระแวงกันและกัน ส่งผลให้ภูมิปัญญาดีๆ ที่ใช้ในการประกอบอาชีพทำหน้าที่ได้ไม่สมบูรณ์ คือ ไม่สามารถช่วยให้ชุมชนเป็นสุขได้อย่างยั่งยืน

เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นพินิจ เห็นว่าปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่เกิดขึ้นในกลุ่มภูมิปัญญาในชุมชนต่างๆ คือ แม้ว่ากลุ่มอาชีพภูมิปัญญาในบางชุมชนจะสามารถดำเนินกิจกรรมด้านการผลิต การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ตามความสามารถของตนๆไปได้เป็นอย่างดี มีชื่อเสียงจนกระทั่งมีคนสนใจไปศึกษาดูงานกันมาก เช่น กลุ่มไหมฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ บ้านหนองบัวคำ ตำบลหนองระเวียง แต่สถานะของกลุ่มก็ดูอ่อนแอไร้พลังเนื่องจากขาดกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องการบริหารจัดการกลุ่มในแบบแผนขององค์กรสมัยใหม่ นอกจากนี้กลุ่มภูมิปัญญาสำคัญที่ได้รับการยกย่องเชิดชูนำไปเป็นคำขวัญของอำเภอพินิจ ได้แก่ หมี่พินิจ ก็มีจำนวนสมาชิกกลุ่มที่ผลิตหมี่พินิจตามภูมิปัญญาดั้งเดิม หรือหมี่พินิจแทบจะลดน้อยลงจนเหลือเพียง 4 ครอบครัว และมีแนวโน้มว่าอาจจะไม่มีใครทำกันอีกต่อไปในไม่ช้า

เครือข่ายฯ มีความมุ่งหมายในการศึกษาว่าแต่ละกลุ่มภูมิปัญญามีการเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้อย่างไร ทำไมภูมิปัญญาบางอย่างจึงดำรงอยู่และขยายตัวออกไปได้กว้างขวาง แต่ทำไมภูมิปัญญาบางอย่างจึงหายไป รวมทั้งการหาแนวทางในการพัฒนาระดับความรู้ภูมิ

ปัญญาให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนให้มากขึ้น พัฒนาศักยภาพของกลุ่มภูมิปัญญาต่าง ๆ ให้เข้มแข็ง สามารถใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ปัญหาในชุมชนของตนได้อย่างมีพลัง

ในการดำเนินงานโครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย ภายใต้การสนับสนุนของโครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.ภาคอีสาน) นี้ ทางเครือข่ายฯ ได้เลือกศึกษาภูมิปัญญาและพัฒนากลุ่มใหม่ฝ่ายสิริธรรมชาติ บ้านหนองบัวคำเป็นกลุ่มหลัก และเห็นว่าภูมิปัญญาต่างๆ ที่น่าจะส่งเสริมการเรียนรู้และจัดการให้คนในชุมชนได้พัฒนาไปสู่การเป็นอาชีพได้อีกหลายอย่าง เช่น ภูมิปัญญาหมี่พิมาย บ้านตะวันตกวัดเดิม ตำบลในเมือง ภูมิปัญญาการสานเปลไม้ไผ่ของกลุ่มจักสานบ้านสนุ่น ตำบลท่าหลวง และภูมิปัญญาเรื่องปุ๋ยชีวภาพของกลุ่มปุ๋ยชีวภาพบ้านตะปัน ตำบลรังกาใหญ่ จึงทำการขยายผลการศึกษาและพัฒนาไปสู่กลุ่มภูมิปัญญาดังกล่าวด้วย

การจัดการเรียนรู้เรื่องการศึกษภูมิปัญญา

กิจกรรมที่โครงการฯ ดำเนินการ คือ การศึกษาภูมิปัญญาโดยใช้ระเบียบวิธีการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research & Development : PAR&D) มีการกำหนดโจทย์ในการวิจัยให้สืบค้นประวัติความเป็นมาของภูมิปัญญาควบคู่ไปกับการศึกษาประวัติชุมชนตั้งแต่แรกตั้งถิ่นฐานจนถึงปัจจุบัน ศึกษาเรื่องวิธีการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญานั้นๆ ในชุมชนว่าทำกันอย่างไร ศึกษาทบทวนประโยชน์ของภูมิปัญญาในมิติของการประกอบอาชีพ การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง เหตุปัจจัยที่เอื้อต่อการดำรงอยู่และการถดถอยลดความสำคัญของภูมิปัญญาบางอย่าง รวมทั้งการศึกษาเรื่องประวัติความเป็นมาของกลุ่มอาชีพภูมิปัญญา ระบบการบริหารจัดการกลุ่ม เหตุปัจจัยของความสำเร็จและความล้มเหลวของกลุ่ม ความรู้สึกดี ๆ ของกลุ่มและชุมชนต่อการใช้ภูมิปัญญาในการดำรงชีพ การประกอบอาชีพและการพัฒนาชุมชน

การศึกษาวิจัยภูมิปัญญาทั้ง 4 เรื่อง 4 ชุมชนของโครงการฯ ไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้ในตัวภูมิปัญญานั้นโดยตรง แต่เน้นในเรื่องการพัฒนาความสามารถของสมาชิกกลุ่มภูมิปัญญาในการศึกษาวิจัย เช่น การเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ การจัดเวที การจัดกลุ่มพูดคุยไม่เป็นทางการ จัดระบบข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล การนำเสนอข้อมูลแบบมีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ

ไหมฝ้ายสีธรรมชาติ

: การแปรรูปความงามจากใจสู่ผืนผ้าของผู้หญิงบ้านหนองบัวคำ

อาคารปฏิบัติการเลี้ยงไหม และศูนย์เรียนรู้ของกลุ่มไหมฝ้ายสีธรรมชาติบ้านหนองบัวคำ

จากการศึกษาของโครงการด้วยการจัดเวทีพื้นประวัติศาสตร์ชุมชน ให้ผู้สูงอายุในหมู่บ้านมาช่วยกันเล่าประวัติที่เคยรู้ และประสบการณ์ตรงของแต่ละคนที่ได้ประสบมา ทราบว่าก่อนการเกิดขึ้นชุมชนบ้านหนองบัวคำเริ่มในราวปี พ.ศ. 2490-2494 พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่า มีสัตว์ป่าหลายชนิด มีหนองน้ำ ลำธารอุดมสมบูรณ์ อยู่ในเขตปกครองตำบลหนองพลวง คนกลุ่มแรกๆที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนคือกลุ่มของปู่ทิม โพธิ์นอก จากบ้านไผ่นกเขา กลุ่มของพ่อพรมมา มาศนอก พร้อมฝูงวัว 60 ตัว และขบวนเกวียนจากบ้านโนนสำราญ อำเภอบัวใหญ่ ต่อมาในปี พ.ศ. 2496 กลุ่มของพ่อเผ่าแกน พ่อเผ่ากรอง พ่อเผ่าโหว บรรพบุรุษของแม่บัวดี โกรพิมาย ประมาณ 40 คน เดินทางด้วยขบวนเกวียนและเดินเท้าจากบ้านอุ้น้อย ตำบลโนนรัง อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม เข้าไปจับจองที่ดินและตั้งบ้านเรือนในย่านที่เรียกว่าคุ้มบ้านถนนหัก

- ก. โครงเคร่าแบบนอน เป็นโครงเคร่าผนังไม้ไผ่ตีประกบเสาตามแนวนอน ระยะห่างกันประมาณ 25-30 เซนติเมตร ตีระหว่างช่วงเสา แต่หากช่วงเสากว้างจะตั้งเสาเอ็นไม้ไผ่ระหว่างช่วงเสาเสริมให้แข็งแรงขึ้น
- ข. โครงเคร่าแบบตาตาราง แบบนี้สิ้นเปลืองไม้มากขึ้น แต่ผนังมีความคงทนแข็งแรง โดยการใช้โครงเคร่าไม้ไผ่ผ่าซีกตีตั้งขัดกับโครงเคร่านอนเป็นแบบตาตาราง และนำหญาคามากุยี่ติดติดกับโครงเคร่าอย่างแน่นหนา เพราะสามารถยึดได้ 2 ทาง ทั้งแนวตั้งและแนวนอน แล้วจึงนำดินดิบผสมหญาที่หมักได้ที่แล้วมาฉาบคาดผนังทั้งภายในและภายนอก
- ผนังก่อวัสดุก้อน (คล้ายกันการสร้างบ้านด้วยอิฐดินดิบแต่ก้อนอิฐขนาดเล็กกว่า) ผนังก่อวัสดุก้อนเล็กเริ่มมีการใช้ประปรายเท่าที่พบ ๓ - ๔ หลัง วัสดุก้อนในที่นี้มี ๓ ประเภท คือ ดินดิบอัดก้อน คอนกรีตบล็อก และอิฐ แต่ถึงแม้จะเป็นผนังก่อด้วยวัสดุก้อนเล็ก แต่ก็ยังใช้โครงสร้างหลักที่เป็นไม้เช่นเดิม ดังนั้นการประสานระหว่างวัสดุก่อและไม้ยังเป็นปัญหา และเกิดรอยต่อระหว่างวัสดุ ลักษณะผนังดินผสมหญาหน้าหยาบวิเคราะหตามคุณลักษณะของวัสดุก่อสร้างสำหรับเมืองร้อนจะเห็นได้ว่ามีคุณสมบัติของการกันความร้อนหนาวที่ดียิ่ง เพราะมีฉนวนกันกลางวัสดุฉาบซึ่งโปร่งสามารถให้ผนังระบายความร้อนและความชื้นได้เป็นอย่างดี ดังนั้นจึงเป็นเทคโนโลยีพื้นบ้านที่น่าสนใจยิ่ง ทั้งยังเป็นการใช้วัสดุก่อสร้างที่มาจากธรรมชาติ ข้อดีมีดังนี้
 - (1) เป็นการใช้วัสดุก่อสร้างที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและส่งเสริมให้วัสดุหมุนเวียนในสภาพแวดล้อมเดิมซึ่งเป็นปัจจัยในการพัฒนาสภาพแวดล้อมแบบยั่งยืน
 - (2) ผนังมีผลต่อสภาวะสบายภายในอาคาร ซึ่งทำให้การอยู่ภายในมีอุณหภูมิที่สบายต่อร่างกาย นอกจากบ้านจีนฮ่อ ที่ใช้ผนังดินดิบผสมหญาแล้ว ยังมีบ้านชาวลีซอ ที่อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ชาวไทยใหญ่ที่ดอยตุง จังหวัดเชียงราย

เทคนิควิธีการสร้างบ้านดินของกลุ่มบ้านสายรุ้ง

เป็นชุดความรู้ที่เกิดจากการนำเทคนิคบ้านดินที่เป็นความรู้เดิม ดังที่ได้กล่าวข้างต้น มาทำการทดลอง วิเคราะห์ และปรับปรุงยุคให้เกิดความเหมาะสม อันเป็นการเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่มช่างที่มีพื้นฐานความรู้ด้านช่าง กับคณะทำงานบ้านสายรุ้ง ทั้งนี้เพื่อหาข้อสรุปถึงความเป็นไปได้ร่วมกัน ผลจากการทดลองสร้างบ้านดินตัวอย่างทำให้กลุ่มช่างได้เรียนรู้และประยุกต์ภูมิปัญญาเดิมเข้ากับภูมิปัญญาใหม่ เกิดกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องเทคนิคการสร้างบ้านดินมากมาย ซึ่งเทคนิคต่างๆ ที่ได้คิดค้นขึ้นมีดังแสดงรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

การทำมาหากินในระยะแรกตั้งชุมชน ในระยะที่ยังไม่ได้หักร้างทางพงใช้ทำนา ก็อาศัย ข้าวเก่าที่ขนมาจากบ้านเดิม ขุดกลอย เผาถ่าน และซื้อหาเอาจากจากหมู่บ้านอื่น ซึ่งเป็นช่วงสั้นๆ ต่อมาเมื่อหักร้างทางที่ได้พอสมควรก็ทำนา

สภาพทางสังคมในระยะแรกๆ ด้วยความที่มีผู้คนอพยพมาจากต่างถิ่นต่างที่ จึงตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มในหมู่บ้านเดียวกัน และก็เริ่มสร้างสัมพันธ์ภาพกับกลุ่มอื่นๆ ผูกเสี่ยวผูกมิตรกัน

ผู้นำชุมชนที่มีศักยภาพคนแรกได้แก่ พ่อพรหมมา มาศนอก ที่มีวัวหลายสิบตัวและเมื่อเข้ามาอยู่ใหม่ถูกนักเลงในถิ่นนั้นขโมยวัว จึงต้องปรับตัวและโต้ตอบในลักษณะเดียวกันจนทำให้ นักเลงในถิ่นนั้นยอมรับนับถือและไม่รังแกกัน ชุมชนคุ้มบ้านถนนหักจึงอยู่ร่วมกันอย่างสงบ

ปี พ.ศ. 2504-2505 ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก ชุมชนบ้านถนนหักที่มีประชากรเพิ่มมากขึ้นได้แยกตัวออกมาเป็นหมู่บ้านใหม่ ชื่อว่า บ้านหนองบัวคำ ตามลักษณะภูมิประเทศที่มีหนองน้ำใหญ่และมีป่าบัวอยู่เต็มหนอง พ่อพรหมมาได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน ขึ้นกับตำบลหนองพลวง และต่อมาผู้ใหญ่พรหมมาก็ได้รับเลือกให้เป็นกำนันตำบลหนองพลวง ทำให้บ้านหนองบัวคำได้รับการพัฒนาให้เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว

ในปีต่อมาตำบลหนองพลวงแยกไปอยู่กับอำเภोजักรราชที่ตั้งขึ้นใหม่ แต่ชุมชนบ้านหนองบัวคำไม่ย้ายตามไปด้วยมาขึ้นกับตำบลนิคม และตำบลหนองระเวียงตามลำดับ และกำนันพรหมมาก็ดำรงตำแหน่งกำนันตำบลนิคม และตำบลหนองระเวียงจนกระทั่งเกษียณอายุโดยมีนายชื่น โกรพิมายเป็นสืบทอดตำแหน่ง

ชุมชนบ้านหนองบัวคำนับถือพุทธศาสนา เมื่อตั้งชุมชนได้ระยะหนึ่งก็ตั้งวัดเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจและประกอบศาสนกิจของชุมชน เริ่มจากการเป็นสำนักสงฆ์ นิมนต์พระสงฆ์มาจำพรรษา สนับสนุนให้ลูกหลานบวช และพัฒนาเรื่อยมาจนเป็นวัดชื่อ วัดสุชาพิริวนาราม ชาวบ้านนิยมเรียกกันว่าวัดบ้านหนองบัวคำ ในระยะที่เริ่มมีวัดชุมชนก็เริ่มพัฒนาโรงเรียนขึ้นในวัด และต่อมาได้ย้ายออกไปตั้งโรงเรียนบ้านหนองบัวคำในพื้นที่ใหม่ เป็นสถานศึกษาของลูกหลานในชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน

ตลอดระยะเวลาที่ชุมชนพัฒนามาตั้งแต่แรกตั้งถิ่นฐานจนถึงปัจจุบัน ชุมชนมีภูมิปัญญาในการจัดการตนเองให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างสงบสุข มีอยู่มีกิน มีส่วนเหลือได้ทำบุญทำกุศล เพื่อแผ่เจือจานให้เพื่อนบ้านตามวัฒนธรรมประเพณีที่สอดคล้องกับการทำมาหากิน ชาวบ้านหนองบัวคำ มีวิถีชีวิตเป็นชาวนาและยึดมั่นในแบบแผนวัฒนธรรม จารีตประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่ของคนอีสาน และศีลธรรมในพระพุทธศาสนาโดยตลอด มีระบบความสัมพันธ์

แบบเครือญาติที่เข้มแข็ง มีการแต่งงานกันในกลุ่มและตระกูลต่างๆที่อพยพมาด้วยกัน และระหว่างกลุ่มที่มาจากต่างบ้าน ซึ่งต่อมาก็ได้หลอมรวมเป็นเครือญาติเดียวกันทั้งชุมชน

ภูมิปัญญาสำคัญๆในทางการทำอยู่ทำกินของชุมชนบ้านหนองบัวค่านอกจากการทำนา หาดักหาลาเพื่อการยั้งชีพ การจักสาน การผลิตเครื่องใช้ไม้สอยสำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน และใช้ในการทำนาแล้ว ก็ยังมีปัญญาด้านการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยเป็นบ้านไม้ได้ถุนสูง ตามแบบบ้านของชาวอีสาน มีภูมิปัญญาด้านหม่อพื้นบ้าน หม่อตำแย หม่อสมุนไพรร และภูมิปัญญาด้านการทอดผ้าไหมและผ้าฝ้าย ซึ่งภูมิปัญญาดังกล่าวเป็นสิ่งยืนยันถึงระดับความสามารถของชุมชนในการพึ่งตนเองได้ในเรื่องปัจจัยสี่ คือ อาหารไม่ขาดแคลน มีที่อยู่อาศัยคงทนถาวร มีเครื่องนุ่งห่มเหมาะสมกับสภาพอากาศและสวยงามตามสมัยนิยม และมีความรู้ด้านการดูแล บำบัดรักษาสุขภาพ ช่วยให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างเป็นสุขตามอัตภาพโดยไม่ต้องพึ่งพารัฐ หรือชุมชนอื่นมากนัก

พอชุมชนมีไฟฟ้า ธกส. ก็ขอเป็นเพื่อน แล้วหนี้สินก็ตามมา

จุดเปลี่ยนสำคัญของบ้านหนองบัวค่านเริ่มขึ้นในราวปี พ.ศ. 2529 เมื่อมีไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน และทางราชการส่งเสริมการปลูกอ้อยส่งโรงงานน้ำตาล และการผลิตเพื่อการส่งออก มีองค์กรทางการเงินจากภายนอกเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมการทำเกษตรเชิงเดี่ยวมากขึ้น ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร หรือที่เรียกว่า ธกส. เข้ามารับสมัครสมาชิกสหกรณ์และให้กู้เงินไปลงทุนในการทำเกษตร ซึ่งชาวบ้านบอกว่าตั้งแต่นั้นมาชาวบ้านก็เริ่มเป็นหนี้ กู้เงินได้มาก็ไม่ได้เอาไปลงทุนทางการเกษตรเต็มเม็ดเต็มหน่วยสักเท่าใด เพราะมีความจำเป็นต้องใช้เงินเป็นค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ภาระการใช้จ่ายในครัวเรือน การศึกษาของลูกหลาน การรักษาพยาบาล ค่ากระแสไฟฟ้าที่จะต้องจ่ายเป็นเงินสดเพิ่มมากขึ้น เมื่อครบกำหนดก็กู้ใหม่ใช้หนี้เก่าหมุนเวียนเปลี่ยนไปเรื่อย ระยะต่อมามีกองทุนอะไรต่อมิอะไรเข้ามาให้กู้อีกมากมาย ชาวบ้านรู้ว่ามีสิทธิ์กู้ได้ก็กู้จากทุกกองทุน กู้กองนี้เอาไปใช้กองนั้นและก็ใช้จ่ายในครัวเรือนไปด้วย ในขณะที่การทำเกษตรไม่ค่อยประสบความสำเร็จ การทำมาหากินในชุมชนฝืดเคืองไม่คล่องตัวเหมือนก่อน ผู้คนจำนวนหนึ่งต้องไปขายแรงงานต่างถิ่น ต่อมาบางกลุ่มก็จำนองที่นา เอาเงินเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปขายแรงงานต่างประเทศ กลุ่มแรกๆประสบความสำเร็จได้เงินมาไถ่ถอนที่นาคืน ได้ซื้อที่ดินเพิ่มเติม ได้สร้างบ้านใหม่ ซื้อรถแทรกเตอร์ รถบรรทุกใช้รับจ้างทำมาหากิน หรือไม่ก็ลงทุนกิจการใหม่ๆในชุมชน แต่กลุ่มที่ไประยะหลังๆส่วนใหญ่ก็ยังไม่สามารถใช้หนี้ได้หมดจนกระทั่งบัดนี้

จะเห็นได้ว่าห้วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2493-2528 เป็นระยะเวลาที่ประเทศไทยมีการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ชุมชนบ้านหนองบัวค่านก็ไม่ต่างจากชุมชนชนบทอื่นๆได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาประเทศ แม้ชุมชนจะไม่ได้เรียกร้องที่จะได้รับการ

พัฒนามากนัก แต่รัฐและองค์กรพัฒนาภายนอกด้านต่างๆก็พยายามเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่เป้าหมายของความทันสมัยที่กำหนดไว้ในแผนงานก็รุกเข้าไปกระตุ้น ชักจูง แนะนำแถมบังคับให้ชุมชนต้องปรับเปลี่ยนทำตาม ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเป็นเหตุให้ชุมชนต้องละทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เคยพึ่งพิงอิงอาศัยใช้ทำนุบำรุงให้อยู่ดีมีสุขตามอัตภาพมาหลายสิบปี หันไปพึ่งพาภูมิปัญญาใหม่ เทคโนโลยีใหม่ที่รัฐ และองค์กรพัฒนาภายนอกหยิบยื่นให้ผ่านทาง โรงเรียน โรงพยาบาล สถานีนามัย และตลาด

อย่างไรก็ตามท่ามกลางความผันผวนของกระแสพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงของอุตสาหกรรมทอผ้าและแฟชั่นเครื่องนุ่งห่มที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ในปัจจุบันชุมชนบ้านหนองบัวคำยังคงรักษาภูมิปัญญาด้านการทอผ้า และผลิตผ้าไหมคุณภาพที่สืบทอดมาจากคนรุ่นก่อนได้เป็นอย่างดี ทุกวันนี้ยังเห็นชาวบ้านเลี้ยงไหม สาวไหม ทอผ้ากันอยู่ตามใต้ถุนเรือนดังเช่นที่คนรุ่นยายรุ่นแม่เคยทำกันเมื่อหลายสิบปีก่อน กลไกสำคัญที่จัดการบำรุงรักษาและใช้ประโยชน์ภูมิปัญญาการทอผ้าไหมและผ้าฝ้ายของชุมชนบ้านหนองบัวคำ ได้แก่ แม่บ้านและช่างทอผู้หญิงที่สืบทอดความรู้และการปฏิบัติในกิจการเลี้ยงไหม สาวไหม ย้อมสีเส้นด้าย ออกแบบลวดลาย และทอเป็นผืนผ้าเพื่อใช้สวมใส่เอง ซึ่งต่อมาได้รับการแนะนำจากพัฒนาการอำเภอให้จัดตั้งกลุ่มไหมฝ้ายย้อมสีธรรมชาติบ้านหนองบัวคำ สนับสนุนให้ผลิตเพื่อขาย

จากกลุ่มเครือญาติทอผ้าสู่กลุ่มจัดตั้งเป็นทางการ

กลุ่มไหมฝ้ายสีธรรมชาติ บ้านหนองบัวคำ ตำบลหนองระเวียง มีแม่บุญดี โกรพิมาย เป็นประธานกลุ่ม กระบวนการกลุ่มที่เป็นทางการเกิดขึ้นเมื่อ ปี พ.ศ.2529-2530 เมื่อรัฐบาลมีนโยบายพัฒนาหมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง พัฒนาการอำเภอพิมายในตอนนั้นทราบว่าชุมชนบ้านหนองบัวคำยังทอผ้าไหมกันมาก แต่เป็นการทอเอาไว้ใช้เองไม่ได้ทำขาย จึงชักชวนให้รวมตัวกันตั้งเป็นกลุ่มทอผ้าไหม มีสมาชิกแรกตั้ง 12 คน ในการประกวดชุมชนบ้านหนองบัวคำได้รับการคัดเลือกให้ได้รับรางวัลหมู่บ้านดีเด่นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง แต่ก็ไม่ได้มีผลอะไรกับกลุ่มทอผ้าไหมที่ตั้งขึ้นมา เพราะสมาชิกกลุ่มก็ยังทำงานทอผ้าของใครของมันบ้านใครบ้านมันตามปกติ จะมีที่ทำกิจกรรมร่วมกันในนามกลุ่มก็เฉพาะในเทศกาลเที่ยวพิมายที่ได้ไปออกร้านสาธิตการทอผ้าให้นักท่องเที่ยวชม และขายผ้าได้บ้าง เงินที่ได้จากการขายผ้าในงานเที่ยวพิมายก็จ่ายคืนให้เจ้าของผ้าไปทั้งหมดไม่ได้หักแบ่งเอาไว้สำหรับกลุ่ม การออกร้านในงานเที่ยวพิมายมีส่วนดีต่อกลุ่มที่ช่วยให้ผ้าไหมบ้านหนองบัวคำเป็นที่รู้จัก ขายได้มากขึ้น และในทางสังคมทำให้ได้พบปะกับกลุ่มทอผ้าจากชุมชนอื่นๆ ได้เห็นผ้า ลายผ้า และเทคนิควิธีการทอของหมู่บ้านอื่นๆบ้าง ต่อมาในปี พ.ศ. 2532 พัฒนาการอำเภอ เห็นว่ากลุ่มทอผ้าไหมไม่มีการเคลื่อนไหวในกระบวนการกลุ่มมากนัก จึงเอางานทอผ้าฝ้ายมัดหมี่ไปจ้างให้กลุ่มทำ มีการรับจ้างทำกันเป็นทอดๆ คนในชุมชนทอเองบ้าง เอาไปจ้างให้คนที่บ้านอื่นทอบ้าง รวมค่าจ้างที่ได้รับประมาณห้าหมื่นบาท พัฒนาการอำเภอก็มารับเอาผ้าไปส่งที่ขอนแก่น

แม่บุญดี โกรพิมาย ผู้เกิดและเติบโตมากับการเลี้ยงไหมและทอผ้า ปัจจุบันเป็นประธานกลุ่มไหมฝ้าย
สีธรรมชาติบ้านหนองบัวคำ

เมื่อได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับกลุ่มทอผ้าในชุมชนมากขึ้น ฝ่ายนักพัฒนาก็เห็นว่าต้องให้การสนับสนุนกิจกรรมเพื่อพัฒนาศักยภาพของกลุ่มโดยให้กลุ่มจัดทำโครงการขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากราชการ โดยเขียนโครงการของบประมาณซื้อกี่ทอผ้าและซื้อเส้นไหมรวมเป็นเงิน 50,000 บาท ซึ่งก่อนที่จะได้รับอนุมัติงบประมาณ พัฒนาการคนที่สนับสนุนกลุ่มมาด้วยดีก็ย้ายไปที่อื่น เมื่อได้งบประมาณในปีถัดไปผู้รับผิดชอบโครงการคนใหม่เข้ามาก็จัดซื้อเส้นไหมไปให้ 12 กิโลกรัม (กิโลกรัมละ 3,000 บาท) และบอกว่าได้กี่ 2 ตัว แต่เป็นกี่เก่าชุมชนต้องจำรรไปชนเอาเอง เหตุการณ์นี้ทำให้กลุ่มไม่ไว้วางใจนักพัฒนาภาครัฐเพราะรู้ว่าราคาเส้นไหมคุณภาพดีที่ซื้อขายกันในชุมชนอื่นมีราคาเพียงกิโลกรัมละ 700 บาทเท่านั้น และกี่ยี่สิบรับมาก็เป็นของเก่าที่ใช้การไม่ได้อีกด้วย แต่เงินงบประมาณที่ขอไปถูกส่วนราชการจัดซื้อจัดจ้างเองหมดแล้ว และแม้ว่าต้องยอมรับมอบเส้นไหมและกี่ยี่สิบด้วยความเกรงใจ แต่รับมาเก็บไว้เฉยๆ ก็ไม่มีใครเอาเส้นไหมที่ได้รับไปทอเป็นผืนผ้า ซึ่งเป็นเรื่องที่สร้างความอึดอัดให้กรรมการกลุ่มทอผ้ามากเพราะสมาชิกในกลุ่มก็เริ่มมีคำถามเรื่องความโปร่งใสของกรรมการด้วย จากนั้นสมาชิกกลุ่มทอผ้าก็ไม่ได้ทำกิจกรรมในนามกลุ่ม หากแต่ต่างคนต่างทออยู่บ้านใครบ้านมันของใครของมันตามเดิม กิจกรรมกลุ่มอย่างเป็นทางการจึงหยุดไปเป็นเวลาหลายปี

การเลี้ยงไหมและทอผ้า ไม่มีโรงเรียนสอนและไม่มีสอนในโรงเรียน

กระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนบ้านหนองบัวคำก่อนการเข้าไปให้การสนับสนุนขององค์กรพัฒนาภาครัฐเป็นไปในลักษณะการถ่ายทอดทางสังคม (socialization) จากรุ่นสู่รุ่น ค่อยเป็นค่อยไปตามธรรมชาติ

แม่บุญดี โกรพิมาย เล่าว่า ผู้หญิงบ้านบัวคำทุกคนทอผ้าเป็นตั้งแต่เด็กๆ เพราะบ้านไหนๆก็ทอผ้ากันทุกบ้าน เห็นกันมาตั้งแต่เกิด ตนเองเห็นยายและแม่เลี้ยงไหม สาวไหม มัดไหม(มัดหมี่) ย้อมสีเส้นด้าย ทอผ้าตั้งแต่เล็ก ตอนเป็นเด็กก็เล่นคลุกคลีอยู่กับแม่กับยาย ได้เห็นว่ายายทำอะไร ทำอย่างไร พอเริ่มโตก็ได้เข้าไปช่วยหยิบโน้นจับนี่ ทำโน้นทำนี่ตามที่ยายใช้ให้ทำ เมื่อทำไม่ถูกหรือทำไม่ได้ยายก็บอกว่าต้องทำอะไร และให้หัดทำซ้ำแล้วซ้ำอีกจนทำได้ และก็หัดทำอย่างอื่นที่ยากขึ้นไปเรื่อยๆจนทำได้หมดทุกขั้นตอน แต่ไม่ใช่ว่าจะทำได้ในเวลาปีเดียวสองปี เป็นไปตามลำดับอายุ พอยายทำไม่ไหว สายตามองเห็นไม่ชัด แม่ก็รับช่วงต่อทั้งหมด เราก็ช่วยแม่ พอเราแต่งงานเราก็ทำของเราเต็มตัว มีลูกสาวก็สอนลูกให้ทำไปด้วยกัน ลูกผู้หญิงทำได้ทำเป็นกันทุกคน ก็เป็นอย่างนี้เหมือนกันทุกบ้าน แต่ว่ารุ่นลูกนี้เขาต้องไปเรียนหนังสือด้วย เวลาเรียนรู้ที่บ้านจึงน้อยกว่ารุ่นแม่ เด็กผู้หญิงในหมู่บ้านทุกวันนี้ก็ยังมึที่สนใจเรียนรู้กระบวนการทอผ้า บางคนมัดหมี่เก่งมาก ดูผู้ใหญ่ทำไม่นานก็ทำได้ บางทีก็เป็นเรื่องของการเรียนรู้แบบครูพักลักจำด้วย ไม่ใช่ต้องสอนต้องควบคุมกันตลอดเวลาเหมือนที่โรงเรียน ใครที่ไหวพริบดี มีใจรักก็เรียนรู้ได้เร็ว

ช่างทอชาวบ้านมีความสามารถในการจัดการภูมิปัญญาและทรัพยากรได้เองเกือบทั้งหมด ตั้งแต่ทำสวนปลูกหม่อนเอง เพาะไหมเอง เลี้ยงไหม สาวไหม ออกแบบลวดลายมัดไหม ย้อมสี ซึงเส้นไหมบนกี่ ทอเป็นผืนได้เอง ยกเว้นการสร้างโครงก็ทอผ้าอาจจะต้องขอพึ่งแรงของผู้ชายสร้างให้ และต้องซื้อฟืมที่ทำด้วยไม้ไผ่จากอื่น เพราะฟืมทำยาก คนทำต้องมีฝีมือจริงๆ

ชาวบ้านมีความรู้เรื่องการคัดพันธุ์แม่ไหม ดูว่าตัวไหนสมบูรณ์แข็งแรง ตัวไหนอ่อนแอ รู้ว่าตัวไหมที่พร้อมจะออกไข่เป็นอย่างไร จะฟักและอนุบาลตัวอ่อนนานกี่วัน ให้อาหารที่เป็นใบหม่อนมากน้อยแค่ไหน เป็นความรู้ที่ซึมซับอยู่ในตัวของแต่ละคน (tacit knowledge) ที่ต้องใช้เวลามั้เพาะหลายปีกว่าจะชำนาญ แต่โดยปกติช่างทอทุกคนมีโอกาสคลุกคลีกับการเลี้ยงไหมอยู่ตลอดเวลา และปีหนึ่งแต่ละบ้านก็เลี้ยงไหมกันหลายรอบ การที่จะมีความรู้และทักษะในระดับที่เรียกว่าชำนาญหรือเชี่ยวชาญจนเป็นความรู้คู่ชีพได้ต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้ทั้งดู ทั้งทำ ซ้ำแล้วซ้ำอีกหลายร้อยครั้ง เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต

ตัวไหมที่กำลังเจริญเติบโตอยู่ในกระด้งเลี้ยงของกลุ่มไหมฝ่ายสตรีชมชาติบ้านหนองบัวคำ

แม่บุญดีบอกว่าตั้งแต่อพยพมาอยู่ที่บ้านหนองบัวคำตั้งแต่เล็กๆจนบัดนี้ ยังไม่เคยเห็นว่าหมู่บ้านนี้หยุดเลี้ยงไหมเลยสักครั้ง ตัวไหมที่ตนเองเลี้ยงและขายก็เป็นพันธุ์เดิมที่รับทอดมาจากยาย และก็เลี้ยงติดต่อกันมาทุกปีไม่เคยขาด บางปีขาดแคลนไหมอ่อนเพราะแห้งแล้งก็เลี้ยงแต่น้อยๆพอให้มีพันธุ์ไว้ไม่ให้สูญ

ในวิถีวัฒนธรรมของชุมชนทอผ้าบ้านหนองบัวคำ มีข้อปฏิบัติและกติกาสืบทอดกันมาหลายเรื่องด้วยกัน แม่บุญดีบอกว่า ผ้าไหมบ้านหนองบัวคำแบบดั้งเดิมมีไม่กี่สี ส่วนใหญ่เป็นสีแดงคล้ายสีน้ำหมากที่ย้อมจากครั่ง ผาง และสีน้ำเงินดำที่ย้อมจากต้นคราม เมื่อสมัยยายยังมีชีวิตอยู่การย้อมผ้าครั้งต้องเข้าไปทำในป่าเจียบๆ ห้ามผู้หญิงที่มีครรภ์เดินผ่านใกล้ตาย้อมหรือเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการย้อม เพราะจะทำให้สีไม่ติด สีไม่สวย แต่ถ้ามีกรณีผิดปกติก็มีวิธีแก้เคล็ด โดยให้นำไม้เล้าไก่อมาเป็นเชื้อเพลิงต้มสี แต่ไม่ทราบความมุ่งหมายลึกๆว่าทำไมมีข้อห้ามและข้อปฏิบัติอย่างนั้น เดียวนี้ก็ได้ถือกันแล้วเพราะย้อมสีเคมีสังเคราะห์ ส่วนการย้อมครามแต่ก่อนปลูกต้นครามกันมาก เดียวนี้ไม่มีต้นครามแล้วปลูกไม้ขึ้น ดินเสีย เลยไม่ได้ย้อมครามกันอีกแล้ว ข้อปฏิบัติอีกอย่างหนึ่ง คือจะไม่แบ่งตัวไหม และไม่สาวไหมในวันพระ เพราะจะเป็นบาป แต่วันอื่นๆไม่ห้าม ต้องเว้นวันพระหนึ่งวัน

เมื่อพูดถึงตัวไหมที่กินใบหม่อนอยู่ในกระดัง แม่บุญดีบอกว่า “**แม่รักมันจริง ๆ และเพราะว่ามันน่ารัก**” ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันว่าคนเลี้ยงไหมมีเมตตาต่อตัวไหมเสมอ คงไม่ใช่เพียงเพราะไหมเป็นทรัพยากรที่ให้เส้นใยสำหรับทอผ้า หากเป็นความผูกพันที่มีต่อกันมาเนิ่นนาน จนเสมือนเป็นครอบครัวเดียวกัน การได้เลี้ยงไหม ได้ทอผ้าเป็นความสุขที่ช่างทอผ้าอย่างแม่บุญดีไม่ต้องไปหาจากที่อื่น และการที่เอาตัวไหมจำนวนมากไปต้มเพื่อสาวเอาเส้นไหมก็ไม่ได้หมายความว่าคนจะเกลียดชังตัวไหม หรือไม่รัก ไม่เมตตา แม่บุญดีบอกว่า “การทำให้ไหมตายด้วยการต้มไหมสาวไหมไม่บาป เพราะไหมเกิดมาเพื่อทำประโยชน์อย่างนั้น เขาได้ทำประโยชน์คุ้มค่าแก่ชีวิตของเขาแล้ว เขามีคุณกับเรา ไม่มีเขาเราก็ไม่เสื้อผ้าใส่”

กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องทอผ้าในแบบแผนดั้งเดิมของชุมชนบ้านหนองบัวคำ เริ่มถูกแทรกแซงจากภายนอกมาตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. 2532 ที่นักพัฒนาจากภาครัฐเข้าไปสนับสนุนให้จัดตั้งกลุ่มเป็นทางการ และมีงานจ้างทอผ้าเข้าไปให้ทำระยะสั้นๆ และการที่ได้ไปออกร้านในเทศกาลเที่ยวพิมาย ได้ไปเห็นลวดลาย สีผ้า และได้ทราบความนิยมของคนซื้อผ้า ทำให้ช่างทอผ้าเริ่มสนใจที่จะพัฒนาสีสันทนและลวดลายผ้าของตนเพื่อจะขายดีขึ้น

ปี พ.ศ. 2542 เจ้าหน้าที่นิคมสร้างตนเองได้เข้าไปจัดการฝึกอบรมการพัฒนาสี การออกแบบลวดลาย โดยมีวิทยากรจากศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร เข้าไปอยู่ประจำในชุมชนและสอนชาวบ้านเป็นเวลา 3 เดือน มีผู้เข้ารับการฝึกอบรม 40 คน ในการฝึกอบรมดังกล่าวมีการจ่ายค่าเบี้ยเลี้ยงให้แก่ผู้เข้ารับการฝึกอบรม และเมื่อเสร็จสิ้นโครงการทางนิคมสร้างตนเองได้ให้เงินสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มทอผ้าอีก 80,000 บาท

การเข้ามาของความรู้นี้ใหม่ และเงินงบประมาณจำนวนมากทำให้กลุ่มทอผ้าต้องปรับตัวและปรับปรุงระบบการบริหารจัดการกลุ่มจากเดิมที่เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่มีกฎระเบียบแน่นอน ไม่เงินกองกลางของกลุ่ม ไม่ค่อยได้ทำกิจกรรมร่วมกันในนามกลุ่มอย่างเป็นทางการ สมาชิกยังคงมีความสัมพันธ์กันในฐานะที่เป็นคนในหมู่บ้านเดียวกัน เป็นญาติพี่น้องกัน ไม่ได้มีความสัมพันธ์กันในฐานะประธาน รองประธาน เภรัญญิก หรือกรรมการกลุ่มแต่อย่างใด แต่เมื่อมีเงินสนับสนุนเข้ามา และกลุ่มทอผ้ามีสมาชิกเพิ่มเป็น 40 คน จึงต้องจัดทำบัญชีเงินฝาก มีผู้รับผิดชอบบัญชี และมีแผนการใช้จ่าย มีบัญชีรับ-จ่ายที่เป็นหลักฐานชัดเจนมากขึ้น แต่เงินจำนวนดังกล่าวไม่ได้ถูกนำไปใช้ในการพัฒนาการเรียนรู้หรือพัฒนากิจการทอผ้าของกลุ่มโดยตรง หากนำมาให้สมาชิกทุกคนกันไปคนละเท่าๆกัน เหลือไว้ในบัญชีของกลุ่มเพียง 4,000 บาท ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้เรื่องการจัดการทุนของกลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำ และเป็นการสร้างความสมานฉันท์ในชุมชนได้เป็นอย่างดี เพราะหลังจากสมาชิกทั้ง 40 รายได้เงินกลับไปเท่าๆกันแล้วก็ไม่มีเสียงนินทาว่าร้ายหรือแสดงความไม่ไว้วางใจคณะกรรมการกลุ่มทอผ้าให้ได้อีกเลย ความสัมพันธ์ของสมาชิกกลุ่มก็ดีขึ้น หลังจากการฝึกอบรมกลุ่มทอผ้าก็ได้งาน

จ้างทอผ้าไหมพรมจากนิคมสร้างตนเองเป็นจำนวนมาก ได้เงินค่าจ้างรวมแล้วราว 100,000 บาท สมาชิกกลุ่มจึงมีงานทำและมีรายได้เสริมทั่วหน้ากันอีกระยะหนึ่ง

การเปลี่ยนแปลงชุดความรู้เรื่องการทอผ้าของกลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำ เกิดขึ้นติดตามาอีกในปี พ.ศ. 2544 เมื่อผู้อำนวยการบ้านนาศรีสวัสดิ์ จังหวัดนครราชสีมา (สถานสงเคราะห์สตรี) เข้าไปจัดฝึกการอบรมการทอผ้าไหมแบบฝีมสามตะกอ มีลายผ้าสองด้าน โดยมีวิทยากรจากอำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น เป็นผู้สอน และมีสมาชิกกลุ่มทอผ้าเข้ารับการอบรม 20 คน รวมทั้งตัวแม่บุญดี ที่เป็นประธานกลุ่มด้วย

การทอผ้าไหมฝีมสามตะกอ เป็นชุดความรู้ใหม่ที่ชาวบ้านไม่เคยทำมาก่อน เป็นงานทอที่ละเอียดใช้ไหมเส้นเล็กจำนวนมาก ต้นทุนค่าไหมก็เพิ่มขึ้นด้วย ใช้เวลามากในการออกแบบลวดลาย การมัดย้อม แต่การทอไม่นาน แต่ก็มีคนสนใจจะเรียนรู้กันมากและสมัครเข้ารับการอบรมครบจำนวน ในระหว่างการฝึกอบรมครั้งนี้ กลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำได้พัฒนาความสามารถในการออกแบบลวดลายผ้า การมัดย้อม และการทอผ้าไหมฝีมสามตะกอ โดยแม่บุญดีได้ออกแบบลายผ้าเป็นรูปปราสาทหินพิมายมีครุฑพ่าห์ตัวใหญ่ประดับอยู่ตรงกลาง ผืนผ้า ด้านข้างปราสาทเป็นรูปพระธาตุพนม ด้านล่างเป็นภาพเรือแข่ง และวิถีชีวิตของคนพิมายและคนอีสาน จากนั้นก็มัดไหม ย้อมสีมากกว่าสี่สีตามที่ออกแบบ และทอเป็นผืนผ้าจนสำเร็จได้ผ้าไหมมีลายคล้ายภาพเขียนหรือจิตรกรรมในผืนผ้าสวยงามมาก กลุ่มทอผ้าได้มอบผ้าผืนนั้นให้เป็นของที่ระลึกแก่บ้านนาศรีสวัสดิ์ และได้เอาไหมส่วนที่เหลือมาทอเป็นผืนผ้าอีกผืนหนึ่งนำไปใส่กรอบเอาไว้ตั้งโชว์ในการออกร้าน ซึ่งมีหลายคนที่ได้ชมแล้วบอกว่าไม่เชื่อว่าจะเป็นฝีมือของกลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำซึ่งเป็นชาวบ้านธรรมดา แต่แม่บุญดีและสมาชิกกลุ่มก็ไม่ได้นึกเสียใจหรือน้อยใจ แม่บุญดีบอกอย่างผู้ที่เข้าใจโลกและธรรมขั้นสูงว่า **“ใครจะว่าเราทำไม่ได้หรือเราไม่ได้เป็นคนทำก็ไม่ใช่ไร เรารู้ดีว่าเราทำเองก็พอแล้ว”**

ในปีต่อมากลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำ ได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายไหมฝ้ายสีธรรมชาติจังหวัดนครราชสีมาที่มีคุณสมควร ฐพิมาย เป็นประธานเครือข่าย และได้มีโอกาสไปดูงานเรื่องการย้อมสีธรรมชาติของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหลุ่งประดู่ อำเภอห้วยแถลง สมาชิกกลุ่มสนใจและอยากเรียนรู้ จึงได้เข้าร่วมการฝึกอบรมเรื่องการย้อมสีธรรมชาติ กับเครือข่ายที่บ้านดงน้อย อำเภอประทายเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2545 และได้นำความรู้กลับมาทดลองทำกันในชุมชน ความรู้ใหม่เรื่องการย้อมสีธรรมชาติที่ได้เรียนรู้จากบ้านดงน้อย ทำให้สมาชิกกลุ่มทอผ้าได้รู้ว่าจะทำให้ใบไม้ดอกไม้ที่มีอยู่รอบบ้านกลายเป็นสีผ้าไหมได้อย่างไร กลุ่มได้รู้ว่าดอกอัญชันให้สีเขียวฟ้า แก่นฝางให้สีชมพู ใบถั่วฝักยาวก็ใช้ย้อมสีเส้นไหมได้ และยังได้ทดลองเก็บใบพืชชนิดอื่นๆที่มีอยู่รอบๆชุมชนมาย้อมสีเส้นไหมอีกหลายชนิด แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก แต่อย่างน้อยที่สุดก็ทำให้ผ้าไหมของบ้านหนองบัวคำมีสีเขียว สีมชมพูเพิ่มขึ้นมาอีกสองสี จากเดิมที่มีแต่สีแดงน้ำหมาก (ย้อมจากครั้ง) และสีน้ำเงินดำที่ย้อมจากคราม

แม่บุญดี โกรฬิมายกำลังอธิบายลักษณะลวดลาย ความหมาย เทคนิควิธีการมัดย้อมเส้นไหม และการทอผ้าไหมลายพระธาตุพนมและปราสาทหินพิมายด้วยเทคนิคการทอผ้าไหมพืมสามตะกอล โดยบอกว่าเป็นลวดลายที่คิดขึ้นเอง มัดย้อมเอง และช่วยกันทอเป็นผืนผ้า โดยผ้าผืนที่สมบูรณ์ได้มอบเป็นของขวัญให้กับบ้านนารีศรีสวัสดิ์ และได้นำเอาไหมส่วนที่เหลือมาทอเป็นผืนผ้าเก็บไว้เป็นตัวอย่างให้สมาชิกและผู้สนใจได้ศึกษา

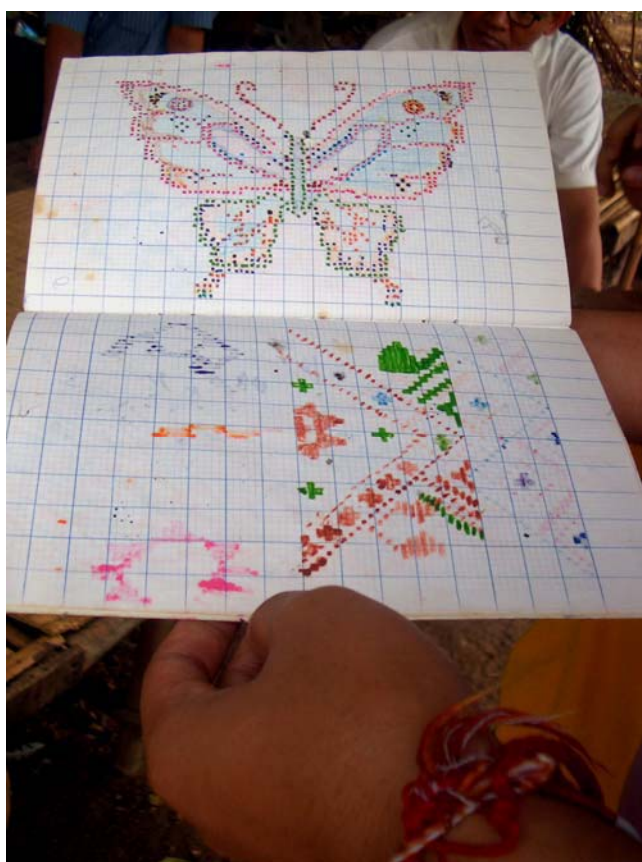
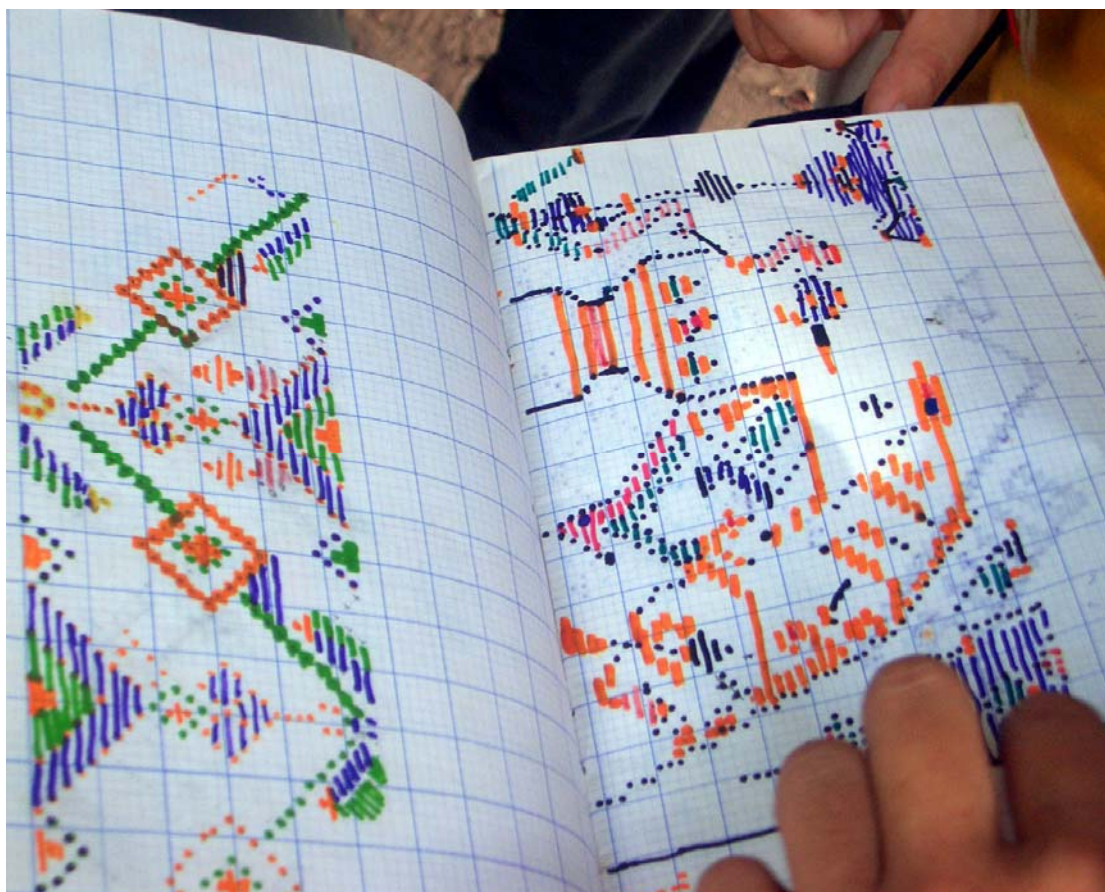
แหล่งเรียนรู้ดูงานจริงชีวิตใหม่ของนักเรียนนารีศรีสวัสดิ์วิทยาลัย

จากที่กลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำต้องเป็นผู้รับการเรียนรู้และออกไปเรียนรู้ดูงานเพื่อเพิ่มชุดความรู้ใหม่ ๆ เรื่องการทอผ้าจากภายนอกชุมชนมาหลายปีติดต่อกัน ภูมิปัญญาเรื่องไหม และผ้าของกลุ่มฯ ก็เริ่มได้รับการยอมรับจากภายนอกมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปลายปี พ.ศ. 2545 ถึงต้นปี พ.ศ. 2546 ชุมชนบ้านหนองบัวคำก็ได้รับเกียรติจากเครือข่ายไหมฝ่ายสีธรรมชาติจังหวัดนครราชสีมาคัดเลือกให้เป็นพื้นที่เรียนรู้จริงชีวิตใหม่ของนักเรียนโรงเรียนนารีศรีสวัสดิ์วิทยาลัย จำนวน 4 รุ่นๆ ละ 30 คน โดยจัดให้นักเรียนแต่ละรุ่นเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับชุมชนเป็นเวลา 2 วัน 1 คืน เรียนรู้ดูงานเรื่องการเลี้ยงไหม การสาวไหม มัดไหม ย้อมสี การทอผ้า ซึ่งมีแม่บุญดี กรรมการและสมาชิกกลุ่มทอผ้าเป็นวิทยากรและครูผู้สอน นอกจากนี้ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านยังร่วมกันทำหน้าที่เจ้าบ้านจัดการต้อนรับและอำนวยความสะดวกให้กับคณะนักเรียนและครูอาจารย์ที่ไปเรียนรู้ดูงานอย่างเต็มที่ และพากันดีใจและภูมิใจที่ชุมชนได้รับการยอมรับจากโรงเรียนชั้นนำที่มีชื่อเสียงของประเทศไทย

หลังจากเป็นสถานที่เรียนรู้ของนักเรียนโรงเรียนวรราชวิทยาลัยแล้ว กลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำก็เป็นที่รู้จักมากขึ้น จึงได้รับยอมรับ และการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการและองค์กรต่างๆทั้งในเรื่องของการเชิญไปร่วมประชุม เป็นวิทยากร ให้งบประมาณสร้างอาคารของกลุ่ม และการสั่งซื้อผลิตภัณฑ์ผ้าไหมสีธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2546 กลุ่มฯได้รับการสั่งซื้อผ้าไหมย้อมสีธรรมชาติรวมความยาว 476 เมตร มูลค่า 144,100 บาท จากหัวหน้านิคมสร้างตนเอง จังหวัดนครราชสีมา เพื่อนำไปส่งให้โรงเรียนช่างทองหลวงในกรุงเทพฯ และกลุ่มฯได้นำสินค้าผ้าไหมย้อมสีธรรมชาติไปออกร้านในงานเทศกาลต่างในจังหวัดนครราชสีมาเกือบทุกงาน เช่น งานประจำปีของดีตะดาต งานกาชาด งานชัยชนะยาไม งานผู้ว่าเคลื่อนที่ที่อำเภอพิมาย และสินค้าผ้าไหมสีธรรมชาติของกลุ่มยังได้รับคัดเลือกเป็นผลิตภัณฑ์ของตำบลด้วย แม้ว่าจะได้รับการรับรองคุณภาพไม่กี่ดาว แต่กลุ่มฯก็ไม่ได้ให้ความสนใจมากนัก แม่บุญดีบอกว่า “มีดาวประจำใจอยู่แล้ว ไม่ต้องเพิ่มเป็นสี่ดาวห้าดาวเราก็อใจแล้ว” ซึ่งชี้ให้เห็นว่าผู้นำกลุ่มมีความหนักแน่นมั่นคง มีความสันโดษ พึ่งพอใจและภูมิใจกับภูมิปัญญาผ้าไหมที่มีอยู่ แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธความสัมพันธ์กับภายนอก และสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมสมัยใหม่ต่างๆได้ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้นำกลุ่มภูมิปัญญาที่ทำให้สมาชิกในชุมชนบ้านหนองบัวคำให้ความเคารพนับถือมีส่วนสำคัญที่ทำให้กระบวนการกลุ่มเข้มแข็ง ทำให้กลุ่มสามารถใช้ภูมิปัญญาการทอผ้าในการสร้างความสุขให้กับครอบครัวและชุมชนได้เป็นอย่างดี

โรงเลี้ยงไหมของกลุ่มไหมฝ้ายสีธรรมชาติ ชั้นเลี้ยงไหมสร้างขึ้นอย่างง่าย ๆ ด้วยไม้ไผ่ นองพื้นแต่ละชั้นด้วยกระดาษหนังสือพิมพ์และมุ้งพลาสติกสีฟ้า การเลี้ยงไหมตัวอ่อนใช้ใบหม่อนที่ปลูกไว้ในสวน ผู้เลี้ยงให้ความสำคัญกับตัวไหมมาก เพราะตัวไหมเป็นสัตว์ที่อ่อนแอ เพราะบาง ต้องป้องกันมดแมลงวัน ยุง ไม่ให้เข้าไปรบกวน ในภาพจะเห็นว่าการป้องกันมดโดยการหล่อน้ำที่โคนเสาทุกต้น และป้องกันยุงแมลงวันด้วยการกางมุ้งครอบชั้นโรงเลี้ยงทั้งหมด

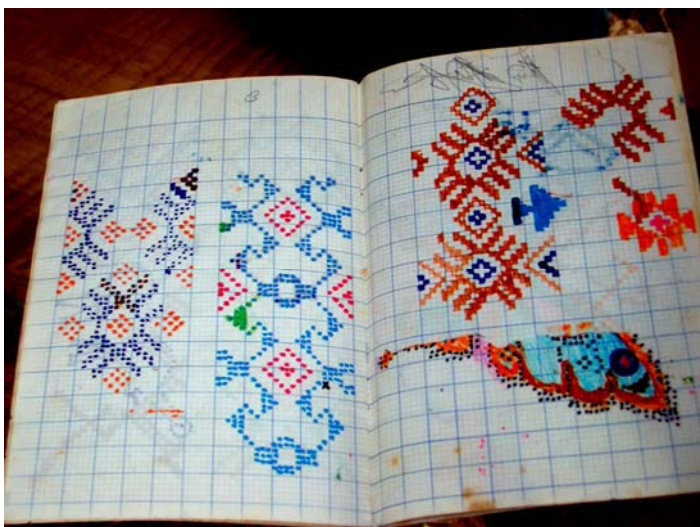
สมุดบันทึกแบบลายผ้าของแม่บุญดี
โกโรพินาย และสมาชิกกลุ่มไหมฝ้ายสี
ธรรมชาติบ้านหนองบัวคำที่แต่เดิม
การเรียนรู้และการจัดการความรู้เรื่อง
การออกแบบลายผ้าไม่มีการบันทึกลง
ในกระดาษหรือสื่ออื่นๆ แต่เป็นการ
เรียนรู้ผ่านการดู ลองทำ และแบบครู
พักลักจำ แต่ปัจจุบันมีการจัดเก็บลาย
ผ้าเป็นชุดความรู้สำหรับการเผยแพร่
และการเรียนรู้ในกลุ่มผู้เรียนอื่นด้วย

ขยายความสำเร็จและความสุขสู่ชุมชน

ความสำเร็จในการขยายกิจการของกลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำ ทำให้กลุ่มมีรายได้เพิ่มขึ้น กลุ่มจึงปรึกษากัน พิจารณาและมีความเห็นร่วมกันว่าควรแบ่งปันผลประโยชน์ให้กับเพื่อนบ้านที่ยังไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มบ้าง โดยการเปิดรับสมาชิกเพิ่ม แต่สมาชิกใหม่จะต้องจ่ายค่าหุ้นและค่าสมัครรวม 200 บาท จึงจะมีสิทธิในการกู้เงินเท่าเทียมกับสมาชิกเก่าที่ล้มลุกคลุกคลานร่วมทุกข์ร่วมสุขในการพัฒนากลุ่มมาตั้งแต่ต้นจนกลุ่มเข้มแข็ง

นอกจากการแบ่งปันความสำเร็จไปสู่สมาชิกใหม่ของกลุ่มแล้ว กลุ่มทอผ้าซึ่งเกือบจะกลายเป็นกลุ่มเดียวกับกลุ่มแม่บ้านบ้านหนองบัวคำ ก็ได้เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาชุมชน ผลงานการจัดการเรียนรู้ให้กับคณะนักเรียนโรงเรียนนวชิราวุธวิทยาลัยได้นำไปสู่ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างชุมชนและโรงเรียน คณะอาจารย์โรงเรียนนวชิราวุธวิทยาลัยจึงนำผ้าป่าไปทอดที่วัดบ้านหนองบัวคำ และบริจาคเครื่องคอมพิวเตอร์ให้กับโรงเรียนบ้านหนองบัวคำตามคำร้องขอของกลุ่มทอผ้า

กลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำได้ใช้เวลาถึง 17 ปี ในการเรียนรู้ที่จะเชื่อมโยงภูมิปัญญาเดิมเข้ากับภูมิปัญญาใหม่ทั้งเรื่องของการทอผ้า และการบริหารจัดการกลุ่ม การจัดการระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มกับองค์กรพัฒนาต่างๆที่เข้ามาเกี่ยวข้อง การจัดการการเงินและผลประโยชน์ในหมู่สมาชิก และการจัดการความรู้ทั้งหมดที่มีอยู่ให้ประสานสอดคล้องไปด้วยกัน ไม่ขัดแย้งกับวิถีชีวิตปกติของครอบครัวและชุมชน รวมทั้งความพยายามในการอนุรักษ์แบบแผนการฟุ้งตนเองในเรื่องการเลี้ยงไหม ผลิตเส้นไหม ทอผ้าไหมตามฐานความรู้เดิมให้สามารถประสานไปกับการเปลี่ยนแปลงของตลาดภายนอกและความต้องการของคนภายในชุมชนเองได้อย่างกลมกลืน ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายนักในยุคสมัยที่มีความผันผวนทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเช่นทุกวันนี้

สมุดสะสมแบบลายผ้าของแม่บุญดี ไกรพิมาย และกลุ่มใหม่ ฝ่ายสี่ธรรมชาติ เป็นการจับเก็บชุดความรู้ที่สำคัญของกลุ่มที่สามารถนำมาเป็นแม่แบบในการทอผ้า และเป็นข้อมูลเพื่อการเรียนรู้ของสมาชิกในกลุ่ม และผู้ที่สนใจ

แม่บุญดี โกรพิมาย มีความสุขกับการเล่าเรื่องราวของกลุ่มไหมฝ่ายสีธรรมชาติให้คณะผู้วิจัยฟังพร้อมกับการเอาบัญชีต่างๆ ที่กลุ่มได้จัดทำร่วมกันมาแสดงให้ดูด้วย แม่บุญดีบอกว่าแต่ก่อนรวมกลุ่มกันมาก็ไม่เคยต้องทำบัญชีอะไรไว้ ได้เงินมาเท่าไรก็หักค่าใช้จ่ายต้นทุน ที่เหลือก็แบ่งกันไปตามที่ตกลงกัน แต่พอต้องมาเริ่มทำบัญชีซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่คุ้นเคยมาก่อนก็หนักใจและทุกขใจมาก แต่เมื่อค่อยเรียนรู้และลงมือทำผิดบ้างถูกบ้างก็พอจะเป็นระบบมากขึ้น

ดังนั้นจึงไม่แปลกใจเลยว่าทุกวันนี้เมื่อเดินเข้าไปในชุมชนบ้านหนองบัวคำจึงยังคงเห็นกระดังงาไหมตั้งซ้อนอยู่เป็นชั้นๆ ตามใต้ถุนบ้านและในโรงเลี้ยงไหม เห็นผู้หญิงหลายวัยหุงผ้าไหมนั่งทอผ้าอยู่ตามใต้ถุนบ้าน เห็นสวนหม่อนเขียวขจีอยู่ตามริมทุ่งรอบหมู่บ้าน และก็เห็นใบหน้าเปื้อนยิ้มของแม่บุญดี พร้อมเพื่อนสมาชิกกลุ่มทอผ้าคอยต้อนรับ ตอบคำถามและอธิบายเรื่องราวของไหม ผ้าไหม และความ เป็นมาของกลุ่มทอผ้าอย่างอารมณ์ดี ไม่มีวีแววเบื่อหน่ายต่อการต้องตอบคำถาม ซ้ำๆ จากคนหลายกลุ่ม.....อาการเช่นนี้กระมังที่เรียกว่าความสุข.....และน่าจะเป็นความสุขที่เกิดจากการเรียนรู้และใช้ภูมิปัญญาทอผ้าได้อย่างเหมาะสมกับ สภาวะของชีวิตและบริบทแวดล้อมในแต่ละช่วงเวลาที่เราเคลื่อนผ่านไปนั่นเอง.

หมี่พีมาย

: วงวิถีของเส้นแป้งอันบอบบางข้างปราสาทหิน

“หมี่” เป็นคำสำคัญในวัฒนธรรมพื้นฐานของชีวิตคนอีสาน หมี่ คำแรก เป็นอาหาร ทำจากแผ่นแป้งสุกหั่นเป็นเส้นๆ มัดเป็นกำๆตากแห้ง เก็บไว้ได้นานเป็นเดือน คนโคราชนิยม กินหมี่ผัดแก้มกับส้มตำ หมี่ คำที่สองเกี่ยวข้องกับเครื่องนุ่งห่ม ผ้าฝ้ายมัดหมี่ ผ้าไหม มัดหมี่ ซึ่งทั้งสองหมี่เป็นภูมิปัญญาของคนอีสานที่ทำสืบทอดกันมานาน ไม่มีใครบอกได้ว่า นานเท่าไร แต่จากหลักฐานทางโบราณคดีที่บ้านเชียงได้พบร่องรอยของผ้าไหมจากเส้นใยป่าน ักัญชา (hemp) ติดอยู่บนกำไลสำริดฝังไว้เมื่อราว 3,000 ปีมาแล้ว (จิราภรณ์ อรรถะนาค. 2528, น.53) ลักษณะของมัดหมี่ฝ้าย มัดหมี่ไหมจะเลียนคำและลักษณะมาจากการมัดหมี่แป้ง หรือไม่ก็ไม่มีใครบอกได้แน่ชัดเช่นกัน แต่ที่แน่ๆ “หมี่” ทั้งสองมิติล้วนเกี่ยวข้องกับปัจจัยที่ ตอบสนองต่อความจำเป็นพื้นฐานในชีวิตของคนเรา

ร้านขายหมี่ผัดที่ไทรงาม แหล่งรับประทานหมี่พีมายที่มีชื่อเสียงของอำเภอพีมาย มีร้านขายหมี่ผัด เกือบสิบร้าน และมีนักท่องเที่ยวแวะเวียนไปรับประทานหมี่ผัดอย่างเนืองแน่นทุกวัน นอกจากนี้ยังมี ร้านขายของที่ระลึกที่มีสินค้าหมี่พีมาย (แห้ง) ใ้ขายให้นักท่องเที่ยวด้วย แต่จากการศึกษาพบว่าหมี่ ที่ร้านค้าผัดขายและวางขายนั้นเป็นหมี่ที่ผลิตจากโรงงานไม่ใช่หมี่พีมายแบบดั้งเดิม

ทุกวันนี้ร้านอาหารที่สวนไทรงามทุกร้านยังผัดหมี่ขายคล้ายกับเมื่อสี่สิบปีก่อน แต่ถ้าใครไม่สังเกตดี ๆ ก็จะไม่สามารถรู้ได้เลยว่าเส้นหมี่ที่แม่ค้าผัดให้เรารับประทานกันนั้นไม่ใช่ “หมี่พิมาย” ที่สมบูรณ์แบบอีกต่อไปแล้ว องค์ประกอบของอาหารจานเด็ดที่ชื่อ “ผัดหมี่พิมาย” ที่วางอยู่ตรงหน้าเราอาจจะเหลือสภาพเพียงผัดหมี่ที่เมืองพิมายเท่านั้น “เรา” ในฐานะของคนถิ่นอื่น ในฐานะนักท่องเที่ยว หรือในฐานะนักวิจัยด้านภูมิปัญญา ศิลปวัฒนธรรมใส่ใจใน “ความเปลี่ยนแปลง” ที่มี “ความปลอมแปลง” ทับซ้อนอยู่ด้วยเช่นนี้นาน้อยเพียงใด

บางคนหรือหลายคนอาจไม่ใส่ใจว่า หมี่พิมายแท้ หรือ หมี่พิมายเทียม เมื่อไปเที่ยวพิมายแล้วได้รับประทานผัดหมี่ที่เมืองพิมายก็น่าจะพอใจแล้ว ส่วนแม่ค้าจะเอาเส้นหมี่ของที่ไหนมาผัดก็ไม่เห็นว่าจะมีนัยสำคัญอะไร ถ้าผัดไม่อร่อยก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

แต่สำหรับคนเก่าคนแก่ของพิมายแล้วเรื่องนี้เป็นประเด็นใหญ่เหมือนกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อไปถามคนทำเส้นหมี่พิมายมาตั้งแต่เด็ก ๆ จนอายุเกือบเจ็ดสิบปีอย่างแม่ประทุม ผลนา แล้วเป็นเรื่องที่ยอมได้ยากขึ้นมาก็เดียว

ทุกวันนี้ “หมี่พิมาย” ที่คนบ้านตะวันตกวัดเดิมริมคูเมืองพิมายเคยทำกันทั้งชุมชนหลายสิบครัวเรือนเหลือทำกันอยู่จริง ๆ เพียง 4 ครอบครัวเท่านั้น ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น และสี่ครอบครัวนี้จะทำต่อไปได้อีกนานเท่าไร

แม่ประทุม ผลนา ประธานกลุ่มหมี่มายบ้านตะวันตกวัดเดิม ได้เรียนรู้การทำหมี่จากยายและแม่ ปัจจุบันรวมกลุ่มกับน้องสาวและเพื่อนบ้านผลิตหมี่พิมายอยู่อย่างต่อเนื่อง แม้ว่าหมี่พิมายฝีมือจะถูกหมี่โรงงานเข้ามาแย่งส่วนแบ่งของตลาดโดยใช้ชื่อ “หมี่พิมาย” เหมือนกัน และมีแนวโน้มว่าหมี่พิมายแท้ที่กลุ่มผลิตอยู่จะได้รับความนิยมไม่มากนัก แต่แม่ประทุมและสมาชิกกลุ่มที่เหลืออยู่เพียง 4 ครอบครัวก็ยังยืนยันว่าไม่ท้อ เพราะเท่าที่ทำอยู่ก็ยังขายได้ไม่เดือดร้อน ที่ทำอยู่ก็ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อการขายเพียงอย่างเดียว หากทำหมี่เพื่อใช้ประโยชน์

บ้านตะวันตกวัดเดิมและชุมชนหมีเมืองพิมาย

โครงการฯได้ทำการศึกษาประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านตะวันตกวัดเดิม ผ่านเวทีพูดคุยฟื้นความหลังของคนในชุมชนเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2547 โดยเชิญผู้อาวุโสในชุมชนมาร่วมกันสร้างข้อมูล ประกอบด้วย ย่าอยู่ สมนิยม ยายเกตุ เรือนใหม่ ย่าตุ้ย สมนิยม แม่เมาะ สอพิมาย แม่ประทุม ผลนา ทราบว่าผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานกลุ่มแรกๆในบริเวณชุมชนบ้านตะวันตกวัดเดิมเมื่อราวสองร้อยปีก่อนมี 2 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งมาจากประเทศลาวได้แก่ครอบครัวของย่าสุขปู่ฟัก แสงจันทร์ ครอบครัวยายตุ้ตาทอง ครอบครัว ยายแก้วตาพรม และครอบครัวยายทิมตาบุญ อีกกลุ่มหนึ่งมาจากอำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ได้แก่ครอบครัวยายเอมตาหรั่ง จักสาน ครอบครัวยายจันทร์+ดาอินทร์ และครอบครัวของยายทองตาเอื้อน

ตอนอพยพมาใหม่ๆพื้นที่ตั้งบ้านเป็นที่ดอนอยู่ในเขตเมืองเก่าพิมาย รอบๆเป็นป่าไม้ดงล่างมีไม้กก ไม้ไผ่ เป็นดงมัน ดงกลอย มีถนนทางเกวียนแคบๆติดต่อกับชุมชนอื่นๆ ตรงที่ข้ามแม่น้ำจักราชมีสะพานไม้ไค้ๆ เรียกว่า “สะพานหลังโก๊ะ”

ลักษณะบ้านเรือนเป็นบ้านไม้ยกพื้นสูงเรียกว่าบ้านเสาตีเปลือก เพราะใช้ไม้ต้นเล็กๆทั้งต้นมาลอกเอาเปลือกออกก่อน ฝาบ้านกรุด้วยปรี้อ หลังคามุงแฝก กลางคินยังไม่มีตะเกียงน้ำมัน ได้แสงสว่างจากการจุดตะบองใต้ ลูกหลานของผู้อพยพมาตั้งถิ่นฐานสองกลุ่มแต่งงานกัน ย่าอยู่และย่าตุ้ยผู้ให้ข้อมูลเป็นหลานของย่าสุข+ปู่ฟักที่มาจากลาว และเป็นพี่น้องกับตาคำที่เป็นพ่อของแม่ประทุม ผลนา ซึ่งแม่ประทุมเป็นชั้นหลานของย่าสุขปู่ฟัก ส่วนแม่ของแม่ประทุมเป็นหลานทางสายที่มาจากอำเภอศรีเชียงใหม่

ชาวบ้านตะวันตกวัดเดิมส่วนใหญ่ทำนาเป็นหลัก และทำเส้นหมี่ขายเป็นอาชีพเสริมนับถือศาสนาพุทธ โดยมีวัดเดิมเป็นศูนย์กลางทางศาสนาของชุมชน ชาวบ้านจึงมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมเหมือนกับคนอีสานทั่วไป แต่สิ่งที่แตกต่างจากคนอีสานในพิมายและชุมชนอื่นๆ คือ การทำหมี่ ผู้อาวุโสเล่าว่า คนที่ริเริ่มทำเส้นหมี่คนแรกคือ ยายทิน ซึ่งเป็นความรู้ติดตัวมาจากบ้านเดิม และก็ถ่ายทอดความรู้ในหมู่เครือญาติ ไม่มีทำที่บ้านอื่น ทำแล้วก็หาบเอาไปขายตามหมู่บ้านต่างๆ เช่น บ้านรังกาใหญ่ บ้านพุทรา บ้านตะบอง บ้านตะปัน บ้านท่าหลวง บ้านหนองจิก บ้านดงใหญ่ และเอาไปขายที่ตลาด ต่อมาเมื่อมีรถยนต์ก็เอาขึ้นรถไปขายที่อำเภอโนนแดง อำเภอประทาย อำเภอชุมพวง นอกจากเส้นหมี่แล้ว ในระยะต่อมาชุมชนตะวันตกวัดเดิม ทำเส้นก๋วยเตี๋ยวขายด้วย แต่ต้องเลิกไปเมื่อมีเส้นก๋วยเตี๋ยวจากโคราชมาแย่งตลาด แต่หมี่นั้นทำสืบกันมารุ่นต่อรุ่นไม่เคยขาดตอนจนถึงปัจจุบัน รวมอายุของหมี่พิมายตั้งแต่รุ่นยายทินแล้วก็เกือบร้อยปี และหากเอาความยาวของเส้นหมี่ที่ทำทั้งหมดมาต่อกันก็น่าจะเอามาพันรอบโลกได้หลายร้อยรอบ

หมีพืมายีสันต่างๆเป็นสินค้าสำคัญในร้านขายของที่ระลึกทุกร้านในแหล่งท่องเที่ยวสวนไทรงาม และปราสาทหินพืมาย

เคล็ดลับของการทำหมีและการมัดแบบหมีพืมาย ๆ

เส้นหมีพืมายทำจากข้าวเจ้าล้วนๆ ไม่ผสมแป้งมันหรือแป้งข้าวเหนียว แต่ก่อนทำด้วยแรงคนไม่มีเครื่องจักรช่วย ใช้ข้าวที่ปลูกเอง จึงมีต้นทุนไม่สูง ฝืนก็หาง่าย เดี่ยวนี้ทั้งข้าวทั้งฝืนต้องซื้อ ต้นทุนสูงขึ้น

วิธีการและขั้นตอนทำหมีดูเหมือนว่าไม่ยาก แต่กว่าจะทำได้ชำนาญก็ใช้เวลาฝึกฝนอยู่นาน การทำหมีเป็นงานของผู้หญิง ผู้ชายไม่ค่อยทำกัน เนื่องจากเป็นงานเกี่ยวกับอาหาร ต้องไม่แป้ง ต้องนั่งอยู่หน้าเตากวาดหมีนานๆ

การทำหมีเริ่มจากนำข้าวสารข้าวเจ้าแช่น้ำนาน ประมาณ 1 ชั่วโมง เอาข้าวเจ้าที่แช่น้ำได้ที่แล้วไปโม่ให้ละเอียดเป็นน้ำแป้ง โดยปกติจะไม่ผสมสี ไม่ผสมแป้งมันหรือแป้งข้าวเหนียว แต่ในกรณีที่ทำหมีสีก็ผสมพืชผักไม้พร้อมกันให้ละเอียด จากนั้นเอาน้ำแป้งที่ได้ไปนึ่งกวาดเป็นแผ่นบางๆบนผ้าที่ขึงกรอบปากกะทะน้ำร้อนปิดฝาครอบจนแผ่นแป้งสุกซึ่งใช้เวลาไม่กี่นาที แล้วลอกแผ่นแป้งออกจากผ้าปากกะทะเอาไปผึ่งให้แห้งหมาดๆประมาณ 3-4 ชั่วโมง ทาน้ำมันให้ทั่วแผ่นแป้งแล้วจึงเอาไปหั่นซอยเป็นเส้นหมี แบ่งมัดเป็นกำๆด้วยดอไม้ไผ่โดยกะปริมาณแต่

ละทำให้เท่าๆกัน เอาหมี่ที่มัดเป็นกำไปเรียงบนแผงไม้ไผ่ตากแดดจนแห้ง นำไปปรุงเป็นอาหารรับประทาน หรือบรรจุถุงส่งไปขายได้ หมี่พื้ขายแท่งๆเก็บได้นานประมาณ 1 เดือน เก็บนานกว่านั้นจะหืนและเสีย

หมี่พื้ขายแท่งๆดั้งเดิมมีสีขาวนวล ไม่ผสมสีอื่น แต่ต่อมามีการพัฒนาใส่สีธรรมชาติลงไปด้วย จึงมีหมี่หลายสี เช่น หมี่สีเหลืองใส่ผักทองต้มสุก สีเขียวใส่ใบคะน้า และสีชมพูใส่มะเขือเทศ ทำให้ผู้บริโภคมีทางเลือกมากขึ้น แต่ก่อนชาวบ้านเอาหมี่ไปทำอาหารได้หลายอย่าง ทั้งอาหารคาวและอาหารหวาน อาหารคาวนอกจากผัดหมี่แล้ว ยังทำแกงหมี่ได้ด้วย โดยใส่แกงกับไข่ หรือแกงกับมันนกก แกงหมี่ใส่ปลาร้า และทำหมี่น้ำคล้ายๆกวยเตี๋ยวน้ำก็ได้ แต่เรียกว่าแกงหมี่ ส่วนอาหารหวานที่ทำจากหมี่ก็ทำเป็นหมี่น้ำกะทิก็ได้ แต่เดี๋ยวนี้เหลือแต่ผัดหมี่อย่างเดียว

แม่ประทุม ผลนา สาธิตการกวาดหมี่

แม่ประทุม ผลนา ประธานกลุ่มหมี่พื้ขาย บอกว่า แม่ค้าที่ไทรงามเดี๋ยวนี้นิยมนำหมี่พื้ขายไปผัดขายนักท่องเที่ยว เพราะหมี่พื้ขายเป็นหมี่ข้าวเจ้าล้วนๆ คนไม่ชำนาญจะรู้สึกผัดยาก ผัดไม่เป็นหมี่จะเละไม่สวย การผัดหมี่พื้ขายให้เส้นหมี่คงรูปน่ารับประทานมีเทคนิคเฉพาะ คือ ไม่ต้องเอาเส้นหมี่แช่น้ำ เวลาผัดให้เตรียมผัดเครื่องปรุงให้สุกพร้อมกันทั้งหมดก่อนแล้วจึงเอาเส้นหมี่ใส่ลงไป เส้นหมี่เมื่อโดนน้ำร้อนๆจากเครื่องปรุงจะอ่อนตัว ปล่อยไว้

สักครู่ไม่ต้องคนหรือพลิกกลับไปมาเพราะจะทำให้มีละ กะดูพอเห็นว่าเส้นหมี่อ่อนนุ่มได้ที่ แล้วจึงใช้ตะหลิวพลิกเส้นหมี่คลุกเข้ากับเครื่องปรุงเพียงสองสามครั้งเท่านั้น เสร็จแล้วตักใส่จานรับประทานตอนร้อนๆจะได้รสชาติอร่อยดี หากทิ้งไว้จนเย็นจะไม่อร่อยเพราะเส้นหมี่แห้งแล้วจะแข็ง ดังนั้นแม่ค้าสมัยใหม่ที่ผัดหมี่ขายจึงชอบใช้หมี่แบ่งข้าวเหนียวหรือผสมแป้งมัน ทำจากที่อื่นไม่ใช่หมี่พืมาย เส้นเหนียวกว่าหมี่พืมาย ผัดแล้วเส้นคงรูปสวยงามรับประทาน แต่ส่วนมากต้องผัดแบบผัดไทย ไม่ใช่ผัดแบบหมี่พืมายแท้

หมี่พืมาย เป็นอัตลักษณ์ท้องถิ่น

หมี่พืมาย ค่อยๆมีบทบาทในฐานะอาหารประจำถิ่นมากขึ้นเรื่อยๆ ชาวบ้านตะวันตกวัดเดิมจึงมีงานทำไม่ขาดมือ อำเภอพืมายก็ถือว่าหมี่พืมายเป็นผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ถึงกับเอาไปใส่ในคำขวัญของอำเภอที่ว่า “เมืองปราสาทหิน ถิ่นไทรยางม เมืองงามประเพณี หมี่พืมาย เครื่องห่วยล้ำค่า” เดียวนี้หมี่พืมายเป็นสินค้าของฝากที่มีชื่อเสียงของจังหวัดนครราชสีมา เป็นอาหารท้องถิ่นที่คนอีสานนิยมรับประทาน ผู้ผลิตอาหารโต๊ะจีนในจังหวัดนครราชสีมาเอาผัดหมี่พืมายเข้าไปเป็นอาหารในรายการอาหารหลัก บริการพร้อมกับส้มตำ และตามงานบวช งานศพ และงานเทศกาลต่างๆนิยมผัดหมี่เลี้ยงแขก เพราะทั้งประหยัดและกินสะดวกไม่ยุ่งยาก หมี่พืมายจึงแทรกเข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของคนพืมาย และคนโคราชจนแยกไม่ออก

การเรียนรู้และการจัดการความรู้ของกลุ่มคนทำหมี่

การจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการทำหมี่ เป็นการเรียนรู้ในวิถีชีวิตที่มีความเกี่ยวข้องกับมิติของการพึ่งตนเองที่เชื่อมโยงกับวิถีการผลิต การบริโภค และการกระจายผลผลิตที่อยู่บนฐานทรัพยากรและวัฒนธรรมท้องถิ่น กล่าวคือ เป็นกระบวนการเรียนรู้การผลิตอาหารที่แปรรูปจากข้าวเจ้าที่เป็นอาหารหลักของชุมชน และเป็นวัตถุดิบที่ทุกบ้านทุกครัวเรือนปลูกและมีเก็บไว้ในยุ้งฉางอยู่แล้ว ประกอบกับวิธีการขั้นตอนในการผลิตไม่ยุ่งยากซับซ้อน ไม่พึ่งพาเทคโนโลยีขั้นสูง หากแต่ต้องการการฝึกฝนให้เกิดทักษะความชำนาญและความอดทนในการทำแต่ละขั้นตอนเท่านั้น

หมี่พืมาย มีบทบาทเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนบ้านตะวันตกวัดเดิมในหลายมิติ ตั้งแต่เรื่องปากท้อง เศรษฐกิจชุมชน ไปจนถึงประเพณี พิธีกรรม และระบบสวัสดิการชุมชน ดังข้อมูลที่แม่ประทุมเล่าว่า ครอบครัวของเธอทำหมี่มาตั้งแต่รุ่นยาย ใช้ข้าวที่ปลูกกันเอง ส่วนใหญ่เป็นข้าวพันธุ์เหลืองประทิว และ พันธุ์ชัยนาท แต่พันธุ์ชัยนาทมีน้อยกว่า ทำหมี่ไว้กินและไว้ขาย พอมีงานประเพณี เช่น งานศพ ก็จะเอาหมี่มาผัดเลี้ยงกันในงานศพ เหมือนที่ภาคกลางมีอาหารไว้เลี้ยงแขกที่มาจากงานสวดศพ เป็นต้น

การตากหมี่ที่หั่นเป็นเส้น มัดเป็นกำๆแล้วโดยอาศัยแสงแดด ไม่ใช่เตาอบ กิจกรรมเกี่ยวกับหมี่ทุกๆ อย่างกลุ่มเน้นการทำด้วยมือและแรงคนมากกว่าการพึ่งพาเครื่องจักร การผลิตหมี่สีต่างๆก็ไม่ผสมสีสังเคราะห์ หากใช้วัสดุธรรมชาติผสมแป้งหมี่ให้เกิดสี เช่น สีเขียวผสมใบคะน้า สีชมพูผสมมะเขือเทศ สีเหลืองผสมฟักทองต้มสุก

การนำหมี่ออกมาขายเป็นไปในลักษณะของการตลาดแบบชาวบ้านที่ไม่เน้นกำไรและเงินเป็นตัวตั้ง ที่บ้านทำกินกันอย่างไร ที่เอาออกไปขายก็เป็นอย่างเดียวกัน ไม่หลอกลวงผู้บริโภค เวลาจะเอาหมี่ไปขายแต่ก่อนก็หาบไปกันเป็นกลุ่มๆ แวะขายไปเรื่อยๆตามหมู่บ้าน รายทาง หมัดเมื่อไรก็เดินกลับ ใครขายหมัดก่อนก็รอคนที่ยังไม่หมัดไม่ทิ้งกัน สะท้อนให้เห็นถึงความรักและห่วงใยกันของชาวบ้าน ไม่ใช่เป็นการแข่งขันกัน กระบวนการผลิตและการค้าขายหมี่ช่วยดำรงความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว และระหว่างครอบครัว หมู่บ้านทำหมี่กับหมู่บ้านอื่นๆที่เป็นผู้บริโภคไว้ได้ยาวนาน ขนาดของชุมชนหมี่ในอดีตจึงไม่ได้มีขอบเขตอยู่เพียงเฉพาะบ้านตะวันตกวัดเดิมเท่านั้นหากแต่ครอบคลุมไปถึงอำเภอประเทย อำเภอชุมพวงที่อยู่ห่างไกลออกไปแต่เป็นผู้บริโภคหมี่ที่ผลิตจากชุมชนหมี่ที่เมืองพิมาย หมี่ทำให้เกิดความเป็นกันเอง สร้างความใกล้ชิดสนิทสนม เพราะระหว่างทางที่หาบหมี่ไปขายย่อมมีการพูดคุย ถามไถ่ แลกเปลี่ยนสารทุกข์สุกดิบ ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น หมี่จึงไม่ได้มีความหมายเพียงผลิตภัณฑ์อาหารที่แปรรูปมาจากข้าวเท่านั้น แต่เป็นภูมิปัญญาเชิงกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน สร้างความเป็นชุมชน และสร้างสุขภาวะของชุมชนอีกด้วย

การจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการผลิตหมีพิมาย ส่วนมากเป็นการเรียนรู้ผ่านกระบวนการถ่ายทอดทางสังคมในครอบครัว และในชุมชนเครือญาติใกล้ชิดจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง ค่อยเป็นค่อยไป เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงที่เริ่มเรียนและหัดทำกันตั้งแต่เด็กๆ แม่ประทุมเล่าว่า ไม่เคยเรียนเรื่องทำหมีในโรงเรียน เรียนรู้กันเองตามธรรมชาติ ยายทำก่อน แล้วสอนแม่ ตนเองก็คลุกคลีกับการทำหมีมาตั้งแต่เรียนอยู่ชั้น ป.3 น้องสาวของแม่ประทุมก็ทำหมีกันได้ทุกคน แม้ว่าจะมีชีวิตคลุกคลีกับการทำหมี แต่ก็ต้องเกิดจากการลองผิดลองถูกด้วย ต้องอาศัยการสั่งสมประสบการณ์ การฝึกฝน เพราะความรู้ภูมิปัญญาหรือเทคนิควิธีการต่างๆบางอย่าง เป็นความรู้ติดคน อย่างตัวแม่ประทุมเองก็ต้องมีการฝึกฝนก่อนจะเกิดความชำนาญ เช่น ก่อนที่ยายจะยอมให้เป็นผู้กวาดแป้งหมีได้ แม่ประทุมจะต้องกีดกวาดแป้งก้วยเดี่ยวให้ชำนาญก่อน เพราะแป้งก้วยเดี่ยวหนากว่าหมี การกวาดแป้งหมีจะต้องกวาดให้เป็นแผ่นบางเรียบเสมอกัน เวลาตากจะได้แห้งพร้อมกันตลอดเส้น ส่วนก้วยเดี่ยวไม่ต้องตากแห้ง หั่นเป็นเส้นแล้วก็นำไปปรุงเป็นอาหารรับประทานวันต่อวันไม่เหลือค้างไว้วันต่อไป การเรียนรู้ในลักษณะนี้ก่อให้เกิดชุดความรู้ขึ้นกับตัวแม่ประทุมเอง ทำให้แม่ประทุมรู้ว่าทำอะไรหมีจึงจะออกมาดี จนสามารถเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่น้อง สมาชิกกลุ่ม และคนในชุมชนบ้านตะวันตกวัดเดิม และคนในชุมชนอื่นๆได้ เห็นได้จากการที่แม่ประทุมได้รับเชิญให้ไปสอนการทำหมีให้กับกลุ่มเกษตรกรในโครงการพักชำระหนี้ที่จังหวัดนครนายกเป็นเวลา 3 เดือนเมื่อปี พ.ศ. 2545 ได้คำตอบแทนเดือนละ 1 หมื่นบาท

นิยามความสุขของคนทำหมี

หากจะถามใครสักคนที่ทำหมีถึงเรื่องความสุข ก็คงต้องถามแม่ประทุม ผลนา เพราะแม่ประทุมเป็นคนทำหมีอาวุโสสูงสุดที่ทำหมีมาตั้งแต่เรียนชั้น ป. 3 นับถึงปีนี้ก็ร่วม 60 ปีแล้ว

“.....ทุกวันนี้ฉันยังทำหมี เพราะรักหมี ปู่ ย่า ตา ยาย ทำหมีมาจนส่งลูกเรียนได้ ถ้าไม่ทำหมีก็เหงา ได้ทำหมีแล้วรู้สึกสบายใจ อยากสอนให้คนที่สนใจ ไม่หวังวิชาหรืออะไร เพราะยิ่งสอน ก็ยิ่งเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ได้ออกรายการโทรทัศน์ เผยแพร่ ทำให้หมีพิมายโด่งดัง ถึงแม้จะมีคนเอาชื่อหมีพิมายไปใช้ก็ไม่ใช่ไร เพราะความภูมิใจอยู่ที่ตัวเรา.....”

แม่ประทุมและน้องสาวอีกสองคนที่ยังยืนหยัดทำหมีพิมายแท้ๆยังมีความเชื่อมั่นว่าหมีพิมายของแท้ไม่เหมือนใคร มีเอกลักษณ์โดดเด่นเป็นของตัวเอง ที่เส้นเหนียวนุ่ม เพราะทำจากมือไม่ใช่เครื่องจักร ไม่ได้ใส่เฉพาะแรงกายแต่ได้ใส่แรงใจลงไปด้วย ซึ่งทำให้มีคุณภาพเด่นกว่าที่อื่นๆ เชื่อมั่นว่าคนพิมายเองจะรู้ว่าทำไหน คือ หมีโรงงาน ทำไหน คือ หมีพิมาย

น้องสาวของแม่ประทุม ผลนา สมาชิกคนหนึ่งของกลุ่มที่ร่วมดำเนินกิจการทำหมีพิมายด้วยกันมาตั้งแต่เด็กๆ แม่แต่งงานมีครอบครัวมีลูกแล้วแต่ก็ยังทำหมีกันอยู่ ในการทำหมีก็จะมีลูกหลานเข้ามาเล่นอยู่ใกล้ๆ เป็นการทำงานและเลี้ยงดูลูกหลานไปพร้อมๆ กัน แม้ว่าตอนนี้ลูกหลานจะยังไม่ค่อยให้ความสนใจในการเล่นหมีแบบดั้งเดิม แต่ก็เริ่มมีบางคนให้ความสนใจมากขึ้น

การทำหมีของกลุ่มหมีพิมาย เป็นการจัดการภูมิปัญญาที่เกิดจากวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ รวมทั้งการประกอบอาชีพของคนในชุมชน เป็นกระบวนการภูมิปัญญาที่ไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ หากแต่มีการปรับตัวไปตามการเปลี่ยนแปลงของบริบทต่างๆ ทางสังคมได้ไม่ขัดขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่สูญเสียความเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ไปจนหมดสิ้น เห็นได้จากในปัจจุบันแม้ว่าจะต้องซื้อข้าวสาร และไม้พินที่ทำให้มีต้นทุนสูงขึ้น แต่ก็ยังคงทำหมีขายราคากิโล 2 บาท ไม่ขึ้นราคามากเกินไป แม่ประทุมบอกว่า “ขายกิโลละสองบาท หักค่าข้าวค่าพิน ค่าไฟฟ้าแล้วก็ยังมีกำไรเหลือแบ่งกัน พออยู่ได้ไม่เดือดร้อน ถ้าไม่ได้ทำหมีจะเดือดร้อนมากกว่า คงทนอยู่ไม่ได้ และถ้าจะให้เปลี่ยนไปทำหมีอย่างอื่นเพื่อแข่งกับหมีโรงงานฉันก็จะไม่ทำ ไม่รู้จะแข่งไปทำไม อยู่อย่างนี้นั่นก็อยู่ได้”

ความภูมิใจสูงสุดของคนทำหมี คือ น้องสาวของแม่ประทุมได้ผัดหมีพิมายถวายให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสวย เมื่อคราวที่พระองค์เสด็จไปเมืองพิมายเมื่อสองสามปีก่อน

ความสุขอีกลักษณะหนึ่งของคนทำหมี แม่ประทุมและน้องสาวของแม่ประทุมบอกว่าอยู่ที่ “ความอิสระ ไม่มีเจ้านายและเวลาของหน่วยงานมาคอยบงการและควบคุม อยากจะทำก็ทำ ไม่อยากทำก็หยุด ทำเท่าที่มีแรงทำ ตอนทำกันเป็นกลุ่มก็ถ้อยทีถ้อยอาศัย ไม่บังคับกันว่าต้องมาทำวันละกี่ชั่วโมง ใครมีเวลามากก็มาทำมาก วันไหนใครมีธุระจำเป็นก็ไปทำธุระได้ ผลัดเปลี่ยนกันไป ไม่บังคับ และก็รู้สึกว่าเขาเปรียบกันเป็นเรื่องที่ต้องช่วยเหลือกัน ”

หมี่พีมายมีชื่อเสียงกว้างขวางทั่วไป มีผู้คนสนใจเรียนรู้เรื่องราวของหมี่พีมายแบบดั้งเดิมแท้จริง จำนวนไม่น้อยที่เดินทางไปศึกษากระบวนการทำหมี่รวมทั้งพูดคุยสอบถามข้อมูลจากกลุ่มหมี่พีมายอยู่เนืองๆ แม่ประทุม ผลนาและสมาชิกกลุ่มบอกว่าไม่เผื่อที่จะต้องตอบคำถามซ้ำแล้วซ้ำอีกหลายๆครั้ง แก่คนหลายๆกลุ่ม โดยบอกว่าอยากให้คนที่อยากรู้เขาได้รู้ เขาอยากรู้เรื่องของเราเราก็ดีใจ ภูมิใจ แสดงว่าหมี่ของเราดีจริง ถ้าหมี่ของเราไม่ดีจริงคนเขาคงไม่มาหาเรา ไม่มาคุยกับเรา ไม่ให้เราเป็นครูสอนเขา

วันพรุ่งนี้และวันต่อ ๆ ไปของหมี่พีมายจะเป็นอย่างไร

จะเห็นได้ว่า สิ่งที่กลุ่มหมี่พีมาย กำลังดำเนินการอยู่นั้น มีคุณประโยชน์ทั้งในแง่ของสิ่งที่เป็นรูปธรรม คือ ในเรื่องของการสร้างรายได้ ในแง่ของสิ่งที่เป็นนามธรรมก็คือ การจัดการภูมิปัญญาที่เป็นทรัพยากรวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง เกิดจากรากฐานของชุมชนและความสามารถของบรรพบุรุษ ส่งต่อมายังปัจจุบัน ผ่านกระบวนการเรียนรู้ และสืบทอดทางภูมิปัญญา โดยมี ‘หมี่’ เป็นสื่อกลาง เป็นสิ่งที่ง่ายที่ชาวบ้านสามารถเข้าถึงได้ แต่การเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคมโลก กำลังจะทำให้กระบวนการเปลี่ยนผ่านจากสิ่งที่ยากกลายเป็นเรื่องยากและห่างตัวออกไปทุกที จนคนในกลุ่มก็ไม่แน่ใจว่าอนาคตของหมี่พีมายจะเป็นอย่างไร และด้วยเงื่อนไขต่างๆ ในปัจจุบันที่เป็นอยู่ ไม่ว่าจะเป็นจำนวนผู้สืบทอด การต่อสู้แข่งขันกับตลาดภายนอก ความเข้าใจผิดของผู้บริโภค การช่วงชิงทรัพยากร รวมไปถึงการหาผลประโยชน์ของกลุ่มคน ล้วนเป็นเหตุบั่นทอนต่อการดำรงอยู่ของหมี่พีมายทั้งสิ้น ถ้าคนในชุมชนหันกลับไปมองสิ่งที่ป็นรากฐานที่เป็น

ของดีมีคุณค่าเป็นมรดกตกทอดทางภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ทำให้ชุมชนของตนมีอัตลักษณ์แตกต่างไปจากชุมชนอื่นๆ ก็น่าจะใช้ประโยชน์จากสิ่งนี้ให้คุ้มค่า เชื่อมั่น ศรัทธาในสิ่งที่ชุมชนกำลังทำอยู่ ก็จะสามารถขับเคลื่อนให้ชุดความรู้ภูมิปัญญาสามารถดำเนินต่อไปได้ ไม่สูญหายไปไหนอย่างทีกลุ่มหมีพิมายกำลังทำอยู่ โดยการให้ความสำคัญต่อ ‘คุณค่า’ ในความเป็นหมีที่ทำตามภูมิปัญญาดั้งเดิมมากกว่า ‘มูลค่า’ ที่ได้จากการขายหมี พยายามดำรงคุณภาพเชิงกระบวนการของหมีแบบดั้งเดิมที่ทำเอง ไม่ใช่เครื่องจักร ทำอย่างพอเพียง พึ่งตนเอง พึ่งพากันเอง ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ทำเท่าที่ทำได้ แต่ทำให้ดีที่สุด ถึงแม้จะไม่มีตราหมีของหมี แต่ก็สามารถทำให้เป็นที่รู้จักได้ สามารถสร้างความสุขแก่ผู้ทำในฐานะที่ทำได้และได้ทำ ซึ่งเป็นการให้คุณค่า ให้การยอมรับซึ่งกันและกันจนเกิดความภูมิใจ เป็นปัจจัยเสริมพลังให้แกกันและกัน เสริมพลังแก่ชุมชนซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนากันเอง เกิดจากฝีมือชาวบ้าน และเป็นวิธีการที่จะนำไปสู่การพัฒนาให้กลายเป็นชุมชนเข้มแข็งได้ นอกจากนั้นยังเป็นสิ่งที่กลมเกลียวภายในให้หันมามองคนในกลุ่มในชุมชน ด้วยความเอื้อเฟื้อต่อกัน สะท้อนจากคำพูดของแม่ประทุมที่บอกว่า “ ทำเอง ร่อนเอง ไม่เอง เครื่องมือมีแต่ไม่ใช้ เพราะถ้าใช้คนจะตงาน ” นี่ไม่ใช่แค่การเอื้อเฟื้อเฉพาะแต่เรื่องรายได้ แต่ยังเป็นการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาที่เป็นทั้งพลังอำนาจ ความเข้มแข็ง ความเป็นชุมชนที่ตนเองมีให้คนอื่นสามารถทำได้และทำเป็น ที่สำคัญเป็นการเอื้อเฟื้อแบ่งปันความสุขใจอย่างที่ท่านได้รับไปสู่ผู้อื่นอีกด้วย

ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ภูมิปัญญาของกลุ่มหมีพิมายที่เหลืออยู่เพียง 4 ครอบครัวจึงเป็นเครื่องยืนยันถึงนิยามความหมายที่ว่า **“ความสุขที่แท้มีอยู่ในการทำงาน”** และยิ่งเป็นการงานที่อุดมไปด้วยจริยธรรมแห่งความพอ ความมีน้ำใจ ไม่โลภแบ่งปัน และเกื้อกูลกันเช่นนี้ จึงมิใช่ความสุขที่เกิดแก่เฉพาะบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น หากเกิดขึ้นแก่ทั้งกลุ่มคน และชุมชนที่อาศัยอยู่ด้วย

ดังนั้น หากจะสรุปว่ากระบวนการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาหมีพิมายที่ดำเนินมาหลายสิบปีเป็นกระบวนการพัฒนาชุมชนก็น่าจะยอมรับกันได้ และแม้ว่ากระบวนการดังกล่าวกำลังถูกกระแสการพัฒนาที่ขาดจริยธรรมแห่งความพอเพียง ขาดความเมตตาอาวรี มีแต่การเบียดขับอย่างรุนแรงจนอาจจะไม่สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ บทเรียนที่ได้รู้จากการศึกษาในกรณีศึกษา กลุ่มหมีพิมายก็จะเป็นประโยชน์ในการเตือนสติผู้คนในสังคมว่า **การไม่สามารถรักษาความเป็นตัวตนไว้ได้ ชีวิตย่อมขาดอิสระ และการขาดอิสระก็คือ ทุกขภาวะที่ไม่มีใครปรารถนานั่นเอง.**

เปลไม้ไผ่

กับความกว้างไกวของชีวิตคนบ้านสนุ่น

คนบ้านสนุ่นเกี่ยวข้องกับเปลเรือมาตั้งแต่เกิด ปัจจุบันเด็กเล็กๆก็ยังได้รับการหนุนนอนกลม่อม เกลาอยู่ในเปลเรือที่แกว่งไกวด้วยมือของแม่ น้า ป้า ย่า ยายอยู่ตลอดเวลา

บ้านสนุ่น ตำบลท่าหลวง เป็นชุมชนเก่าแก่มีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่เมื่อราวพ.ศ. 2400 หรือประมาณเกือบ 150 ปีมาแล้ว ชุมชนตั้งอยู่ห่างจากเมืองพิมายประมาณ 20 กิโลเมตร สภาพพื้นที่ทั่วไปเป็นที่ราบลุ่ม มีลำน้ำมูลไหลผ่านเป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและอุปโภคบริโภคที่สำคัญที่สุด และเป็นพื้นที่บริการของโครงการชลประทานทุ่งสัมฤทธิ์ สภาพดินเป็นดินร่วนปนทราย พื้นที่การเกษตรส่วนใหญ่ใช้ทำนาข้าว และปลูกพืชอายุสั้นหลังฤดูการเก็บเกี่ยวข้าว เช่น กกทอเสื่อ เป็นต้น

ประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านสนุ่นที่ผู้อาวุโสอย่างยายพัน ผสมทรัพย์ อายุ 87 ปี ยายทรัพย์ นุชปราสาท ตาเพชร กู้พิมาย ได้ช่วยกันรำลึกย้อนหลังและเล่าไว้ว่า แต่เดิมบริเวณที่ตั้งชุมชนเป็นที่นาแปลงเล็กๆ ปารก ที่ลุ่มน้ำยังมีป่าบอนขึ้นเต็มยังไม่มีใครไปตั้งบ้านเรือนอยู่

กลุ่มแรกๆที่เข้าไปตั้งถิ่นฐานคือครอบครัวของพ่อรอดแม่แดงที่หนีโรคระบาดมาจากบ้านตะปันไปตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ๆหนองน้ำที่มีต้นสนขึ้นอยู่มาก ซึ่งเป็นที่มาของชื่อบ้านสนั่น อีกกลุ่มหนึ่งมาในระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือ พ่ออ้อมแม่แดงจากบ้านส่วยพิมาย สองกลุ่มมีครอบครัวลูกหลานตามไปอยู่ด้วย และก็มีลูกหลานแต่งงานกันขยายชุมชนใหญ่ขึ้น หลังจากนั้นก็มีคนจากมุกดาหารบ้าง จังหวัดอื่นๆในภาคอีสานเข้ามาแต่งงานกับคนในชุมชน เมื่อคนมากขึ้นก็มีการบุกเบิกขยายที่ทำกินและที่ตั้งบ้านเรือนออกไปเป็นชุมชนใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ มีด้วยกันสามคุ้ม ได้แก่ คุ้มบ้านถนน คุ้มบ้านสนั่น และคุ้มบ้านจั่ว

แรกๆทั้งสามคุ้มบ้านรวมอยู่ในเขตการปกครองเดียวกัน มีบ้านสนั่นเป็นคุ้มใหญ่ที่สุด ต่อมาคุ้มบ้านจั่วมีประชากรมากขึ้นและขยายตัวออกไปไกลเกินกว่าจะได้ยินเสียงเกราะที่เคาะส่งสัญญาณเรียกประชุมหรือเตือนภัยจากบ้านสนั่น จึงแยกตัวออกไปเป็นอีกหมู่บ้านหนึ่ง

คนบ้านสนั่นเป็นชาวนาและนับถือพุทธศาสนา มีวิถีชีวิตของเหมือนกับหมู่บ้านทั่วไปในอีสาน แต่ด้วยทำเลที่ตั้งของบ้านสนั่นติดลำแม่น้ำมูล ผู้คนที่นี่จึงมีความสัมพันธ์กับแม่น้ำมูล มีภูมิปัญญาเรื่องเรือขุดเรือพาย การใช้เรือ และการเดินทางด้วยเรือ ใช้เรือหาปลา มีประเพณีแห่กฐินทางเรืออยู่เป็นประจำทุกปีในฤดูน้ำหลาก นอกจากชำนาญการอยู่กับแม่น้ำแล้วคนบ้านสนั่นยังมีความเชี่ยวชาญการค้าในขบวน “นายฮ้อย” หรือกองคาราวานเกวียน

ในช่วงหน้าแล้งหลังฤดูเก็บเกี่ยวพวกผู้ชายจะรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ต่างคนต่างเอาเกวียนของตัวเองมารวมกันเป็นขบวน 8-10 เล่ม ไปร่วมขบวนกับหมู่บ้านอื่น บรรทุกพริก หนาม พลุ ผ้าไหม พิมทอผ้า ชนลงหิน ออกไปขายในพื้นที่ต่างๆในภาคอีสานและประเทศเขมร (เขมรด้า) ขากลับก็ซื้อปลากลับมาขายในหมู่บ้านต่างๆกลับไปกลับมาจนมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นมาก การเดินทางค้าขายของขบวนนายฮ้อยคราวหนึ่งใช้เวลาประมาณ 2 เดือน จึงกลับมาบ้านครั้งหนึ่ง ในระยะต่อมาเมื่อมีถนนหนทางสะดวกมากขึ้น การใช้เกวียนไม่คล่องตัว ขบวนนายฮ้อยจึงสลายตัวลง เหลือเพียงกลุ่มย่อยๆที่เปลี่ยนมาใช้รถจักรยานถีบเอายาหอมออกไปเร่ขายถึงจังหวัดแพร่ เชียงใหม่ เชียงราย แต่เดิวนี้นี้ไม่มีนายฮ้อยและขบวนขายยาจากบ้านสนั่นอีกต่อไปแล้ว

ในช่วงเวลาก่อนการเข้ามาของถนนหนทาง รถไถนา ปู่เคมี และการส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า ชุมชนบ้านสนั่นมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมผู้พันเชื่อมโยงกับธรรมชาติและฤดูกาล เครื่องใช้ไม้สอย วัสดุอุปกรณ์ส่วนใหญ่ประดิษฐ์คิดทำกันเองโดยใช้ภูมิปัญญาและวัตถุดิบที่มีหาได้ในชุมชนและรอบๆหมู่บ้าน โดยเฉพาะเครื่องจักสาน เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากไม้ไผ่ อุปกรณ์จับสัตว์-ดักปลา กระบุง ตะกร้า ฯลฯ ไม่ต้องซื้อจากที่อื่น ทุกบ้านทำกันได้ สานกันเป็น และไม้ไผ่ก็มีมากมายตามริมแม่น้ำมูล คนบ้านสนั่นมีจินตนาการและภูมิปัญญาในการประดิษฐ์ข้าวของเครื่องใช้จากไม้ไผ่ให้ครอบคลุมทั้งในบ้าน ในไร่นา ในแม่น้ำลำ

ห้วย ตั้งแต่เกิดจนตาย และภูมิปัญญาหนึ่งที่เคยเป็นเรื่องธรรมดาๆของชุมชนเมื่อหลายสิบปีก่อนและคนในชุมชนก็เกือบจะลืมวิธีการทำกันไปแล้ว หากไม่มีใครบางคนที่ยังรักษาภูมิปัญญาเอาไว้และค่อยๆทำทีละลำสองลำมาเรื่อยๆและในที่สุด ภูมิปัญญานี้ก็ได้กลายมาเป็นผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลที่สร้างชื่อเสียงและรายได้ให้ชุมชนในปัจจุบัน ภูมิปัญญานี้ได้แก่ เปลไม้ไผ่หรือ เปลเรือ

ชุมชนบ้านสนุ่น เริ่มสูญเสียความสามารถในการพึ่งตนเองได้ในมิติต่างๆเมื่อประมาณ 30 กว่าปีมานี้เอง โดยจากการศึกษาพบว่าเมื่อราวปี พ.ศ. 2514 มีการสร้างถนนลูกรังจากบ้านจารย์ตำราไปถึงตัวอำเภอพิมาย เริ่มมีรถยนต์วิ่งรับส่งผู้คนและขนส่งผลผลิตทางการเกษตรมากขึ้น สินค้าจากภายนอกก็เข้าไปสู่ชุมชน ความจำเป็นในการใช้เกวียนลดลงอย่างรวดเร็ว ขบวนนายฮ้อยหยุดกิจการ รถไถนาเข้ามาแทนที่การใช้แรงควาย เด็กๆและเยาวชนต้องใช้เวลาในโรงเรียนมากขึ้นและเมื่อเรียนจบก็ต้องออกไปหางานทำที่อื่น

ปี พ.ศ. 2519 บ้านสนุ่นมีไฟฟ้าใช้ ค่าใช้จ่ายครัวเรือนมากขึ้น ในขณะที่รายได้จากขบวนนายฮ้อยไม่มีมาเสริมเหมือนเมื่อก่อน ชาวนาถูกชักชวนแถมบังคับให้เข้าสู่วงจรของการเกษตรเชิงพาณิชย์ การผลิตพืชเชิงเดี่ยว ปลูกข้าวเพื่อขายมากกว่าเพื่อเก็บเอาไว้กินเอง ค่ำรถไถนา ค่าจ้างเกี่ยวข้าวทำให้ต้นทุนการทำนาสูงมาก ธกส. เข้ามาหนุนช่วยให้กู้เงิน ชาวบ้านสนุ่นจึงเริ่มเป็นหนี้ ความเป็นชุมชนถดถอยลงไปมาก ที่เคยช่วยเหลือเกื้อกูลด้วยการลงแขก เอาแรงกันเปลี่ยนเป็นการจ้างด้วยเงินทั้งหมด เนื่องจากทุกบ้านต้องการเงินสดไปใช้จ่าย การทำนาได้ผลพอสมควร แต่ไม่มีเงินเหลือใช้หนี้ หมดหนันาเคยได้พักผ่อน ทำบุญและจัดงานเทศกาลรื่นเริงกันบ้างก็ทำไม่ได้แล้ว เวลาเป็นเงินเป็นทองไปหมด อยู่ที่บ้านก็ไม่มีอะไรทำให้ได้เงิน คนวัยแรงงานจึงต้องออกไปขายแรงงานเป็นกรรมกรก่อสร้างในเมืองใหญ่ ในกรุงเทพฯ และตามจังหวัดต่างๆ ในชุมชนเริ่มเหลือแต่คนแก่และเด็กๆที่ยังเรียนหนังสือภาคบังคับทำงานไม่ได้ บ้านสนุ่นจึงเงียบเหงาเหมือนกับบ้านอื่นในอีสาน แต่ยังโชคดีที่คนอีสานนี้รักถิ่นเกิดยังคิดถึงบ้าน หมดงานแล้วก็กลับไปทำนา ว่างนาก็ไปหางานทำ ชีวิตวนเวียนกันอยู่อย่างนี้นับสิบปี บางกลุ่มเริ่มคิดได้ว่าไปขายแรงงานแล้วถ้าวันหนึ่งหมดแรงจะทำอะไรกิน แต่ในขณะที่คนส่วนใหญ่ออกไปขายแรงงานหาเงินตัวนกัน คนที่อยู่บ้านก็ยังคงใช้ภูมิปัญญาดั้งเดิมผลิตงานหัตถกรรมออกขายเป็นรายได้เสริม ทั้งงานจักสานไม้ไผ่ และงานทอเสื่อกก (เสื่อจันทบูร) ที่ทำกันอยู่หลายบ้าน

คนบ้านสนุ่นวนเวียนอยู่ในวัฏจักรที่แกว่งไกวอย่างรุนแรงของการพัฒนาจนเกือบจะปลงตกกับชีวิตและปล่อยไปตามยถากรรมกันแล้ว แต่เมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2540 จึงได้พบทางออกเล็กๆของชุมชน

แม่ประครอง สร้อยพิมาย ประธานกลุ่มจักสานบ้านสนุ่น และสมาชิกกลุ่มฯ พุดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์กับคณะผู้วิจัยในศาลาปฏิบัติงานจักสานของกลุ่มเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ.2548

รวมกลุ่มสานเปล ชีวิตหักเหเพราะต้มยำกุ้ง

แม่ประครอง สร้อยพิมาย ประธานกลุ่มจักสานบ้านสนุ่น อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 7 เล่าว่าตนเองและญาติๆเคยไปขายแรงงานในกรุงเทพฯช่วงปี พ.ศ. 2534-2540 และกลับมาอยู่บ้านในปี พ.ศ. 2541 เพราะไม่มีงานจ้าง ได้เป็นผู้ใหญ่บ้านและได้รับคำแนะนำจากพัฒนาการอำเภอพิมายว่าที่บ้านสนุ่นยังมีภูมิปัญญาเรื่องงานจักสานไม้ไผ่หลายอย่าง วัตถุดิบก็มีมากแต่ยังไม่มีกลุ่มอาชีพ น่าจะตั้งกลุ่มขึ้นมา แต่ก็ตั้งไม่ได้เพราะชาวบ้านออกไปขายแรงงานที่อื่นกันหมด รวมคนไม่ได้สักที

ชุมชนบ้านสนุ่น มีภูมิปัญญาด้านการจักสานกันมาแต่เดิม คนเฒ่าคนแก่ ก็สานเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆขึ้นมาใช้ได้เอง โดยวัสดุที่ใช้เป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น ได้แก่ ไผ่สีสุก ซึ่งมีอยู่ตามริมน้ำมูล นอกจากการมีทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นวัตถุดิบ คือ ไม้ไผ่ อยู่ในชุมชนแล้ว บ้านสนุ่นยังมีคนที่สืบทอดภูมิปัญญาด้านงานจักสานและผลิตงานจักสานรูปแบบต่างๆออกมาใช้และขายอย่างสม่ำเสมอ คนสำคัญได้แก่ ปูกริต ปานา

ปู่กริต ปานา ผู้อาวุโสและผู้ทรงภูมิ
ปัญญาด้านการสานเปลเรือ และการ
จักสานเครื่องใช้ไม้สอยจากไม้ไผ่ทุก
ชนิด ปู่กริตมีความสุขกับการสานเปล
เรือแบบธรรมชาติมาโดยตลอด ไม่ได้
เปลี่ยนแปลงรูปแบบและเทคนิคการ
ผลิตอย่างที่คุณกลุ่มจักสานดำเนินการ
ดังนั้นปู่กริตจึงไม่ได้รับผลกระทบจาก
การเปลี่ยนแปลงของตลาดหรือราคา
เปลี่ยนแปลงไปมากนัก

วันนี้ปู่กริต อายุ 76 ปีแล้ว แต่ยังแข็งแรง ไม่ค่อยเจ็บป่วย อยู่กับครอบครัวของลูก
สาวและหลานๆ ชอบจักสานและทำได้หลายอย่าง ปู่กริตเรียนรู้เรื่องการจักสานมาตั้งแต่เป็น
หนุ่ม เรียนจากคนที่โตกว่าในชุมชนนี้ เรียนรู้หัดทำมาเรื่อยๆ สนใจอะไรก็ลองหัดทำ ไปดู
ผู้ใหญ่ที่ทำเก่งแล้วก็มาหัดทำดัดแปลงจนสวยงามใช้งานได้ คนที่ปู่กริตถือเป็นครู คือ ปู่เซยซึ่ง
เป็นคนบ้านจิวแต่งงานเป็นเขยคนบ้านสนุ่น ปู่เซยจักสานเก่ง ทำได้หลายรูปแบบ ทั้งการสาน
หมวก(ตะกร้อสอยมะม่วง) ไซ กระจาด กระเชอ และเปลไม้ไผ่ (เปลเรือ) ซึ่งการสานเปลไม้ไผ่
นี้ปู่เซยเอามาเผยแพร่ที่บ้านสนุ่นเมื่อราว 10 กว่าปีมานี้เอง การทำเปลเรือไม่ใช่ภูมิปัญญา
ดั้งเดิมของบ้านสนุ่น ปู่กริตก็เรียนรู้เรื่องการสานเปลไม้ไผ่มาจากปู่เซย

ความจริงแล้วในช่วงที่ชาวบ้านที่ไปขายแรงงานเริ่มทยอยกลับถิ่นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540
ปู่กริตก็ชักชวนให้หันมาทำงานสานเปลไม้ไผ่ออกขายเป็นรายได้เสริม แต่ชาวบ้านไม่ค่อยกล้า
ทำ ไม่เคยทำ ไม่เชื่อมั่นว่าจะทำได้ แต่จริงๆ แล้วไม่แน่ใจว่าทำแล้วจะขายได้ดีมีรายได้เท่ากับ
ทำงานก่อสร้างหรือไม่ ก็เลยไม่มีใครทำกัน

จนกระทั่งตอนสายๆวันหนึ่งในปี พ.ศ. 2544 ชาวบ้านที่ไปขายแรงงานกลับมาอยู่บ้าน
กันมากเพราะไม่มีงานก่อสร้างให้ทำได้จับกลุ่มคุยปรับทุกข์กัน มีนายวรุฒม์ นายสมุทร ตาเป้า
นางแว่น นางประคอง นายระเบียบ นางสมจิตร ยายแก้ว ยายเสียม และใครคนหนึ่งก็โพล่ง
ออกมาดังๆว่า “อื้อย ว่างาน” ทุกคนอยากจะมียานทำ อยากมีรายได้ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการ
คิดรวมกลุ่มทำเปลไม้ไผ่ออกขายกันในวันนั้น และไปขอเรียนรู้จากปู่กริต

จากเดิมที่สมาชิกกลุ่มจักสานที่มารวมตัวกัน เนื่องด้วยว่างงาน เพราะนอกเหนือจากการทำนาแล้ว ชาวบ้านก็ไปทำงานก่อสร้าง ซึ่งมีความไม่แน่นอน ดังนั้นเมื่ออยู่ในวงสนทนา ซึ่งเป็นปกติของคนในชุมชนที่จะมีการล้อมวงพูดคุยกัน เมื่อได้พูดถึงประเด็นเรื่องของการว่างงานขึ้น ประกอบกับได้รับคำแนะนำจากพัฒนาการมาก่อน ทำให้เกิดความคิดที่อยากจะรวมกลุ่มกันทำเปเลขึ้น และก็ได้ลองทำกันดู โดยการนำของแม่ประคอง ที่เป็นผู้นำชุมชน และผู้นำกลุ่ม

คุณวรุณม์ บำรุงไร่ คณะทำงานโครงการฯ และแกนนำคนหนึ่งของกลุ่มจักสานเปเลไม้ไผ่บ้านสนุ่น บอกว่า วันนั้นได้ตัดสินใจรวมกลุ่มกัน และไปขอให้ปูกิริตสอนซึ่งปูกิริตก็บอกว่าน่าจะทำกันตั้งนานแล้ว

วันรุ่งขึ้นก็พากันไปขอไม้ไผ่ของชาวบ้านได้มา 10 ลำ ปูกิริตเริ่มสอนตั้งแต่การผ่าไม้ไผ่ไม่ให้แตกเสียหาย สอนให้เหลาตอกสำหรับสาน วันแรกยังไม่ได้หัดทำโครงเปเลหัวเปเล ได้แค่เหลาตอกซึ่งก็พบว่า เป็นงานที่ไม่ง่ายเลย เหลาไม้เสียไปมาก ก็เริ่มจะท้อกัน วันต่อๆมาก็เริ่มทำได้ดีขึ้น เริ่มผ่าไม้ เผาตัดไม้ทำโครงเปเล เสียไม้ไปมากเพราะทำไม่เป็น ในที่สุดพยายามทำกันอยู่หลายวันจนได้เปเลเรือ 10 ลำ (ตัว) เปเลชุดแรกไม่ได้ทำสีหรือทาแล็กเกอร์ เป็นแบบธรรมชาติเนื้อไม้ไผ่ลนไฟธรรมดาๆเท่านั้น

เปเลเรือฝีมือปูกิริต ซึ่งปูกิริตไม่ได้ทำขายอย่างเดียว แต่ทำใช้เองด้วย ในระหว่างที่ปูกิริตเหลาไม้ จักตอก และสานเปเลก็จะมีหลานและเหลนของปูกิริตเข้ามาคลุกคลีอยู่ด้วย

กลุ่มทำเปเลตีใจและภูมิใจกันมากที่ทำได้สำเร็จ และดีใจกันยิ่งขึ้นเมื่อเปเลทั้ง 10 ลำขายได้หมด ลำละ 150 –200 บาท ลำที่สมบูรณ์สภาพดีขายลำละ 200 บาท ลำที่มีตำหนิก็ขายได้ลำละ 150 บาท พอเริ่มขายเปलगุ่มก็มีรายได้ คิดจะทำกันมากขึ้น คราวนี้เกรงใจเจ้าของกอไผ่ไม่ขอเปเลๆอีกแล้ว เอาเงินที่ขายเปเลได้ไปลงทุนซื้อไม้ไผ่เขาลำละ 20 บาทมาทำเปเลชุดที่สอง ชุดที่สาม ซึ่งก็มีคนสั่งซื้อมากขึ้นเรื่อยๆ

ไม้ไผ่สีสุกที่มีอยู่ในชุมชน มีคุณสมบัติเหมาะสมใช้ทำเปเลได้เป็นอย่างดี เนื่องจากมีความเหนียว และมีสีสวย ไม้ไผ่ที่นำมาทำเป็นดอก ต้องใช้ไม้ไผ่ที่มีอายุประมาณ ๓ ปี ส่วนที่ทำเป็นโครงเปเลและหัวเปเลต้องใช้ลำที่มีอายุประมาณ ๕ ปีขึ้นไป การตัดไม้ไผ่จะตัดท่อนเวียนไปเรื่อยๆ ไม่ตัดซ้ำในกอเดิมมากเกินไป เพื่อให้ไม้ได้มีโอกาสฟื้นตัวแตกหน่อใหม่ขึ้นมาทดแทน เป็นวิธีคิดและวิธีปฏิบัติที่สืบทอดมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษที่เห็นความสำคัญของทรัพยากรที่มีอยู่ และมีแบบแผนการจัดการที่คำนึงถึงวันข้างหน้าด้วยว่าจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดังกล่าวอย่างไรในวันข้างหน้าจะไม่ขาดแคลน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนนั่นเอง

การเรียนรู้เรื่องทำเปเลของกลุ่มเป็นการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง ทดลองทำจริง ลองผิดลองถูกโดยมีผู้เชี่ยวชาญ (ปู้กริด) คอยให้คำแนะนำอย่างใกล้ชิด ส่วนไหนที่ทำไม่ได้ ทำไม่สวยก็ค่อยๆแก้ไขกันไป ค่อยๆหัดไป เริ่มตั้งแต่การตัดไม้ เหลาดอก เสียบ้าง ก็ทำจนสำเร็จ ใช้เวลาลองผิดลองถูกกันอยู่เป็นเวลานาน จากที่ไม่เคยทำเมื่อทำจนสำเร็จก็เกิดความภาคภูมิใจ แม้ผู้เรียนรู้ส่วนใหญ่ยังทำได้ไม่หมดทุกขั้นตอน เพราะในช่วงแรกแต่ละคนจะทำในส่วนที่ตนถนัด เหลาดอกบ้าง ผ่าไม้บ้าง สานตัวเปเลบ้าง แต่ทุกคนก็มีส่วนร่วมในการทำ บรรยากาศในระหว่างการทำก็เป็นไปอย่างสนุกสนาน มีการพูดคุยร้องเพลง พูดหยอกล้อกันตลอดเวลา

การรวมกลุ่มกันทำเปเลในระยะแรกๆเป็นไปตามความสนใจ และเป็นไปตามธรรมชาติ ยังไม่เป็นการช่วยกันทำทุกอย่าง ไม่มีระเบียบกฎเกณฑ์หรือกติกาอะไร ใครว่างก็มาทำ ใครมีงานอื่น มีธุระจำเป็นก็ไปทำ ไม่ได้กะเกณฑ์ตายตัวว่าใครต้องมาทำมากน้อยอย่างไร เงินที่ได้จากการขายเมื่อหักต้นทุนค่าไม้ไผ่ ค่าอุปกรณ์แล้วก็แบ่งเท่ากัน ทำกันอยู่ในลักษณะนี้เป็นเวลา 1 ปี

ผลิตภัณฑ์เปเลสานของกลุ่มจักสานบ้านสนุ่น และปู้กริด

ตั้งกลุ่มเป็นทางการ ชูเปลสานสู่โอท็อป

ช่วยกันสานช่วยกันขายเปลได้ปีกว่าๆ คุณภาพของเปลดีขึ้น มีปฏิกิริยาช่วยตรวจสอบคุณภาพเปลเป็นระยะๆด้วยความเมตตา เพราะคนทำเปลรุ่นใหม่เป็นลูกหลานปฏิกิริยาทั้งสิ้น ตัวปฏิกิริยาเองก็สานเปลส่งให้กลุ่มช่วยขายด้วย เปลไม้ไผ่บ้านสนุ่นเริ่มติดตลาด องค์กรพัฒนาภายนอกเริ่มให้ความสนใจที่จะเข้ามาสนับสนุน

ในปี พ.ศ. 2545 คุณวรุณม์ บำรุงไร่ แกนนำคนหนึ่งของกลุ่มสานเปลได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าหลวง ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐบาลกำลังเริ่มดำเนินการตามนโยบายหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ หรือ โอท็อป (OTOP) และประชาสัมพันธ์ให้ตำบลต่างๆ ค้นหาของดีเพื่อเสนอเข้ารับการคัดเลือกเป็นผลิตภัณฑ์เด่นของตำบล องค์การบริหารส่วนตำบลท่าหลวงได้คัดเลือกเปลไม้ไผ่ของบ้านสนุ่นเป็นผลิตภัณฑ์โอท็อป หรือหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล และส่งชื่อไปยังอำเภอพิมาย และเมื่อเปลไม้ไผ่เป็นโอท็อปของตำบลท่าหลวงแล้ว พัฒนาการอำเภอพิมายได้แนะนำให้กลุ่มจักสานเปลไม้ไผ่จัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการ ให้มีคณะกรรมการบริหาร มีกฎระเบียบต่างๆให้ชัดเจน เพื่อที่จะได้ขอรับการสนับสนุนจากรัฐบาลต่อไปได้อย่างถูกต้อง

ในการจัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการสมาชิกได้นำเอากติกาของกลุ่มเดิมที่ไม่ได้เป็นลายลักษณ์อักษรมาจัดทำใหม่เป็นระเบียบกลุ่ม คือ (1) สมาชิกต้องเข้าหุ้นกัน หุ้นละ 1 บาท ใครจะลงทุนกี่หุ้นก็ได้ไม่จำกัด (2) คนขายไม้ไผ่จะต้องเป็นสมาชิกกลุ่มด้วย (3) ทำรวมกัน ขายแล้วได้กำไรต้องแบ่งเท่าๆกัน และ (4) ขายได้เท่าไรต้องหักเป็นค่าไม้ไผ่ 60 บาทต่อเปลหนึ่งลำ

เมื่อตั้งกลุ่มเป็นทางการแล้ว สมาชิกยังสานเปลร่วมกันที่บ้านประธานกลุ่ม คือคุณประครอง สร้อยพิมาย ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านด้วย แต่ต่อมาก็แบ่งงานกันไปทำตามบ้านบ้านใครบ้านมัน หรือรวมกันทำเป็นกลุ่มย่อยในละแวกใกล้กันตามความสะดวก และสามารถให้คนที่บ้านช่วยทำ ร่วมเรียนรู้ไปด้วยได้ การทำงานในลักษณะนี้ช่วยให้สมาชิกซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงสามารถทำงานบ้านอย่างอื่นหรือเลี้ยงลูกเลี้ยงหลานไปด้วยได้ ไม่ต้องออกไปทำนอกบ้าน ว่างเมื่อไรก็ทำ มีงานอื่นก็หยุด สมาชิกมีอิสระและคล่องตัวมากขึ้น แต่เมื่อผลิตเสร็จแล้วต้องนำมารวมกันให้กรรมการบริหารกลุ่มเป็นผู้ขาย

เปลไม้ขายดี มีคนหนุน ต้องหาทุนช่วยผลิต

ปลายปีงบประมาณ 2545 องค์การบริหารส่วนตำบลท่าหลวงแจ้งให้กลุ่มจักสานบ้านสนุ่นจัดทำโครงการของบกระต้นเศรษฐกิจที่ทางรัฐบาลจะจัดสรรให้ตำบลละ 1 ล้านบาท กลุ่มได้พิจารณาเห็นว่าการผลิตเปลของกลุ่มยังใช้เทคโนโลยีต่ำ ใช้แรงคน มีด สี่ และเครื่องมือเท่าที่มีอยู่ในชุมชน ทำให้ผลิตภัณฑ์เปลไม่สวยงาม เส้นตอกไม่เรียบเนียน น่าจะหาเครื่องจักร

เครื่องทุ่นแรงมาช่วย จะได้เป็ดที่สวยงามขายได้ราคาแพงขึ้น ดังนั้นจึงช่วยกันเขียนโครงการขอรับการสนับสนุนงบประมาณกระตุ้นเศรษฐกิจเพื่อนำมาก่อสร้างโรงเรือนเก็บผลิตภัณฑ์ และจัดซื้อเครื่องปั๊มลม เครื่องพ่นสี สว่านเจาะไม้ และวัสดุอุปกรณ์ประเภทไม้ ฝ้าย สี แล็กเกอร์ และวัสดุอื่นๆ โดยในการเขียนโครงการมีบัณฑิตอาสาจากกองทุนหมู่บ้านช่วยให้คำแนะนำและเป็นพี่ปรึกษา

ในช่วงเวลาที่จัดทำโครงการของบกระตุ้นเศรษฐกิจ กลุ่มฯได้ปรับปรุงระเบียบใหม่ โดยกำหนดให้มีการจัดสรรแบ่งปันผลกำไรใหม่ คือ เมื่อได้กำไร 100 บาท แบ่งเป็นรายได้ของสมาชิกผู้ผลิตจริง 30 บาท สมาชิกทั้งหมด 20 บาท แบ่งไว้เป็นทุนการศึกษาดูงาน การอบรม 10 บาท ซึ่งเป็นพัฒนาการทางความคิดในการกระจายผลประโยชน์ที่กลุ่มเริ่มมองเห็นว่าจะต้องให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ดูงานภายนอกชุมชนมากขึ้น และให้ความสำคัญกับสมาชิกที่เป็นผู้ผลิตจริงให้ได้รับส่วนแบ่งมากกว่าสมาชิกกลุ่มที่ไม่ได้เป็นคนสานเป็ดแต่มีหุ้นอยู่ในกลุ่ม

การออกไปดูงานในชุมชนอื่น และการได้ไปเห็นผลิตภัณฑ์เป็ดไม้ไผ่ของชุมชนอื่นๆที่มีสี สัน ทาแล็กเกอร์สวยงาม และมีราคาสูงกว่าเป็ดบ้านสนุ่นที่เป็นไม้ไผ่ธรรมชาติไม่ได้ทาสี ทำให้กลุ่มเริ่มคิดถึงการปรับปรุงรูปแบบและคุณภาพของผลิตภัณฑ์เพื่อที่จะขายได้ราคาสูงขึ้น และแข่งขันกับเป็ดไม้ไผ่ของชุมชนอื่นๆได้ งบประมาณกระตุ้นเศรษฐกิจของรัฐบาลที่กลุ่มจักสานเป็ดบ้านสนุ่นได้มาจึงเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีในกระบวนการผลิตที่สมาชิกต้องเข้ามาเรียนรู้กันใหม่ และบางส่วนต้องเข้ามาทำงานร่วมกันที่อาคารกลางของกลุ่มอีก เพราะเครื่องมือเครื่องจักรที่ซื้อามีเพียงชุดเดียว และต้นทุนการผลิตเป็ดก็สูงขึ้น เพราะเป็ดรุ่นใหม่ต้องพ่นสี เคลือบแล็กเกอร์ ค่าสี ค่าแล็กเกอร์ ค่าไฟฟ้าสำหรับเครื่องปั๊มลม เครื่องพ่นสี เครื่องเจาะรู จึงเพิ่มเข้ามา ทำให้ต้องขายเป็ดในราคาสูงขึ้น เมื่อสมาชิกสามารถผลิตเป็ดกันจนชำนาญแล้วก็แยกกันไปทำตามบ้านของตัวเอง เมื่อจะใช้เครื่องจักรก็ไปใช้ของส่วนกลาง กลุ่มฯผลิตเป็ดได้เดือนละ 10 ลำ และต่อมาก็มีความต้องการจากผู้ซื้อเพิ่มขึ้นถึงเดือนละ 50 ลำ เป็ดไม้ไผ่ได้กลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของชุมชนบ้านสนุ่น ชนิดที่ทำสีด้วยราคาลำละ 400 บาท ชนิดที่ไม่ทำสีลำละ 350 บาท แต่ในขณะที่กลุ่มฯเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิต และปรับปรุงรูปแบบสี สันของเป็ดไม้ไผ่ไปแข่งขันกับตลาด ปูกริตซึ่งเป็นต้นตำรับภูมิปัญญาเป็ดไม้ไผ่ ยังคงสานเป็ดไม้ไผ่ตามภูมิปัญญาและเทคนิควิธีการแบบเรียบง่ายเป็นธรรมชาติอย่างเดิม ไม่คิดจะเปลี่ยนแปลง

กำไรเข้ามา กติกาเปลี่ยน นิยามความสุขก็เปลี่ยนตาม

ด้วยอานิสงส์ของนโยบายหนึ่งผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล และงบประมาณกระตุ้นเศรษฐกิจระยะสั้นๆ การตื่นตัวตอบรับกระแสโอท็อปของสังคมไทย ประกอบกับสภาวะที่กลุ่มจักสานเปลไม้ไผ่บ้านสนุ่นได้เรียนรู้เทคนิควิธีการและทดลองผลิตซ้ำแล้วซ้ำอีกหลายรอบจนเกิดทักษะความชำนาญและเริ่มมีความคิดดัดแปลงรูปแบบผลิตภัณฑ์ไปจากเดิมเพื่อแข่งขันในตลาดที่กว้างขึ้นได้แล้ว ทำให้กิจการของกลุ่มประสบความสำเร็จอย่างรวดเร็ว ผลิตภัณฑ์เปลไม้ไผ่ขายได้มาก และสร้างผลกำไรให้กลุ่มมากขึ้นด้วยเช่นกัน สมาชิกกลุ่มที่เริ่มผลิตเปลเป็นอาชีพเริ่มคิดถึงความมั่นคงของตนเองและเห็นว่าการจัดสรรผลกำไรตามกติกาเดิมไม่เหมาะสม ควรปรับปรุงเกณฑ์การแบ่งรายได้เสียใหม่ โดยสมาชิกบางส่วนเห็นว่าการแบ่งผลกำไรให้ทุกคนที่ทำเปล และสมาชิกคนที่ไม่ได้ทำ (ไม่ได้ลงมือผลิตแต่มีหุ้น) ในสัดส่วนเท่าๆกันนั้นไม่เป็นธรรม ควรแบ่งตามปริมาณงาน คือ ใครทำมากควรได้มาก ใครทำน้อยก็ได้น้อยตามสัดส่วน ควรจ่ายตามรายชิ้นงาน ในที่สุดกลุ่มก็ได้ข้อสรุปใหม่ว่า ให้คิดค่าแรงงานทำเปลลำละ 200 บาท ใครทำเปล 1 ลำ ก็ได้ค่าแรงไป 200 บาท ถ้าเปลราคา 400 บาท ก็หักค่าแรงให้คนทำ 200 บาท เหลืออีก 200 บาท หักค่าไม้ไผ่ 150 บาท เหลือ 50 บาท ถ้าหักค่าไฟฟ้า ค่าสี ค่าเล็กเกอร์อีกก็จะเหลือเพียงลำละ 10 บาทสำหรับเอาไปจ่ายปันผลผู้ถือหุ้น ซึ่งการบริหารจัดการผลประโยชน์ของกลุ่มตามกติกาใหม่ในปี พ.ศ. 2545-2546 ทำให้ยังไม่มีสมาชิกคนไหนได้รับเงินปันผลเลย เนื่องจากพอลายปี 2546 ซึ่งเป็นระยะที่การผลิตสินค้าโอท็อปที่เป็นกระแสใหญ่ครอบคลุมทั่วทุกชุมชนเริ่มทรงตัว สินค้าบางประเภทเริ่มถดถอย ขายไม่ได้และมีปริมาณมากมายให้ผู้บริโภคเลือกซื้อ เปลไม้ไผ่ในตลาดก็มีมากมายเช่นเดียวกัน ตำบลต่างๆที่ส่งเปลไม้ไผ่ออกจำหน่ายก็โฆษณาว่าเปลไม้ไผ่ของตนเป็นสินค้าโอท็อป ตามร้านค้าริมถนนมีสินค้าเปลไม้ไผ่เต็มไปหมด เปลไม้ไผ่ของกลุ่มจักสานที่บ้านสนุ่นจึงขายได้น้อยลง และมีสินค้าตกค้างอยู่ในโรงเก็บของจำนวนหลายสิบลำ

การรวมกลุ่มระยะแรกเป็นไปตามธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของสมาชิกอยู่บนฐานของความเป็นเครือญาติ และในฐานะของเพื่อนบ้านที่ทำงานด้วยกัน การเรียนรู้และทำเปลในระยะแรกๆเป็นไปอย่างสนุกสนาน ทุกคนมีความสุขเมื่อสามารถสานเปลได้สำเร็จ การแบ่งปันรายได้ยังไม่เคร่งครัดนัก แต่ระยะต่อมาเมื่อเปลของกลุ่มเริ่มมีชื่อเสียงและขายได้มากขึ้น ในขณะที่กลุ่มก็ทำเปลได้ชำนาญมากขึ้น ความสุขจากการสานเปลเปลี่ยนไปอยู่ที่รายได้จากการขายเปล กลุ่มจึงสร้างกฎระเบียบของกลุ่มและกำหนดกติกาในการจัดสรรผลประโยชน์จากการขายเปลให้ผู้สานเปลมีรายได้มากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้การทำงานไม่เป็นไปตามธรรมเนียมและเป้าหมายของความสุขของสมาชิกกลุ่มเปลี่ยนไป แต่สิ่งที่สมาชิกกลุ่มได้มากขึ้นคืออิสระในการทำงาน ที่ไม่ต้องไปทำรวมกันที่ส่วนกลางเหมือนเมื่อก่อน แต่ละคนได้ทำอยู่ที่บ้านของตัวเอง ไม่มีเวลาทำงานที่แน่นอนตายตัว ว่างเมื่อไรก็ทำ เลี้ยงลูกเลี้ยงหลานไปด้วยทำไปด้วยเหมือนเป็นกิจการงานประจำในครอบครัว

เนื่องจากกลุ่มเพิ่งเริ่มสานแปลได้ไม่นานและงานสานแปลเป็นเรื่องที่ต้องใช้แรงมาก เด็กทำไม่ได้ จึงยังไม่มี การถ่ายทอดความรู้ให้เด็ก แต่กลุ่มก็สร้างงานไม้ไผ่รูปแบบอื่นที่เด็ก ๆ สามารถรับไปทำได้ เช่น กระบอกออมสิน แก้วน้ำกระบอกไม้ไผ่ แปลไม้ไผ่จำลองขนาดเล็ก ซึ่งเป็นสินค้าอีกกลุ่มหนึ่งที่มีตลาดพอสมควร ซึ่งให้ เห็นว่ากลุ่มจักสานเองก็พยายามสร้าง ทางเลือกอื่นๆไว้ด้วย แต่ผลิตภัณฑ์หลักของกลุ่มยังให้ความสำคัญอยู่ที่แปลไม้ไผ่มากกว่าสินค้า อื่นๆ

นอกจากนี้ในชุมชนบ้านสนุ่นยังมีการทอเสื่อกกคุณภาพดีกันอยู่หลายบ้าน สมาชิกกลุ่ม จักสานแปลยกเกือบทั้งหมดก็มีงานทอเสื่อของตนเองอยู่ที่บ้าน แต่งานทอเสื่อไม่ได้ถูกนำเข้าไป เป็นกิจการของกลุ่มแต่อย่างใด สินค้าของกลุ่มจึงไม่หลากหลาย และเมื่อประสบกับภาวะ แปลไม้ไผ่ล้นตลาด กลุ่มก็ไม่ได้สร้างทางเลือกในการใช้ภูมิปัญญาอื่นที่มีอยู่ในชุมชน เช่น การ ทอเสื่อกกซึ่งทุกคนทำได้และมีวัตถุดิบอยู่แล้ว เข้ามาเป็นสินค้าทดแทน ถึงแม้ว่ากลุ่มจะสร้าง สินค้าใหม่จำพวก ออมสิน แก้วน้ำกระบอกไม้ไผ่ แปลไม้ไผ่จำลอง เสาชิงช้า ชุดรับแขก โต๊ะ อาหาร บาร์เครื่องดื่ม ชุมนกาแฟ กระเช้าใส่ของขวัญ เป็นต้น แต่สินค้าเหล่านี้ก็ต้องใช้ความ ขำนาญในการผลิต ต้องใช้เครื่องจักรในการขัด ใช้กาว แล็กเกอร์ และสี และวัสดุอื่นๆ ที่ต้อง ลงทุนสูงขึ้น และไม่มีตลาดในท้องถิ่นรองรับ ต้องผลิตส่งขายตลาดที่กรุงเทพฯหรือตามที่มีผู้สั่ง ทำเท่านั้น กลุ่มฯจึงไม่สามารถเป็นผู้กำหนดราคาผลิตภัณฑ์ได้เอง สินค้าดังกล่าวจึงไม่ช่วยให้ กลุ่มฯมีรายได้เพิ่มขึ้นแม้ว่าต้องทำงานกันมากขึ้น ดังนั้นความสุขที่สมาชิกคาดหวังว่าจะเกิด จากการมีรายได้เพิ่มขึ้นจึงไม่เป็นไปดังที่หวังกันมากนัก

การสานแปลไม้ไผ่โดยปกติเป็นงานของผู้ชาย แต่สมาชิกกลุ่มจักสานแปลไม้ไผ่บ้านสนุ่น ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงทั้งที่เป็นแม่บ้านและคนโสด จากเดิมที่ไม่เคยทำ ทำไม่เป็นเข้าสู่กระบวนการ เรียนรู้ด้วยการทดลองทำจนสามารถทำได้สำเร็จ ทำให้เกิดความภูมิใจและเชื่อมั่น ยิ่งเมื่อ แปลของกลุ่มฯได้รับคัดเลือกเป็นโอท็อป ก็ยิ่งทำให้ภูมิใจ ทำให้ผู้หญิงในชุมชนมีพื้นที่ในงาน พัฒนามากยิ่งขึ้น นอกจากความภูมิใจนี้แล้ว แม่ประคองบอกว่า ก็คือ การที่เราทำเป็น และ แนะนำให้คนอื่นได้ ไม่หวังวิชา ถ้ามีคนอยากทำได้ก็เต็มใจที่จะถ่ายทอดสิ่งที่เรารู้ให้กับคนอื่น ที่สนใจ

การรวมตัวกันเป็นกลุ่มอาชีพ ทำให้มีรายได้ แต่ยังไม่ได้อะไรถึงการแบ่งเงินส่วนหนึ่งไว้ เป็นสวัสดิการของกลุ่มที่จะช่วยเหลือแก่ชุมชน เช่น การช่วยเหลือเมื่อมีงานต่างๆในนามกลุ่ม ซึ่งจะเป็นการสร้างสายสัมพันธ์ของคนในชุมชน ให้เห็นความสำคัญของกลุ่มว่าตอบสนอง หรือ ช่วยเหลือชุมชนได้ กลุ่มฯยังไม่ได้คิดถึงเรื่องนี้เพราะว่ากลุ่มฯยังใหม่ และรายได้ยังไม่มาก สมาชิกยังไม่ได้รับเงินปันผลทั่วถึงกัน จึงยังไม่ได้จัดสรรเงินสำหรับสวัสดิการชุมชน

ความรู้เกี่ยวกับการจักสาน เกิดจากการเรียนรู้ลองผิดลองถูก ทำให้เป็นความรู้ที่ติดตัวไปกับคนทำ แต่กลุ่มยังไม่ได้จัดการความรู้ เพราะไม่มีการเขียนหรือบันทึกขั้นตอนไว้โดยละเอียด หากจะพัฒนารูปแบบเป็นแหล่งเรียนรู้ ควรจะทำให้เห็นกระบวนการทำงานในทุกขั้นตอน ไม่ใช่เห็นผลสำเร็จที่เป็นผลิตภัณฑ์เท่านั้น เพราะจะทำให้คนเห็นคุณค่าของผลิตภัณฑ์มากยิ่งขึ้น

ตั้งความหวัง อยากรสานเปลญวนในหลวง

จากการพูดคุยกันในเวทีไม่เป็นทางการเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2548 คณะผู้วิจัยโครงการวิจัยกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนได้ตั้งคำถามเชิงกระตุ้นต่อกรรมการและสมาชิกกลุ่มฯ ว่า นอกจากการขายเปลได้เงินมีรายได้เพิ่มขึ้นเลี้ยงครอบครัวได้แล้ว กลุ่มจะอยากพัฒนาเปลไม้ไผ่ในลักษณะใดอีกหรือไม่ และถ้าทำเปลลำที่ดีที่สุด สวยที่สุดได้ อยากขายหรือให้ใคร กลุ่มช่วยกันตอบว่า “อยากรสานในหลวง” แต่ก็บอกว่าคงเป็นไปได้ไม่รู้ว่าจะเอาเปลเข้าไปถวายท่านได้อย่างไร คนบ้านนอกคงเข้าไม่ถึง

คณะผู้วิจัยสังเคราะห์การเรียนรู้ภูมิปัญญาได้พิจารณาประกายความคิดและความหวังในการทำเปลไม้ไผ่ถวายในหลวงและความกังวลของกลุ่มดังกล่าว จึงได้ให้กำลังใจว่าถ้าอยากทำถวายก็ลงมือทำเสียก่อน ส่วนจะเอาไปถวายที่ไหนเป็นเรื่องรอง การถวายเป็นของอย่างนี้จัดพิธีถวายที่ชุมชนก็ได้ เพราะเป็นการถวายเป็นความจงรักภักดี เป็นกระบวนการเชิงสัญลักษณ์ สิ่งสำคัญคือจะต้องทำให้ดีที่สุด สวยที่สุดเท่าที่กำลังความคิดและความสามารถของกลุ่มจะร่วมกันทำได้ กลุ่มก็เริ่มเห็นความเป็นไปได้ และบอกว่าจะลองปรึกษากันดูอีกครั้ง ซึ่งความหวังของกลุ่มดังกล่าว หากลงมือทำก็เชื่อว่าจะกระบวนการการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กลุ่มอีกครั้ง เพราะหากตั้งใจทำจนสำเร็จก็จะเกิดคุณค่าใหม่ เกิดความหมายใหม่ของเปลไม้ไผ่บ้านสนุนที่ไม่ใช่เพียงแค่อุปกรณ์พิธีกรรมเท่านั้น การสานเปลเพื่อทูลเกล้าถวายชุมชนคงจะต้องทุ่มเทกันสุดฝีมือ ใช้วัสดุที่ดีที่สุดที่มีอยู่ในชุมชน ต้องเป็นเปลทำด้วยมือแบบธรรมชาติมากที่สุด ไม่ทำสี ไม่ทาแล็กเกอร์ แต่มีความแข็งแรงและสวยงามจากเนื้อไม้ที่เหลาอย่างดี ลงไฟให้แข็งแรงป้องกันแมลงกัดกิน เปลแบบพิเศษที่ผลิตได้ก็ย่อมจะมีคุณค่าสูงส่งเป็นความสุขชนิดใหม่ที่สมาชิกกลุ่มและชุมชนจะได้รับ คุณภาพของเปลทูลเกล้าฯ จะกลายเป็นมาตรฐานผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม และเป็นหน้าตาของชุมชน ในขณะที่เดียวกันกลุ่มจะได้มีโอกาสพบทวนบทเรียน ร่วมกันพัฒนาฝีมือให้ดีขึ้นกว่าเดิม และหากว่ากลุ่มสามารถผลิตสินค้าชิ้นอื่นๆ ในมาตรฐานใกล้เคียงกับเปลที่ทำทูลเกล้าฯ ถวาย ซึ่งก็ต้องทำด้วยความประณีตบรรจง ใส่ใจเข้าไปด้วย เป็นการสานเปลที่มุ่งเน้นคุณภาพมากกว่าปริมาณ คนสานเองตั้งสมาธิจดจ่ออยู่กับงานให้ความใส่ใจกับงานมากขึ้น คุณภาพของงานจึงจะดีขึ้น ความสุขที่แท้ก็จะเกิดแก่ผู้ทำงานสานเปล และเมื่อมีชื่อเสียงที่เป็นความสุขอีกอย่างหนึ่ง ก็ต้องพยายามรักษาคุณภาพและชื่อเสียงไว้ให้ดี ชาวบ้านเองไม่ต้องเร่งผลิตจำนวนมากๆ เพื่อแข่งขันชิงปริมาณในตลาด หากเพิ่มมูลค่า

ผลิตภัณฑ์จากคุณค่าใหม่ที่สร้างสรรค์ร่วมกัน นอกจากนี้ในมิติของการจัดการทรัพยากรและ วัตถุดิบ คือ ไม้ไผ่ เมื่อผลิตจำนวนน้อยลงก็หมายถึงการใช้ไม้ไผ่น้อยลง เป็นการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติไปในตัว กระบวนการนี้จะทำให้ชุมชนได้หันมาทบทวนความสำคัญของ ทรัพยากรธรรมชาติและความเป็นธรรมชาติ ความเป็นธรรมมากขึ้น นำไปสู่การไม่ทาสี ไม้ ต้องทาแล็กเกอร์ ใช้เทคโนโลยีและอุปกรณ์ไฟฟ้าเท่าที่จำเป็น พยายามนำเสนอเปลไม้ไผ่แบบ ธรรมชาติจริงๆ ก็จะทำให้ตัวสินค้ามีความโดดเด่นมากยิ่งขึ้น ซึ่งแนวทางทั้งหมดนี้จะช่วยฟื้นฟู ความสามารถในการพึ่งตนเองได้มากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับภูมิปัญญาการสานเปลไม้ไผ่แบบ ดั้งเดิมอย่างที่ปูกิตทำอยู่ และจะนำไปสู่ความเข้าใจว่าการพยายามปรับปรุงรูปแบบเปลของ กลุ่มฯ เพื่อไปแข่งขันกับเปลไม้ไผ่ของบ้านอื่นโดยละทิ้งความเป็นธรรมชาติ และความ สอดคล้องกับชาตินั้น น่าจะทำให้เกิดทุกข์มากกว่าเป็นสุข....ซึ่งความหวังที่ตั้งไว้จะไม่ ผิดหวังเลยถ้ากลุ่มจักสานเปลไม้ไผ่บ้านสนุ่นตัดสินใจลงมือสานเปลเพื่อทูลเกล้าถวายในหลวง เสียแต่วันนี้.

ชาวบ้านในชุมชนบ้านสนุ่น (ส่วนมากเป็นผู้หญิง) มีภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอเสื่อกก ซึ่งทำกัน หลายบ้าน โดยใช้วัตถุดิบต้นกกที่มีอยู่ในท้องไร่ท้องนาตามธรรมชาติ และต่อมาต้นกกขาด แคลนจึงมีการทำนกกเพื่อนำมาใช้ทอเสื่อกกคุณภาพดีขายด้วย

ปุ๋ยอินทรีย์

วิทยวิธีฟื้นฟูชีวิตธรรมชาติ

ถ้ายังจำกันได้ ในช่วงปี พ.ศ. 2541-2544 ชุมชนหมู่บ้านในจังหวัดต่างๆพากันตื่นตัวกับกระแส “ซีฟ” หรือนโยบายกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF : Social Investment Fund) ของรัฐบาลที่มอบหมายให้ธนาคารออมสินเป็นผู้ดำเนินการ

กล่าวได้ว่ากระบวนซีฟ เป็นกลไกสำคัญที่กระตุ้นให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มคนต่างๆ ทั้งในชุมชนเมืองและชุมชนชนบทเพื่อเรียนรู้วิธีการจัดทำ “โครงการ” หรือ จัดทำคำขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนฯไปใช้ในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มในการแก้ปัญหาที่ชุมชนประสบอยู่

กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพบ้านตะปัน ตำบลรังกาใหญ่ อำเภอฟิมา ย ก็เป็นหนึ่งในหลายพันกลุ่มที่เกิดขึ้นในห้วงเวลานั้น มีความคิดและการทดลองปฏิบัติมาจากคนหลายกลุ่ม ทั้งที่เป็นแกนนำการพัฒนา(ไม่ใช่เกษตรกร) และกลุ่มที่เป็นเกษตรกรโดยตรง ดังที่ คุณสงวน คำสบาย คุณพูน เปี่ยมสุข คุณจอต โชคคำ คุณชื่น ฉิมพิมาย คุณกัลยา พิมพ์จันทร์ และคุณยุทธ ฉิมพิมาย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เกษียณจากราชการและริเริ่มก่อตั้งกลุ่มฯร่วมกัน ทบทวนความเป็นมาของกลุ่มว่า (สันทนา ธรรมสโรจน์ 2548, น. 35)

.....เมื่อกลางปี พ.ศ. 2543 (ยุครุ่งเรืองของ “ซีฟ” หรือ SIF Boom-ผู้วิจัย) ก่อนที่จะมารวมตัวกันตั้งเป็นกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ คณะทำงานของซีฟในจังหวัดนครราชสีมาได้มาจัดเวทีนัดพบแกนนำท้องถิ่นที่สถานีอนามัยวัดบุรณ และได้พบว่าตำบลรังกาใหญ่ มีกิจกรรมพัฒนาหลายอย่าง มีแกนนำที่ทำงานพัฒนาที่มีความสามารถหลายคน แต่ไม่มีกลุ่มไหนเขียนโครงการขอเงินกองทุนซีฟไปทำงานเลย อาจารย์กัลยา พิมพ์จันทร์ จึงขอรับการสนับสนุนค่าอาหารกลางวันจัดประชุมในรูป เวทีประชาคมตำบล ให้แกนนำของชุมชนมาร่วมกันพัฒนาโครงการขอรับเงินจากกองทุนฯในชื่อ “กลุ่มพัฒนาอาชีพตำบลรังกาใหญ่” และได้รับเงินสนับสนุนกลุ่มอาชีพต่างๆ เช่น กลุ่มหวาย กลุ่มเถาว์วัลย์ กลุ่มมัน้ำนัง หินปูน เป็นเงินสามแสนกว่าบาท.....

คุณยุทธ พิณพิมาย แกนนำกลุ่ม
ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพตำบลรังกาใหญ่
ผู้มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในเรื่อง
คุณค่าและคุณภาพของปุ๋ยอินทรีย์
ชีวภาพว่าไม่ได้เป็นเพียงธาตุอาหาร
ที่ช่วยให้พืชพรรณเจริญเติบโตงอก
งามเท่านั้น หากแต่เป็นกระบวนการ
ที่ช่วยให้คนได้ตระหนักรู้ถึงความ
สัมพันธ์เกี่ยวข้องระหว่างคนกับดิน
น้ำ และสรรพชีวิต ซึ่งเป็นชุด
ความรู้ขั้นสูงที่ช่วยให้คุณยุทธมุ่งมั่น
ทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพต่อไป แม้ว่า
จะยังขายไม่ได้ก็ตาม

เกษตรกรเป็นทุกข์....เพราะชีวิตที่คลุกอยู่ในสารเคมี

ในช่วงเวลาเดียวกัน เกษตรกรในพื้นที่ตำบลรังกาใหญ่ที่ปลูกอ้อยส่งโรงงานน้ำตาล
ปลูกข้าว และพืชเศรษฐกิจอื่นๆหลายอย่างได้พบว่ากากอ้อยที่โรงงานน้ำตาลขนเอามาทิ้งในที่
นาและไร่อ้อยช่วยให้ดินดี ผลไม้ติดผลดกอย่างเห็นได้ชัด

วันหนึ่งเกษตรกรกลุ่มนี้ประกอบด้วย คุณยุทธ พิณพิมาย คุณสุรัชย์ พันธุ์ดี คุณทอง
นัมสการ คุณประกอบ สุขกำเนิด คุณเลี้ยง คัดพ้อคำ คุณพูน เปี่ยมสุข และคุณจอต โชค
คำ ได้พูดคุยปรับทุกข์กันในเรื่องการทำมาหากินที่ราคาผลผลิตทางการเกษตรต่ำ เกษตรกรผู้
ปลูกอ้อย ปลูกมันสำปะหลังย่าแยะไปตามๆกัน เลี้ยงกุ้งก็ขาดทุน เป็นหนี้ค่าปุ๋ยค่ายา ในการ
พูดคุยได้มีการทบทวนถึงเมื่อครั้งยังเป็นเด็กว่าการทำไร่ทำนาลงทุนน้อยกว่าปัจจุบันหลายสิบ
เท่าตัว แต่ก่อนยังใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยขี้หมู ขี้วัว ขี้เป็ด ขี้ไก่ ขี้ควายได้ ไม่ต้องเสียเงินซื้อ
เดี๋ยวนี้ต้องใช้ปุ๋ยเคมี ใส่ปุ๋ยแล้วยังต้องฉีดพ่นยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง รวมทั้งเพิ่มฮอร์โมน
ต่างๆจึงจะได้ผลดี ของเหล่านี้ราคาแพงและเกษตรกรทำเองไม่ได้ต้องซื้อเท่านั้น สภาพดินก็
แย่ลงทุกปี ดินเป็นต่าง แข็ง เเค็ม ถ้าได้กลับไปใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมักดินน่าจะดีขึ้น ซึ่งเมื่อได้
พูดคุยกันแล้ว แต่ละคนก็บอกว่าจะกลับไปลองทำดูที่บ้านใครบ้านมันก่อน

ไปดูให้เห็นกับตาว่าคนอื่นเขาออกจากทุกข์กันได้อย่างไร?

ในปี พ.ศ. 2544 สมาชิกกลุ่มพัฒนาอาชีพตำบลวังกาใหญ่ที่เป็นเกษตรกรได้มีโอกาสไปดูงานด้านการทำเกษตรไร้สารพิษ เกษตรอินทรีย์ ในชุมชนอื่นๆทั้งในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดอื่นๆหลายครั้ง เช่น ไปดูงานโครงการกสิกรรมไร้สารพิษอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่อำเภอวังน้ำเขียว และยังคงเชิญประธานกลุ่มกสิกรรมไร้สารพิษไปบรรยายให้ผู้สนใจฟังด้วย นอกจากนี้ยังได้รับงบประมาณสนับสนุนให้ไปดูงานที่กลุ่มกสิกรรมธรรมชาติที่อำเภอบ้านบึง จังหวัดชลบุรี ได้เห็นความสำเร็จของการฟื้นฟูพื้นที่ดินเสื่อมคุณภาพให้กลับมาใช้ปลูกข้าว ปลูกต้นสักและไม้อื่นๆได้ มีการไปดูงานการทำนาปลอดสารพิษ และโรงสีข้าวปลอดสารเพื่อส่งออกที่บ้านโสนชุมพูน อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดยโสธร และดูงานการผลิตผักปลอดสารพิษของชุมชนศิระชะโศก จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งการดูงานดังกล่าวเป็นการกระตุ้นให้เกษตรกรในตำบลวังกาใหญ่ที่มีทุกข์ร่วมกันได้เห็นตัวอย่างของความสำเร็จในการหาหนทางออกจากทุกข์ด้วยตัวเองของชุมชนอื่นๆที่เคยประสบชะตากรรมเช่นเดียวกันมาก่อน

ในปีเดียวกันสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ได้ให้การสนับสนุนงบประมาณสำหรับการจัดอบรมการทำปุ๋ยชีวภาพที่บ้านกล้วย มีทั้งการอบรมภาควิชาการ การสาธิตปฏิบัติ และมีเอกสารข้อมูลแจกให้ผู้เข้ารับการอบรมมากมาย

ในขณะที่งบประมาณเพื่อการเรียนรู้ดูงาน งบประมาณเพื่อการจัดการฝึกอบรมที่ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนชิฟ หน่วยราชการ และองค์กรพัฒนามหาชนได้ถูกใช้ไปก่อนแล้วก่อนแล้ว แต่ก็ยังไม่มีเกษตรกรกลุ่มใดในชุมชนบ้านตะปันลงมือทำปุ๋ยชีวภาพเพื่อใช้ในไร่นาอย่างจริงจัง

ตั้งกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ ได้เวลาทำปุ๋ยเสียที

จนล่วงเข้ามาสู่ปี พ.ศ. 2545 รัฐบาลใหม่จัดสรรงบประมาณกระตุ้นเศรษฐกิจลงสู่ชุมชนพร้อมๆกับการสร้างกระแสนีโอท็อป และกระแสนกองทุนหมู่บ้านละหนึ่งล้านบาท ชุมชนก็ได้รับการกระตุ้นจากหน่วยงานของรัฐให้ทำโครงการขอเงินงบประมาณกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยในเวทีประชาคมตำบลวังกาใหญ่เมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2545 โครงการปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพก็ได้รับการคัดเลือกให้เป็นลำดับที่ 1 ที่จะเสนอเข้าไปขอรับการสนับสนุนเงินงบประมาณ และในเวทีประชาคมครั้งนี้เองที่ผู้เข้าร่วมประชุมร่วมกันจัดตั้ง “กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ” ขึ้นอย่างเป็นทางการเพื่อเตรียมรองรับงบประมาณที่ขอไป ในช่วงที่กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพยังไม่ได้รับงบประมาณจากงบกระตุ้นเศรษฐกิจ ก็มีงบประมาณสนับสนุนการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ชุมชนของกองทุนชิฟมาให้ดำเนินการล่วงหน้าไปก่อน งบประมาณของชิฟให้จัดการฝึกอบรมเรื่องปุ๋ย

อินทรีย์ชีวภาพให้แก่เกษตรกรและผู้สนใจรวม 5 รุ่นๆละประมาณ 50-60 คน โดยใช้สถานที่บริเวณบ้านของศูนย์ฯ ฝึกปฎิบัติเป็นศูนย์เรียนรู้และที่ตั้งโรงงานทำปุ๋ยไปพร้อมกันด้วย

การจัดทำโครงการศูนย์เรียนรู้ดังกล่าวทำให้ชุมชนได้รับความรู้เชิงลึกเรื่องดินจากคุณวันชัย ก้องเจริญพาณิชย์ หมอดินระดับจังหวัด เรื่องอีเอ็ม(EM)จากอาจารย์ชิน พลฉิม และเรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพจากคุณธีรยุทธ ศรีเร่อจันทร์ ซึ่งทั้งสามท่านได้ร่วมกันจัดทำคู่มือปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพเพื่อใช้เป็นสื่อในการเรียนรู้

กระบวนการปุ๋ย กระบวนการเรียนรู้เรื่ององค์รวม

จากข้อมูลที่ประมวลมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาเรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพไม่ใช่ภูมิปัญญาดั้งเดิมที่เรียนรู้สืบทอดกันมาของชุมชนแต่อย่างใด แม้ว่าแกนนำผู้ก่อตั้งกลุ่มปุ๋ยฯจะพอมีความรู้ความเข้าใจอยู่บ้างในฐานะที่เป็นเกษตรกร และเคยเห็นประสิทธิภาพของปุ๋ยคอกปุ๋ยมูลสัตว์มาบ้างในสมัยที่เป็นเด็ก แต่วิธีการเกษตรเชิงเดี่ยวในช่วงชีวิตที่ผ่านมาหลายสิบปีก็ทำให้ก็ขาดทักษะและความมั่นใจในการลงมือทำและใช้ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ ทำให้กระบวนการเรียนรู้เรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพของกลุ่มต้องอาศัยการศึกษาดูงานในพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จและต้องเรียนรู้ผ่านการฝึกอบรมหลายครั้งหลายหนซึ่งใช้งบประมาณไปเป็นจำนวนมากในช่วงปี พ.ศ. 2543-2545

กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ ดำเนินการผลิตปุ๋ยอย่างจริงจังทันทีที่ต่อจากการจัดการศูนย์เรียนรู้ที่ได้รับงบประมาณจากกองทุนฯ ซึ่งแม้ว่ากลุ่มจะใช้วัสดุที่เหลือจากการจัดฝึกอบรมผลิตปุ๋ยและแบ่งออกจำหน่ายในราคาถูกได้บ้างแล้ว แต่เกษตรกรและชาวบ้านก็ยังไม่นิยมใช้เนื่องจากไม่แน่ใจในคุณภาพของปุ๋ยว่าจะดีเท่ากับปุ๋ยเคมีที่ใช้อยู่เป็นประจำหรือไม่ แม้ในหมู่สมาชิกของกลุ่มปุ๋ยเองก็ยังไม่มั่นใจเต็มที่ การทำปุ๋ยและการดำเนินการของกลุ่มในระยะนี้จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่จะลองผิดลองถูกในการปรับปรุงคุณภาพปุ๋ย ซึ่งต้องเรียนรู้เพิ่มเติมอยู่ตลอดเวลา และในขณะเดียวกันกลุ่มก็ต้องเรียนรู้ในการที่จะงานร่วมกันได้อย่างราบรื่นเพราะว่าเป็นกลุ่มที่ยังไม่มีรายได้ ทุกคนต้องเสียสละ งานทำปุ๋ยเป็นงานค่อนข้างใช้แรงมากและอะทะอะเปรอะเปื้อน ต้องใช้เวลาหมัก บ่มวัสดุแต่ละอย่างให้ค่อยๆย่อยสลายตัวหลอมรวมเข้าด้วยกัน บางคนใจร้อนก็ทำไม่ได้เกิดท้อไม่ไปร่วมทำงานอีกเลย และต่อมาแม้ว่าจะได้รับงบประมาณอุดหนุนจากรัฐกิจผ่านการบริหารจัดการขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่นที่จัดซื้อถังเก็บกากน้ำตาล เครื่องผสมปุ๋ย เครื่องอัดเม็ด ถังหมักหั่วเชื้อ และวัสดุอุปกรณ์อื่นๆที่จำเป็นในการผลิตปุ๋ยเพื่อการค้าให้กับกลุ่ม แต่เครื่องจักรและอุปกรณ์ที่ได้รับมีคุณภาพไม่ค่อยดี ใช้งานไม่นานก็ชำรุด การผลิตปุ๋ยจึงยังต้องใช้แรงคนมากเช่นเดิม คนทำปุ๋ยก็มีน้อย เงินทุนก็ไม่มีกลุ่มปุ๋ยจึงเปิดรับสมัครสมาชิกเพิ่มและเปิดให้สมาชิกซื้อหุ้นเพื่อระดมเงินทุนไปใช้ในการซื้อวัสดุอุปกรณ์ในการผลิต และเร่งแสวงหาพันธมิตรผู้ใช้ปุ๋ยในหมู่เกษตรกรรายใหญ่ที่ปลูกอ้อย ทำนา

และในเครือข่ายกำหนดผู้ใหญ่บ้านทั้งตำบลขอให้ซื้อปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพของกลุ่มไปทดลองใช้ ซึ่งแม้ว่าในด้านธุรกิจ กิจกรรมปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพจะยังไม่ประสบความสำเร็จ แต่สมาชิกที่ลงมือทำปุ๋ยด้วยตนเองได้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้เรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพอย่างจริงจัง มีความรู้ความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างวัสดุต่างๆที่นำมาทำเป็นปุ๋ยในลักษณะองค์รวมตามธรรมชาติมากขึ้น มีความตั้งใจที่จะพลิกฟื้นคุณภาพดินของท้องถิ่นให้กลับมาใช้เพาะปลูกได้โดยลดการพึ่งพาปุ๋ยเคมีหรือสารสังเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ลงให้มากที่สุด และประการสำคัญที่สุดคนทำปุ๋ยเริ่มมองเห็นสัจธรรมของการพึ่งพิงอิงอาศัยกันระหว่างสรรพชีวิตที่อาศัยอยู่ในดิน ในน้ำ กับต้นไม้ใบหญ้า รวมทั้งมนุษย์ ในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บตายที่จะต้องอยู่ร่วมกัน จะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปไม่ได้

จึงกล่าวได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญาเรื่องปุ๋ยของกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพบ้านตะปันประสบความสำเร็จลำดับขั้นที่ก่อให้เกิดภูมิปัญญาที่ถูกต้องในการมองโลกและชีวิต มองเห็นเป้าหมายของการมีชีวิตอยู่อย่างพอเพียง เห็นได้จากคำพูดของคุณยุทธ พิณพิมาย ที่ว่า

“.....ผมลองเอาปุ๋ยไปใส่नाที่ดินมันแข็งมาก ปีแรกๆไม่เห็นอะไร แต่ปีที่สองนี้เห็นชัดว่ามันมีไส้เดือน มีแมลง จิ้งหรีดอะไรพวกนี้มาอยู่ ผิดดินเป็นขุยมากขึ้น แสดงว่าปุ๋ยอินทรีย์นี้ไม่เป็นศัตรูกับสัตว์พวกนี้ และพอมีนํ้าดินมีความชื้นผักบุงผักอะไรมันก็ขึ้นได้หลายอย่าง ไม่ใช่มีแต่ดินเปล่าๆเหมือนเมื่อก่อน.....”

และอีกตอนหนึ่งที่ว่า

“.....ผมบอกภรรยาผมให้เลิกซื้อแกล้งถุง ให้มากินนํ้าพริกผักที่มีในสวนในนา กินของที่เรปลูกเอง และพยายามบอกลูกหลาน บอกคนอื่นที่รู้จัก เขาทำกันหรือเปล่าผมไม่รู้ แต่ผมจะพยายามทำและบอกไปเรื่อยๆ เขาคงเห็นดีและทำตามสักวันหนึ่ง.....” (ยุทธ พิณพิมาย, สัมภาษณ์, ส.ค.2548)

โรงงานของกลุ่มฯได้กลายเป็นสถานที่เรียนรู้ดูงานเรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพของนักเรียนโรงเรียนต่างๆในอำเภอพิมาย รูปแบบการจัดการเรียนรู้เป็นไปในลักษณะการบรรยายให้ฟัง ประกอบการให้ดูขั้นตอนการทำปุ๋ยซึ่งมีอยู่แล้วในโรงงาน ซึ่งเด็กนักเรียนและครูจะบันทึกความรู้ไปในสมุดเป็นส่วนใหญ่ บ้างก็ถ่ายภาพ และบันทึกเสียงไปด้วย เป็นชุดความรู้ของชุมชนที่นักเรียนเอาไปใช้ประกอบในการศึกษาในระบบ นำไปใช้เพื่อการทำรายงานส่งครูและการสอบเท่านั้น ยังไม่มีการเรียนรู้ในลักษณะการลงมือทำปุ๋ยด้วยตัวเอง และในโรงเรียนก็ไม่ได้นำความรู้ไปแปลงเป็นภาคปฏิบัติ แม้ว่าการกลุ่มจะมอบปุ๋ยให้โรงเรียนนำเอาไปใช้ โรงเรียนก็นำปุ๋ยไปใส่ต้นไม้ประดับของโรงเรียน ไม่ได้นำปุ๋ยไปใช้ในการเรียนการสอนวิชาเกษตรกรรม หรือใช้ในการส่งเสริมการปลูกพืชผักอินทรีย์แต่อย่างใด

เริ่มมองเห็นทาง แต่ยังออกจากกองทุกข์ไม่ได้

ข้อจำกัดของกลุ่มฯในการจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพที่ยังไม่สามารถทำให้เกิดความเชื่อถือในคุณภาพปุ๋ยจากกลุ่มเกษตรกรและผู้ใช้อยู่ในชุมชนได้ น่าจะเนื่องมาจากกลุ่มฯยังไม่ได้ดำเนินการสร้างแปลงทดลองปลูกพืชผัก ข้าว หรือ ผลไม้ที่ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพแทนที่ปุ๋ยเคมีให้เห็นความสำเร็จ การบรรยายถึงสรรพคุณของปุ๋ยอินทรีย์ให้ใครต่อใครฟังโดยไม่มีตัวอย่างความสำเร็จให้เห็นจึงทำให้คำบรรยายยังเป็นความรู้ทั่วไป เหมือนกับที่มีคนพูดหรือเขียนไว้มากมาย และถึงแม้ว่าจะมีการลงมือทำปุ๋ยจนสำเร็จเอาไปใช้งานได้แล้ว คนที่คุ้นชินกับการใช้ปุ๋ยเคมีที่ให้ผลรวดเร็วทันใจก็จะยังลังเลที่จะตัดสินใจเปลี่ยนความเชื่อและเปลี่ยนพฤติกรรมในระยะเวลานั้นๆ

ดังนั้นในกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้สู่การปฏิบัติของกลุ่มปุ๋ยฯ จำเป็นจะต้องมีความอดทน ไม่ท้อแท้ท้อถอย และต้องมีใจจดจ่อกับความสำเร็จที่ค่อยๆเกิดขึ้นทีละเล็กทีละน้อย คนทำปุ๋ยก็น่าจะเกิดความรู้สึกอึดอัดที่ได้เห็นแกลบข้าวค่อยๆยุ่ยสลายลงไปรวมตัวกับขี้วัวขี้ควายที่นำมาผสม คนทำปุ๋ยน่าจะรู้สึกพอใจที่ได้เห็นไส้เดือน แมงกะซอน จิ้งหรีด และสัตว์เล็กสัตว์น้อยเข้าไปสร้างรังอยู่อาศัยในผืนนาที่ใส่ปุ๋ยอินทรีย์ลงไปเมื่อหนึ่งปีที่ผ่านมา และก็น่าจะมีความสุขมากขึ้นเมื่อในผืนนานั้นมีผักบุ้ง กบ เขียด หอย ปู กุ้งฝอย ปลาเล็ก ปลาน้อยเพิ่มมากขึ้นในช่วงต้นข้าวเตรียมออกรวง ซึ่งเป็นความสุขภายในที่คนอื่นที่ไม่ได้ทำด้วยมือ ไม่ได้สังเกตเห็นด้วยตาของเขาเองจะรู้สึกได้ และเมื่อเข้าใจถึงความหมายและลักษณะอาการของความสุขเช่นนี้ สมาชิกกลุ่มปุ๋ยฯก็จะเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติอย่างมีความสุขที่แท้จริง ประเด็นที่ยังขยายปุ๋ยได้น้อย ขยายได้บ้าง หรือต้องแจกเขาไปบ้าง ก็จะไม่เป็นข้อกังวลใจให้ทุกข์อีกต่อไป และถ้าหากว่าสมาชิกคนอื่น ๆ ที่ยังไม่ได้เข้าไปร่วมเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติจริงทั้งการทำปุ๋ย การนำปุ๋ยไปทดลองใช้ในไร่ นา หรือแปลงทดลอง ยังไม่เคยเฝ้าสังเกตการเปลี่ยนแปลงของดิน ต้นไม้ ใบหญ้า และไร่นาอย่างใกล้ชิดมาก่อน ได้ทดลองทำแล้วก็น่าจะเห็นปรากฏการณ์ดี ๆ อย่างที่คุณยุทธ พินพิมายกล่าวไว้ข้างต้น เพราะที่คุณยุทธพูดออกมานั้นคือภูมิปัญญาสากลที่เกิดในกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้เรื่องปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพนั่นเอง

กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพบ้านตะปัน เป็นกลุ่มเกิดใหม่ตามกระแสที่มาจากนโยบายรัฐบาล ตั้งแต่กองทุนซีพี (SIF) เรื่อยมาจนถึงนโยบายประชานิยมที่ส่งเงินงบประมาณลงไปสู่ชุมชนโดยตรง ในขณะที่สมาชิกของกลุ่มเองอาจจะยังรู้สึกว่าการตนเองยังล้มลุกคลุกคลาน ไม่มั่นใจว่าจะไปรอดหรือเปล่า โดยประเมินผลเชิงปริมาณจากจำนวนสมาชิกที่เข้าไปช่วยงานทำปุ๋ย ดูจากยอดการขายปุ๋ยให้กับเกษตรกรที่มีไม่มาก และเริ่มกังวลจากข้อเรียกร้องของสมาชิกส่วนใหญ่ให้จ่ายเงินปันผลทุกอย่างที่กลุ่มยังไม่มีกำไร ซึ่งดูเหมือนว่ากระบวนการกลุ่มทำให้เป็นทุกข์

คณะผู้วิจัยพูดคุยแลกเปลี่ยนแนวคิดและประสบการณ์กับคุณยุทธ พิณพิมาย แกนนำกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพบ้านตะปัน ตำบลรังกาใหญ่ และแกนนำคนอื่น ๆ ที่โรงงานปุ๋ยของกลุ่มในบริเวณบ้านคุณยุทธ พิณพิมาย โดยมีคุณวรุณม บำรุงไร่ ผู้ประสานงานโครงการร่วมพูดคุยด้วย

แต่จากการศึกษาพบว่าสมาชิกกลุ่มปุ๋ยมีความสำเร็จในการเรียนรู้และจัดการความรู้ทั้งในกลุ่มพวกเดียวกันเองผ่านกระบวนการกลุ่มที่ดำเนินมาตามธรรมชาติและกระบวนการตั้งกลุ่มเป็นทางการ กล่าวคือ สมาชิกกลุ่มฯ เกิดการเรียนรู้จนนำไปสู่การตัดสินใจลงมือทำปุ๋ยผ่านการพูดคุย การเดินทางไปดูงานด้วยกันแล้วกลับมาพูดคุยปรึกษา ค่อย ๆ เพิ่มความรู้เพิ่มความเชื่อมั่นจนตัดสินใจลงมือปฏิบัติได้

จากการศึกษา พบว่าฐานคิดในการรวมกลุ่มและทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพเกิดจากการประสบปัญหาความล้มเหลวด้านการเกษตรของชุมชนและภาวะหนี้สิน และเมื่อได้เรียนรู้ความรู้นอกตัว (explicit knowledge) เกี่ยวกับปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพและเกษตรอินทรีย์ปลอดภัยของชุมชนต่าง ๆ มากขึ้นก็มีความเข้าใจเชื่อมโยงไปสู่แนวทางการจัดการทรัพยากรดิน น้ำป่าและการเกษตรอย่างยั่งยืน ทำให้หันมามองสภาพรอบ ๆ ตัวรอบ ๆ ชุมชนมากขึ้น การมองเห็นความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในธรรมชาติ ช่วยให้มองเห็นความสัมพันธ์ของเพื่อนบ้านและคนในชุมชนว่าไม่สามารถแยกกันอยู่ หรือต่างคนต่างทำอย่างที่ผ่านมามีอีกต่อไป จึงนำไปสู่การใช้กลุ่มเป็นกลไกในการทดลองผลิต

ปุ๋ยร่วมกัน เป็นความพยายามในการฟื้นฟูระบบความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนกับคนในชุมชนด้วยกัน และฟื้นฟูความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเกษตรกรกับดิน น้ำ และกิ้ง หอย ปู ปลา ไล่เดือน กิ่งกือโดยใช้ปุ๋ยเป็นเครื่องมือในการสื่อสารและเรียนรู้

ความรู้ความเข้าใจว่าส่วนประกอบที่ใช้ในการทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ เป็นผลผลิตของธรรมชาติ มาจากธรรมชาติ ที่มีกระบวนการผุสลายเปลี่ยนรูปร่างและสถานะกลับไปหลอมรวมกันตามวัฏจักรของชีวิตที่มีสภาวะเกิด-แก่-เจ็บ-ตาย เป็นระบบที่ธรรมชาติจัดการธรรมชาติด้วยกันแบบพึ่งพิงอิงอาศัย ทำนุบำรุงกันและกัน (interdependency) ไม่ใช่เบียดขับทำลายล้างกันอย่างสภาวะที่เกิดจากการใช้ปุ๋ยเคมีที่เป็นปัญหาตลอดมา

นอกจากนี้สมาชิกของกลุ่มปุ๋ยฯ ยังมีความเข้าใจเป็นอย่างดีว่าการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพจะไม่สร้างมลภาวะแก่สิ่งแวดล้อม เป็นผลดีต่อสุขภาพของผู้ใช้ที่ร่างกายจะไม่ได้รับอันตรายจากสารเคมีที่ตกค้างในพืชผักที่ใช้สารเคมีและบำรุงด้วยฮอร์โมน เป็นความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ที่ถูกต้อง สะท้อนออกมาทางความคิดและการกระทำที่โน้มเอียงเข้าไปเชื่อมต่อกับความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมของชุมชนที่อิงอยู่กับพุทธศาสนา ที่จะเป็พลังหนุนเสริมให้กลุ่มปุ๋ยฯ สร้างสภาวะให้แกตนเอง ครอบครัว และชุมชนได้สำเร็จมากขึ้นเป็นลำดับ.

สรุปกรณีศึกษาโครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย

โครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย ดำเนินการโดย เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นพิมาย ที่มีกิจกรรมหลักในการพัฒนาและสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านการฝึกอบรม การจัดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยนความเห็นเกี่ยวกับสถานการณ์และปรากฏการณ์ต่างๆในพื้นที่ การจัดการศึกษาดูงาน การเสริมสร้างกระบวนการทำงานและพัฒนาศักยภาพผู้นำและสมาชิกเครือข่าย โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้องค์กรในเครือข่ายสามารถทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหาต่างๆโดยอาศัยภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน

ด้วยการที่องค์กรพัฒนาในระดับเดียวกับชาวบ้าน เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นพิมาย ได้พบว่าในชุมชนต่างๆยังมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นประโยชน์อีกมากมาย ทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สืบทอดมาจากรุ่นบรรพบุรุษ และภูมิปัญญาใหม่ที่ได้รับเอามาจากภายนอกชุมชน แต่ภูมิปัญญาส่วนใหญ่ไม่ได้รับการยกย่องเชิดชูและส่งเสริมให้มีการเรียนรู้เผยแพร่เพื่อใช้ให้เกิด

ประโยชน์แก่การพัฒนาชุมชนและท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าระยะเวลาที่ผ่านมาองค์กรพัฒนา ภาครัฐ และสถาบันการศึกษาต่างๆจะไม่ได้ทอดทิ้งภูมิปัญญาและชุมชนเจ้าของภูมิปัญญา คือ ยังมีการศึกษาค้นคว้าวิจัยสำรวจภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไปเผยแพร่ และจัดสรรงบประมาณ สนับสนุนให้คนในชุมชนพื้นฟูภูมิปัญญาต่างๆมาใช้ในการประกอบอาชีพ เช่น ทอผ้า จักสาน ทำหมี แปรรูปอาหาร ทำขนมพื้นบ้าน ฯลฯ โดยให้รวมตัว กันตั้งเป็นกลุ่มอาชีพต่างๆขึ้น มากมาย แต่ก็ปรากฏว่ากลุ่มอาชีพภูมิปัญญาส่วนใหญ่ที่จัดตั้งขึ้นมาไม่สามารถดำเนินกิจการ ในรูปของกลุ่มตามแบบแผนที่ภาครัฐแนะนำหรือกำหนดมาได้อย่างต่อเนื่อง ในเกือบจะทันทีที่ นักพัฒนาผู้ริเริ่มกิจกรรมย้ายไปที่อื่น หรือเงินสนับสนุนหมดลง กลุ่มอาชีพที่เคยกระตือรือร้น และเข้มแข็งก็สลายตัวไปโดยปริยาย อาจจะไม่ถึงกับล้มเลิกกลุ่ม แต่ไม่มีกิจกรรมอาชีพที่ทำ ร่วมกันตามแบบแผนที่นักพัฒนากำหนดให้อีกต่อไป ต่างคนก็ต่างกลับไปประกอบกิจการงาน อาชีพในลักษณะบ้านใครบ้านมันตามความสะดวกและความคุ้นเคยเหมือนเมื่อก่อนตั้งกลุ่มเป็น ทางการ และในบางพื้นที่ก็มีสภาวะที่แย่ลงไปกว่าเดิม คือ สมาชิกกลุ่มไม่ถูกกัน ไม่ไว้ใจกัน ขัดแย้งกันในเรื่องการแบ่งผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงิน ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เคยเป็นไป ในระบบพี่น้องในเครือญาติ ถ้อยทีถ้อยอาศัย แบ่งปันจนเจือกัน ไม่คิดเป็นมูลค่าหรือราคา มากนัก ก็ถูกแบบแผนและกฎกติกาของระบบองค์กรกลุ่มแบบใหม่เข้ามาทำให้เปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านที่ไม่ค่อยคุ้นชินกับการจัดการความสัมพันธ์ตามตำแหน่งหน้าที่ในองค์กรกลุ่มที่ต้องมี ประธาน รองประธาน เลขานุการ เภรัญญิก หรือตำแหน่งอื่นๆที่มาจากการเลือกตั้งด้วย คะแนนเสียงส่วนมากและผูกพันกับเรื่องของอำนาจบริหารจัดการที่ไม่สอดคล้องกับวิถี วัฒนธรรมชุมชน ก่อให้เกิดความไม่คุ้นเคย ไม่มั่นใจในการตัดสินใจ เกิดความหวาดระแวงกัน และกัน ส่งผลให้ภูมิปัญญาดีๆที่ใช้ในการประกอบอาชีพทำหน้าที่ได้ไม่สมบูรณ์ คือ ไม่ สามารถช่วยให้ชุมชนเป็นสุขได้อย่างยั่งยืน

เครือข่ายภูมิปัญญาท้องถิ่นพินิจ เห็นว่าปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่เกิดขึ้นในกลุ่มภูมิ ปัญญาในชุมชนต่างๆ คือ แม้ว่ากลุ่มอาชีพภูมิปัญญาในบางชุมชนจะสามารถดำเนินกิจกรรม ด้านการผลิต การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ตามความสามารถของตนๆไปได้เป็นอย่างดี มีชื่อเสียง จนกระทั่งมีคนสนใจไปศึกษาดูงานกันมาก เช่น กลุ่มไหมฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ บ้านหนองบัวคำ ตำบลหนองระเวียง แต่สถานะของกลุ่มก็ดูอ่อนแอไร้พลังเนื่องจากขาดกระบวนการเรียนรู้และ จัดการความรู้เรื่องการบริหารจัดการกลุ่มในแบบแผนขององค์กรสมัยใหม่ นอกจากนี้กลุ่มภูมิ ปัญญาสำคัญที่ได้รับการยกย่องเชิดชูนำไปเป็นคำขวัญของอำเภอพินิจ ได้แก่ หมีพินิจ ก็มี จำนวนสมาชิกกลุ่มที่ผลิตหมีพินิจตามภูมิปัญญาดั้งเดิม หรือหมีพินิจแท้ๆลดน้อยลงจนเหลือ เพียง 4 ครอบครัว และมีแนวโน้มว่าอาจจะไม่มีใครทำกันอีกต่อไปในไม่ช้า

เครือข่ายฯมีความมุ่งหมายในการศึกษาว่าแต่ละกลุ่มภูมิปัญญามีการเรียนรู้ การ ถ่ายทอดความรู้อย่างไร ทำไมภูมิปัญญาบางอย่างจึงดำรงอยู่และขยายตัวออกไปได้กว้างขวาง แต่ทำไมภูมิปัญญาบางอย่างจึงหายไป รวมทั้งการหาแนวทางในการพัฒนาระดับความรู้ภูมิ

ปัญญาให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนให้มากขึ้น พัฒนาศักยภาพของกลุ่มภูมิปัญญาต่าง ๆ ให้เข้มแข็ง สามารถใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ปัญหาในชุมชนของตนได้อย่างมีพลัง

ในการดำเนินงานโครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย ภายใต้การสนับสนุนของโครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.ภาคอีสาน) นี้ ทางเครือข่ายฯ ได้เลือกศึกษาภูมิปัญญาและพัฒนากลุ่มใหม่ฝ่ายสีธรรมชาติ บ้านหนองบัวคำเป็นกลุ่มหลัก และเห็นว่าภูมิปัญญาต่างๆ ที่น่าจะส่งเสริมการเรียนรู้และจัดการให้คนในชุมชนได้พัฒนาไปสู่การเป็นอาชีพได้อีกหลายอย่าง เช่น ภูมิปัญญาหมี่พิมาย บ้านตะวันตกวัดเดิม ตำบลในเมือง ภูมิปัญญาการสานเปลไม้ไผ่ของกลุ่มจักสานบ้านสนุ่น ตำบลท่าหลวง และภูมิปัญญาเรื่องปุ๋ยชีวภาพของกลุ่มปุ๋ยชีวภาพบ้านตะปัน ตำบลรังกาใหญ่ จึงทำการขยายผลการศึกษาและพัฒนาไปสู่กลุ่มภูมิปัญญาดังกล่าว

จากการศึกษา กลุ่มใหม่ฝ่ายสีธรรมชาติ บ้านหนองบัวคำ พบว่าภูมิปัญญาเรื่องการทอผ้าไหม การเลี้ยงไหมมีอยู่ในชุมชนมาแต่แรกตั้งชุมชน เป็นภูมิปัญญาที่ติดตัวมากับแม่บ้านยุคแรกๆ และถ่ายทอดให้ลูกสาวหลานสาวได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาในลักษณะการเรียนรู้เชิงสังคม (socialization) ไม่มีโรงเรียนสอน การเลี้ยงไหม ทอผ้าไหม ผ้าฝ้ายเป็นกิจกรรมปกติของชุมชนที่ทุกบ้านต้องผลิตและจัดหาเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มสำหรับตัวเอง สำหรับครอบครัว สำหรับพิธีกรรมในวาระต่าง เช่น แต่งงาน ไหว้ผู้ใหญ่ ถวายวัด เป็นต้น

กลุ่มใหม่ฝ่ายสีธรรมชาติบ้านหนองบัวคำ เกิดขึ้นตามคำแนะนำของพัฒนากรภาครัฐ และมีพัฒนาการล้มลุกคลุกคลานอยู่หลายปี แต่ในช่วงที่กลุ่มไม่แข็งแรงก็ไม่ได้ทำให้กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องการผลิตผ้าไหมของชุมชนสะดุดหรือล้มเหลวไปด้วยแต่อย่างใด เพราะชุมชนยังเลี้ยงไหม ทอผ้ากันต่อไปตามวิถีปฏิบัติที่สืบทอดกันมา จะมีข้อผิดพลาดอยู่บ้างก็เพียงในบางช่วงเวลาสมาชิกกลุ่มทอผ้าอาจจะไม่เข้าใจกันในเรื่องสิทธิและผลประโยชน์ที่คิดว่าควรจะได้จากกลุ่มฯ และเมื่อได้ผ่านการเรียนรู้เรื่องการทอผ้า การย้อมเส้นด้ายด้วยเทคนิควิธีใหม่ๆ จากวิทยากรและการสนับสนุนงบประมาณจากภายนอก มีงานทอผ้าเข้ามา และการจัดสรรผลประโยชน์ลงตัวทั่วถึงมากขึ้นในระยะหลัง จากกลุ่มแม่บ้านทอผ้าไหมที่เป็นเครือข่ายและทำงานในฐานะกลุ่มแม่บ้านของชุมชนเป็นฐานทุนด้านความสัมพันธ์ที่ดีอยู่ระดับหนึ่งแล้ว ก็ช่วยให้การบริหารจัดการความสัมพันธ์สมาชิกกลุ่มฯ เป็นไปในทางที่ราบรื่น

กลุ่มทอผ้าบ้านหนองบัวคำได้ใช้เวลาถึง 17 ปี ในการเรียนรู้ที่จะเชื่อมโยงภูมิปัญญาเดิมเข้ากับภูมิปัญญาใหม่ทั้งเรื่องของการทอผ้า และการบริหารจัดการกลุ่ม การจัดระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มกับองค์กรพัฒนาต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง การจัดการการเงินและผลประโยชน์ในหมู่สมาชิก และการจัดการความรู้ทั้งหมดที่มีอยู่ให้ประสานสอดคล้องไปด้วยกัน

ไม่ขัดแย้งกับวิถีชีวิตปกติของครอบครัวและชุมชน รวมทั้งความพยายามในการอนุรักษ์แบบแผนการพึ่งตนเองในเรื่องการเลี้ยงไหม ผลิตเส้นไหม ทอผ้าไหมตามฐานความรู้เดิมให้สามารถประสานไปกับการเปลี่ยนแปลงของตลาดภายนอกและความต้องการของคนภายในชุมชนเองได้อย่างกลมกลืน ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายนักในยุคสมัยที่มีความผันผวนทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเช่นทุกวันนี้

การจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาการทำหมี่ ของกลุ่มหมีพิมาย บ้านตะวันตกวัดเดิม เป็นการเรียนรู้ในวิถีชีวิตที่แบบพึ่งตนเองที่เชื่อมโยงกับวิถีการผลิต การบริโภค และการกระจายผลผลิตที่อยู่บนฐานทรัพยากรและวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นกระบวนการเรียนรู้การผลิตอาหารที่แปรรูปจากข้าวเจ้าที่เป็นอาหารหลักของชุมชนและเป็นวัตถุดิบที่ทุกบ้านทุกครัวเรือนปลูกและมีเก็บไว้ในยุ้งฉางอยู่แล้ว วิธีการขั้นตอนในการผลิตไม่ยุ่งยากซับซ้อน ไม่พึ่งพาเทคโนโลยีขั้นสูง แต่ต้องการการฝึกฝนให้เกิดทักษะความชำนาญและความอดทนในการทำ

จากการศึกษาพบว่าหมีพิมาย มีบทบาทเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรม ประเพณีของชุมชนบ้านตะวันตกวัดเดิม และชุมชนพิมายทั่วไปหลายมิติ ทั้งเรื่องอาหารการกิน เศรษฐกิจชุมชน ประเพณี พิธีกรรม และระบบสวัสดิการชุมชนที่ยังมีจริยธรรมของความพอเพียง ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แฝงอยู่ในกระบวนการผลิต การจำหน่ายแจก และการบริโภคอยู่มาก เห็นได้จากการขายหมี่ของกลุ่มยังเป็นการตลาดแบบชาวบ้านที่ไม่มุ่งเน้นกำไรและเงินเป็นตัวตั้ง ที่บ้านทำกินกันอย่างไร หมี่ที่เอาออกไปขายก็เป็นอย่างเดียวกัน ไม่หลอกลวงผู้บริโภค เมื่อก่อนการไปขายหมี่ต้องหาบเดินไปกันเป็นกลุ่มๆ แวะขายไปเรื่อยๆตามหมู่บ้านรายทาง หหมดเมื่อไรก็เดินกลับ ใครขายหหมดก่อนก็รอคนที่ยังไม่หหมดไม่ทิ้งกัน สะท้อนให้เห็นถึงความรักและห่วงใยกันของชาวบ้าน ไม่ใช่เป็นการแข่งขันกัน

กระบวนการผลิตและการค้าขายหมี่ช่วยดำรงความสัมพันธ์ของคนในครอบครัว และระหว่างครอบครัว หมู่บ้านทำหมี่กับหมู่บ้านอื่นๆที่เป็นผู้บริโภคไว้ได้ยาวนาน ขนาดของชุมชนหมี่ในอดีตจึงไม่ได้มีขอบเขตอยู่เพียงเฉพาะบ้านตะวันตกวัดเดิมเท่านั้นหากแต่ครอบคลุมไปถึงอำเภอประทาย อำเภอชุมพวงที่อยู่ห่างไกลออกไปแต่เป็นผู้บริโภคหมี่ที่ผลิตจากชุมชนหมี่ที่เมืองพิมาย ทำให้เกิดความเป็นกันเอง สร้างความใกล้ชิดสนิทสนม เพราะระหว่างทางที่หาบหมี่ไปขายย่อมมีการพูดคุย ถามไถ่ แลกเปลี่ยนสารทุกข์สุกดิบ ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น หมี่จึงไม่ได้มีความหมายเพียงผลิตภัณฑ์อาหารที่แปรรูปมาจากข้าวเท่านั้น แต่เป็นภูมิปัญญาเชิงกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน สร้างความเป็นชุมชนและสร้างสุขภาวะของชุมชนอีกด้วย

การเรียนรู้ภูมิปัญญาการผลิตหมีพิมายในชุมชนเป็นการเรียนรู้ผ่านกระบวนการถ่ายทอดทางสังคมในครอบครัว และในชุมชนเครือข่ายที่ใกล้ชิดจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง ค่อยเป็นค่อยไป เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงที่เริ่มเรียนและหัดทำกันตั้งแต่เด็กๆ และมีความชำนาญเมื่อได้ทำมากขึ้นตามอายุ สมาชิกกลุ่มหมีไม่เคยเรียนเรื่องทำหมีในโรงเรียน เรียนรู้กันเองตามธรรมชาติ จากยายสู่แม่สู่ลูกหลาน มีการลองผิดลองถูก มีการส่งมอบประสบการณ์ การฝึกฝน เพราะความรู้ภูมิปัญญาหรือเทคนิควิธีการต่างๆ ในการทำหมีเป็นความรู้ติดคนต้องฝึกปฏิบัติจึงจะทำได้ดี การเรียนรู้ในลักษณะนี้ก่อให้เกิดชุด ความรู้ขึ้นกับตัวผู้เรียนรู้ได้เอง ทำให้รู้ว่าทำอะไรหมีจึงจะออกมาดี เมื่อเก่งแล้วก็สามารถสอนคนอื่นๆ ได้

คนทำหมีพิมาย บอกว่าความสุขจากการมีและการใช้ภูมิปัญญาทำหมีอยู่ที่ “ ความอิสระ ไม่มีเจ้านายและเวลาของหน่วยงานมาคอยบงการและควบคุม อยากจะทำก็ทำ ไม่อยากทำก็หยุด ทำเท่าที่มีแรงทำ ตอนทำกันเป็นกลุ่มก็ถ้อยถ้อยอาศัย ไม่บังคับกันว่าต้องมาทำวันละกี่ชั่วโมง ใครมีเวลามากก็มาทำมาก วันไหนใครมีธุระจำเป็นก็ไปทำธุระได้ ผลัดเปลี่ยนกันไป ไม่บังคับ และก็ไม่มีใครว่าเอาเปรียบกัน เป็นเรื่องที่ต้องช่วยเหลือกัน ”

กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่กลุ่มหมีพิมายกำลังดำเนินการอยู่ก่อให้เกิดรายได้ที่มั่นคงแก่ครอบครัวของสมาชิก และเป็นการจัดการภูมิปัญญาที่สร้างระบบความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชนผ่านกระบวนการเรียนรู้ และสืบทอดทางภูมิปัญญา โดยมี ‘หมี’ เป็นสื่อที่ชาวบ้านสามารถเข้าถึงได้ง่าย เข้าใจได้ง่ายไม่ซับซ้อน ไม่แปลกแยกไปจากชีวิต แต่การเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคมโลก กำลังจะทำให้กระบวนการเปลี่ยนผ่านจากสิ่งที่ยากกลายเป็นเรื่องยากและห่างตัวออกไปทุกที จนคนในกลุ่มก็ไม่แน่ใจว่าอนาคตของหมีพิมายจะเป็นอย่างไร และด้วยเงื่อนไขต่างๆ ในปัจจุบันที่เป็นอยู่ ไม่ว่าจะเป็นจำนวนผู้สืบทอด การต่อสู้แข่งขันกับตลาดภายนอก ความเข้าใจผิดของผู้บริโภค การช่วงชิงทรัพยากร รวมไปถึงการหาผลประโยชน์ของกลุ่มคน ล้วนเป็นเหตุบั่นทอนต่อการดำรงอยู่ของหมีพิมายทั้งสิ้น ถ้าคนในชุมชนหันกลับไปมองสิ่งที่เป็นรากฐานที่เป็นของดีมีคุณค่า เป็นมรดกตกทอดทางภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่สามารถทำให้ชุมชนของตนมีเอกลักษณ์แตกต่างไปจากชุมชนอื่นๆ ก็น่าจะใช้ประโยชน์จากสิ่งนี้สร้างความเชื่อมั่นศรัทธาในสิ่งที่ชุมชนกำลังทำอยู่ ก็จะสามารถขับเคลื่อนให้ชุดความรู้ภูมิปัญญานี้สามารถดำเนินต่อไปได้ ไม่สูญหายไปไหนอย่างที่คุณหมีพิมายกำลังทำอยู่ โดยการเห็น ‘คุณค่า’ มากกว่า ‘มูลค่า’ พยายามดำรงคุณภาพเชิงกระบวนการของหมีแบบดั้งเดิมที่ทำเอง ไม่ใช่เครื่องจักร ทำอย่างพอเพียง พึ่งตนเอง พึ่งพากันเอง ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ทำเท่าที่ทำได้ แต่ทำให้ดีที่สุด ถึงแม้จะไม่มีตราหมีของหมี แต่ก็สามารถทำให้เป็นที่รู้จักได้ สามารถสร้างความสุขแก่ผู้ทำในฐานะที่ทำได้และได้ทำ ซึ่งเป็นการให้คุณค่าให้การยอมรับซึ่งกันและกันจนเกิดความภูมิใจ เป็นปัจจัยเสริมพลังให้แกกันและกัน เสริมพลังแก่ชุมชนซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนากันเอง เกิดจากฝีมือชาวบ้าน และเป็นวิธีการที่จะนำไปสู่การพัฒนาให้กลายเป็นชุมชนเข้มแข็งได้ นอกจากนั้นยังเป็นสิ่งที่กลมกลืนภายในให้หันมามองคน

ในกลุ่มในชุมชน ด้วยความเอื้อเฟื้อต่อกัน สะท้อนจากคำพูดของประธานกลุ่มที่บอกว่า “ ทำเอง ร่อนเอง ไม่เอง เครื่องมือมีแต่ไม่ใช้ เพราะถ้าใช้คนจะตงงาน ” นี่ไม่ใช่แค่การเอื้อเฟื้อกันเฉพาะแต่เรื่องรายได้ แต่ยังเป็นการถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาที่เป็นทั้งพลัง อำนาจ ความเข้มแข็ง ความเป็นชุมชนที่ตนเองมีให้คนอื่นสามารถทำได้และทำเป็น ที่สำคัญเป็นการเอื้อเฟื้อแบ่งปันความสุขใจอย่างที่ท่านได้รับไปสู่ผู้อื่นอีกด้วย

กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ภูมิปัญญาของกลุ่มมีเป้าหมายที่เหลืออยู่เพียง 4 กรอบครัวจึงเป็นเครื่องยืนยันถึงคำกล่าวของท่านพุทธทาสภิกขุที่ว่า “ความสุขที่แท้มีอยู่ในการทำงาน” และยังเป็นการทำงานที่อุดมไปด้วยจริยธรรมแห่งความพอ ความมีน้ำใจ ไม่โลภ แบ่งปัน และเกื้อกูลกันเช่นนี้ จึงมิใช่ความสุขที่เกิดแก่เฉพาะบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น หากเกิดขึ้นแก่ทั้งกลุ่มคน และชุมชนที่อาศัยอยู่

ดังนั้น จึงอาจจะสรุปได้ว่ากระบวนการจัดการเรียนรู้ภูมิปัญญาที่มีเป้าหมายที่ดำเนินมาหลายสิบปีเป็นกระบวนการพัฒนาชุมชนอย่างหนึ่ง แม้ว่ากระบวนการดังกล่าวกำลังถูกกระแสของการพัฒนาที่ขาดจริยธรรมแห่งความพอเพียง ขาดความเมตตาอารี มีแต่การเบียดขับอย่างรุนแรงกระแทกกระทั้นจนอาจจะไม่สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ บทเรียนที่ได้รู้จากการศึกษาในกรณีศึกษากลุ่มมีเป้าหมายก็จะเป็นประโยชน์ในการเตือนสติผู้คนในสังคมว่า **การไม่สามารถรักษาความเป็นตัวตนไว้ได้ ชีวิตย่อมขาดอิสระ และการขาดอิสระก็คือ ทุกขภาวะที่ไม่มีการปรารถนาตนเอง**

บ้านสนุ่น ตำบลท่าหลวง เป็นอีกชุมชนหนึ่งที่เคยมีความสุขในวิถีชีวิตแบบพุทธเกษตร และความชำนาญในการค้าขายทางเกวียนในรูปแบบขบวนนายฮ้อยมานานหลายสิบปี แต่ชุมชนก็ถูกชักนำเข้าสู่กระแสการพัฒนาที่ต้องการสินค้าพืชเชิงเดี่ยวที่ต้องใช้เทคโนโลยีและการลงทุนมากขึ้นในการผลิต และในที่สุดชาวบ้านสนุ่นก็ตกอยู่ในวังวนของการกู้กองทุนหนึ่งไปใช้หนี้อีกกองทุนหนึ่ง และต้องออกไปขายแรงงานในเมืองใหญ่ และในต่างประเทศ

เหตุปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านสนุ่นต้องหันมาทบทวนและค้นหาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการแก้ปัญหาการว่างงานและไม่มีเงินใช้จ่ายก็คือ วิกฤติเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540 ชาวบ้านที่ไปขายแรงงานก่อสร้างในกรุงเทพฯ ก้นตงงาน กลับบ้านกันเป็นจำนวนมาก ไม่มีรายได้มีแต่รายจ่ายที่ต้องกินต้องใช้ทุกวัน ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งจึงคิดหาทางออกด้วยการ “สานเปเลไม้ไผ่” ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่ผู้อาวุโสในชุมชนใช้ทำมาหากินอยู่แล้ว

แม้ว่ากระบวนการเรียนรู้ “สานเปเลไม้ไผ่” เกิดขึ้นเพราะแรงบีบคั้นทางเศรษฐกิจ แต่ก็ช่วยให้ชุมชนมีทางออก และเกิดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น การเรียนรู้เป็นไปตามธรรมชาติที่ผู้รู้ในชุมชน (ปู่กิด) สอนให้ชาวบ้านจักตอก เหลาไม้ไผ่ และหัดสานเปเลกัน

เป็นผลสำเร็จภายในช่วงเวลาสั้นๆไม่กี่วัน หลังจากนั้นก็ช่วยกันพัฒนาฝีมือและคุณภาพผลิตภัณฑ์ให้ดีขึ้นตามลำดับ

การรวมกลุ่มของชาวบ้านระยะแรกเป็นไปตามธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของสมาชิกอยู่บนพื้นฐานของความเป็นเครือญาติและในฐานะของเพื่อนบ้านที่ทำงานด้วยกัน การเรียนรู้และทำเปลในระยะแรกนี้เป็นไปอย่างสนุกสนาน ทุกคนมีความสุขเมื่อสามารถสานเปลได้สำเร็จ การแบ่งปันรายได้ยังไม่เคร่งครัดนัก แต่ต่อมาเมื่อเปลของกลุ่มเริ่มมีชื่อเสียงและขายได้มากขึ้น ในขณะที่กลุ่มก็ทำเปลได้ชำนาญมากขึ้น ความสุขที่แต่เดิมอยู่ที่การได้สานเปล และ **สานเปลได้** เปลี่ยนไปอยู่ที่รายได้จากการขายเปล กลุ่มจึงสร้างกฎระเบียบกำหนดกติกาในการจัดสรรผลประโยชน์จากการขายเปลให้ผู้สานเปลมีรายได้มากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้การทำงานไม่เป็นที่ไปตามธรรมชาติ นิยามและเป้าหมายของความสุขของสมาชิกกลุ่มเปลี่ยนไป แต่สิ่งที่สมาชิกกลุ่มได้มากขึ้น คือ อิสระในการทำงาน ที่ไม่ต้องไปทำรวมกันที่ส่วนกลางเหมือนเมื่อก่อน แต่ละคนได้ทำอยู่ที่บ้านของตัวเอง ไม่มีเวลาทำงานที่แน่นอน ว่างเมื่อไรก็ทำ เลี้ยงลูกเลี้ยงหลานไปด้วยทำไปด้วยเหมือนเป็นกิจการงานประจำในครอบครัว

งานสานเปลเป็นเรื่องที่ต้องใช้แรงมาก เด็กทำไม่ได้ จึงยังไม่มีมีการถ่ายทอดความรู้ให้เด็ก แต่กลุ่มก็สร้างงานรูปแบบอื่นที่ใช้ไม้ไผ่ที่เด็กๆสามารถรับไปทำได้ เช่น ออมสิน แก้วน้ำกระบอกไม้ไผ่ เปลไม้ไผ่จำลองขนาดเล็ก ซึ่งเป็นสินค้าอีกกลุ่มหนึ่งที่มีตลาดพอสมควร ชี้ให้เห็นว่ากลุ่มจักสานเองก็พยายามสร้างทางเลือกอื่นๆไว้ด้วย แต่ผลิตภัณฑ์หลักของกลุ่มยังให้ความสำคัญอยู่ที่เปลไม้ไผ่มากกว่าอย่างอื่น

นอกจากนี้ในชุมชนบ้านสนุ่นยังมีการทอเสื่อกกคุณภาพดีกันอยู่หลายบ้าน สมาชิกกลุ่มจักสานเปลยเกือบทั้งหมดก็มีงานทอเสื่อของตนเองอยู่ที่บ้าน แต่งานทอเสื่อกกไม่ได้ถูกนำเข้าไปเป็นกิจการของกลุ่มแต่อย่างใด สินค้าของกลุ่มจึงไม่หลากหลาย และเมื่อประสบกับภาวะเปลไม้ไผ่ล้นตลาด กลุ่มก็ไม่ได้สร้างทางเลือกในการใช้ภูมิปัญญาอื่นที่มีอยู่ในชุมชน เช่น การทอเสื่อกกซึ่งทุกคนทำได้และมีวัตถุดิบอยู่แล้ว เข้ามาเป็นสินค้าทดแทน ถึงแม้ว่ากลุ่มจะสร้างสินค้าใหม่จำพวก ออมสิน แก้วน้ำกระบอกไม้ไผ่ เปลไม้ไผ่จำลอง เสาชิงช้า ชุดรับแขก โต๊ะอาหาร บาร์เครื่องดื่ม ชุ้มกาแฟ กระเช้าใส่ของขวัญ เป็นต้น แต่สินค้าเหล่านี้ก็ต้องใช้ความชำนาญในการผลิต ต้องใช้เครื่องจักรในการขัด ใช้กาบ แล็กเกอร์ และสี และวัสดุอื่นๆ ที่ต้องลงทุนทางการเงินสูงขึ้น แต่สินค้าไม่มีตลาดในท้องถิ่นรองรับ ต้องผลิตส่งขายตลาดที่กรุงเทพฯ หรือตามที่มีผู้สั่งทำเท่านั้น กลุ่มจึงไม่สามารถเป็นผู้กำหนดราคาผลิตภัณฑ์ได้เอง สินค้าดังกล่าวจึงไม่ช่วยให้กลุ่มมีรายได้เพิ่มขึ้นแม้ว่าต้องทำงานกันมากขึ้น ดังนั้นความสุขที่สมาชิกคาดหวังว่าจะเกิดจากการมีรายได้เพิ่มขึ้นจึงไม่เป็นไปดังที่หวังมากนัก

การสานเปลงไม้ไผ่โดยปกติเป็นงานของผู้ชาย แต่สมาชิกกลุ่มจักสานเปลงไม้ไผ่บ้านสนุ่นส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง ทั้งที่เป็นแม่บ้านและคนโสด จากเดิมที่ไม่เคยทำ ทำให้ไม่เป็น เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการทดลองทำจนสามารถทำได้สำเร็จ ทำให้เกิดความภูมิใจและเชื่อมั่น ยิ่งเมื่อเปลงของกลุ่มฯได้รับคัดเลือกเป็นโอท็อป ก็ยิ่งทำให้ภูมิใจ ทำให้ผู้หญิงในชุมชนมีพื้นที่ในงานพัฒนามากยิ่งขึ้น

ความรู้เกี่ยวกับการจักสาน เกิดจากการเรียนรู้ลองผิดลองถูก ทำให้เป็นความรู้ที่ติดตัวไปกับคนทำ แต่กลุ่มยังไม่ได้จัดการความรู้ เพราะไม่มีการเขียนหรือบันทึกขั้นตอนไว้โดยละเอียด หากจะพัฒนารูปแบบเป็นแหล่งเรียนรู้ ควรจะทำให้เห็นกระบวนการทำงานในทุกขั้นตอน ไม่ใช่เห็นผลสำเร็จที่เป็นผลิตภัณฑ์เท่านั้น เพราะจะทำให้คนเห็นคุณค่าของผลิตภัณฑ์มากยิ่งขึ้น

ในภาพรวมอาจจะสรุปได้ในขั้นนี้ว่า การจัดการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของกลุ่มจักสานเปลงไม้ไผ่บ้านสนุ่น ยังให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาเรื่องราวได้ของสมาชิกมากกว่าการคำนึงถึงการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในหมู่สมาชิก และพบว่ากลุ่มฯยังมุ่งพึ่งพิงตลาดภายนอกมากกว่าตลาดท้องถิ่น จึงทำให้กลุ่มต้องเพิ่มการลงทุนทั้งเทคโนโลยี และการปรับปรุงรูปแบบผลิตภัณฑ์ และไม่สามารถเป็นผู้กำหนดปริมาณ คุณภาพผลิตภัณฑ์ และราคาของผลิตภัณฑ์ด้วยตัวเองได้ เพราะมีสินค้าให้ผู้บริโภคเลือกซื้อมากมาย กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มในระยะที่ผ่านมาจึงอาจจะยังสามารถสร้างความสุขที่แท้จริงให้กับสมาชิกและชุมชนได้ การทบทวนประเมินผลและค้นหาความหมายของความสุขที่แท้จริงของกลุ่มฯจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นเพื่อที่จะหาทางเลือกและทางออกที่เหมาะสมในการดำเนินกิจการของกลุ่มได้ต่อไป การประเมินผลและค้นหาทางเลือกในการสร้างความสุขจากการสานเปลงไม้ไผ่ ได้กระทำอย่างไม่เป็นทางการเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2548 ครั้งที่คณะผู้วิจัยโครงการนี้ได้ตั้งคำถามเชิงกระตุ้นต่อกรรมการและสมาชิกกลุ่มฯ ว่า นอกจากการขายเปลงได้เงินมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่มีปัญหาเปลงขายไม่ได้ คู่แข่งมีมาก ถ้าใครไม่พอแบ่งให้สมาชิก กลุ่มฯอยากพัฒนาเปลงไม้ไผ่ในลักษณะใดอีกหรือไม่ และถ้าทำเปลงลำที่ดีที่สุด สวยที่สุดได้อยากขายหรือให้ใคร กลุ่มช่วยกันตอบว่า “อยากสานเปลงถวายในหลวง”

คณะผู้วิจัยฯ ได้พิจารณาประกายความคิดและความหวังในการทำเปลงไม้ไผ่ถวายในหลวงของกลุ่มฯดังกล่าว จึงได้ให้กำลังใจเชิงแนะนำว่าถ้าอยากทำถวายก็ลงมือทำเสียก่อน ส่วนจะเอาไปถวายที่ไหนเป็นเรื่องรอง การถวายสิ่งของอย่างนี้จัดพิธีถวายที่ชุมชนก็ได้ เพราะเป็นการถวายความจงรักภักดี เป็นกระบวนการเชิงสัญลักษณ์ สิ่งสำคัญคือจะต้องทำให้ดีที่สุด สวยที่สุดเท่าที่กำลังความคิดและความสามารถของกลุ่มจะร่วมกันทำได้ กลุ่มก็เริ่มเห็นความเป็นไปได้ และบอกว่าจะลองปรึกษากันดู

ผู้วิจัยเห็นว่าความมุ่งหวังของกลุ่มดังกล่าว หากลงมือทำบนฐานความตั้งใจที่จะทำสิ่งที่ดีที่สุดในกับบุคคลที่รักและเทิดทูนที่สุด เชื่อว่าจะเป็นกระบวนการการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มฯ ให้กลับคืนมาอีก เพราะหากตั้งใจทำงานสำเร็จก็จะเกิด **คุณค่าใหม่ เกิดความหมายใหม่** ของเปลไม้ไผ่บ้านสนุ่นที่ไม่ใช่เพียงแค่สินค้าโอท็อปธรรมดาเท่านั้น ซึ่งในการสานเปลเพื่อทูลเกล้าถวายชุมชนคงจะต้องทุ่มเทกันสุดฝีมือ วัสดุที่ดีที่สุด ต้องเป็นเปลทำมือแบบธรรมชาติมากที่สุด ไม่ทำสี ไม่ทาแล็กเกอร์ แต่มีความแข็งแรงและสวยงามจากเนื้อไม้ที่เหลาอย่างดี ลงไฟให้แข็งแรงป้องกันแมลงกัดกิน เปลแบบพิเศษที่ผลิตได้ก็ย่อมจะมีคุณภาพดีที่สุด มีคุณค่าสูงส่ง ก่อให้เกิดเป็นความสุขชนิดใหม่ที่สมาชิกกลุ่มและชุมชนจะได้รับ คุณภาพของเปลทูลเกล้าจะกลายเป็นมาตรฐานสำหรับผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม และเป็นหน้าตาของชุมชน ในขณะเดียวกันกลุ่มจะได้มีโอกาสทบทวนบทเรียน ร่วมกันพัฒนาฝีมือให้ดีขึ้นกว่าเดิม และหากว่ากลุ่มสามารถผลิตสินค้าขึ้นต่อไปในมาตรฐานใกล้เคียงกับเปลที่ทำทูลเกล้าถวาย ซึ่งก็ต้องทำด้วยความประณีตบรรจง เป็นการสานเปลที่มุ่งเน้นคุณภาพมากกว่าปริมาณ คนสานเองตั้งใจจดจ่ออยู่กับงาน ให้ความใส่ใจกับงานมากขึ้น คุณภาพของงานจึงจะดีขึ้น ความสุขที่แท้ก็จะเกิดแก่ผู้ทำงานสานเปล และเมื่อมีชื่อเสียงที่เป็นความสุขอีกอย่างหนึ่ง ก็ต้องพยายามรักษาคุณภาพและชื่อเสียงไว้ให้ดี ชาวบ้านเองไม่ต้องเร่งผลิตจำนวนมากๆ เพื่อแข่งขันเชิงปริมาณในตลาด หากเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์จากคุณค่าใหม่ที่สร้างสรรค์ร่วมกัน

นอกจากนี้เมื่อผลิตเปลจำนวนน้อยลงแต่คุณภาพดีขึ้น ขายได้ราคาสูงขึ้น ก็หมายถึงการใช้ไม้ไผ่ลดลง เป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไปในตัว กระบวนการนี้จะทำให้ชุมชนได้หันมาทบทวนความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและความเป็นธรรมชาติ ความเป็นธรรมดามากขึ้น นำไปสู่การไม่ทำสี ไม่ต้องทาแล็กเกอร์ ใช้เทคโนโลยีและอุปกรณ์ไฟฟ้าเท่าที่จำเป็น พยายามนำเสนอเปลไม้ไผ่แบบธรรมชาติจริง ๆ ก็จะทำให้เกิดความโดดเด่นในตัวสินค้ามากยิ่งขึ้น ซึ่งแนวทางทั้งหมดนี้จะช่วยฟื้นฟูความสามารถในการพึ่งตนเองได้มากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับภูมิปัญญาการสานเปลไม้ไผ่แบบดั้งเดิมอย่างที่ปู่กริดทำอยู่ และจะนำไปสู่ความเข้าใจว่าการพยายามปรับปรุงรูปแบบเปลของกลุ่มฯ เพื่อไปแข่งขันกับเปลไม้ไผ่ของบ้านอื่นโดยละทิ้งความเป็นธรรมชาติ ละเลยความสอดคล้องกับธรรมชาตินั้น น่าจะทำให้เกิดทุกข์มากกว่าเป็นสุข

กิจกรรมการเรียนรู้ภูมิปัญญาที่เป็นชุดความรู้ใหม่ที่โครงการฯ ศึกษา คือ **กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องการทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ ของกลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ บ้านตะปัน ตำบลรังนกใหญ่** ซึ่งจากการศึกษาพบว่าฐานคิดในการรวมกลุ่มและทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพเกิดจากการประสบปัญหาความล้มเหลวด้านการเกษตรของชุมชนและภาวะหนี้สิน และเมื่อได้เรียนรู้ความรู้เกี่ยวกับปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพและเกษตรอินทรีย์ปลอดสารพิษมากขึ้นก็มีความเข้าใจเชื่อมโยงไปสู่แนวคิดการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าและการเกษตรอย่างยั่งยืน ทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในธรรมชาติ ช่วยให้เห็นความสัมพันธ์ของเพื่อนบ้านและคนในชุมชนว่าไม่สามารถแยกกันอยู่ได้โดยลำพังแบบต่างคน

ต่างทำอย่างที่ผ่านมาได้อีกต่อไป จึงนำไปสู่การใช้กลุ่มเป็นกลไกในการทดลองผลิตปุ๋ยร่วมกัน เป็นความพยายามในการฟื้นฟูระบบความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนกับคนในชุมชนด้วยกัน และฟื้นฟูความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเกษตรกรกับธรรมชาติแวดล้อมโดยใช้ปุ๋ยเป็นเครื่องมือในการสื่อสารและเรียนรู้

ความรู้ความเข้าใจว่าส่วนประกอบที่ใช้ในการทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ เป็นผลิตผลของธรรมชาติ มาจากธรรมชาติ ที่มีกระบวนการผุสลายเปลี่ยนรูปร่างและสถานะกลับไปหลอมรวมกันตามวัฏจักรของชีวิตที่มีสภาวะเกิด-แก่-เจ็บ-ตาย เป็นระบบที่ธรรมชาติจัดการธรรมชาติด้วยกันแบบพึ่งพิงอิงอาศัย ทำนุบำรุงกันและกัน ไม่ใช่เบียดขับทำลายล้างกันอย่างสภาวะที่เกิดจากการใช้ปุ๋ยเคมี

แกนนำของกลุ่มปุ๋ยฯยังมีความเข้าใจเป็นอย่างดีว่าการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพจะไม่สร้างมลภาวะแกสิ่งแวดล้อม เป็นผลดีต่อสุขภาพของผู้ใช้ที่ร่างกายจะไม่ได้รับอันตรายจากสารเคมีที่ตกค้างในพืชผักที่ใช้สารเคมีและบำรุงด้วยฮอร์โมน เป็นความรู้ที่แสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ที่ถูกต้อง สะท้อนออกมาทางความคิดและการกระทำที่โน้มเอียงเข้าไปเชื่อมต่อกับความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมของชุมชนที่อิงอยู่กับพุทธศาสนา ที่จะเป็นพลังหนุนเสริมให้กลุ่มปุ๋ยฯ สร้างสภาวะให้แก่ตนเอง ครอบครัว และชุมชนได้สำเร็จมากขึ้นเป็นลำดับ.

7

ข้อค้นพบเชิงวิชาการจากกรณีศึกษา

ทุกวันนี้ผู้คนส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีความสุขในการดำรงชีวิต ทั้งการอยู่เดี่ยวๆ โดดๆแบบปัจเจก และการอยู่ร่วมกับคนอื่นๆเป็นกลุ่ม เป็นชุมชน ทั้งๆที่โลกของเราได้รับการพัฒนาจนมีความเจริญเข้าสู่ยุคความรู้ไร้พรมแดน (globalization) ซึ่งมีความรู้ วิทยาการ และระบบการศึกษารูปแบบต่างๆให้เราเลือกเรียนกันมากมาย ผู้คนส่วนมากก็ล้วนแต่ผ่านการเรียนในระบบการศึกษาอย่างน้อยก็ในระดับที่เรียกว่า “ภาคบังคับ” ทั้งระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา และก็มีจำนวนมากที่ “เรียนสูง” ถึงระดับอุดมศึกษาหรือมหาวิทยาลัย

ต้นเหตุของความทุกข์ในการดำรงชีวิตให้อยู่รอด และความยากลำบากในการอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ แบบกลุ่ม แบบชุมชน และเป็นสังคมใหญ่ของผู้คนทุกวันนี้ น่าจะอยู่ที่ระบบการเรียนรู้ที่ไม่เหมาะสม และชุดความรู้ที่ได้เรียนไม่สามารถตอบสนองความต้องการในการอยู่รอดและการอยู่ร่วมกับคนอื่นได้มากนัก หมายความว่าระบบการเรียนรู้ที่ใช้กันอยู่ไม่ได้ทำให้ผู้เรียนได้รับชุดความรู้ที่ถูกต้องเหมาะสมเพียงพอที่จะสามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการหาความหมายที่แท้จริงของ “ความสุข” และสร้าง “ความสุข” ให้กับชีวิตของตนเองและผู้ที่อยู่ร่วมกันได้ในระยะยาว

ความสุข ในระดับปกติพื้นฐานของคนเราทั่วไปอยู่ที่การได้มีอาหารรับประทาน มีเครื่องนุ่งห่มปกปิดร่างกาย มีที่อยู่อาศัยตามอัตภาพ และมียารักษาโรคสำหรับบรรเทาและรักษาอาการเจ็บป่วย ซึ่งก็หมายถึงการมีปัจจัยสี่ครบถ้วน ทั้งถึง พอเพียง และไม่ขาดแคลน

แต่ความหมายและคุณลักษณะของ **ความสุข** ในทางศาสนาธรรมและธรรมชาติ มีความละเอียดอ่อนลึกซึ้งมากกว่าเพียงการมีปัจจัยสี่ดังกล่าวเท่านั้น เพราะหมายถึง สภาวะภายในที่จิตใจของเรารู้สึกเป็นอิสระ ไม่กดดัน ไม่เร่งรีบร้อนรน ไม่ต้องฝืนใจทำอะไรที่ไม่อยากทำ ได้ทำอะไรที่ชอบ ที่อยากทำ ทั้งนี้ต้องไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนหรือเป็นการเบียดเบียนแก่ตนเอง แก่ผู้อื่น แก่สัตว์อื่น และแก่สิ่งอื่นๆ ซึ่งจะเห็นว่าเมื่อใดก็ตามที่เราอยู่ในสภาวะเช่นนี้ เราไม่เครียด ไม่หงุดหงิด ไม่โกรธ ไม่เกลียดใครๆ และอะไรๆทั้งนั้น ความรู้สึกมีอิสระปลอดโปร่ง เบา เย็น สบาย ที่เรียกว่า “สุข” ดังนั้น เป็นเรื่องเฉพาะตัวเฉพาะตนที่จะรู้ได้ ทำได้ด้วยตนเองเท่านั้น และการกระทำให้เกิดสภาวะ “สุข” แก่ตนเองอย่างอิสระโดยปราศจากการเบียดเบียนทั้งตนเอง ผู้อื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น ก็จะก่อให้เกิดคุณประโยชน์แก่คนอื่น สัตว์อื่น

สิ่งอื่นไปพร้อมกันด้วย การสร้าง “ความสุขส่วนตัว” แบบนี้จึงก่อให้เกิดความสุขแก่ส่วนรวมโดยปริยาย และหากแต่ละคนกระทำได้ ประพฤติปฏิบัติได้อย่างสม่ำเสมอแล้วย่อมจะทำให้กลุ่มชุมชนที่เขาอยู่ร่วมหรือสังกัดก็พลอย “อยู่เย็นและเป็นสุข” ไปด้วย

เครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้คนเราบรรลุถึง **ความสุข** ทั้งสองชนิดดังกล่าวข้างต้นได้ในทุกๆสังคม ทุกๆชุมชน ทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมา ก็คือ **วัฒนธรรม** ที่หมายถึง **กระบวนการจัดการระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนด้วยกันเอง ระหว่างคนกับธรรมชาติทั้งสรรพสัตว์ สรรพสิ่ง และสรรพสารอื่นๆ และระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ให้ดำเนินไปอย่างเอื้อเพื่อเกื้อกูล ทำนุบำรุงกันและกันแบบสมดุลอย่างต่อเนื่องยาวนาน**

การที่ผู้คนในวัฒนธรรมหนึ่งๆจะสามารถสร้างความสัมพันธ์ลักษณะเช่นนี้ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์แบบได้นั้น จะต้อง “เรียนรู้” จนกระทั่งสามารถมี “ภูมิปัญญาที่เหมาะสม” ก่อให้เกิดการปฏิบัติในทิศทางเดียวกัน รวมทั้งส่งต่อแบบแผนการคิดและการปฏิบัติที่ดีๆมาตามลำดับ และเมื่อใดก็ตามที่กระบวนการนี้ไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ ผู้คนและชุมชนก็จะประสบกับ “ปัญหา” หรือ “ความทุกข์” มากบ้างน้อยบ้างตามระดับของความผิดปกติในระบบความสัมพันธ์นั้น ซึ่งหากไม่สามารถจัดการให้ระบบความสัมพันธ์เข้าสู่สภาวะที่ดีตามปกติได้ ผู้คนและชุมชนนั้นก็必将ปราศจากความสุขโดยสิ้นเชิง วัฒนธรรมของกลุ่มคนนั้นก็เสื่อมสลายไป ดังนั้นสภาวะที่เรียกว่า “ชุมชนเป็นสุข” จึงมีความหมายเช่นเดียวกับ “ความเป็นชุมชน” เป็นเรื่องเดียวกับคำว่า “ชุมชนเข้มแข็ง” คำว่า “วัฒนธรรมชุมชน” และคำว่า “ชาติพันธุ์” และกระบวนการทางวัฒนธรรมที่มีเป้าหมายให้คนและชุมชนเป็นสุข สร้างความเป็นชุมชน สร้างวัฒนธรรมชุมชน และสร้างความเป็นชาติพันธุ์ ก็เป็นความหมายเดียวกันกับ “กระบวนการพัฒนาชุมชน” นั่นเอง

ภูมิปัญญา เป็นส่วนประกอบที่สำคัญของ **วัฒนธรรม** เพราะเป็นเรื่องของ ระบบความรู้ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม หรือทักษะในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ ในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนด้วยกันทั้งในระดับปัจเจกกับปัจเจก ระดับกลุ่มกับกลุ่ม ระหว่างคนกับธรรมชาติกายภาพ และระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติให้อยู่ในสภาวะสมดุลเป็นปกติอยู่เสมอ และการที่คนจะมีภูมิปัญญาที่เหมาะสมได้ก็ต้องผ่านกระบวนการ “เรียนรู้” จากคนอื่น สัตว์อื่น และสิ่งอื่นที่อยู่ร่วมกัน

นอกจากภูมิปัญญาแล้ว ในระบบวัฒนธรรมยังมีกลไกที่เรียกว่า **ศิลปวัฒนธรรม** หรือ วัฒนธรรมการแสดงออก ที่ใช้ในการจัดการระบบอารมณ์และความรู้สึกของคนในการอยู่ร่วมกับคนอื่น สัตว์อื่น และสิ่งอื่นให้อยู่ในสภาวะ **สุนทรีย์** หรือ **งดงาม** อยู่เสมอ ทั้งนี้เพราะ **ความสุนทรีย์** หรือ **ความงามทางอารมณ์** ก่อให้เกิด **ความสุข** ทั้งแก่ตนเองผู้เป็นเจ้าของอารมณ์ และแก่ผู้อื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นๆที่อยู่ในบริบทของอารมณ์ได้

ศิลปวัฒนธรรม มีความหมายและขอบเขตครอบคลุมถึงผลิตผลทางด้านศิลปะ ที่อยู่ในรูปของจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม ดนตรี เพลง การขับร้อง การละเล่น ร้องรำทำเพลงการแสดง การร่ายรำ เรื่องเล่าเชิงอภินิหารหรือปรัมปราคติ นิทาน ขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม ผ้าทอ เครื่องจักสาน เครื่องประดับ เสื้อผ้า เครื่องปั้นดินเผา และหัตถกรรมต่างๆที่มีความเกี่ยวโยงแนบแน่นกับ **ภูมิปัญญา** ของผู้ผลิตงานศิลปวัฒนธรรมชนิดนั้นๆ ศิลปวัฒนธรรมประเภทการแสดง การละเล่น ของชุมชนชาติพันธุ์ใดๆที่สั่งสมสืบทอดกันมาเป็นเวลานานจนกลายเป็นอัตลักษณ์ และเอกลักษณ์ มีสถานะเป็นเครื่องยึดความรู้สึกร่วมกันเป็นหมู่พวกเดียวกัน เป็นศูนย์รวมจิตวิญญาณที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนต่างๆ

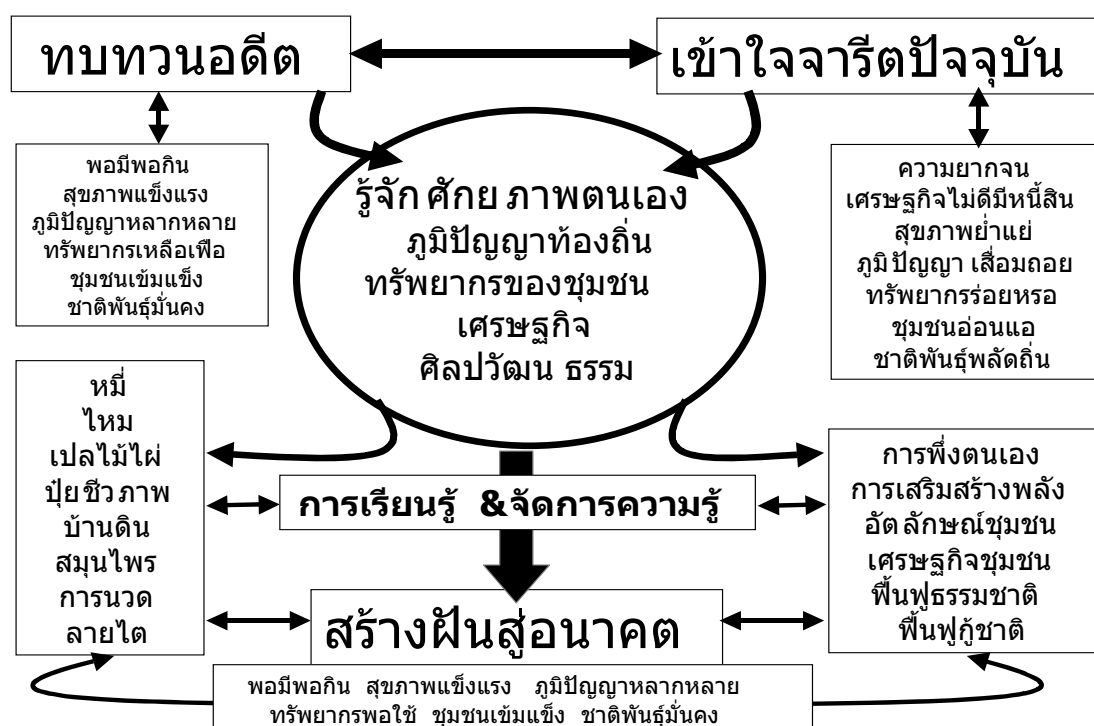
ทั้งภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรม จึงเป็นกลไกสำคัญในกระบวนการทางวัฒนธรรมที่ช่วยให้ “ชุมชนเป็นสุข” ได้ เพราะผู้คนในวัฒนธรรมเดียวกันได้เรียนรู้ถ่ายทอด ส่งต่อ ผลิตซ้ำ ผลิตใหม่ และปรับประยุกต์ภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ตลอดเวลาเพื่อรักษาสภาวะอันเป็นปกติสุขของกลุ่ม/ชุมชน/ชาติพันธุ์ของตนให้ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องยาวนานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

โครงการวิจัยกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน เห็นความสำคัญของภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรม ในฐานะที่เป็นกลไกสำคัญในกระบวนการสร้าง **ความสุข ความเข้มแข็ง และ ความเป็นชุมชน** แต่ในปัจจุบันบทบาทของภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมในกระบวนการดังกล่าวหดหายไปจนแทบจับต้องไม่ได้ ผู้คนไม่สามารถใช้ภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมสร้างความสุขและความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนของตนเองได้ ซึ่งในงานวิจัยนี้ คณะผู้วิจัยได้ทำการศึกษาความเคลื่อนไหวในการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมของชุมชนต่างๆที่เข้าร่วมกิจกรรม **โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.)** จำนวน 4 โครงการ ในช่วงปี พ.ศ.2547-2548 ประกอบด้วย **โครงการสืบสานลายไต่บ้านเปียงหลวง** **โครงการวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้การดูแลสุขภาพด้านสมุนไพรและการนวดไทย** **โครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างมีความสุขเพื่อการพึ่งตนเอง** **อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ** และ **โครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพม่าย**

โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข ทั้ง 4 โครงการได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้และจัดการความรู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับภูมิปัญญา หลายเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมิติทางเศรษฐกิจที่เป็นปัจจัยสี่ คือ อาหาร (หมี่) เครื่องนุ่งห่ม (ไหม) ที่อยู่อาศัย (บ้านดิน) และยารักษาโรค (การนวดและสมุนไพร) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจักสานไม้ไผ่ (เปลไม้ไผ่/เปลเรือ) ภูมิปัญญาด้านการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาการเกษตรพึ่งตนเอง (ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ) ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ในลักษณะการฟื้นฟูภูมิปัญญาที่

เคยมีอยู่ในชุมชนนั่นเอง และการนำภูมิปัญญาใหม่ภูมิ มาประยุกต์ใช้แก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญ อยู่ นอกจากนี้ยังมีประเด็นสำคัญในเรื่องความพยายามในการใช้กระบวนการเรียนรู้และการ จัดการความรู้ในการฟื้นฟูพลังชุมชน/วัฒนธรรมชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ใดหรือไทใหญ่ (ลายไต) อันเป็นประสบการณ์หรือบทเรียนสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงความพยายามของชุมชนต่างๆที่จะดำรง ความเป็นชุมชนของตนเองให้อยู่รอดและสามารถอยู่ร่วมกับชุมชนอื่นๆในยุควัฒนธรรมไร้ พรมแดนนี้ได้อย่างมีความสุข และบทเรียนของความพยายามที่สำเร็จบ้าง ผิดพลาดบ้างเช่นนี้ น่าจะช่วยให้ชุมชนอื่นๆได้เข้าใจว่าเมื่อชุมชนเผชิญปัญหาหรือมีความทุกข์ ไม่ใช่ใครที่ไหนอื่น จะเข้าไปแก้ปัญหาหรือปลดทุกข์ให้ได้ หากตนเองและคนในชุมชนนั้นแหละที่จะต้องลงมือ แก้ปัญหาและคลายทุกข์ด้วยตนเองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ คนอื่นๆไม่ว่าเจ้าหน้าที่ภาครัฐ หรือนักพัฒนาภาคเอกชนจะเป็นได้ก็เพียงผู้สนับสนุนเอื้ออำนวยความสะดวกชั่วคราวชั่วครว เท่านั้น

กระบวนการเรียนรู้เพื่อประเมินสถานะ “สุข” และ “ทุกข์” ของชุมชน

แผนภาพที่ 8 แบบแผนความคิดการวิเคราะห์เชิงกระบวนการในการศึกษาวิจัยเรื่องการเรียนรู้ และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากการศึกษาพบว่าชุมชนในโครงการฯ ได้มีการจัดการเรียนรู้เพื่อทบทวนเกี่ยวกับ **สุขสภาวะ** และ **ทุกข์สภาวะ** ที่เคยมีในอดีตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันผ่านการศึกษาประวัติ ชุมชนแบบมีส่วนร่วม (participative community study) ทั้งการจัดเวทีค้นหาประวัติการก่อตั้ง ชุมชนโดยการให้ผู้สูงอายุมาพูดคุยเล่าเรื่องราวที่เคยได้ยินได้ฟังและได้ประสบพบเห็นมาด้วย ตนเองในช่วงเวลาต่างๆในทุกๆมิติทั้งด้านการตั้งถิ่นฐาน การทำมาหากิน การปลูกสร้าง บ้านเรือน การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อและศาสนา การทอผ้า การรักษาและป้องกัน โรคภัยไข้เจ็บ การค้าขาย การติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ภายในชุมชนที่เกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ แล้วบันทึกไว้เป็นเอกสาร แลบบันทึกเสียง วิดีทัศน์ และจัดทำเป็นรายงาน ประเด็นของ **ความสุข** ที่ชุมชนค้นพบในมิติต่างๆ ที่สำคัญได้แก่

1. **มิติทางเศรษฐกิจ** ชุมชนอยู่ในสภาวะ “พอมีพอกินทั่วหน้ากัน” ไม่ขาดแคลน
2. **มิติทางสุขภาพ** ชุมชนเผชิญกับโรคภัยไข้เจ็บทั้งโรคติดต่อ และโรคไม่ติดต่อ ทั้ง ร้ายแรงและไม่ร้ายแรง และพบว่าในอดีตที่ผ่านมาในชุมชนมีผู้รู้ทางยาสมุนไพร รู้วิธีการบำบัดรักษาโรคด้วยวิธีการต่างๆ การนวด การประกอบพิธีกรรมอื่นๆใน ลักษณะที่ “ชุมชนพึ่งตนเองได้ทางการแพทย์”
3. **มิติทางภูมิปัญญา** ชุมชนพบว่าในอดีตคนในชุมชนพึ่งตนเองได้ทางภูมิปัญญา คือ มีความรู้ ความเชื่อความสามารถ ในการจัดการและพัฒนาบนฐานภูมิปัญญา ท้องถิ่นที่หลากหลายแบบองค์รวม ไม่ใช่ความรู้เชิงเดี่ยว คนในชุมชนแต่ละคนมีความสามารถทำอะไรได้หลายอย่างทั้งทำไร่ทำนา หาปลา หาของป่า หาสมุนไพร จักสาน ตีเหล็ก ทอผ้าประกอบพิธีกรรม ทำงานศิลปะเชิงช่าง สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ประดิษฐ์และสร้างเครื่องมืออุปกรณ์สำหรับใช้สอยในกิจการต่างๆ ฯลฯ
4. **มิติทางทรัพยากร** ชุมชนพบว่าในสมัยก่อน สภาพธรรมชาติแวดล้อมของชุมชน เคยมีป่าไม้ แหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ในป่ามีสัตว์และของป่า และสมุนไพรให้เก็บหาจับเอากินมาขาย มาใช้ประโยชน์ได้อย่างไม่รู้จักหมดสิ้น ในไร่ในนานอกจากข้าวและพืชพันธุ์ที่เพาะปลูกแล้ว ยังมีพืชและสัตว์ตามธรรมชาติ กุ้งหอย ปู ปลา ผักบุ้ง ผักพื้นถิ่นต่างๆที่เป็นแหล่งอาหารสำหรับชุมชนอยู่มาทุกฤดูกาล ชุมชนพึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ
5. **มิติทางวัฒนธรรมชุมชนและสังคม** ชุมชนพบว่าแต่ก่อนคนในชุมชนรักกัน สัมผัสกันสามัคคีกัน เอื้อเฟื้อเกื้อกูล ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ร่วมมือกันอย่างเต็มใจในกิจการงานส่วนรวม รักบ้านรักถิ่น ไม่เอาเปรียบเบียดเบียนกัน ยึดมั่นในศีลธรรมของพระพุทธศาสนา มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน หมายความว่าชุมชนมีสุขสภาวะเชิงเปรียบเทียบมากกว่าในปัจจุบัน
6. **มิติทางชาติพันธุ์** ชุมชนชาติพันธุ์พบว่าแต่ก่อน ชุมชนของตนเองยังมี แบบแผนทางความคิด ความเชื่อ ภาษา เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย ลวดลายสีสันทนงานศิลปะ

การเล่น ศิลปะการแสดง การร่ายรำ คอนเสิร์ต กีฬา ในแบบฉบับของตนเองซึ่งทำให้เป็นที่ยอมรับของคนกลุ่มอื่น รู้สึกว่ากลุ่มของตนมีอัตลักษณ์ มีศักดิ์ศรี มีความภาคภูมิใจ และรู้สึกได้ว่าคุณลักษณะร่วมกันเป็นสิ่งยึดโยงให้รู้สึกเป็นพวกเดียวกัน เกิดความรู้สึกมั่นคง และเป็นกลไกก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจในการกระทำกิจการงานของกลุ่ม/ชุมชนให้บรรลุสู่ความสำเร็จและสร้างความสุขให้แก่ปัจเจกชนและชุมชนได้เป็นลำดับสืบมา

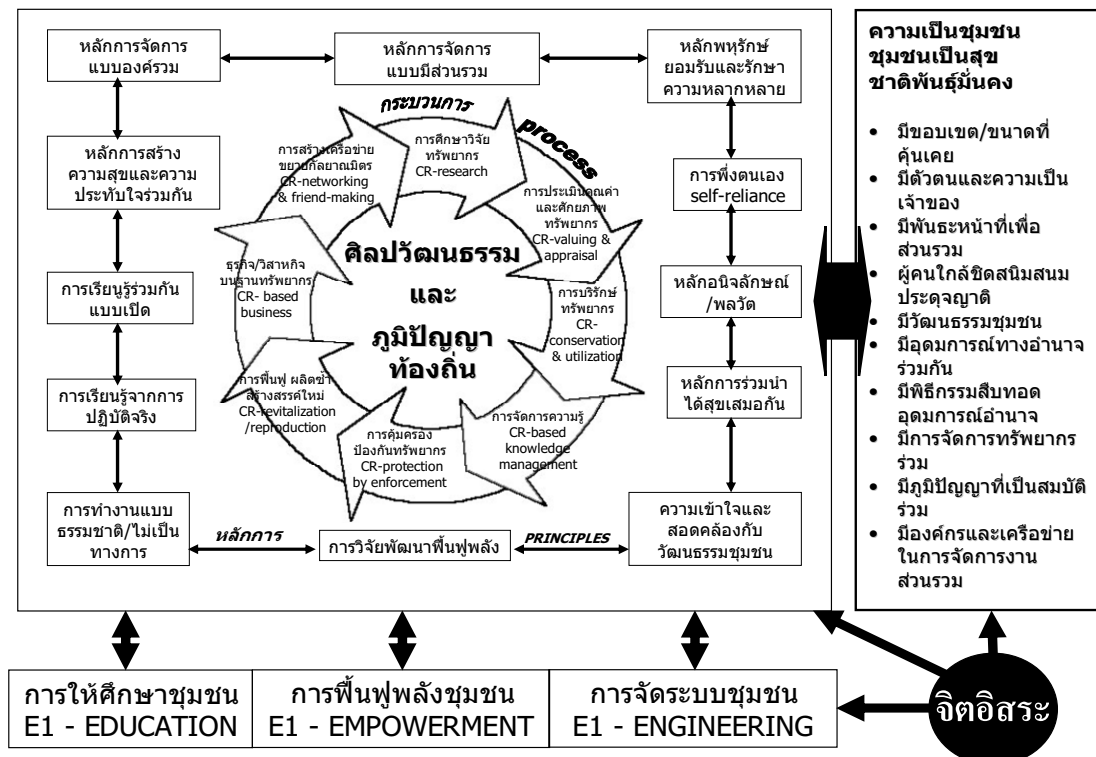
ในขณะที่เดียวกันชุมชนในโครงการฯ ได้มีการศึกษาสภาวะของ “ปัญหา” หรือ “ทุกข์” ที่เผชิญอยู่ และพบว่าทั้งระดับตัวบุคคล และระดับชุมชน ต่างก็มี “ทุกข์” หลายประการที่เชื่อมโยงกัน ได้แก่

1. **มิติทางเศรษฐกิจ** ทุกชุมชนพบว่า ปัจจุบันมีความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายซื้อหาด้วยเงินมากมาย ทั้งค่าสิ่งอุปโภคบริโภค ค่าบริการ ค่าใช้จ่ายทางการศึกษาของบุตรหลาน ค่ารักษาพยาบาล ค่าเมล็ดพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ค่าปุ๋ย ค่ายากำจัดวัชพืช ยาฆ่าแมลง ปัจเจกและครอบครัวต่าง ๆ มีความขัดสนทางการเงิน มีหนี้สินเพิ่มพูนขึ้นจำนวนมาก ชุมชนพึ่งตนเองได้น้อยในทางเศรษฐกิจ
2. **มิติทางสุขภาพ** ปัญหาสุขภาพกลายเป็นเรื่องใหญ่สำหรับทุกคน คนในชุมชนพบว่าตนเองความรู้เรื่องเกี่ยวกับสุขภาพลดลง แม้บางคนที่เคยรู้เคยเป็นผู้ให้การบำบัดรักษาก็ขาดความเชื่อมั่น ต้องพึ่งพาความรู้ทางการแพทย์และยาสมัยใหม่เกือบทั้งหมด ชุมชนพึ่งตนเองในมิติทางการแพทย์และการจัดการสุขภาพอนามัยได้น้อย
3. **มิติทางภูมิปัญญา** ชุมชนพบว่ามีคนที่ทรงภูมิปัญญาเหลืออยู่น้อยมาก ภูมิปัญญาที่เคยมีความเหมาะสมกับท้องถิ่น เคยเป็นกลไกเสริมสร้างพลังให้ชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้เกือบทุกมิติถูกนำมาใช้ได้น้อยลงไปทุกที คนในชุมชนขาดความรู้ความเข้าใจและไม่มีความสามารถในการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและใช้สอยปัจจัยพื้นฐานสี่ประการสำหรับชีวิตถูกชุดความรู้สมัยใหม่จากภายนอกเข้ามาแทนที่ วัสดุอุปกรณ์ เครื่องจักรสาน ผ้าทอ ยารักษาโรค และแม้แต่อาหารที่ชุมชนเคยจัดการได้เอง ผลิตเองใช้เองก็ทำได้น้อยลง มีคนนิยมใช้น้อยลง บางแห่งเลิกผลิต เลิกใช้กันไปเลยก็มี การพึ่งตนเองได้ทางภูมิปัญญาของชุมชนเหลือน้อยมาก มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการฟื้นฟูภูมิปัญญาดั้งเดิมให้กลับมาใช้ประโยชน์ได้เต็มประสิทธิภาพ ทำการผลิตซ้ำชุดความรู้และภูมิปัญญานั้น รวมทั้งทำการประดิษฐ์ภูมิปัญญาใหม่จากฐานภูมิปัญญาเก่าให้เหมาะสมกับบริบทของปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่จนเกิดชุดความรู้ใหม่ (situated knowledge) ให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ต่อไป

4. **ทรัพยากรย่อยหรือ** ชุมชนพบว่าทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แหล่งน้ำ ดิน ที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์นั้นเสื่อมสภาพลง หายาก และเข้าถึงได้ยากยิ่งขึ้นทุกขณะ แต่เดิมป่าและน้ำไม่มีใครเป็นเจ้าของ หากเป็นทรัพยากรที่ทุกคนเข้าถึงได้ แม้แต่ที่ดินทำไร่ทำนา ในช่วงที่ไม่ได้ทำการเพาะปลูกคนอื่น ๆ ก็สามารถเข้าไปเก็บผัก จับสัตว์ได้ แต่ปัจจุบันป่าเหลือน้อย บางแห่งหมดไปเลย น้ำแล้ง ปลาไม่มี ที่ดินมีเจ้าของ และที่ดินเสื่อมสภาพเพาะปลูกไม่ค่อยได้ผล การพึ่งตนเองทางด้านทรัพยากรของชุมชนต่าง ๆ ลดลงเหลืออยู่น้อยมาก
5. **มิติทางวัฒนธรรมชุมชนและสังคม** ชุมชนพบว่าความสัมพันธ์ของคนในชุมชนไม่แน่นแฟ้นเหมือนเมื่อก่อน ต่างคนต่างอยู่มากขึ้น ไม่ค่อยได้ทำงานส่วนรวมร่วมกันมากนัก ความเป็นเครือญาติและชาติพันธุ์ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนรู้สึกผูกพันมั่นคงต่อกัน ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลแก่กันยังมีอยู่มากในชุมชนชนบทและชุมชนชาติพันธุ์ แต่การเสียสละแรงงานในการทำงานในระบบ “ลงแขก” มีน้อยมาก ความสัมพันธ์ด้านแรงงานใช้การจ้างด้วยเงินมากขึ้น การสืบทอดและการเรียนรู้ทางวัฒนธรรมและทางสังคมภายในชุมชนลดความสำคัญลงไป ครอบครัวทำหน้าที่ด้านการจัดการเรียนรู้และการจัดการความรู้น้อยลง โรงเรียนทำหน้าที่แทนมาเป็นเวลาหลายสิบปีแล้ว ระบบโรงเรียนที่ใช้หลักสูตรและชุดความรู้ของรัฐส่วนกลางทำให้คนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่ไม่สนใจภูมิปัญญาท้องถิ่นและระบบวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ผู้สูงอายุที่มีความรู้ด้านภูมิปัญญาไม่สามารถแสดงศักยภาพของตนเองในการพัฒนาชุมชนได้อย่างเต็มกำลังและเริ่มถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพังมากขึ้น ชุมชนต้องพึ่งพิงภาครัฐ และภาคส่วนอื่น ๆ มากขึ้น เมืองมีการพัฒนาทั้งภาครัฐและภาคเอกชนเข้าไปจัดการงานพัฒนาในชุมชนมากขึ้น
6. **มิติทางชาติพันธุ์** ในชุมชนชาติพันธุ์พลัดถิ่น ในที่นี้ได้แก่ ชาติพันธุ์ไทหรือไทใหญ่ที่อพยพหนีภัยสงครามเข้าไปอยู่ในราชอาณาจักรไทย(สยาม) และอยู่ในฐานะผู้ลี้ภัยพลัดถิ่น พบว่าชุมชนของตนเองขาดความมั่นคงทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรมไตกำลังล่มสลาย ขาดการสืบทอด ภาษา ศิลปวัฒนธรรม ดนตรี แบบแผนวิถีคิดและการประพฤติปฏิบัติที่เคยเป็นเครื่องโยงยึดความเป็นชาติไตลดความสำคัญลง ชาวไทพลัดถิ่นต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพตนเองให้รอด แต่ก็ยังมีคนกลุ่มใหญ่ที่มีความพยายามดำรงและสืบทอดระบบความสัมพันธ์ในแบบแผนวัฒนธรรมไต แต่ก็ยังต้องเผชิญกับปัญหาปากท้องและความมั่นคงทางการเมือง ทำให้วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนที่สำคัญหลายอย่างเสื่อมถอยลงไป ชุมชนมีความต้องการที่จะฟื้นฟูวัฒนธรรมไตทั้งการสร้างคามเข้มแข็งภายในชุมชนและการสร้างเครือข่ายกับกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันภายนอกชุมชนมากขึ้น

การเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา

เนื่องจากศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเป็นองค์ประกอบส่วนสำคัญของระบบความสัมพันธ์ที่เรียกว่า “วัฒนธรรม” ซึ่งทำหน้าที่ในการสร้างสุขภาวะ หรือ สร้างความเป็นชุมชน ให้เกิดขึ้นในกลุ่มคนขนาดต่างๆที่อยู่ร่วมกัน ดังนั้นในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จึงกำหนดแบบแผนแนวคิดในการวิเคราะห์และสังเคราะห์เชิงกระบวนการเรื่องการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาเพื่อบรรลุเป้าหมาย “ความสุข” หรือ “สุขภาวะ” ในกรณีศึกษาโครงการฯ พื้นที่รูปธรรม 4 โครงการ มีประเด็นด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาจำนวน 7 เรื่องได้แก่ ลายไต (ศิลปะการแสดงและงานฝีมือของชาติพันธุ์ไทหรือไทใหญ่) การนวดและสมุนไพร ภูมิปัญญาการสร้างบ้านดิน ภูมิปัญญาการทำหมี่พม่าย ภูมิปัญญาการทอผ้าไหม ภูมิปัญญาการสานเปลเรือ (เปลไม้ไผ่) และภูมิปัญญาการทำปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ สามารถอธิบายด้วยฐานคิดเรื่อง “จิตอิสระ” ที่เป็นกระบวนการนิยามความสุขของปัจเจกบุคคลที่เป็นสมาชิกของชุมชนและเป็นกระบวนการที่ส่งผลต่อเนื่องไปสู่การสร้าง “สุขภาวะ” ของชุมชนที่ว่า “จิตอิสระ และ อิสระภาพ เป็นสภาวะที่เกี่ยวข้องกับ ความสุข อย่างแน่นหนา เมื่อใดเรารู้สึกว่ามีอิสระ ไม่กดดัน ไม่เร่งรีบ ไม่ลุกลี้ลুকจนที่จะต้องทำอะไรที่ไม่อยากทำ และได้ทำอะไรที่เราชอบ เราอยากทำ แต่ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนหรือเบียดเบียนทั้งแก่ตนเอง ผู้อื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น เมื่อนั้น บัดนั้นเราก็มีความสุข ไม่เครียด ไม่หงุดหงิด ไม่โกรธ ไม่เกลียดอะไรๆ สภาวะเช่นนี้เป็นอิสระภาพและความสุขขั้นๆที่ใครก็มีได้ หากใฝ่หา และถ้าได้กระทำให้เกิดสภาวะอย่างนี้ซ้ำแล้วซ้ำอีก ทำบ่อยๆจนเป็นปกติธรรมดา เราก็จะมีความสุขที่ต่อเนื่องยาวนาน นี่เป็นเรื่องของปัจเจกชนที่ดูเหมือนว่าเป็นเรื่องตัวใครตัวมัน ไม่เกี่ยวข้องกับใครอื่น แต่ความจริงไม่ได้เป็นเรื่องเฉพาะตน เฉพาะคน เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นทั้งหมด เพราะการที่คนหนึ่งคนใดกระทำการอย่างมีอิสระภาพแล้วไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นนั้นแหละเกี่ยวข้องกับคนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่น เพราะเป็นการกระทำที่เป็นคุณ ไม่ทำให้คนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นเดือดร้อน แล้วจะไม่เกี่ยวข้องได้อย่างไร การเกิดสุขสภาวะส่วนตนแบบนี้ก็ก่อให้เกิดสุขสภาวะแก่ส่วนรวมได้ในขณะเดียวกัน ดังนั้นก็ถือได้ว่ากระบวนการสร้างความสุขส่วนตนความสุขส่วนบุคคล ที่อยู่ในกลุ่มคนหรือชุมชนก็เป็นกระบวนการเดียวกันกับการสร้างความสุขให้แก่ชุมชนที่สังกัดไปโดยปริยาย” ประกอบเข้าด้วยกันกับชุดแนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชนชุมชนเชิงกระบวนการ ที่เป็น ทั้งวิธีการหรือมรรค (means) และ เป้าหมายหรือผล (ends) ในการสร้าง “สุขสภาวะ”ให้กับทั้ง “บุคคล” และ “ชุมชน” ที่เขาเป็นสมาชิกอยู่ ดังแสดงใน แผนภาพที่ 9

แผนภาพที่ 9 แบบแผนแนวคิดการสังเคราะห์เรื่องการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

จากแผนภาพที่ 9 การจัดกระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญามีรูปแบบการจัดการที่เป็น กิจปฏิบัติ (management actions) 8 ประการที่มีลักษณะเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเป็นวงจรต่อเนื่อง (cycle process) และเชื่อมโยงสัมพันธ์กันแบบทวิซอห์น ย้อนกลับ ไม่ได้ดำเนินไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง (non-linear model) ได้แก่

- การวิจัยศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา (research)
- การประเมินคุณค่าและศักยภาพของศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา (valuing & appraisal)
- การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา (conservation & utilization)
- การจัดการความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญา (knowledge management)
- การคุ้มครองป้องกันศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา (protection)
- การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา (revitalization, reproduction & innovation)

- การจัดการวิสาหกิจ/ธุรกิจด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา (business management)
- การสร้างเครือข่ายขยายกัลยาณมิตร (networking / friend-making)

โดยในปรากฏการณ์การจัดการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่มุ่งสู่ “สุขภาวะ” นั้นมีหลักการทางการพัฒนาชุมชนเป็นตัวกำกับอยู่ตลอดเวลา ซึ่งหลักการทางการพัฒนาชุมชนที่นำมาอธิบายปรากฏการณ์ของกรณีศึกษาี้ ประกอบด้วย

- หลักองค์รวม (holistic approach)
- หลักการจัดการแบบมีส่วนร่วม (participation)
- หลักพหุรักรัษ ยอมรับและรักษาความหลากหลาย (multiplism)
- หลักพลวัต (dynamism) หลักการร่วมให้ได้สุขเสมอกัน (accompanying / co-existing)
- หลักความเข้าใจและสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน (in-line-with community culture)
- หลักการวิจัยเพื่อฟื้นฟูพลัง (research & empowerment)
- หลักการทำงานแบบไม่เป็นทางการแต่เกิดประโยชน์ทางการเรียนรู้ (informal & informative)
- หลักการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง (learning by doing)
- หลักการเรียนรู้ร่วมกันแบบเปิดไม่ปิดกั้นหรือเลือกปฏิบัติ (participative openness-inquiry)
- หลักการสร้างความสุขและความประทับใจร่วมกัน (common appreciative building)

การจัดการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของแต่โครงการแต่ละกิจกรรมอาจจะไม่มีกิจปฏิบัติครบทั้ง 8 ประการ และมีหลักการทางการพัฒนาอย่างที่กำหนดไว้ในแผนภาพไม่ครบทั้งหมดในระยะเริ่มปฏิบัติการ แต่จากการศึกษาที่พบว่าส่วนใหญ่เป็นการเริ่มต้นจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้บนฐานของหลักการใดหลักการหนึ่งก่อน เช่น การมีส่วนร่วม การพึ่งตนเอง หรือการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น และหลังจากนั้นไม่นานก็สามารถเชื่อมโยงต่อยอดไปสู่หลักการอื่นๆได้มากขึ้น ทั้งนี้เป้าหมายและผลได้ของการดำเนินกิจปฏิบัติ หรือ management action คือ “สุขภาวะ” หรือ “ความสุข” รูปแบบต่าง ทั้งกายมโภคิสุข หรือสุขของฆราวาสหรือโลกียชน ที่อาจพึงพอใจกับการได้ การมี และการเป็นทางเศรษฐกิจ เกียรติยศชื่อเสียง อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัยในฐานะปฤชชนคนธรรมดาที่ยังมีความรัก โลภ โกรธและหลงเป็นฐานชีวิต

อยู่บ้าง และรวมถึงเป้าหมายสูงสุดของการดำเนินกิจกรรมที่เป็น “ประโยชน์สุขของส่วนรวม” หรือ “สุขภาวะของชุมชน/ชุมชนเป็นสุข” ในสถานะที่เรียกว่า “จิตอิสระ” หรือ “จิตว่าง” มีความเห็นแก่ตัวลดลง และในขณะเดียวกันก็เห็นแก่คนอื่น สัตว์อื่น สิ่งอื่นที่อยู่ร่วมกันมากขึ้น ซึ่งเห็นได้ในการดำเนินงานของโครงการทั้ง 4 พื้นที่รูปธรรม ดังนี้

(1) การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญต่อชุดความรู้ในตัวของผู้สูงอายุและผู้รู้ในชุมชนที่มีฐานะเป็นครูภูมิปัญญาสามารถถ่ายทอดสู่ลูกหลาน เป็นกระบวนการเสริมสร้างพลังทางวัฒนธรรม (cultural empowerment) ในตัวผู้สูงอายุและผู้ทรงภูมิปัญญาในชุมชนให้กลับมามีบทบาทสำคัญในการแสดงความสามารถทางวัฒนธรรมให้เป็นที่ประจักษ์จนเกิดการยอมรับนับถือและร่วมสืบทอดภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมด้วยความเต็มใจและภูมิใจของทุกคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งในฐานะผู้สอนและผู้เรียนรู้ไปพร้อมๆ กัน เห็นได้จากการการดำเนินงานในโครงการสืบสานลายใต้ที่พยายามค้นหาผู้ทรงภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมและการประดิษฐ์งานศิลปหัตถกรรมต่างๆ ในชุมชนให้มาเป็นพ่อครู-แม่ครูสอนเด็กในชุมชนทั้งในรูปแบบการสอนและเรียนรู้ในเชิงสืบสานทางสังคมและวัฒนธรรม (socio-culturalization) และการเป็นครูผู้สอนในโรงเรียนอย่างเป็นทางการไปพร้อมๆ กัน ซึ่งทำให้พ่อครู-แม่ครูเกิดความปิติในตัวเอง มีความสุขที่ได้รับการยอมรับ และมีความหวังที่เห็นว่ามีลูกหลานสนใจเรียนรู้เพื่อสืบทอดศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ต่อไปได้ นอกจากนี้ใน

โครงการวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้การดูแลสุขภาพด้านสมุนไพรและการนวดไทย จังหวัดสุรินทร์ ก็ให้เกียรติแก่ผู้สูงอายุที่เป็นหมอพื้นบ้าน หมอนวด หมอดำแย ให้เป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้และวิทยากรการนวดและการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านให้แก่ผู้เข้ารับการอบรม (ผู้เรียนรู้) ที่มีหลายวัยจนสามารถนำไปปฏิบัติได้ ใช้ประกอบอาชีพได้ ซึ่งนอกจากผู้สูงอายุที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาจะมีความสุขและเปี่ยมปิติในตนเองแล้ว ระหว่างการสอน การถ่ายทอดก็ยังแสดงความเตตอาทรเต็มใจถ่ายทอดวิชาความรู้ให้กับผู้เรียนทุกคนโดยไม่เลือกปฏิบัติด้วยอคติว่าคนนั้นเป็นหลาน เป็นญาติ คนนั้นเป็นคนต่างบ้าน ซึ่งเป็นกระบวนการที่สร้างความสุขและสร้างความเป็นชุมชนในหมู่คน/กลุ่มคนที่ไม่ได้ผูกพันกันตามพื้นที่ หากสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันในระดับ “เรื่องสุขสภาพอนามัย” ซึ่งเป็นลักษณะของการสร้างสุขภาวะของประชาสังคมและเครือข่าย

ในโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างเป็นสุขอาจจะไม่เห็นบทบาทของผู้สูงอายุในฐานะเจ้าของภูมิปัญญา เนื่องจากความรู้เรื่องการสร้างบ้านดินที่กลุ่มบ้านสายรุ้งนำเข้าเผยแพร่เป็นความรู้ใหม่เฉพาะกาล (situated knowledge) ที่ผู้สูงอายุในพื้นที่ตำบลท่ามะไฟหวานไม่คุ้นเคยและไม่เคยปฏิบัติหรือพัฒนามาก่อนในวัฒนธรรมชุมชน การเรียนรู้และการจัดการความรู้เรื่องการสร้างบ้านดินจึงเป็นเรื่องของคนรุ่นใหม่ที่แสวงหา “บ้านทางเลือก”

แต่ในการดำเนินงานของโครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย เป็นการจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยตรง 3 คือ หมี่ ไหม และเปลเรือไม้ไผ่ ซึ่งมีผู้สูงอายุที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาในเรื่องนั้นเป็นผู้แสดง

บทบาทผู้สอน ผู้ปฏิบัติและถ่ายทอดภูมิปัญญาแบบดั้งเดิมและภูมิปัญญาที่พัฒนาประยุกต์ให้สอดคล้องกับสภาพปัญหา และแม้ว่าภูมิปัญญาความรู้เรื่องปฏินิวัติชีวิตภาพจะเป็นเรื่องใหม่เป็นความรู้ใหม่สำหรับชุมชนบ้านตะปัน แต่ก็มีผู้สูงอายุที่ค้นพบสัจธรรมบางประการในช่วงชีวิตที่ผ่านมาว่าการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีในการเพาะปลูกเป็นโทษมากกว่าเป็นคุณต่อทั้งผู้ใช้ ผู้บริโภค และธรรมชาติแวดล้อม ผู้สูงอายุอย่างคุณยุทธ พิณพิมาย และแกนนำกลุ่มปฏินิวัติชีวิตภาพบ้านตะปันจึงรวมกลุ่มกันจัดการเรียนรู้ให้แก่ตนเอง และพยายามขยายผลความรู้ไปสู่สมาชิกของกลุ่มและคนอื่นๆ ด้วยความรู้สึก “สุขใจ” ที่ได้รู้ความจริงของธรรมชาติ และ “สุขกาย” ที่ได้นำความรู้ละผลผลิตของความรู้ คือ “ปฏินิวัติชีวิตภาพ” ไปทดลองใช้ในไร่ในนาจนเห็นความเปลี่ยนแปลงทางที่เป็นคุณต่อทั้งมนุษย์และธรรมชาติ

(2) กระบวนการเรียนรู้ที่ใช้ **ความไว้วางใจ (trust)** และ **ความประทับใจ (appreciation)** **ต่อคนในวัฒนธรรมเดียวกัน** การสื่อสารด้วยภาษาเดียวกัน การมีวิถีคิดพื้นฐานของดำเนินวิถีชีวิตแบบเดียวกัน ความไว้วางใจที่ต่างคนต่างก็ตกอยู่ในสภาวะทุกข์เช่นเดียวกันช่วยให้เข้าใจกัน เห็นอกเห็นใจกันมากขึ้น เป็นแรงจูงใจที่ช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เป็นไปอย่างราบรื่น มีความหวังดีต่อกันและกันมากขึ้นตามลำดับ สภาวะความเป็นชุมชนที่ดูเหมือนว่าเจือจางไปมากแล้วก็สามารถฟื้นตัวเข้มแข็งขึ้นอย่างรวดเร็ว เห็นได้จากกรณีของโครงการสืบสานลายไต ที่ครูสร้างคำซึ่งเป็นคนในชาติพันธุ์ไต (ไทใหญ่) เช่นเดียวกับคนในชุมชนบ้านเปียงหลวง และต่างก็ประสบปัญหาเดียวกัน คือตกอยู่ในสภาวะคนไร้รัฐพลัดถิ่น (stateless group) และมีความวิตกกังวลว่าความเป็นชาติพันธุ์ไต (วัฒนธรรมไต / ลายไต) ที่เป็นอัตลักษณ์ของตนกำลังเจือจางลงเลือนลางไปทุกขณะ ได้เข้าไปปรับทุกข์สนทนากับคนในชุมชนบ้านเปียงหลวงตามประสานห้วยอกเดียวกัน ก็เกิดความไว้วางใจ เชื่อใจ และเชื่อมั่นกันและกันว่ากิจปฏิบัติในการจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้สืบสานลายไตที่จะต้องดำเนินการร่วมกันนั้นมิได้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของใครคนใดคนหนึ่งเพียงลำพังหรือมิใช่เป็นเพียงผลประโยชน์ของคนใดที่บ้านเปียงหลวงเท่านั้น หากเป็นผลประโยชน์ของชาติพันธุ์ไตทั้งหมดไม่ว่าจะอยู่ที่ใดก็ตาม ความไว้วางใจ ความเชื่อมั่น และความประทับใจในกันและกันเช่นนี้มีส่วนสำคัญช่วยให้กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้สืบสานลายไตดำเนินไปอย่างราบรื่นอบอุ่น และฟื้นฟูความเป็นชุมชนขึ้นมาได้อย่างน่าชื่นชม

(3) กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (participative learning) แบบไม่เป็นทางการแต่ได้สาระทางการเรียนรู้ (informal & informative style) ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน (accordance to community culture) และพึ่งตนเองได้ (self-reliance) มีตัวอย่างความสำเร็จจากการจัดการของโครงการสืบสานลายไต ที่ใช้วิธีการสื่อสารพูดคุยแลกเปลี่ยนผ่าน “วงน้ำชา” มากกว่าการจัดเวทีพูดคุยสร้างความคุ้นเคยและความไว้วางใจกันจนมีความสนิทชิดเชื้อกันประดุจญาติ (gemeinschaft) แล้วจึงจัดการพูดคุยอย่างเป็นทางการเพื่อนำทุกคนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้อย่างเป็นทางการในลำดับถัดไป

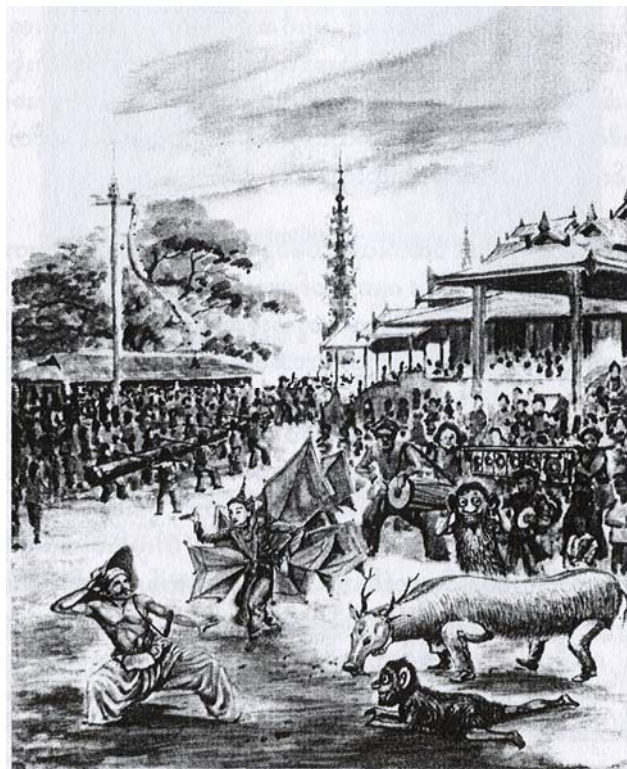
นอกจากนี้ในการประเมินผลก็จัดให้มีการประเมินผลร่วมกันทั้งอย่างเป็นทางการในเวทีสัมมนา และการประเมินผลอย่างไม่เป็นทางการในการจัดการแสดงและการประดิษฐ์งานศิลปะหัตถกรรม ในงานประเพณีของชุมชนก็ถือเป็น การประเมินผลร่วมกันของทั้งพ่อครู-แม่ครู ผู้รู้ ผู้เรียน เด็ก นักแสดงที่ประเมินตนเองว่าเมื่อทำได้ไม่ดีมีข้อบกพร่องก็น้อมรับนำไปปรับปรุงแก้ไข และหา กว่าทำได้ดีขึ้นก็ได้รับคำชม รางวัล และความปิติในใจของทั้งผู้เรียนที่แสดงและทำงาน หัตถกรรมและพ่อครู-แม่ครูผู้ถ่ายทอดความรู้ให้

ในการทำงานของโครงการวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้การดูแลสุขภาพด้านสมุนไพร และการนวดไทย จังหวัดสุรินทร์ และโครงการศึกษาภูมิปัญญากับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อ ชีวิตของชุมชนคนพิมาย ก็เน้นการเรียนรู้การจัดการความรู้แบบมีส่วนร่วมในรูปแบบที่ไม่เป็น ทางทางการในการศึกษาภูมิปัญญาดั้งเดิม การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาสู่ผู้เรียน และการขยาย ผลการเรียนรู้สู่การปรับปรุงความรู้ให้สอดคล้องกับปัญหาใหม่ๆที่ชุมชนเผชิญอยู่ตลอดเวลาใน ลักษณะที่ไม่หยุดนิ่ง และแม้ว่าในการจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้ของโครงการฯบ้านดินจะ ใช้วิธีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมที่ค่อนข้างเป็นทางการ (formal/formatted learning style) แต่ก็ เน้นหนักในเรื่องการสร้างศักยภาพในการพึ่งตนเองและมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุดความรู้การ สร้างบ้านดินให้สนองตอบต่อจิตและความพึงพอใจของผู้อยู่อาศัยได้ในสภาพความเป็นจริงไม่ ฝืนที่จะให้บ้านดินเป็นบ้านที่มีคุณสมบัติในอุดมคติเท่านั้น

(4) การจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้ที่เป็น กระบวนการฟื้นฟูและเสริมสร้างพลัง ของชุมชน (empowering process to community) ประเด็นนี้มีได้ปรากฏผลเด่นชัดเพียง เฉพาะในโครงการสืบสานลายไต่ที่ทำให้ชุมชนชาติพันธุ์ไต่บ้านเปียงหลวงได้มีพื้นที่ทางสังคม และวัฒนธรรม (socio-cultural space) ในราชอาณาจักรไทย (สยาม) และชุมชนโลกเพิ่มมากขึ้น ชุมชนไต่บ้านเปียงหลวงได้มีพื้นที่แสดงออกทางอัตลักษณ์ โดยเฉพาะการแสดงการฟ้อนนก กิ่ง กะหล่ำ การฟ้อนโต และการศิลปวัฒนธรรมในรูปแบบอื่นๆต่อสังคมสาธารณะมากขึ้น เป็น กระบวนการสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ไต่ให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชุมชนโลก มากขึ้น ชาติพันธุ์ไต่ที่กำลังวิตกกังวลว่าวัฒนธรรมเชิงอัตลักษณ์ของตนจะเสื่อมถอยและชาติ พันธุ์จะล่มสลายก็พากันมีกำลังใจที่จะรวมตัวผนึกกำลังใจสร้างชุมชนแห่งความเป็นชาติพันธุ์ ให้มั่นคงแข็งแรงมากยิ่งขึ้นไปจนหวังว่าวันหนึ่งในอนาคตชาติพันธุ์ของตนจะมีพื้นที่ทาง ภูมิศาสตร์และพื้นที่ทางกายภาพ (geographic space) ให้ได้ลงหลักปักฐานตั้งเป็นประเทศชาติ ที่มีอิสรภาพอย่างแท้จริงได้ดังที่ปรารถนาเท่านั้น

การจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้เชิงกระบวนการฟื้นฟูและเสริมสร้างพลังของชุมชน ยังปรากฏผลชัดเจนในทุกโครงการที่เป็นกรณีศึกษา กล่าวคือ เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการ ยอมรับในศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นต่างๆมากขึ้น ผู้คนที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญา ความรู้ได้รับการยอมรับนับถือ ความรู้ภูมิปัญญาได้รับการถ่ายทอดเผยแพร่ นำไปใช้เพื่อการ พึ่งตนเองได้ในมิติของปัจจัยสี่ โดยเฉพาะเรื่องการรักษาสุขภาพพื้นฐาน นอกจากนี้ยังทำ

ให้ชื่อเสียงของชุมชนเป็นที่รู้จักและยอมรับในทางที่ชื่นชมมากขึ้น สินค้าที่เป็นผลิตผลจากศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการยอมรับเข้าสู่ระบบหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ตามนโยบายของรัฐบาล ทำให้มีทรัพยากรเพื่อการพัฒนาชุมชนหลังไหลเข้าสู่ชุมชนมากขึ้น และในขณะเดียวกันความล้มเหลวในการจัดการเชิงธุรกิจที่บางชุมชนประสบก็ช่วยให้ชุมชนได้เรียนรู้ที่จะปรับตัวให้อยู่รอดและกลับไปทบทวนคิดค้นหาหนทางเลือกที่จะใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนาชุมชนของตนให้เหมาะสมแก่สภาพปัญหาและสถานการณ์ต่อไปได้ในอนาคต.

บรรณานุกรม

- โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. 2534. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราช
ประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม 15. กรุงเทพฯ.
- โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. 2540. สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนโดยพระราช
ประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม 19. กรุงเทพฯ.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2540. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์สร้างสรรค์
จำกัด.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2545. จากประวัติศาสตร์หมู่บ้านสู่ทฤษฎีสองระบบ. กรุงเทพฯ :
สถาบันราชภัฏสุรินทร์ จัดพิมพ์เนื่องในวาระครบรอบ 60 ปี ศาสตราจารย์
ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2546. ความเป็นมาและสาระสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน.
กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) (หนังสือส่งเสริม
ความรู้ด้านการพัฒนาชุดที่ 21).
- ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ. บรรณาธิการ. 2542. สืบสานลำนานา สืบต่อลมหายใจของแผ่นดิน.
เชียงใหม่:คณะกรรมการจัดงานสืบสานลำนานา.
- ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ. 2544. เส้นทางแห่งศรัทธา. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. 2541. ทฤษฎีใหม่ : มิติที่ยิ่งใหญ่แห่งความคิด. กรุงเทพฯ:สถาบัน
นโยบายศึกษา.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. วัฒนธรรมคือทุน. กรุงเทพฯ : พี เพรส.
- ธนา อุทัยภัตตรากร. 2547. จากดินสู่บ้าน สร้างบ้านด้วยดิน คู่มือสร้างบ้านดิน. กรุงเทพฯ
:บริษัทเพื่องฟ้าพรินติ้ง.
- บุญชร แก้วส่องและคณะ. 2535. รายงานการวิจัยเรื่องป่าชุมชนในภาคตะวันออกเฉียง
เหนือ : กรณีศึกษาหมู่บ้านในป่าภูหลง อ.ภูเขียว จ.ชัยภูมิ. สถาบันวิจัย
และพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2543. กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา.
กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ประชา หุตานุวัตร, รามู มณีวันนัน.(สัมภาษณ์) พรรณงาม เก้าธรรมสาร (แปล).
2547. ชัมดอง รนโปเช, สุลักษณ์ ศิวรักษ์, ตู๋เว่ยหมิงและเอเลนา นอร์เบอร์ก-
ฮอดจ์. จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1 : บทสนทนาท้าทายแนวคิด
ตะวันตกในเรื่องการเมือง ธรรมชาติและการพัฒนา(ทัศนะจากพุทธ
ขงจื๊อใหม่และนิเวศ). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.

2547. มาร์มุต อาย์วบ, จันทรา มุสซัฟฟาร์และอัปดูเราะห์มาน วาฮิด. **จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 2 : บทสนทนาท้าทายแนวคิดตะวันตกในเรื่องการเมือง ธรรมชาติและการพัฒนา(ทัศนะจากอิสลาม)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.
2547. สังฆราช บาทหลวงลาบายัน, นากามูระ อิซาซึ, อรีฟ บุดิมาน, วอลเดน เบลโล. **จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 3 : บทสนทนาท้าทายแนวคิดตะวันตกในเรื่องการเมือง ธรรมชาติและการพัฒนา(ทัศนะจากซ้ายใหม่เอเชีย)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.
2547. สาทิส กุมาร, วันทนา ศิวะ และ อชิส นที. **จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 4 : บทสนทนาท้าทายแนวคิดตะวันตกในเรื่องการเมือง ธรรมชาติและ การพัฒนา (ทัศนะจากคานธีใหม่)**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สวนเงินมีมา.
- พริตจ๊อฟ คอปร้า. 2546. **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม 1 ทัศนะแม่บทเพื่อการปฏิวัติวัฒนธรรมแบบใหม่**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง. (ประชา ปสนุนธมโมไพศาล วิสาโล สันติสุข โสภณสิริ และ รสนา โตสิตระกูล แปลจาก The Turning Point).
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต).
2542. **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง. พิมพ์ครั้งที่ 6.
2542. **การศึกษากับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.
2543. **ธรรมนุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระไพศาล วิสาโล. 2548. **สุขกับงาน**. หนังสือพิมพ์โพสต์ทูเดย์ วันที่ 29 ตุลาคม 2548 น. A7.
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช. 2524. **พระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยศิลปากร**. วันพฤหัสบดีที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2524.
- พอล ฟายเออราเบนด์ (เขียน), วีระ สมบูรณ์ (แปล). 2532. **วิทยาศาสตร์ในสังคมเสรี**. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คปไฟ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. (แปลจาก Paul Feyerabend, Science in a Free Society)
- พิทยา ว่องกุล. บรรณาธิการ. 2544. **วิถีไท : ภูมิปัญญาสู่ชุมชนบูรณาการ**. กรุงเทพฯ : เครือข่ายงานวิถีไท.
- พุทธทาสภิกขุ. 2548. **ธรรมะเล่มเดียวจบ**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ครั้งที่ 4 ที่ระลึกเนื่องในโอกาสทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานพระบรมราชานุญาตในการพระราชทานน้ำหลวงอาบศพและพิธีพระราชทานเพลิงศพอาจารย์ปรีชาญบุญครอง.

พุทธทาสภิกขุ. 2544. **เหนือวิทยาศาสตร์**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม
จัดพิมพ์เนื่องในมงคลกาล 100 ปี ท่านพุทธทาส พระพุทธศักราช 2549.
ภักดีพัฒน์ ทิพย์ประไพ. 2540. **แนวคิดวิธีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย**.
กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ภู เชียงดาว. (ไม่ทราบปีที่พิมพ์). **เปียงหลวง : ดินแดนประวัติศาสตร์และความ
เปลี่ยนแปลง**. สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน,
ฐานข้อมูลพื้นที่รูปธรรมบ้านเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่
ยศ สันตสมบัติ.

2540. **มนุษย์กับวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

2542. **ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา
อย่างยั่งยืน**. เชียงใหม่ : ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิ
ปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่.

**รายงานการประชุมคณะกรรมการอำนวยการโครงการความร่วมมือการพัฒนาพื้นที่
รูปธรรมเรื่องการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อชุมชนเข้มแข็งและเป็น
สุขอย่างยั่งยืน ครั้งที่ 1/2547 20-21 เมษายน 2547, ครั้งที่ 2/2547 15-
16 กรกฎาคม 2547, ครั้งที่ 3/2547 6-7 ตุลาคม 2547, ครั้งที่ 1/2548 17
มกราคม 2548, ครั้งที่ 2/2548 27 มิถุนายน 2548.**

วอลเดน เบลโลม เชียร์ คันนิงแฮม และ ลี เค็ง ปอห์., สุรนุช ธงศิลา แปล. 2542. **โศกนาฏ
กรรมสยาม : การพัฒนาและการแตกสลายของสังคมไทยสมัยใหม่**.
กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง..

วันดี สันติวุฒิเมธี. 2545. **กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวไทยใหญ่
ชายแดนไทย – พม่า กรณีศึกษา : หมู่บ้านเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง
จังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์, คณะสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิธาน ฐานะวุฑฒิ. **จิตวิวัฒน์**. หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน วันที่ 15 ตุลาคม 2548 น.9.

ศูนย์สมุนไพรระยะบัสไพร. 2548. **รายงานการวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้การดูแลสุขภาพ
ด้านสมุนไพรรและการนวดไทย**. เสนอต่อโครงการเสริมสร้างการเรียนรู้
เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.)ภาคอีสาน สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริม
สุขภาพ (สสส.).

สมพงษ์ บุญเลิศ และคณะ. (ไม่ทราบปีที่พิมพ์). รายงานการติดตามประเมินผลโครงการความร่วมมือพัฒนาพื้นที่รูปธรรม “การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อชุมชนเข้มแข็งและเป็นสุขอย่างยั่งยืน”.

สันทนา ธรรมสโรจน์ และคณะ. 2548. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษามิติปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาเครือข่ายเพื่อชีวิตของชุมชนคนพิมาย. เสนอต่อโครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.)ภาคอีสาน สนับสนุนสาละวินโพสท์ ฉบับวันที่ 23 วันที่ 16 พ.ค.-30 มิ.ย. 2548. จำต้องนักสู้เพื่อชาวไทยใหญ่ หน้า 22-27.

สำอาง จางยอด. 2548. การพ่อนกกิ่งกะหล่ำ. เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์. มกราคม 2548

สายันต์ ไพเราะญจิตร. 2546. โบราณคดีชุมชน : การจัดการอดีตของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน.กรุงเทพฯ :โครงการโบราณคดีชุมชน ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สายันต์ ไพเราะญจิตร. 2547. การฟื้นฟูพลังชุมชนด้วยการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ : แนวคิด วิธีการ และประสบการณ์จากจังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ(สสส.)

สายันต์ ไพเราะญจิตร. 2547.การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : โครงการทุนสนับสนุนการเขียนตำรา ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ และโครงการโบราณคดีชุมชน ภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สายันต์ ไพเราะญจิตร. 2548. กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ:สถาบันไทยคดีศึกษา และภาควิชาการพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สายันต์ ไพเราะญจิตร. 2548. “กระบวนการโบราณคดีชุมชน : การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน”. บทความวิจัยนำเสนอในการประชุมทางวิชาการการวิจัยการศึกษาครั้งที่ 11 (The 11th National Symposium on Educational Research) เมื่อวันที่ 26-27 สิงหาคม พ.ศ. 2548 ณ โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ กรุงเทพฯ. (จัดโดยสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ) บทความวิจัยพิมพ์เผยแพร่ใน.

- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. 2548. **การประชุมทางวิชาการ การวิจัยทางการศึกษา ครั้งที่ 11**. กรุงเทพฯ : สกศ. หน้า 330-337.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า. 2547. **สุภัทรดิศดิศ ดิศกุล**. กรุงเทพฯ : หนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล วันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2547.
- สมน อมรวิวัฒน์. 2548. **จิตวิญญาณนั้นมีค่าอย่าคิดขาย**. หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน วันที่ 22 ตุลาคม 2548. น. 9.
- สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. 2540. **วิธีคิดของคนไทย : พิธีกรรม “ช่วงผีฟ้อน” ของ “ลาวข้าวเจ้า” จังหวัดนครราชสีมา**. สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- สุลักษณ์ ศิวรักษ์. 2530. **ทางเลือกของสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : ยูวิทยา. พิมพ์ครั้งแรก.
- เสถียรโกเศศ (ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชชน) ราชบัณฑิต. 2510. **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร.
- เสรี พงศ์พิศ. 2536. **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท เล่ม 1**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิหมู่บ้านและมูลนิธิภูมิปัญญา.
- สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. 2546. **รายงานการพัฒนาค้นของประเทศไทย 2546**. กรุงเทพฯ.
- อภิชาติ ไสวดี. 2548. **เรื่องราวในร่องรอยของบ้านดิน**. โครงการบ้านมั่นคง สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์การมหาชน).
- อานันท์ กาญจนพันธุ์.
2543. **พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : กระบวนทัศน์และนโยบาย**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
2544. **มิติชุมชน : วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
2544. **วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา**. กรุงเทพฯ :สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
2548. **ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.
- อิสรา สุกคารัตนกุลและคณะ. 2548. **รายงานการวิจัยรายงานการวิจัยโครงการจัดกระบวนการเรียนรู้สร้างบ้านดินอย่างมีความสุขเพื่อการพึ่งตนเอง**. เสนอต่อโครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.) ภาควิชาสนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).

- อี.เอฟ. ชูเมกเกอร์ เขียน.สมบูรณ์ ศุภศิลป์ แปลและเรียบเรียง. 2537. **จิ๋วแต่แจ๋ว เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ : Small Is Beautiful.** ฉบับแปลพิมพ์ครั้งที่ 3.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2540. **ภูมิปัญญาชาวบ้านสู่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย.** กรุงเทพฯ : โครงการกิตติเมธีสาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง นิธิ เอียวศรีวงศ์ วิจารย์ พานิช รสนา โตสิตระกูล และ ม.ร.ว. นงคราญ ชมพูนุช. 2546. **ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- Amareswar Galla. 1995. **“Authenticity: Rethinking Heritage Diversity in a Pluralistic Framework.”** *NARA Conference on Authenticity in relation to the world heritage Convention*, Japan : UNESCO World Heritage Centre, Agency for Cultural Affairs. ICCROM, ICOMOS.
- Ife,J.W. 1999. **Community Development, Creating community alternatives-vision, analysis and practice.** Australia : LONGMAN.
- Sayan Praicharnjit. 2005 **Community Archaeology : Participative action research and community development program towards an enhancement the ability of local communities on cultural resource management, pilot practice in Thailand .**, Paper presented at the Living Heritage Sites Programme Workshop on W Living Heritage : Empowering Community”, organized by Cop(LMP), ICCROM, FAD, SEAMEO-SPAFA. Phrae, Thailand during 21-25 November 2005.
- Sayan Praicharnjit. 2005 **Community Archaeology : Participative action research and community development program towards an enhancement the ability of local communities on cultural resource management, pilot practice in Thailand .**, Paper presented at International Academic Forum themed “Cultural Resource Management”. Organized by Osaka City University and Indonesia Institute of the Arts and Gadjah Mada University, Yogyakarta, Indonesia. 30 November 2005.
- SPAFA.2004. **Report, International Seminar on Indigenous Wisdom and Education : Strategies for Preservation, Intrgration, Transfer and Promotion.** Chiangrai, Thailnd. Feb.12,2004.
- UNDP. 2003. **Thailand Human Development Report 2003.** Bangkok.

Wadsworth, Y. 1998. “*What is Participatory Action Research?*” **Action Research International**, Paper 2. Available on-line.

<http://www.scu.edu.au/schools/sawd/ari/ari-wadsworth.html>

William D. Lipe. 1984. “*Value and meaning in cultural resources*”. in Henry Cleere, Ed.

Approaches to the archaeological heritages . Great Britain.

แหล่งข้อมูลจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ (เว็บไซต์)

<http://www.chumchonThai.or.th>

<http://www.baandin.org>

<http://www.baandin.com>.

<http://www.budpage.com>

<http://www.thaiflora.org>.

<http://www.msu.ac.th>.

[http:// www.tuchine.com](http://www.tuchine.com).

www.archaeopen.com